

โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ
ตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

**THE PROGRAM OF CONSCIOUS MIND DEVELOPMENT AND GARBAGE
MANAGEMENT BEHAVIOUR WITH 4 BHAVANA PRINCIPLES
THROUGH BUDDHIST ECOLOGY IN KHLONGHOK SUBDISTRICT,
KHLONGLUANG DISTRICT, PATHUMTHANI PROVINCE**

พระทองเจริญ อุปสนโต (โคตรดินขาว)

คุณุภินิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรคุณุภินิพนธ์
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

โปรแกรมการพัฒนาคัดค้านักและพฤติกรรมมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ
ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

พระทองเจริญ อุปสนโต (โคตรดินขาว)

คุษฎีนิพนธ์นี้เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา
ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรคุษฎีบัณฑิต
สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

บัณฑิตวิทยาลัย
มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
พุทธศักราช ๒๕๖๑

(ลิขสิทธิ์เป็นของมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย)

**The Program of Conscious Mind Development and Garbage
Management Behaviour with 4 Bhavana Principles Through
Buddhist Ecology In Khlonghok Subdistrict, Khlongluang
District, Pathumthani Province**

Phra Thongjaroen Upasanto (Khodinkhao)

A Dissertation Submitted in Partial Fulfillment of
The Requirement for the Degree of
Doctor of Philosophy
(Social Development)

Graduate School
Mahachulalongkornrajavidyalaya University
C.E. 2018

(Copyright by Mahachulalongkornrajavidyalaya University)

บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย อนุมัติให้นับดุษฎีนิพนธ์ เรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” เป็นส่วนหนึ่งของการศึกษา ตามหลักสูตรปริญญาพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม

(พระมหาสมบรูณ์ วุฑฒิกโร, ดร.)
คณบดีบัณฑิตวิทยาลัย

คณะกรรมการตรวจสอบดุษฎีนิพนธ์

(รศ.ดร.เอื้อมทิพย์ ศรีทอง)

ประธานกรรมการ

(ผศ.ดร.วุฒินันท์ กันทะเดียน)

กรรมการ

(ผศ.ดร.ภัทรพล ใจเย็น)

กรรมการ

(ผศ.ดร.อุบลวรรณ ภวกานันท์)

กรรมการ

(รศ.ดร.โกนิญฐ์ ศรีทอง)

กรรมการ

คณะกรรมการควบคุมดุษฎีนิพนธ์

ผศ.ดร.อุบลวรรณ ภวกานันท์
รศ.ดร.โกนิญฐ์ ศรีทอง

ประธานกรรมการ
กรรมการ

ชื่อผู้วิจัย

(พระทองเจริญ อุปสนโต/โคตรดินขาว)

ชื่อคุณูปนิพนธ์ : โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ผู้วิจัย : พระทองเจริญ อุปสนโต (โคตรดินขาว)

ปริญญา : พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต (การพัฒนาสังคม)

คณะกรรมการผู้ควบคุมคุณูปนิพนธ์

- : ผศ.ดร. อุบลวรรณ ภาวกันันท์, กศ.บ. (ชีววิทยา), กศ.ม. (จิตวิทยาพัฒนาการ), Diploma in Gestalt Conselling, M.A. (Theoretical psychology), Ph.D. (Experimental psychology with Specialization in cognitive psychology)
- : รศ.ดร. โกนิฐ์ ศรีทอง, ป.ธ.๗, พธ.บ. (การศึกษานอกโรงเรียน), M.A. (Sociology), Ph.D. (Sociology.)

วันที่สำเร็จการศึกษา : ๒๓ สิงหาคม ๒๕๖๑

บทคัดย่อ

การศึกษาวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ ๑) เพื่อการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ๒) เพื่อการทดลองโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ๓) เพื่อนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี งานวิจัยนี้เป็นการวิจัยเชิงทดลอง แบบผสมวิธี ประกอบด้วยการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อสร้างโปรแกรมโดยศึกษาจากการประชุมสนทนากลุ่มเฉพาะ กับกลุ่มพระสงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในการเทศน์ในตำบลคลองหก จำนวน ๑๒ รูป สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ โดยการแจกแบบสอบถาม กับกลุ่มตัวอย่างที่เป็นประชาชนที่เกี่ยวข้องกับระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่ยินยอมเข้าร่วมโปรแกรม จำนวน ๖๐ คน โดยแบ่งเป็นกลุ่มทดลอง ๓๐ คน กลุ่มควบคุม ๓๐ คน การวิเคราะห์ข้อมูลโดยการแปลค่าด้วยสถิติพรรณนา ค่าเฉลี่ย และการวิเคราะห์เนื้อหา

ผลการศึกษาวิจัย

ผลการศึกษาเชิงคุณภาพ พบว่าการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธนั้น มี ๘ ขั้นตอนคือ ๑) หลักการของโปรแกรม ๒) เป้าหมายของโปรแกรม ๓) จุดมุ่งหมายของโปรแกรม ๔) เนื้อหาสาระของโปรแกรม ๕) ระยะเวลาที่ใช้ของโปรแกรม ๖) การเลือกผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม ๗) สื่อและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ๘) การประเมินผลโปรแกรมเครื่องมือที่ใช้ เป็นแบบการประชุมสนทนากลุ่ม (focus group) เพื่อสร้างโปรแกรม คือ สงฆ์ผู้เชี่ยวชาญในการเทศน์ในตำบลคลองหก เข้าร่วมประชุมจำนวน ๑๒ รูป เชิงปริมาณ เป็นกลุ่มตัวอย่างที่ยอมเข้าร่วมทดลองโปรแกรม เลือกแบบบังเอิญจาก ๖๐ รูป/คน แบ่งกลุ่มทดลอง ๓๐ รูป/คน และกลุ่มควบคุม ๓๐ รูป/คน เก็บข้อมูลจากวัด ก่อน หลัง และวัด

เมื่อผ่าน ๑ เดือน อีกครั้ง ด้วยแบบสอบถามประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะ วิเคราะห์ด้วยค่าร้อยละ ค่าส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน

ผลการศึกษาวิจัยเชิงปริมาณ พบว่า(๑) กลุ่มทดลองหลังเข้าอบรมโปรแกรม มีคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะมากกว่าก่อนการทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๒) กลุ่มทดลองหลังเข้าอบรมโปรแกรมแล้ว มีคะแนนมากกว่ากลุ่มควบคุม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ (๓) กลุ่มทดลองวัดหลังการอบรม ๑ เดือนมีคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะมากกว่าก่อนและหลังทดลอง อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ผลการเสนอโปรแกรม พบว่าจากการทดลองโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะได้ ๖ ด้าน ๑) ด้านโปรแกรมเป็นโปรแกรมที่ดี ทั้งการเทศน์ ส่วนเนื้อหาต้องมีการเพิ่มเนื้อหาให้เข้าใจได้ง่ายขึ้น ๒) ด้านบุคลากรควรมีวิทยากรผู้ช่วย ๓) ด้านคำสอน ของภาวนา ๔ ควรมีการปฏิบัติตามให้ครบทั้ง ๔ ด้าน ๔) ด้านสื่ออุปกรณ์ควรมีภาพ คำสุภาษิตที่สื่อสารเข้าใจง่าย ๕) ด้านวิธีการบรรยายควรมีการบรรยายจากสิ่งใกล้ตัว ๖) ด้านระยะเวลา ควรเพิ่มจำนวนครั้งในการบรรยายตามเนื้อหาให้ชัดเจนขึ้น

Dissertation Title : The Program of Conscious Mind Development and Garbage Management Behaviour with 4 Bhavana Principles Through Buddhist Ecology in Khlonghok Subdistrict, Khlongluang District, Pathumthani Province

Name : Phra Thongjaroen khotdinkhao

Degree : Doctor of Philosophy Program in Social Development

Advisor : Asst. Prof. Dr. Ubolwanna Pavakanun, B.Ed (Biology), M.Ed. (Developmental Psychology.), M.A. (Theoretical Psychology), Ph.D. (Experimental Psychology with specialization in Cognitive Psychology)

: Assoc. Prof. Dr. Konit Srithong, B.A. (Non-Formal Education), M.A. (Sociology), Ph.D. (Sociology)

Graduation date : August 23, 2018

Abstract

This main objectives of this study are : i) to study the development of a program for the development of consciousness and participatory behaviors in waste management in accordance with Buddhist principles, Khlongluang District, Pathumthani Province, ii) to study the experimental program on the development of consciousness and participatory behaviors in garbage management in accordance with the principle of 4Bhavana in the people of Khlonghok, Khlongluang District, Pathumthani Province, and iii) to study the presentation of the program on the development of consciousness and participatory behavior in waste management according to the principles of 4 Bhavana in the people of Khlonghok, KhlongLuang District, Pathumthani Province.

The findings of this study were concluded as follows:

The qualitative study revealed that the development of consciousness and participatory behavior in garbage management in accordance with the Buddhist principles of ecology consisted of 8 steps: 1) the principles of the program; 2) the goals of the program; 3) the point; 4) the content of the program; 5) the duration of the program; 6) the selection of the fair; 7) the media and related equipment; and 8) evaluation of the program. The tool used as a focus group to create the program is the monk specialists in preaching in Khlonghok. There were 12 experts were interviewed. Sixty participants were randomly selected for the study. The experimental group consisted of 30 persons / group and 30 control group / person. Data were collected from the monastery and measured once a month. Consciousness in waste management and waste management behavior. The collected data were analyzed by percentages, standard deviation, mean and t-test. The results of the quantitative research revealed that: 1) experimental group after training with program noted a significant difference in knowledge of garbage management and garbage management behavior before the experiment at the .05 level of confidence; 2) the experimental group after the training with program, there are more scores than the control group, statistically significant at the .05 level; 3) the experimental group

after one month of training had a knowledge of the four aspects of garbage management and garbage management, statistically significant at the .05 level.

The results of the program showed that the program could be used to develop awareness and participation behavior in waste management, namely, 1) the role of the monks in the community; 2) the principles of the prayer; 4) the development of the consciousness in the management of the garbage; 4) the development of the behavior in the community; Waste Management; 5) People; and 6) community / social waste management.

กิตติกรรมประกาศ

ดุชฎินิพนธ์นี้ สำเร็จลุล่วงด้วยดี โดยได้รับความเมตตาอนุเคราะห์ การชี้แนะการช่วยเหลือ อุปถัมภ์จากหลายฝ่าย ผู้วิจัยจึงขอกราบขอบพระคุณผู้ที่เกี่ยวข้องทุกท่านมา ณ โอกาสนี้

ขอขอบคุณ ผศ.ดร.อุบลวรรณ ภวากานันท์ ประธานกรรมการผู้ควบคุมดุชฎินิพนธ์ ที่เมตตาให้คำแนะนำ ปรัชญาเกี่ยวกับการทำดุชฎินิพนธ์และทุกๆเรื่องเกี่ยวกับการศึกษา

ขอขอบคุณ รศ.ดร.โกนิฐ์ ศรีทอง กรรมการผู้ควบคุมวิทยานิพนธ์ และผู้อำนวยการหลักสูตร การพัฒนาสังคม เมตตาให้คำแนะนำ คำปรึกษาเกี่ยวกับการทำดุชฎินิพนธ์จนสำเร็จลุล่วงและให้ความรู้ในการศึกษาระดับดุชฎินิพนธ์ของหลักสูตรการพัฒนาสังคม

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูปริยัติกิตติธำรง, รศ.ดร. คณบดีคณะสังคมศาสตร์

ขอกราบขอบพระคุณ พระสุธีรัตนบัณฑิต, รศ.ดร. เมตตาให้คำแนะนำ คำปรึกษาและให้ความรู้ในการศึกษาระดับดุชฎินิพนธ์ของหลักสูตรการพัฒนาสังคม

ขอกราบขอบพระคุณพระเดชพระคุณพระปัญญานันทมุนี ประธานสงฆ์วัดปัญญานันทาราม เจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ (พระอารามหลวง) ที่เมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนส่งเสริมให้ที่พำนักอาศัย ณ วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ขอกราบขอบพระคุณพระมหาเฉลิม ปิยทสฺสี,ดร เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม ที่เมตตาให้ทุนในการศึกษาระดับดุชฎินิพนธ์ และเมตตาอนุเคราะห์สนับสนุนส่งเสริมให้สถานที่พักในการจำพรรษาตลอดทั้งดูแลความเป็นอยู่ พร้อมกับอำนวยความสะดวกให้ทุกอย่าง และยังอนุญาตให้ทำการศึกษาวิจัยและเก็บข้อมูลในวัดอีกด้วย

ขอกราบขอบพระคุณ พระมหาธีระ มหาวีโร เจ้าคณะอำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ ผู้เป็นพระอุปฌาย์และผู้มีส่วนสำคัญอย่างยิ่งในการอบรมสั่งสอนและคอยให้การสนับสนุนด้วยดีมาโดยตลอด

ขอกราบขอบพระคุณ พระครูวิริยธรรมโชติ เจ้าคณะตำบลเอราวัณเขต๒ จังหวัดเลย ผู้เป็นพระครูบาอาจารย์ในการอบรมสั่งสอนและคอยให้การสนับสนุนด้วยดีมาโดยตลอด

ขอขอบคุณ ดร.ศรัณย์ กอสนาน ที่อนุเคราะห์ช่วยเหลือในการแปลข้อมูลทางสถิติ ของผลการทดลองโปรแกรม ในการวิจัยครั้งนี้ เป็นอย่างยิ่ง

ขอขอบคุณผู้มีส่วนเกี่ยวข้องทุกท่าน โดยเฉพาะคณะสงฆ์วัดปัญญานันทารามพระภิกษุสามเณร แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ชาววัดปัญญานันทาราม ทุกท่าน

ที่สำคัญที่สุดของการขอบคุณก็ไม่เท่าเทียมสิ่งที่มีพระคุณต่อข้าพเจ้าได้กระทำ คือคุณแม่บุญโฮม และคุณพ่อลำเพลิน โคตรดินขาว ที่คอยให้กำลังใจและอดทนขวนขวายเพื่อลูก ๆ

ขอขอบคุณกำลังใจดี ๆ จากทุก ๆ คน โดยเฉพาะท่านพระวีระศักดิ์ ชยธมโม ท่านทำให้ได้มาเรียนต่อระดับปริญญาเอก และท่านพระมหาดนัย อุบวฑฺฒโน ที่คอยให้คำแนะนำด้วยดีเสมอมาและพระอาจารย์ดวงเด่นที่ให้ที่พักในศาสนาสันติศึกษา รวมถึงเพื่อนสหธรรมิกที่ไม่อาจกล่าวนามได้ทั้งหมด

อานิสงส์แห่งคุณงามความดีอันใดที่เกิดจากดุชฎินิพนธ์เล่มนี้ ข้าพเจ้าขอบเป็นเกียรติเพื่อตอบแทนและบูชาคุณแก่ผู้มีอุปการคุณทุกท่าน ญาติมิตร คณาจารย์ และนักวิชาการผู้เป็นเจ้าของผลงานทุกท่าน ส่วนข้อบกพร่องหรือข้อผิดพลาดใดๆ ข้าพเจ้าขอน้อมรับคำติชมและขออภัยมา ณ โอกาสนี้ ขออำนวยการให้ทุกท่านจงมีแต่ความสุขและความเจริญรุ่งเรืองตลอดไป

พระทองเจริญ อุปสนโต (โคตรดินขาว)

๓๐ /พฤษภาคม/๒๕๖๑

สารบัญ

เรื่อง	หน้า
บทคัดย่อภาษาไทย	ก
บทคัดย่อภาษาอังกฤษ	ค
กิตติกรรมประกาศ	จ
สารบัญ	ฉ
สารบัญตาราง	ซ
สารบัญแผนภูมิภาพ	ฌ
คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ	ญ
บทที่ ๑ บทนำ	๑
๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	๑
๑.๒ วัตถุประสงค์การวิจัย	๖
๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ	๖
๑.๔ ขอบเขตการวิจัย	๗
๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการ	๗
๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับจากงานวิจัย	๘
บทที่ ๒ เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๙
๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔	๙
๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ	๑๕
๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะ	๓๒
๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึกในการจัดการขยะ	๓๗
๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรมในการจัดการขยะ	๔๘
๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา	๕๔
๒.๗ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง	๗๓
๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	๗๓
๒.๙ กรอบแนวคิดทฤษฎีในการวิจัย	๘๐
บทที่ ๓ วิธีดำเนินการวิจัย	๘๑
๓.๑ รูปแบบการวิจัย	๘๑
๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง	๘๑
๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๘๒
๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล	๘๓

สารบัญ (ต่อ)

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล	๘๔
๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล	๘๖
บทที่ ๔ ผลการวิเคราะห์ข้อมูล	๘๗
๔.๑ การสร้างโปรแกรมการพัฒนাজิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วม ในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	๘๗
๔.๒ ผลการทดลองโปรแกรมการพัฒนাজิตสำนึกและพฤติกรรม ในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชน ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	๙๐
๔.๓ นำเสนอโปรแกรมการพัฒนাজิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	๑๐๕
๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย	๑๐๗
บทที่ ๕ บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ	๑๑๑
๕.๑ สรุปผลการศึกษาวิจัย	๑๑๒
๕.๒ อภิปรายผล	๑๑๕
๕.๓ ข้อเสนอแนะ	๑๒๐
บรรณานุกรม	๑๒๓
ภาคผนวก	๑๓๑
ภาคผนวก ก เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	๑๓๒
ภาคผนวก ข คู่มือ โปรแกรมการพัฒนাজิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วม ในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี	๑๔๓
ภาคผนวก ค ข้อมูลพื้นฐานภาคสนามและภาพประกอบ	๑๗๕
ประวัติผู้วิจัย	๑๘๖

สารบัญตาราง

ตารางที่	หน้า
๒.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับภาวนา ๔	๑๕
๒.๒ ความหมายของระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ	๑๘
๒.๓ สรุปบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์	๒๔
๒.๔ แสดงความหมายของขยะที่นิยมศึกษา	๓๔
๒.๕ แสดงชนิดของขยะที่นิยมศึกษา	๓๕
๒.๖ สรุปความหมายของจิตสำนึก	๔๐
๒.๗ สรุปจิตสำนึกสาธารณะและการสร้างจิตสำนึก	๔๗
๒.๘ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม	๕๓
๒.๙ แสดงสาระสำคัญของความหมายของการพัฒนา	๕๗
๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา	๖๐
๔.๑ ข้อมูลทั่วไปกลุ่มตัวอย่างในการทดลองโปรแกรม	๙๑
๔.๒ ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคะแนนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม	๙๗
๔.๓ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ ของกุ่มทดลอง	๑๐๐
๔.๔ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ ของกุ่มควบคุม	๑๐๓

สารบัญแผนภูมิภาพ

แผนภูมิภาพ	หน้า
แผนภาพที่ ๑ ภาพวิกฤต “ขยะ” ชุมชนเมือง	๒
แผนภาพที่ ๒ เศรษฐกิจพอเพียง	๓๐
แผนภาพที่ ๓ กรอบแนวคิดในการวิจัย	๘๐

คำอธิบายสัญลักษณ์และคำย่อ

ก. คำอธิบายคำย่อเกี่ยวกับพระไตรปิฎก

อักษรย่อในวิทยานิพนธ์นี้ใช้การอ้างอิงจากคัมภีร์พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พุทธศักราช ๒๕๓๙ โดยระบุชื่อย่อคัมภีร์ เล่ม/ข้อ/หน้า ตามลำดับ เช่น ที.สี. (ไทย) ๙/๒๗๖/๙๗. หมายถึง ทีฆนิกาย สีลขันธวรรค ภาษาไทย เล่มที่ ๙ ข้อที่ ๒๗๖ หน้า ๙๗.

พระวินัยปิฎก

วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุวิภังค์	(ภาษาไทย)
วิ.จุ.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	จุฬวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.ม.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
วิ.มหา.	(ไทย)	=	วินัยปิฎก	ภิกขุวิภังค์	(ภาษาไทย)

พระสุตตันตปิฎก

ที.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
ที.ปา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ทีฆนิกาย	ปาฏิกวรรค	(ภาษาไทย)
ม.อุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	มัชฌิมนิกาย	อุปปิณณาสก์	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธรรมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.จุ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	จูฬนิตเทส	(ภาษาไทย)
ขุ.ธ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ธัมมบท	(ภาษาไทย)
ขุ.ชา.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	ขุททกนิกาย	ชาดก	(ภาษาไทย)
สํ.นิ.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สํยุตตนิกาย	นิทานวรรค	(ภาษาไทย)
สํ.ม.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	สํยุตตนิกาย	มหาวรรค	(ภาษาไทย)
อง.จตุกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	จตุกกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.ฉก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	ฉกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.สตุต.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	สตุตกนิบาต	(ภาษาไทย)
อง.เอกก.	(ไทย)	=	สุตตันตปิฎก	อังคุตตรนิกาย	เอกกนิบาต	(ภาษาไทย)

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

เมื่อมนุษย์อยู่รวมกันมากขึ้นจนก่อตัวเป็นชุมชน/เมืองขนาดใหญ่การอุปโภคและการบริโภคย่อมเป็นสิ่งที่ตามมาอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ แต่ผลลัพธ์ของการบริโภคเหล่านั้นย่อมหมายถึงจำนวน “ขยะ” ที่อัตราเพิ่มขึ้น และได้กลายเป็นมลภาวะทางสังคมในที่สุด “ขยะ” เหล่านี้ได้กลายเป็นปัญหาทางสิ่งแวดล้อมที่สำคัญของชุมชนเมืองทั่วโลก ซึ่งหากไม่ได้รับการจัดการอย่างถูกต้องและเหมาะสมแล้วก็จะก่อให้เกิดปัญหาตามมาอย่างเช่น ปัญหาด้านที่ดิน เพราะต้องมีการใช้ที่ดินในการจัดการขยะเป็นจำนวนมากทั้งยังต้องประสบกับมลภาวะทางอากาศและมลพิษต่างๆ ปะปนอยู่ซึ่งจะทำลายคุณภาพของดินให้เสื่อมลงไป ปัญหาเรื่องน้ำ เมื่อขยะที่เป็นอินทรีย์สารถูกทิ้งลงในน้ำจะทำให้แบคทีเรียย่อยสลายไม่ทัน ทำให้เกิดกลิ่นเหม็นเน่า และทำให้เกิดสารแขวนลอยในน้ำ ซึ่งถ้าสะสมจะก่อให้เกิดการตื้นเขิน มีผลต่อการระบายน้ำและสามารถทำให้เกิดน้ำท่วมได้ ขัดขวางต่อการคมนาคมทางน้ำ ปัญหาเรื่องอากาศ อันเกิดจากกลิ่นเหม็นเน่าของขยะและฝุ่นมลพิษจากการเผาขยะ อีกทั้งการกำจัดขยะอย่างไม่ถูกวิธีเป็นสาเหตุของปัญหาภาวะโลกร้อนเพราะมีผลทำให้ชั้นบรรยากาศเปลี่ยนไปจนเกิดเป็นสภาวะเรือนกระจกขึ้นเนื่องด้วยขยะมูลฝอยเป็นต้นตอสำคัญของการปล่อยก๊าซเรือนกระจก ซึ่งมาจากของเหลือทิ้งหลังการบริโภคคิดเป็น ๕% ของปริมาณการปล่อยก๊าซเรือนกระจกทั้งหมดของโลก^๑ ปัญหาด้านสุขภาพอนามัย ขยะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของเชื้อโรค เช่น โรคบิด โรคอหิวาต์ โรคไทฟอยด์ และอื่น ๆ อีกทั้งขยะยังมีสารพิษปนเปื้อนเสี่ยงต่อระบบทางเดินหายใจ ทัศนียภาพ ขยะก่อให้เกิดความไม่สวยงามด้านทัศนียภาพของชุมชน ทั้งด้านความสะอาดเรียบร้อยของพื้นที่ในชุมชนนั้น ๆ เช่น ในบริเวณแหล่งท่องเที่ยวต่าง ๆ ก็จะส่งผลกระทบต่อการท่องเที่ยวของชุมชน ขยะสามารถก่ออัคคีภัยได้ เพราะขยะบางอย่างเป็นเชื้อเพลิงที่ดีต่อการเกิดไฟไหม้ และการย่อยสลายของขยะอินทรีย์สารจะก่อให้เกิดสารมีเทนซึ่งติดไฟได้ง่าย ขยะก่อการสูญเสียทางเศรษฐกิจ จากการกำจัดไม่ถูกต้อง หรือขาดความรับผิดชอบซึ่งมีผลทั้งทางตรงและทางอ้อม เช่น การทิ้งขยะลงสู่แหล่งน้ำทำให้เกิดมลพิษทางน้ำ สัตว์น้ำอยู่ไม่ได้ จึงเป็นผลเสียต่อรายได้ของชุมชน^๒

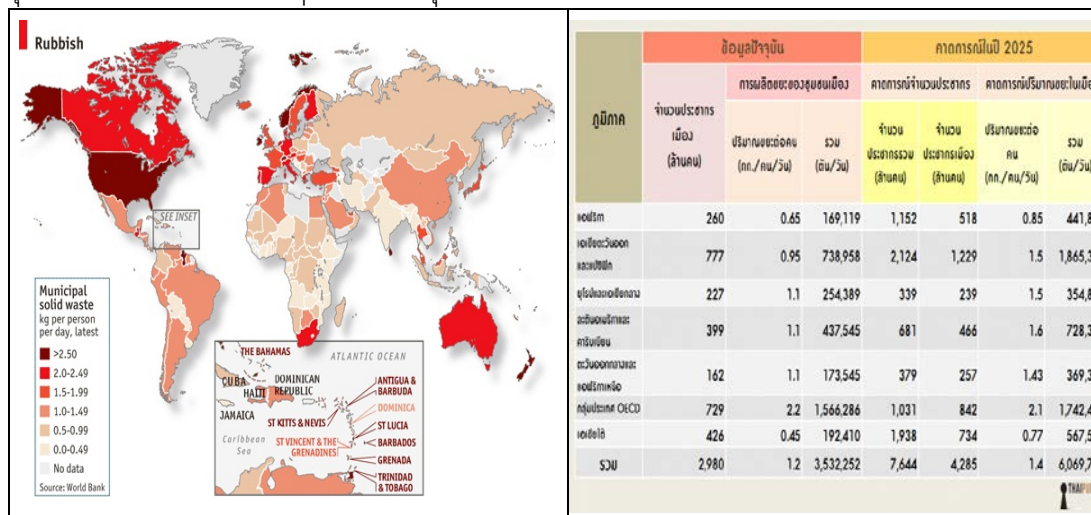
อาจกล่าวได้ว่า “ขยะ” เป็นผลพวงอันเกิดจากการบริโภคที่ได้ย้อนกลับมาหามนุษย์ตามหลักธรรมของพระพุทธองค์ที่ว่า “กมมฺนา วตตตี โลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม You reap what you have sown”^๓ และที่น่าเป็นห่วง คือ กรรมนี้ยังจะส่งผลต่อไปยังคนรุ่นถัดไป ซึ่งจะต้อง

^๑Daniel Hoornweg and Perinaz Bhada-Tata, “WHAT A WASTE : A Global Review of Solid Waste Management”.(Washington : World Bank, 2015)pp. 21-23.

^๒ประเวศ อินทองปาน,“พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม”, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙), หน้า ๗๕.

^๓ดูรายละเอียดใน พ.ศ. ๒๕/๖๖๐/๕๐๑.

ประสบกับปัญหาที่คนรุ่นก่อนหน้าสร้างเอาไว้ อาทิเช่นภาวะโลกร้อนที่จะเข้มข้นยิ่งขึ้น ฤดูกาลจะแปรปรวนมากยิ่งขึ้นซึ่งจะเกิดโรคระบาดที่ยากยิ่งขึ้นต่อการรักษา และปัญหาการขาดแคลนอาหารธรรมชาติจะรุนแรงขึ้น ซึ่งในปัจจุบันปัญหาขยะเป็นปัญหาต่อประชาชนทั่วไปทั้งชุมชนเมืองและชุมชนในชนบท ดังภาพวิกฤต “ขยะ” ชุมชนเมืองทั่วโลก ต่อไปนี้

แผนที่ภาพที่ ๑ ภาพวิกฤต “ขยะ” ชุมชนเมือง^๕

จากภาพข้างต้นแสดงให้เห็นจำนวนขยะทั่วโลกที่เพิ่มขึ้นอย่างรวดเร็วในทุกทวีป สอดคล้องกับการขยายตัวของเขตเมือง ที่เป็นแหล่งอุตสาหกรรมและชุมชนขนาดใหญ่ ที่มีปริมาณขยะของชุมชนเมืองทั่วโลกเพิ่มขึ้น โดยธนาคารโลกได้ประเมินว่าในปี ค.ศ. ๒๐๒๕ จำนวนประชากรโลกจะเพิ่มขึ้นเป็น ๗๕,๓๐๐ ล้านคน ซึ่งแต่ละคนก็จะสร้างขยะประมาณวันละ ๑.๔๒ กิโลกรัม หรือประมาณ ๒,๒๐๐ ล้านตันต่อปี และมีการคาดว่าต้นทุนการจัดการขยะจะเพิ่มจากปีละ ๒๐๕,๐๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ เป็น ๓๗๕,๐๐๐ ล้านดอลลาร์สหรัฐ เมื่อพิจารณาถึงประเภทขยะที่เกิดจากน้ำมือมนุษย์ในแต่ละกลุ่มประเทศหรือภูมิภาคมีปริมาณขยะแต่ละชนิดแตกต่างกัน โดยเฉพาะในแถบเอเชียตะวันออกเฉียงใต้และแอฟริกาสร้างขยะประมาณ ๒๗๐ ล้านตันต่อปี และชาวเอเชียแต่ละคนก็สร้างขยะเฉลี่ย ๐.๙๕ กิโลกรัมต่อวัน ส่วนเอเชียกลางสร้างขยะปีละ ๙๓ ล้านตันเป็นอย่างน้อย นอกจากนั้นยังพบว่าปริมาณขยะของชุมชนเมืองทั่วโลกมีแต่จะเพิ่มขึ้นทุกวัน เพราะมีปัจจัยสำคัญคือ การจัดการขยะที่ไม่มีประสิทธิภาพและการขาดความรับผิดชอบของชุมชนเมืองทั่วโลกในการจัดการขยะอย่างถูกวิธี

จากการค้นคว้าพบว่าวิธีการจัดการขยะของชุมชน ในแต่ละเมืองมีวิธีเก็บขยะต่างกัน เช่น มีคนเก็บขยะไปตามเก็บขยะถึงบ้าน หรือให้แต่ละบ้านนำขยะมาทิ้งที่ถังขยะของชุมชน ขณะที่บางเมืองก็ให้คนเอาขยะมาทิ้งไว้หน้าบ้านตามเวลาที่ทางการกำหนดไว้ ก่อนที่รถขยะจะมาเก็บขยะไป

^๕ ยิ่งศักดิ์ นิติสิงห์, บทความ, “พระวินัยกับสิ่งแวดล้อม” [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.phd.mbu.ac.th/index.php/2014-08-28-08-57-4/84-2014-09-13-07-15-27> เข้าถึงเมื่อ [๑๙ มกราคม ๒๕๖๐].

^๖ ไทยพับลิก้า, วิกฤต “ขยะ” ชุมชนเมือง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://thaipublica.org/๒๐๒๑/๐๖/crisis-solid-waste/> เข้าถึงเมื่อ [๑๙ มกราคม ๒๕๖๐].

หรือประชาชนก็จะเอาขยะไปทิ้งถึงที่ศูนย์กำจัดขยะ ส่วนเทศบาลก็มีการจ้างเอกชนให้มาเก็บขยะและเรียกเก็บค่าบริการจากคนในชุมชน ประเทศที่มีความสามารถในการเก็บขยะเฉลี่ย ๙๘% ของขยะทั้งหมดที่มี คือประเทศมีรายได้สูง และประเทศรายได้ต่ำก็จะเก็บขยะได้เฉลี่ย ๔๑% เท่านั้น แต่หากเทียบเป็นภูมิภาค กลุ่มประเทศ OECD จะมีความสามารถในการเก็บขยะมากที่สุด ๙๘% ส่วนแอฟริกา เป็นภูมิภาคที่เก็บขยะได้น้อยที่สุด ๔๖% ของขยะทั้งหมดที่มีอยู่ในภูมิภาค^๖ โดยมีประเทศเยอรมันและประเทศญี่ปุ่นเป็นประเทศต้นแบบของการคัดแยกขยะจากแหล่งกำเนิดที่สมบูรณ์ ซึ่งกำหนดให้ประชาชนคัดแยกขยะในครัวเรือนก่อน เช่น ขยะอินทรีย์ เสื้อผ้าเก่า กระดาษชำระ ผ้าอ้อม ขยะจากสวน และมีการจัดเก็บ ๒ ครั้งต่อสัปดาห์ ขยะรีไซเคิล (เช่น กระดาษ พลาสติก แก้ว โลหะ เป็นต้น) ให้จัดวางในภาชนะแยกประเภท โดยจัดเก็บสัปดาห์ละ ๑ ครั้ง ขยะเผาไหม้ไม่ได้ เช่น หนังสติ๊ก แก้วแตก พลาสติกพีวีซี โฟม เซรามิก ก็มีการคัดแยก เช่นเดียวกับขยะอันตรายที่ต้องแยกถุง โดยจัดเก็บสัปดาห์ละครั้ง ขวด PET จัดเก็บสัปดาห์ละครั้ง และขยะที่มีขนาดใหญ่ เช่น เฟอร์นิเจอร์ เครื่องใช้ไฟฟ้า ก็มีการยกนำไปรีไซเคิลโดยผู้ผลิตสินค้า หรือบริษัทเอกชน ส่วนการนำขยะไปฝังกลบเป็นวิธีสุดท้ายสำหรับขยะที่ไม่สามารถกำจัดด้วยวิธีใด ๆ ได้เลย^๗ การจัดการขยะจึงเป็นเรื่องที่สังคมต้องร่วมมือกันดูแลจัดการอย่างถูกวิธีและอาศัยความร่วมมือกันของทุกฝ่าย รวมทั้งต้องสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมของคนในสังคม ในการกำจัดขยะให้ถูกต้องเพื่อให้สิ่งแวดล้อมจะได้คงอยู่ต่อไปอย่างยั่งยืน^๘

ในประเทศไทยนั้น “การกำจัดขยะ” เริ่มมีกฎหมายกำหนดหลักเกณฑ์ วิธีการ และมาตรฐานการบริหารจัดการขยะใน พ.ศ. ๒๕๓๕ เป็นพระราชบัญญัติส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ ที่ถือว่าเป็นกฎหมายสิ่งแวดล้อมพื้นฐานในการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อมของประเทศ^๙ แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติที่ว่าด้วยการรักษาความสะอาดเรียบร้อยของบ้านเมืองก็เริ่มมีตั้งแต่ ฉบับที่ ๔ จนถึงในปัจจุบันฉบับที่ ๑๒ โดยมีการเร่งรัดให้ควบคุมมลพิษ ทั้งทางอากาศ น้ำเสีย และของเสียอันตรายขยะที่เกิดจากการผลิตและบริโภค และให้มีการเร่งรัดแก้ไขปัญหามลพิษจากการจัดการขยะ โดยส่งเสริมให้เกิดกลไกการคัดแยกขยะนำกลับมาใช้ใหม่ให้มากขึ้น เร่งกำจัดขยะตกค้างที่สะสมในสถานที่กำจัดในพื้นที่วิกฤต สร้างรูปแบบการจัดการขยะและของเสียอันตรายที่เหมาะสม เน้นการแปรรูปเป็นพลังงาน สร้างวินัยของคนในชาติมุ่งสู่การจัดการที่ยั่งยืน โดย

^๖ไทยพับลิก้า, เรื่องวิกฤต “ขยะ” ชุมชนเมือง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://thaipublica.org/2020/06/crisis-solid-waste/> เข้าถึงเมื่อ [๑๙ มกราคม ๒๕๖๐].

^๗เรื่องประเทศต้นแบบของการคัดแยกขยะจากแหล่งกำเนิดที่สมบูรณ์แบบ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://webkc.dede.go.th/testmax/node/๒๐๐๘> , เข้าถึงเมื่อ [๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๙].

^๘“ข่าว” ขยะลอยเกลื่อนในทะเลอ่าวไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://travel.kapook.com/view๑๖๕๗๕๙.html>, เข้าถึงเมื่อ [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

^๙คู่มือการบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมของประชาชนสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักเลขาธิการคณะรัฐมนตรี), หน้า ๒๙.

ให้ความรู้แก่ประชาชน และมีการบังคับใช้กฎหมาย^{๑๐} โดยในภาพรวมของสถานการณ์ขยะของไทย และการแก้ปัญหาขยะก็ยังไม่ลดลงเท่าที่ควรมีแต่จะเพิ่มปริมาณมากขึ้น

ในส่วนของการจัดการขยะของแต่ละพื้นที่ก็มีรูปแบบและปัจจัยที่ต่างกันในการบริหารจัดการขยะของชุมชน โดยมีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยวิธีต่าง ๆ เพราะขยะจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับวิธีการที่คนในชุมชนต้องร่วมมือกันอย่างจริงจัง นับตั้งแต่วิธีการลดปริมาณขยะครัวเรือนและชุมชน ต้องร่วมกันใช้วัสดุในท้องถิ่นทดแทนโดยผ่านธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่น ซึ่งการจัดการขยะถือเป็นหน้าที่ของทุกคนและไม่ใช่ว่าเป็นหน้าที่ของหน่วยงานใดหน่วยงานหนึ่ง ตามแนวคิดด้านนิเวศวิทยาที่สะท้อนปรัชญาแนวคิดแบบองค์รวมที่เห็นความสัมพันธ์ของสรรพสิ่งที่เชื่อมโยงกัน เกี่ยวข้องกันและมีจิตวิญญาณและจิตสำนึกแห่งความรับผิดชอบต่อทุกสรรพสิ่งที่เกิดขึ้นบนโลก ดังนั้นการจัดการขยะด้วยการนำหลักคำสอนด้านพุทธศาสนามาบริหารจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อมร่วมกันในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมของประชาชนในสังคมไทย ด้วยหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ^{๑๑} ที่ถือว่าเป็นหนทางสังคมที่ดี ซึ่งเป็นสิ่งที่สำคัญในสังคมไทยที่พระสงฆ์มีบทบาทต่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีการจัดการที่ยั่งยืน เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต และการสร้างความสมดุลของธรรมชาติและสรรพสิ่ง ดังนั้นปัญหาขยะสิ่งแวดล้อมเป็นเรื่องที่จะต้องมีความรับผิดชอบต่อทุกคนจะต้องร่วมมือกันแก้ไข ทั้งคณะสงฆ์ก็ต้องมีส่วนในการแก้ปัญหาขยะร่วมกันในชุมชนของสังคมไทย

ในชุมชนของสังคมไทยมีพระภิกษุที่เป็นผู้นำด้านจิตวิญญาณและถือพระวินัยของพระพุทธเจ้าที่ทรงบัญญัติขึ้นประมาณ ๒,๖๐๐ ปี^{๑๒} มาแล้ว ในพุทธประวัติสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้านั้นทรงมีความสัมพันธ์กับป่ามาโดยตลอด เพราะสถานที่ประสูติ ตรัสรู้ แสดงปฐมธรรมเทศนาและปรินิพพานล้วนอยู่ในป่าทั้งสิ้น เป็นที่น่าอัศจรรย์ว่าทรงบัญญัติห้ามมิให้ทำลายสิ่งแวดล้อมทางธรรมชาติทั้งมีชีวิตและไม่มีชีวิต เช่น การอนุรักษ์ดิน คือ การห้ามสร้างกุฏิด้วยดินล้วน การห้ามขุดดินหรือใช้ให้ขุด คือ ภิกษุต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุยังไม่ถึงครึ่งเดือนอาบน้ำ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุไม่เป็นไข้จักไม่ถ่ายอุจจาระ ปัสสาวะ หรือบ้วนน้ำลายลงในน้ำ การอนุรักษ์อากาศ คือภิกษุใดไม่เป็นไข้ ผิงไฟ ก่อหรือใช้ให้ก่อไฟ ต้องอาบัติปาจิตตีย์ ภิกษุพึงทำความศึกษาว่า เราจักไม่เทน้ำล้างบาตร ซึ่งมีเมล็ดข้าวลงในละแวกบ้าน เพราะเมื่อข้าวเน่าจะเกิดมลพิษแก่บ้านเรือนที่อยู่ใกล้เคียง ดังที่กล่าวมา พระภิกษุต้องถือปฏิบัติตามข้อบัญญัติอย่างละเอียดครบถ้วนตามการจำแนกตามหลักวิชาการในยุคปัจจุบัน ทั้งยังบัญญัติไม่ให้ทิ้งของโดยง่าย ตัวอย่างเช่น การไม่ให้ทิ้งจี้รเก่า แต่ให้นำมาใช้ประโยชน์เป็นทอดๆจนถึงผ้าขี้ริ้ว พระพุทธศาสนาจึงเป็นหลักนำทางในการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ซึ่งพระสงฆ์สามารถเป็นผู้ชี้แนะแนวทาง และเป็นผู้ดำเนินการพัฒนาโดยอาศัยหลักธรรมคำสอนหลายประการตาม

^{๑๐}เอกสารประกอบการระดมความคิดเห็นทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กรกฎาคม ๒๕๕๘, หน้าที่ ๒๑.

^{๑๑}พระมหาสุทิตย์ อาภากรโ, พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘), หน้า ๒๔๑.

^{๑๒}ยิ่งศักดิ์ นิติสังข์, บทความ“พระวินัยกับสิ่งแวดล้อม” (ค้นหาเมื่อ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๗)

ลักษณะที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้น ในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมของสาวกเองก็ดี^{๓๓} โดยมีสถานที่ถ่ายทอดหลักธรรมคำสั่งสอนนั้นก็คือ “วัด”^{๓๔} ที่เกิดขึ้นในสมัยครั้งพุทธกาล เช่น วัดเชตะวัน ป่าไผ่เวฬุวันและส่งผลถึงการเกิดวัดในประเทศไทยในปัจจุบันที่มีวัดจำนวนถึง ๓๙,๘๐๐ วัด^{๓๕} และมีศรัทธาจากประชาชนเกือบทั้งประเทศ โดยพบว่าประเทศไทยมี “วัด” เป็นทุนอันมหาศาลเพื่อการพัฒนาประเทศเพราะมีจำนวนวัดที่กระจายกันอยู่ตามชุมชนเมืองและชุมชนบททั่วประเทศไทย และยังมีสำนักสงฆ์อีกมากในชุมชนไทยที่ยังไม่ได้รับการแต่งตั้งให้เป็นวัดที่ถูกต้อง โดยมีพระประมาณ ๒๕๐,๐๐๐ รูป และสามเณรประมาณ ๑๐๐,๐๐๐ รูป ที่สำคัญมีหลักธรรมของพระบรมศาสดาซึ่งเป็นภูมิปัญญาสูงสุด^{๓๖} จากจำนวนวัดและผู้นำทางศาสนาที่มีการกระจายอยู่ทั่วประเทศไทย จึงจัดเป็นระดับที่แต่ละชุมชนมีผู้นำทางด้านจิตใจระดับสูง ระดับปานกลาง และระดับต่ำของแต่ละชุมชน ซึ่งเป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธอย่างดี ที่มีอยู่ในทุกชุมชนของสังคมไทยซึ่งเป็นสถาบันที่ยึดเหนี่ยวจิตใจ คอยอบรมสั่งสอนคนในชุมชนให้ประพฤติถูกทำนองคลองธรรม บ่มเพาะความรู้ จิตสำนึกและพฤติกรรม วัดยังเป็นสถานที่ประกอบศาสนกิจของพระสงฆ์และวัดยังเป็นสถานที่ให้คนในชุมชนพบปะกัน มาร่วมปฎิภาหารื้อกัน โดยถือว่าเป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่อยู่คู่กับสังคมไทยมานาน

กล่าวได้ว่าทุกภาคของประเทศไทยมีวัดกระจายอยู่ทั่วไปในแต่ละจังหวัด จังหวัดปทุมธานีก็เช่นกันที่มีวัดอยู่ในชุมชนจำนวน ๑๘๘ วัด^{๓๗} และหลายแห่งเป็นวัดที่มีชื่อเสียงที่มีประชาชนเข้ามาทำบุญ ปฏิบัติธรรมเป็นประจำ และดำเนินกิจกรรมทางพุทธศาสนาเป็นประจำ จึงถือได้ว่าจังหวัดปทุมธานี มีระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่ดี โดยเฉพาะตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวงของจังหวัดปทุมธานี ที่มีวัดอยู่จำนวนมาก งานวิจัยนี้จึงเลือกพื้นที่ในการวิจัยและทำการสุ่มได้วัดปัญญานันทาราม มาเป็นพื้นที่ศึกษาโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี โดยวิธีการศึกษาจะใช้วิธีการผสมผสาน ทั้งการวิจัยเชิงคุณภาพจากการทำ (Focus Group Discussions) หลังจากได้โปรแกรมแล้วก็จะเป็นการวิจัยเชิงทดลองเพื่อทดสอบและพัฒนาโปรแกรมให้สามารถใช้ได้ตามเป้าหมาย

ด้วยเหตุดังกล่าวข้างต้นทั้งหมด งานวิจัยนี้จึงมุ่งสร้างโปรแกรมการฝึกอบรมของการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ที่ใช้ระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

^{๓๓}พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร,ดร., พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม, พิมพ์ครั้งที่ ๓, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย,๒๕๕๘),หน้า ๒๓๘-๒๓๙.

^{๓๔}พระใบฎีกาจารย์ อุดมวิโร, (ยอดเพชร), “บวร:การรื้อฟื้นเพื่อสร้างชุมชนอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน”, (วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร, ปีที่ ๙ ฉบับพิเศษ, ๒๕๕๙), หน้า ๒๗๙-๒๘๙.

^{๓๕}เรื่อง จำนวนวัดในประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.dhammathai.org, เข้าถึงเมื่อ [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

^{๓๖}ประเวศ วสี, โลกแห่งสัจปายะ วัดสร้างสุข, (โครงการวัดสร้างสุข คนสร้างชาติ พุทธศาสน์สร้างใจ พิมพ์ครั้งที่๒ จัดพิมพ์โดยสมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น, คำนิยม.

^{๓๗}สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดปทุมธานี ข้อมูล ณ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2560, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://pte.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=187&Itemid=124เข้าถึงเมื่อ [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

คือ การทำหน้าที่ของสงฆ์ด้วยการเทศน์สั่งสอนให้ความรู้หลักธรรมต่างๆ โดยใช้หลักธรรมที่เหมาะสมเพื่อสร้างโปรแกรมในการเทศน์ในการที่จะพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ซึ่งจะทำให้เกิดประโยชน์เป็นการประยุกต์หลักธรรมทางพระพุทธศาสนา มาสู่การปฏิบัติเพื่อการพัฒนาชุมชนสังคม ดังนั้นการศึกษาครั้งนี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพเพื่ออธิบายผลการวิจัยเชิงปริมาณ (Qualitative Method to Explain Quantitative Results)^{๑๘} แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะที่ ๑ สร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยการประชุมกลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และระยะที่ ๒ การทดลองใช้โปรแกรม ด้วยการวิจัยเชิงทดลอง (Experimental Research) ด้วยแบบสอบถามด้านการประเมินความรู้ของเนื้อหาที่เทศน์ตามหลักภavana ๔ แบบสอบถามประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะและแบบสอบถามประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะ ตามวัตถุประสงค์ต่อไปนี้

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

๑.๒.๑ เพื่อสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑.๒.๒ เพื่อทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑.๒.๓ เพื่อนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

๑.๓.๑ วิธีการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานีทำอย่างไร

๑.๓.๒ ผลการทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานีเป็นอย่างไร

๑.๓.๓ การนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานีเป็นอย่างไร

^{๑๘} นงลักษณ์ วิรัชชัย, การวิจัยและสถิติ: คำถามชวนตอบ, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๕๖-๕๗.

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้ เป็นการสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธโดยใช้วิธีการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussions) เพื่อสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ และหลังจากนั้นเพื่อทำการทดลองโปรแกรม ดังกล่าว แล้วทำการประเมินพัฒนาโปรแกรมด้วยแบบสอบถามเพื่อนำเสนอคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ คะแนนการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านพื้นที่

พื้นที่ศึกษาครั้งนี้ คือ วัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑.๔.๓ ประชากรศึกษาในกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรศึกษาและกลุ่มตัวอย่างในการศึกษามี ๒ ระยะ คือ ๑) เชิงคุณภาพ คือ พระภิกษุนักเทศน์ในเขตตำบลคลองหกจำนวน ๒๐ รูป และผู้ศึกษาได้แจ้งเพื่อขอเข้าร่วมประชุมแต่ตอบรับเข้าร่วมประชุมจำนวน ๑๒ รูป ระยะที่ ๒ ประชากรคือกลุ่มประชาชนที่ยินยอมเข้าร่วมโปรแกรมจำนวน ๖๐ คน ซึ่งสุ่มแบบบังเอิญ จากบุคคลที่ลงทะเบียนเข้าร่วมโปรแกรมแล้วผู้ศึกษาก็แบ่งเป็น ๒ กลุ่ม โดยแบ่งเป็นกลุ่มทดลอง จำนวน ๓๐ คน และกลุ่มควบคุมจำนวน ๓๐ คน

๑.๔.๔ ขอบเขตด้านระยะเวลา

การวิจัยครั้งนี้ เริ่มตั้งแต่เดือนมีนาคม ๒๕๖๐ ถึง กุมภาพันธ์ ๒๕๖๑ ระยะเวลา ๑๒ เดือน

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

หลักภาวนา ๔ หมายถึง หลักธรรมเพื่อพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรม ๔ ด้าน ดังนี้

๑. **พัฒนากาย** หรือการทำให้ร่างกายอยู่ผาสุก มีสุขภาพดี ด้วยสิ่งแวดล้อมรอบกายที่สะอาดปลอดภัย

๒. **พัฒนาศีล** หรือพัฒนาทางสังคม ศีลคือการอยู่ร่วมสังคมโดยไม่เบียดเบียนกัน แต่มีชีวิตที่เกื้อกูลต่อกัน และมีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่ดีต่อกัน

๓. **พัฒนาจิตใจ** หรือพัฒนาทางอารมณ์ก็คือเรื่องของจิตสำนึกและพฤติกรรมนั่นเอง

๔. **พัฒนาปัญญา** หรือพัฒนาการทางปัญญา คือรู้เท่าทันเหตุปัจจัย มีอะไรเกิดขึ้นก็รู้จักมองตามเหตุปัจจัยแก้ไขข้อติดขัดจัดปัญหาได้ ด้วยการใช้ปัญญาต่อการจัดการขยะอย่างถูกวิธี

หลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ หมายถึง สิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาที่อยู่รอบตัวบุคคลนั้นหรือทุนทางสังคม ที่เป็นระบบนิเวศเชิงพุทธในชุมชน เช่น พระภิกษุ หลักธรรม ระเบียบประเพณี กิจกรรมทางพุทธศาสนา

การจัดการขยะ หมายถึง การใส่ใจในการลดปริมาณขยะการคัดแยกขยะการนำมาใช้ใหม่อย่างคุ้มค่าร่วมถึงการผลิตเป็นสิ่งที่เกิดมูลค่าจากขยะโดยการยึดแนวทางตามพระภิกษุในระบอบนิเวศเชิงพุทธ

จิตสำนึกในการจัดการขยะ หมายถึง เป็นการพัฒนาจิตสำนึกในการจัดการขยะ ด้วยการตระหนักรู้ด้วยตนเองหลังจากเข้าร่วมโปรแกรม ซึ่งสามารถวัดได้โดยแบบวัดจิตสำนึกในการจัดการขยะ

พฤติกรรมในการจัดการขยะ หมายถึง เป็นการพัฒนาพฤติกรรมในการจัดการขยะที่รู้ถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งต่อตนเองและส่วนร่วม ซึ่งสามารถวัดได้โดยแบบวัดพฤติกรรมในการจัดการขยะ

๑.๖ ประโยชน์ที่ได้รับ

๑.๖.๑ ทำให้ได้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ที่มีคุณภาพ

๑.๖.๒ ได้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เผยแพร่ด้วยบทความทางวิชาการไปใช้ประโยชน์ในการฝึกอบรมต่อไป

๑.๖.๓ เป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สามารถนำไปวิจัยต่อยอดหรือใช้ในการเรียนการสอนและฝึกอบรมให้กับประชาชนทั่วไปได้

๑.๖.๔ ได้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อเป็นแนวทางแห่งการแก้ไขปัญหาขยะในปัจจุบันต่อไป

๑.๖.๕ ได้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อเป็นแนวนโยบายแก่ส่วนของภาครัฐและเอกชนในการวางแผนจัดการขยะต่อไป

บทที่ ๒

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสาร แนวความคิดทฤษฎี โดยแบ่งการนำเสนอ ดังต่อไปนี้

- ๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔
- ๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
- ๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะ
- ๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก
- ๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม
- ๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา
- ๒.๗ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
- ๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

๒.๑ แนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

๒.๑.๑ ความหมายเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

คำว่า “ภาวนา” ก่อนที่จะแปลว่าเจริญ ภาวนา ถ้าแปลตามตัวอักษร แปลว่า “การทำให้เป็นให้มี” หมายความว่า อันไหนที่ไม่เป็นก็ทำให้เป็นขึ้น อันไหนที่ไม่มีก็ทำให้มีขึ้น ซึ่งหมายความว่า ไปว่า การทำให้เพิ่มพูนขึ้น ทำให้กล้าแข็งขึ้นอะไรพวกนี้ เราจึงแปลกันอีก ความหมายหนึ่งว่า “ฝึกอบรม” คำว่า “ฝึกอบรม” ก็ใกล้เคียงกับความหมายของคำว่า “สิกขา” เพราะฉะนั้น สิกขากับภาวนา จึงเป็นคำที่ใช้อย่างใกล้เคียงกัน บางทีเหมือนกันแทนกันเลยทีเดียว นี่เป็นการโยงเข้ามาหาตัวหลักใหญ่ ในการปฏิบัติทางพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้า ตรัสในคำสอนของพระองค์ เพื่อใช้เป็นคุณสมบัติของบุคคลท่านใช้ว่า ภาวิตกาโย ภาวิตสีโล ภาวิตจิตโต ภาวิตปัญโญ คือคำว่า ภาวนา เวลาใช้เป็นคุณศัพท์เป็น ภาวิตะ ภาวิตกาโย ผู้มีกายที่เจริญแล้วหรือ ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตสีโล ผู้มีศีลที่ฝึกอบรมแล้วหรือเจริญแล้ว ภาวิตจิตโต ผู้มีจิตที่เจริญแล้วหรือมีจิตที่ฝึกอบรมแล้ว ภาวิตปัญโญ ผู้มีปัญญาที่เจริญแล้ว หรือปัญญาที่ฝึกอบรมแล้ว ถ้าเป็นคำนาม ๔ อันนี้ คือ

- ๑) กายภาวนา คนเป็นภาวิตกาโย ตัวการกระทำเป็นกายภาวนา^๑
- ๒) ศีลภาวนา คนเป็นภาวิตสีโล ตัวการกระทำเป็นจิตภาวนา
- ๓) จิตภาวนา คนเป็นภาวิตจิตโต ตัวการกระทำเป็นจิตภาวนา

^๑ทฤษฎีความสอดคล้อง ศึกษาในช่วงทศวรรษ 1940 ซึ่งมีการเรียกชื่อแตกต่างกันไป เช่นเฟสดีเจอร์ ให้ชื่อว่า ทฤษฎีความคล้อยจองและไม่คล้อยจอง (Consonance and Dissonance), หน้า ๑๒๒-๑๒๓.

๔) ปัญญาภาวนา คนเป็นภาวิตปัญญา ตัวกระทำเป็นปัญญาภาวนา^๒

ความหมายของหลักภาวนาในด้านที่เกี่ยวกับพฤติกรรม

(๑) ภาวนา เป็นคำในภาษาบาลีที่มีรูปกิริยาศัพท์เป็น ภาเวติ มีความหมายตรงกับคำว่า วทฺเตติ ซึ่งก็คือ วัฒนา หรือ การพัฒนา ที่ใช้ในภาษาไทย คำว่า ภาวนา ในคำสอนของพระพุทธศาสนา หมายถึงการทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม, การพัฒนาเพื่อทำสิ่งที่ยังไม่มีให้มีขึ้น^๓ โดยมีความหมายครอบคลุมถึงการปฏิบัติตน ทั้งหมดที่เป็นไปเพื่อการพัฒนาคุณธรรมภายในตน^๔

(๒) ภาวนา ๔ ที่ปรากฏในพระไตรปิฎกมักแสดงในรูปที่เป็นคุณสมบัติของบุคคลผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว ดังข้อความตัวอย่างต่อไปนี้

(๓) พระผู้มีพระภาคเจ้า ชื่อว่า ทรงอบรมพระองค์แล้ว ทรงเป็นภาวิตัตตะหรือ พระองค์ที่ทรงเจริญหรือพัฒนาแล้ว เป็นอย่างไร คือ พระผู้มีพระภาคเจ้าทรงอบรมพระวรกาย อบรมศีล อบรมจิตใจ อบรมปัญญา (ขยายความต่อไปอีกว่าทรงเจริญโพธิปักขิยธรรม ๓๗ ประการ แล้ว)^๕

(๔) ดังนั้นความหมายของภาวนา ๔ คือ การเจริญ การพัฒนา ทั้งทางด้านสมณะ และ วิปัสสนา เพื่อให้มีผลปรากฏ เช่น มีบุคลิกภาพ ภาพลักษณ์ภายนอก และคุณธรรมภายในตน

(๕) ที่ดีขึ้นซึ่งในความหมายนี้แบ่งผลที่ปรากฏออกเป็น ๔ ด้าน คือ^๖

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า การพัฒนาตามความหมาย ของพระพุทธศาสนา ก็คือ ภาวนา หมายถึง การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่ง มีการพัฒนาอยู่ ๔ ประเภทคือ

๑) กายภาวนา คือ การเจริญกาย พัฒนากาย การฝึกอบรม ให้รู้จักติดต่อกับ สิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณ มิให้เกิด โทษให้ กุศลธรรมงอกงาม ให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทาง กายภาพ

๒) ศีลภาวนา คือ การเจริญศีล พัฒนาความประพฤติการฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัยไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตภาวนา คือ การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีการเมตตา มีฉันทะ ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

^๒พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**, พิมพ์ครั้งที่ ๑, (กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐), หน้า ๕๑.

^๓พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๙, (กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๒๐๓.

^๔พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **หลักแม่บทของการพัฒนาตน**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๕, (กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๐,๑๕.

^๕ดูรายละเอียดใน พ.จ. (ไทย) ๓๐/๑๘/๑๑๕.๔๐.

^๖พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๑, (กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, หน้า ๓๗๑.๘๑ เรื่องเดียวกัน, ๒๕๔๔), หน้า ๑๕๑.๔๑.

๔) ปัญญาภาวนา คือ การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดปล่อยจากความทุกข์แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา ความหมายการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ตามแนวพระพุทธศาสนานั้นต้องพัฒนาร่วมกันหลาย อย่างเช่น การพัฒนากาย การพัฒนาจิต การพัฒนาปัญญา เข้าด้วยกันจึงจะเป็นการพัฒนาที่ยั่งยืนโดยไม่เน้นอย่างเดียวอย่างหนึ่ง^๗

(๑) กายภาวนา หรือ การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางกายภาพ หรือทางวัตถุให้รู้จัก “กิน อยู่ ดูฟัง” เป็น สามารถพลสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็น คุณ มิให้โทษ รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ่มเฟือยเกินความจำเป็น

(๒) ศิลภาวนา หรือ การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางสังคม คือมนุษย์ตั้งอยู่ในกฎระเบียบ เพื่อให้เกิดการตอบสนองความต้องการของตนนั้น ไม่ ไปเบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายกับผู้อื่น สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นและเกื้อกูลกันได้ ด้วยดี

(๓) จิตภาวนา หรือ การพัฒนาจิต คือ การมีจิตที่สมบูรณ์ด้วยคุณธรรม ความดี งาม มีความเข้มแข็งมั่นคง และสมบูรณ์ด้วยสุขภาพ มีความเบิกบาน ผ่องใสสงบสุข

(๔) ปัญญาภาวนา หรือ การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิด ความเข้าใจ อย่างเป็นนัยความคิด และการรู้ความจริง รู้เห็นเท่าทันโลกและชีวิตตาม สภาวะความจริงสรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็น ศูนย์กลางในการพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำการด้วยการฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติ ภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน ซึ่งแสดงออก ผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจาและเมื่อมีปฏิบัติในทุกด้านครบถ้วนแล้วในทางศาสนาก็จะให้ความสำคัญต่อเรื่องจิต เพราะจิตเป็นผู้ประกอบการให้บุคคลมีพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ใน การพัฒนาจิตของบุคคลตามแนวพุทธนี้เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตใจสงบถือว่าการทำให้ บุคคลได้พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมตามที่สังคมต้องการ ผู้ที่ได้รับการอบรมทางจิตให้ถูกวิธี จะสามารถพัฒนาจิตได้กล่าวกันว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว” จึงเป็นความจริง เพราะเมื่อ บุคคลมีจิตใจสงบและคิดแต่ในสิ่งที่ดี แล้วก็มีผลทำให้ร่างกาย พฤติกรรมหรือการประพฤติ ปฏิบัติเป็นไปแต่ในสิ่งที่ดีงาม

๒.๑.๒ ความสัมพันธ์เกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวนา การทำให้มีขึ้นเป็นขึ้น, การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ, การบำเพ็ญ

๑) การฝึกอบรม ตามหลักพระพุทธศาสนา มีสองอย่างคือ

(๑) สมถะภาวนา ฝึกอบรมให้เกิดความสงบ

(๒) วิปัสสนา ฝึกอบรมปัญญาให้เกิดความรู้เข้าใจเป็นจิตร, อีกนัยหนึ่ง จัดเป็นสองเหมือนกันคือ

^๗พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์.พรินเตอร์แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒-๔๒.

๑. จิตตภาวนา คือ การฝึกจิตใจให้เจริญองงาม ด้วยคุณธรรม ความเข้มแข็งมั่นคง เบิกบาน สงบสุข ผ่องใสด้วยความเพียร สติ และสมาธิ

๒. ปัญญาภาวนา คือ การฝึกอบรมเจริญปัญญา ให้รู้เท่าทันเข้าใจ สิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริง จนมีจิตใจเป็นอิสระ ไม่ถูกครอบงำด้วยกิเลสและความทุกข์

๒) การเจริญสมณะกรรมฐานเพื่อให้เกิดสมาธิ มี ๓ ขั้น คือ

(๑) บริกรรมภาวนา ภาวนาขั้นเตรียม คือ กำหนดอารมณ์กรรมฐาน

(๒) อุปจารภาวนา ภาวนาขั้นจวนเจียน คือ เกิดอุปจารสมาธิ

(๓) อัปปนาภาวนา ภาวนาขั้นแน่นแน่ว คือ เกิดอัปปนาสมาธิ เชี่ยวชาญ^๘

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า เมื่อมนุษย์อยู่ในระบบ ความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยของธรรมชาติชีวิตและการกระทำของมนุษย์ก็ย่อมเป็นไปตามระบบความสัมพันธ์แห่งเหตุปัจจัยนั้น เพราะฉะนั้น มนุษย์ทำอะไรขึ้นมา ก็มีผลในระบบเหตุ ปัจจัยนี้กระทบต่อสิ่งภายนอกบางกระทบตัวเองบ้าง และในทำนองเดียวกัน สิ่งที่เกิดขึ้น ภายนอก ก็มีผลกระทบต่อตัวมนุษย์ด้วย คือทั้งในมุมกิริยาและปฏิกิริยา ตัวเองทำไปก็กระทบสิ่งอื่น สิ่งอื่นเป็นอย่างไรก็มากระทบตัวเอง ข้อสำคัญคือมองไปให้ครบตลอดทั้งระบบความสัมพันธ์ นี้น่าชีวิตและกิจกรรมการกระทำของตนเอง ทั้งเป็นไปตามระบบเหตุ ปัจจัยแล้วทำให้เกิดผลตาม ระบบเหตุปัจจัยนั้นด้วย

๒.๑.๓ ความสำคัญเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

ภิกษุผู้ไม่ได้เจริญกาย ศีล จิต ปัญญา จักไม่สามารถแนะนำผู้อื่นให้สามารถ ประพฤติใน อธิศีล อธิจิต อธิปัญญาได้, ไม่สามารถแสดงธรรมอันเยี่ยมยอด ที่สร้างความปกติ นำชื่นชม แก่ผู้ฟัง ถลาลงสู่ธรรมดำ ได้แก่แสดงธรรมเพื่อการแข่งดี เพื่อกล่าวกระทบบุคคลอื่น หรือ เพื่อหวังลาภสักการะ, ไม่ใส่ใจ ไม่ให้ความสำคัญในพระธรรมที่พระพุทธองค์ทรงแสดงไว้ แต่กลับชื่นชมยินดี สนใจ ศึกษาในคำกล่าวของบุคคลนอกพระพุทธศาสนา, ประพฤติตนเป็นผู้มัก มาก เป็นตัวอย่างที่ไม่ดีให้คนรุ่นหลังพากันทำตาม

ภาวนา ๔ เป็นคุณสมบัติที่มีคุณค่าให้แก่บุคคล พระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับ การพัฒนาดน จึงเชิดชูบุคคลผู้มีการพัฒนาแล้วว่าเป็นบุคคลสูงสุด^๙ เป็นผู้ควรค่าแก่การบูชา^{๑๐} ซึ่งยกย่องเช่นนั้นเกิดจากคุณของภาวนา ๔ ที่เป็นผลของการฝึกตนนั่นเอง^{๑๑}

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า คือ ภาวนา ๔ ตอน ปฏิบัติการฝึกสิกขามี ๓ แต่ทำไมตอนวัดผล ภาวนามี ๔ ไม่เท่ากัน ทำไม (ในเวลาทำการฝึก) จึงจัดเป็นสิกขา ๓ และ (ในเวลาวัดผลคนที่ได้รับการฝึก) จึงจัดเป็นภาวนา ๔ อย่างไรที่ชี้แจงแล้วว่า ธรรมภาคปฏิบัติ การต้องจัดให้ตรงสอดคล้องกับระบบความเป็นไปของธรรมชาติ แต่ตอนวัดผลไม่ต้องจัดให้ตรงกันแล้ว เพราะวัดดูประสงค์อยู่ที่จะมองดูผลที่เกิดขึ้นแล้ว ซึ่งมุ่งที่จะให้เห็นชัดเจนตอนนี้อย่างแยกแยะเอียดออกไปก็จะยิ่งดีนี้แหละคือเหตุผลที่ว่าหลักวัดผลคือภาวนา เพิ่มขึ้น ๔ ข้อให้ดูความหมาย และหัวข้อ

^๘ดูรายละเอียดใน อง.ปญจก. (ไทย) ๒๒/๗๙/๑๔๕.

^๙ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ (ไทย) ๒๕/๓๒๑/๑๑๓.

^{๑๐}ดูรายละเอียดใน อง.จตุกก. (ไทย) ๒๑/๓๖/๕๙, ๘๖.

^{๑๑}ดูรายละเอียดใน ขุ.ธ (ไทย) ๒๕/๑๐๖/๖๓๔๓.

ของภาวนา ๔ นั้นก่อน “ภาวนา” แปลว่า ทำให้เจริญทำให้เป็นทำให้มีขึ้น หรือฝึกอบรม ในภาษาบาลี ท่านให้ความหมายว่า “วฑฒนา” คือ วัฒนา หรือพัฒนา นั้นเองภาวนานี้เป็นคำหนึ่งที่มีความหมายใช้แทนกันได้กับ “สิกขา” ภาวนา จัดเป็น ๔ อย่าง คือ

๑) กายภาวนา การพัฒนากาย คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ หรือทางวัตถุ

๒) ศิลภาวนา การพัฒนาศีล คือ การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือเพื่อนมนุษย์

๓) จิตภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาปัญญา คือ การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

อย่างที่กล่าวแล้วว่า ภาวนา ๔ นี้ใช้ในการวัดผลเพื่อดูว่าด้านต่าง ๆ ของการพัฒนาชีวิตของคนนั้น ได้รับการพัฒนาครบถ้วนหรือไม่ ดังนั้น เพื่อจะดูให้ชัด ท่านได้แยกบางส่วนละเอียดออกไปอีก

ส่วนที่แยกออกไปอีกนี้คือ สิกขาข้อที่ ๑ (ศีล) ซึ่งในภาวนา แบ่งออกไปเป็น ภาวนา ๒ ข้อ คือ กายภาวนา และศิลปภาวนา

ทำไมจึงแบ่งสิกขาข้อศีล เป็นภาวนา ๒ ข้อ ที่จริง สิกขาข้อที่ ๑ คือศีล นั้น มี ๒ ส่วนอยู่แล้วในตัว เมื่อจัดเป็นภาวนา จึงแยกเป็น ๒ ได้ทันที คือ

๑) ศีล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกาย (ที่เรียก ว่าสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ) ได้แก่ความสัมพันธ์กับวัตถุหรือโลกของวัตถุและธรรมชาติส่วนอื่น ที่ไม่ใช่มนุษย์เช่น เรื่องปัจจัย ๔ สิ่งที่เราบริโภคใช้สอยทุกอย่าง และธรรมชาติแวดล้อมทั่ว ๆ ไป ส่วนนี้แหละ ที่แยกออกไปจัดเป็น กายภาวนา

๒) ศีล ในส่วนที่สัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางสังคม คือบุคคลอื่นในสังคมมนุษย์ ด้วยกัน ได้แก่ความเกี่ยวข้องสัมพันธ์อยู่ร่วมกันด้วยดีในหมู่มนุษย์ที่จะไม่เบียดเบียนกัน แต่ช่วยเหลือเกื้อกูลกันส่วนนี้แยกออกไปจัดเป็น ศิลภาวนาในไตรสิกขา ศิลครอบคลุม ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ทั้งทางวัตถุหรือทางกายภาพ และทางสังคม รวมไว้ในข้อเดียวกัน แต่เมื่อจัดเป็น ภาวนา ท่านแยกกันชัดเจนออกเป็น ๒ ข้อ โดยยกเรื่องความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อม ในโลกวัตถุแยกออกไปเป็นกายภาวนา ส่วนเรื่องความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์ในสังคม จัดไว้ในข้อศิลปภาวนา ทำไมตอนที่เป็นสิกขาไม่แยก แต่ตอนเป็นภาวนาจึงแยก อย่างที่กล่าวแล้ว ว่า ในเวลาฝึกหรือในกระบวนการศึกษาทั้ง ๓ อย่างของไตรสิกขา จะทำงานประสานไปด้วยกัน ในศีลที่มี ๒ ส่วน คือ ความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพในโลกวัตถุ และความสัมพันธ์กับมนุษย์ในสังคมนั้น ส่วนที่สัมพันธ์แต่ละครั้งจะเป็นอันใดอันหนึ่งอย่างเดียวใน กรณีหนึ่ง ๆ ศีลอาจจะเป็นความสัมพันธ์ด้านที่ ๑ (กายภาพ) หรือด้านที่ ๒ (สังคม) ก็ได้แต่ต้อง อย่างใดอย่างหนึ่ง ดังนั้น ในกระบวนการฝึกศึกษาของไตรสิกขา ที่มีองค์ประกอบทั้งสามอย่าง ทำงานประสานเป็นอันเดียวกันนั้น จึงต้องรวมศีลทั้ง ๒ ส่วน เป็นข้อเดียว ทำให้สิกขามีเพียง ๓ คือ ศีล สมาธิ ปัญญา แต่ในภาวนาไม่มีเหตุบังคับอย่างนั้น จึงแยกศีล ๒ ส่วนออกจากกันเป็น ๔ คนละข้ออย่างชัดเจน เพื่อประโยชน์ในการตรวจสอบ จะได้วัดผลดูจำเพาะให้ชัดไปที่ละอย่างว่า ใน

ด้านซ้าย ความสัมพันธ์กับสภาพแวดล้อมทางวัตถุ เช่น การบริโภค ปัจจัย ๔ เป็นอย่างไร ในด้านศีล ความสัมพันธ์กับเพื่อนมนุษย์เป็นอย่างไร เป็นอันว่า หลักภาวนา นิยมใช้ในเวลาวัด หรือแสดงผล แต่ในการศึกษาหรือตัวกระบวนการฝึกฝนพัฒนา จะใช้เป็น ไตรสิกขา เนื่องจากภาวนาท่านนิยมใช้ในการวัดผลของการศึกษาหรือการพัฒนาบุคคล รูปศัพท์ที่พบ มักเป็นคำแสดงคุณสมบัติของบุคคล คือ แทนที่จะเป็น ภาวนา ๔ (กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา) ก็เป็น ภาวิต ๔ คือ

๑) ภาวิตกาย มีกายที่พัฒนาแล้ว (มีกายภาวนา) คือ มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพในทางที่เกื้อกูลและได้ผลดี เริ่มแต่รู้จักใช้อินทรีย์ เช่น ตา หู จมูก ฟัง เป็นต้น อย่างมีสติดูเป็น ฟังเป็น ให้ได้ปัญญา บริโภคปัจจัย ๔ และสิ่งของเครื่องใช้ตลอดจน เทคโนโลยีอย่างฉลาด

๒) ภาวิตศีล มีศีลที่พัฒนาแล้ว (มีศีลภาวนา) คือ มีพฤติกรรมทางสังคมที่พัฒนา แล้ว ไม่เบียดเบียนก่อความเดือดร้อนเวรภัย ตั้งอยู่ในวินัยและมีอาชีพะที่สุจริต มีความสัมพันธ์ ทางสังคมในลักษณะที่เกื้อกูล

๓) ภาวิตจิต มีจิตที่พัฒนาแล้ว (มีจิตภาวนา) คือ มีจิตในที่ฝึกอบรมดีแล้ว สมบูรณ์ด้วยคุณภาพจิต คือ ประกอบด้วยคุณธรรม เช่น มีเมตตา กรุณา เอื้ออารีมีมุทิตา มีความเคารพ อ่อนโยน ซื่อสัตย์กตัญญู เป็นต้นสมบูรณ์ด้วยสมรรถภาพจิต คือ มีจิตใจเข้มแข็งมั่นคง มีความเพียรพยายาม กล้าหาญ อดทน รับผิดชอบ มีสติมีสมาธิ และสมบูรณ์ด้วย สุขภาพจิต คือ มีจิตใจที่ร่าเริง เบิกบาน สดชื่น

๔) ภาวิตปัญญา มีปัญญาที่พัฒนาแล้ว (มีปัญญาภาวนา) คือ รู้จักคิดรู้จัก พิจารณา รู้จัก วินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา และรู้จักจัดทำดำเนินการต่าง ๆ ด้วยปัญญาที่บริสุทธิ์ซึ่ง มองดูรู้เข้าใจเหตุ ปัจจัย มองเห็นสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริงหรือตามที่มันเป็น ปราศจากอคติและ แรงจูงใจแอบแฝง เป็นผู้ ที่กิเลสครอบงำบัญชาไม่ได้เป็นอยู่ด้วยปัญญารู้เท่าทันโลกและชีวิต เป็นอิสระไร้อุปการ ภูมิภาวนา ครบ ทั้ง ๔ อย่าง เป็นภาวิต ทั้ง ๔ ด้านนี้แล้ว โดยสมบูรณ์เรียกว่า “ภาวิตตตะ” แปลว่าผู้ได้พัฒนาตนแล้ว ได้แก่พระอรหันต์^{๑๒}

สรุปจากแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง พอสรุปได้ว่า พระพุทธศาสนาตั้งจุดหมายสูงสุด ไว้ที่ การบรรลุนิพพาน ซึ่งจัดว่าเป็นจุดหมายที่มนุษย์สามารถพัฒนาตนเองให้บรรลุถึงได้ด้วย “การพัฒนา” ซึ่งในพระพุทธศาสนาใช้คำว่า “ภาวนา” แปลว่า การทำให้มีทำให้เป็น และการ บรรลุนิพพาน มีความสัมพันธ์กับบุคคลและเงื่อนไขต่าง ๆ ในการบรรลุนิพพาน

๒.๑.๔ กระบวนการเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวไว้ว่า ภาวนา ๔ (การเจริญ, การทำให้เป็นให้ มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา : cultivation; training; development)

๑) กายภาวนา การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกัน เกี่ยวข้องกับ สิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดีและปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็น คุณ มิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกายภาพ : physical development

^{๑๒} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์.พรินเตอร์แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๗๒.๔๕.

๒) ศิลภาวณา การเจริญศีล,พัฒนาความประพฤติ,การฝึก อบรมศีล ให้ตั้งอยู่ใน ระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดีเกื้อกูลแก่ กัน : moral development

๓) จิตภาวณา การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญ งอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อุตทนมมีสมาธิและสดชื่น เบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น : cultivation of the heart; emotional development

๔) ปัญญาภาวณา การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้ เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็น อิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์แก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ด้วย ปัญญา๘๘

สรุปจากแนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวณา ๔ พอสรุปได้ว่า ภาวณา ๔ เป็นหลักธรรมที่ผู้ปฏิบัติตามแล้วจะมีผลดีทั้งสิ้น โดยการปฏิบัติ ศิลภาวณา สมาธิภาวณา ปัญญาภาวณา และกายภาวณา จากการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม ต้องมีทั้ง ศีล สมาธิ ปัญญา และ กาย ก็จะสามารถสำเร็จ^{๑๓}

ตารางที่ ๒.๑ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับหลักภาวณา ๔

แหล่งที่มา	เกี่ยวกับหลักภาวณา ๔
๑.พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), (๒๕๔๐), หน้า ๕๑.,	- การทำให้เกิดขึ้น, การเจริญ,การบำเพ็ญ, การฝึกอบรม - การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา ซึ่ง มีการพัฒนาอยู่ ๔ ประเภทคือกาย ศีล จิต ปัญญา - พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็น ศูนย์กลางในการพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำ ด้วยการฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติ ภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน ซึ่งแสดงออก ผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจา

๒.๒ แนวคิดเกี่ยวกับหลักนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

๒.๒.๑ ความหมายของระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

ระบบนิเวศ หมายถึง โครงสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมโดยรอบบริเวณใดบริเวณหนึ่ง ซึ่งนักนิเวศวิทยากำหนดคำนี้ขึ้นเพื่อให้มีความหมายแคบกว่า คำว่า สิ่งแวดล้อม และจะได้เข้าใจความสัมพันธ์และความเปลี่ยนแปลงของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งไม่มีชีวิตในหน่วยพื้นที่นั้น โดย

^{๑๓} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต), พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐, (๒๕๔๕), หน้า ๗๐.

ระบบนิเวศแต่ละระบบจะประกอบด้วยชุมชนพืชและสัตว์กระจายอยู่ตามบริเวณที่เหมาะสมต่อการอยู่รอด ซึ่งอาจเป็นเพียงบ่อน้ำขนาดเล็กหรือมีขนาดใหญ่สุดที่เรียกว่า ชีวาลัยก็ได้^{๑๔}

ระบบนิเวศ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิต กับสิ่งแวดล้อมในหน่วยพื้นที่หนึ่ง จากข้อความดังกล่าวประกอบด้วยประเด็นสำคัญ ๔ ประเด็น คือ

๑) หน่วยพื้นที่ หมายถึง ระบบนิเวศจะถูกจำกัดขอบเขตหรือขนาด ดังนั้นจะเล็กหรือใหญ่อย่างไรก็ได้ แต่ขอให้มีอาณาบริเวณอย่างเด่นชัด เช่น สระน้ำ อ่างเก็บน้ำ ป่าไม้ เมือง ชนบท เป็นต้น

๒) สิ่งมีชีวิต หมายถึง องค์ประกอบหรือโครงสร้างทั้งหมดที่เป็นสิ่งมีชีวิตภายในหน่วยพื้นที่นั้น

๓) สิ่งแวดล้อม หมายถึง องค์ประกอบทั้งหลายในหน่วยพื้นที่นั้น ทั้งที่เป็นสิ่งมีชีวิตและสิ่งที่ไม่มีชีวิต เช่น ต้นไม้ สัตว์ ดิน น้ำ อากาศ สารอาหาร เป็นต้น

๔) ระบบความสัมพันธ์ หมายถึง ระบบความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งมีชีวิตหนึ่งกับสิ่งไม่มีชีวิตและสิ่งมีชีวิตอื่นในหน่วยพื้นที่นั้น นั่นคือสิ่งต่างๆ ภายในพื้นที่นั้นต่างก็มีบทบาทและหน้าที่ของตนเองอย่างชัดเจน ทำให้สามารถสร้างความสัมพันธ์ที่จะอยู่ร่วมกันได้ ระบบความสัมพันธ์นี้จะมีกฎเกณฑ์ที่แน่นอนจนสุดท้ายก็จะแสดงเอกลักษณ์ของระบบนั้นๆ เช่น ระบบนิเวศลำนานาน ระบบนิเวศป่าเขา เป็นต้น

ระบบนิเวศ หมายถึง หน่วยพื้นที่หนึ่งที่ประกอบด้วยสังคมของสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมทำหน้าที่ร่วมกัน กล่าวคือ หน่วยพื้นที่ หมายถึง ระบบนิเวศจะถูกจำกัดขอบเขตและขนาด ดังนั้นจะเล็กหรือใหญ่อย่างไรก็ได้ แต่ขอให้มีอาณาบริเวณอย่างชัดเจน เช่น ระบบชนบท^{๑๕}

สรุปได้ว่า ระบบนิเวศ หมายถึง ความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ใดพื้นที่หนึ่งจนทำให้เกิดการทำหน้าที่ร่วมกัน ในความสัมพันธ์ของระบบนิเวศในธรรมชาติใด เป็นสิ่งที่เอื้อประโยชน์ให้กับสิ่งมีชีวิตทั้งหลายรวมถึงมนุษย์

ระบบนิเวศของนักปราชญ์ทางพระพุทธศาสนา กล่าวว่า พระพุทธศาสนามีความเกี่ยวเนื่องความสัมพันธ์กับธรรมชาติและมีบทบาทส่งเสริมการจัดการระบบนิเวศตามแนวทางพระพุทธศาสนาในหลักพระธรรมวินัย และพระสูตร อย่างมีความเกี่ยวเนื่องและสัมพันธ์เอื้อเฟื้อกันอย่างเป็นระบบ และพัฒนาชีวิตจิตใจให้มีความรักเมตตาต่อสรรพสิ่ง จนถึงความหลุดพ้น

พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต) กล่าวว่า “ การอยู่ในสิ่งแวดล้อมที่เหมาะสมจะช่วยพัฒนาชีวิตให้มีธรรม เมื่อมนุษย์มีธรรม สิ่งแวดล้อมก็จะพัฒนาตาม แต่ถ้ามนุษย์อยู่อย่างไม่มีธรรมก็จะรักษาสิ่งแวดล้อมนั้นไม่ได้และจะทำลายสิ่งแวดล้อม ถ้าเราจัดการกับสิ่งแวดล้อมไม่ถูกต้อง สัตว์โลกรวมทั้งมนุษย์จะอยู่ไม่ได้^{๑๖}

^{๑๔} สวัสดิ์ โนนสูง, **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๖๓

^{๑๕} หมายเหตุวิชาการศึกษาทั่วไป สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๓), หน้า ๒๗

^{๑๖} พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต), **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘), หน้า ๒๐.

พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม ที่มีหน้าที่ให้การศึกษาอบรมสั่งสอน ศาสนิกชนของตนให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม องค์พระพุทธศาสนาไม่มีเครื่องมือมากพร้อมที่จะช่วยอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและธรรมชาติได้โดยตรงอย่างบางหน่วยงาน แต่ก็มีพุทธธรรมเป็นแสงสว่างส่องใจให้แก่มนุษย์ได้มองเห็นตนเอง พฤติกรรมของตนเอง ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของตนเอง เปลี่ยนแปลงชีวิตตนเอง ให้มีคุณค่า เกิดมาไม่ได้สร้างสรรค์อะไรแก่โลกมาก แต่ไม่สร้างความหายนะแก่โลกมากนักก็จะพอใจได้แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นฐานคิดที่สำคัญของพระสงฆ์และองค์กรในสังคมไทยส่วนหนึ่งที่ต้องการเข้ามาดูแล จัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีการจัดการที่ยั่งยืน เป็นประโยชน์เกื้อกูลต่อการดำรงชีวิต และการสร้างความสมดุลของธรรมชาติและสรรพสิ่ง คือพระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประหยัดและใช้อย่างเห็นคุณค่า เพราะในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้น เพื่อให้สาวกของพระองค์ปฏิบัติ ตามนั้นจะเน้นให้ภิกษุใช้อย่างรู้คุณค่า ดังเราจะเห็นได้จากเรื่องที่ว่าด้วยนิสัย ๔ (ปัจจัยเครื่องอาศัยของบรรพชิต ๔ อย่าง) คือ เมื่อมีผู้บวชเข้ามาเป็นพระภิกษุในพระพุทธศาสนา พระพุทธเจ้าได้ทรงอนุญาตให้อุปัชฌาย์ต้องบอกให้แก่ลูกศิษย์ของตน ให้ได้รับทราบไว้ว่าต่อจากนี้ไปจะเป็นอยู่หาเลี้ยงชีวิตของตนเองอย่างไร ในสมณะเพศ ก็จ้อย่างไรควรทำและอย่างไรไม่ควรทำเพื่อให้ดำรงชีวิตที่เรียบง่าย^{๑๗}

จะเห็นว่าพระพุทธศาสนาให้ความสำคัญกับธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นอย่างยิ่ง ชีวิตคนจะต้องอยู่กับธรรมชาติ เพื่อให้ธรรมชาติช่วยพัฒนาพฤติกรรมและจิตใจของตนเองให้ผ่องใส การทำลายทรัพยากรทางธรรมชาติจะส่งผลต่อการดำรงชีวิตในมิติต่างๆ ทั้งด้านที่อยู่อาศัย รวมไปถึงการพัฒนาจิตใจอย่างถูกต้องเพื่อให้เข้าถึงหลักสัจธรรม พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สนับสนุนการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพเหล่านี้้อย่างเพียงพออยู่แล้ว เช่น เรื่องความกตัญญู, หลักการรู้จักประมาณในการบริโภค ตามหลักภาวนา ๔^{๑๘}

๑) กายภาวนา การพัฒนาชีวิต โดยอาศัยการเป็นอยู่ที่ถูกต้องสอดคล้องเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ

๒) ศิลภาวนา การพัฒนาชีวิต โดยมีวิถีปฏิบัติที่ถูกต้อง ต่อสิ่งแวดล้อมด้านสังคม

๓) จิตภาวนา การพัฒนาคุณภาพชีวิตภายใน ด้านอารมณ์หรือจิตใจ

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาชีวิตโดยการฝึกฝนเรียนรู้ เพื่อการรู้แจ้งความจริงของธรรมชาติ โดยองค์รวมรวบยอดทั้งหมดจนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง สมบูรณ์ เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคม ปราศจากการเบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมเป็นหลักธรรมที่สำคัญในการช่วยแก้ปัญหา คือ ๑) ปัญหาขยะในชุมชน ๒) ปัญหาความเป็นธรรม และ ๓) ปัญหาบริโภคเกิน

^{๑๗} สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, เรื่องเดียวกัน, หน้า ๔๐.

^{๑๘} พระสราวุธชัย ปัญญาวิฑูโร, วิจิตรปัญญา, รูปแบบการจัดการระบบนิเวศเชิงพุทธ, (๒๕๕๗), หน้า ๕๓.

สรุป การใช้ระบบนิเวศเชิงพุทธ ช่วยพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม ในการจัดการขยะ โดยยึดตามระเบียบวินัยข้อปฏิบัติ และหลักธรรมที่ช่วยอบรมนิสัยด้านการรักษาสิ่งแวดล้อมภายในชุมชน

ตารางที่ ๒.๒ ความหมายของระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

แหล่งที่มา	ความหมายของระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ
๑. พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตฺโต), (๒๕๓๘) หน้า ๒๐.	พระพุทธศาสนาเป็นสถาบันหนึ่งของสังคม ที่มีหน้าที่ให้การศึกษาอบรมสั่งสอนศาสนิกชนของตนให้มีจิตสำนึกที่ดีต่อเพื่อนมนุษย์ ธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม
๒. สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, (๒๕๔๓) หน้า ๒๗	หน่วยพื้นที่หนึ่งที่ประกอบด้วยสังคมของสิ่งมีชีวิตและสิ่งแวดล้อมทำหน้าที่ร่วมกัน กล่าวคือ หน่วยพื้นที่
๓. สวัสดิ์ โนนสูง, (๒๕๔๖), หน้า ๖๓	โครงสร้างความสัมพันธ์ของสิ่งมีชีวิตกับสิ่งแวดล้อมโดยรอบบริเวณใดบริเวณหนึ่ง
๔. สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, หน้า ๔๐.	แนวคิดนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เป็นฐานคิดที่สำคัญของพระสงฆ์และองค์กรในสังคมไทยส่วนหนึ่งที่ต้องการเข้ามาดูแล จัดการและอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อให้มีการจัดการที่ยั่งยืน
๕. ท่านผู้หญิง ดร. สุธาวัลย์ เสถียรไทย, หน้า ๕๓.	พระพุทธศาสนามีคำสอนที่สนับสนุนการพัฒนาจิตใจให้มีคุณภาพเหล่านี้้อย่างเพียงพออยู่แล้ว เช่น เรื่องความกตัญญู, หลักการรู้จักประมาณในการบริโภค หลักภาวนา ๔

๒.๒.๒ บทบาทหน้าที่ของวัดและพระสงฆ์

บทบาทหลักของพระสงฆ์ การให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า บทบาทของครู แม้องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าก็ได้รับยกย่องจากบุคคลทั่วไปว่าเป็นพระบรมครู ทำหน้าที่ฝึกเทศาและมนุษย์ได้อย่างไม่มีใครยิ่งกว่า เพราะพระองค์ฝึกคนธรรมดาให้กลายเป็นคนดี (กัลยาณชน) และกลายเป็นคนประเสริฐในระดับสูงสุด ดังนั้น พระสงฆ์ในฐานะครู เป็นบทบาทถาวรตลอดมาตั้งแต่สมัยพุทธกาลถึงปัจจุบัน อีกบทบาทหนึ่งคือ บทบาทในการให้คำปรึกษาเป็นเรื่องสำคัญของคนในสังคมโดยทั่วไป มักจะตัดสินใจทำการสิ่งใดได้ยาก ไม่กล้า เกิดความกลัว ฉะนั้น พระสงฆ์จึงต้องทำหน้าที่ช่วยในการตัดสินใจแก่ประชาชน อันแสดงถึง บทบาทความเป็นผู้นำด้านภูมิปัญญาในเรื่องเกี่ยวกับบทบาท

พระสงฆ์นี้มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดเอาไว้ ดังนี้ บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์มีความสำคัญต่อการสร้างความเข้มแข็งและการดำรงอยู่อย่างมั่นคงของพระพุทธศาสนา คณะสงฆ์ถือเป็นตัวแทนหรือเป็นสาวกขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าพระบรมศาสดาของพุทธศาสนิกชน ซึ่งทำหน้าที่ในการปฏิบัติภารกิจเผยแผ่สืบสานและถ่ายทอดพระธรรมคำสอนขององค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าถือเป็นภารกิจสำคัญ ที่คณะสงฆ์จะต้องปฏิบัติ บทบาทของพระสงฆ์นับแต่อดีตพระสงฆ์ ซึ่งผูกพันกับชาวบ้าน ถือเป็นแบบอย่างของความสัมพันธ์ที่ดี ระหว่างพระพุทธศาสนากับสังคมมาโดยตลอด ว่าต้องพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในทุกด้าน พอสรุปหน้าที่ของพระสงฆ์และวัดดังต่อไปนี้

- (๑) เป็นสถานศึกษาสำหรับชาวบ้านๆ ฝึกอบรมทางศีลธรรมและเล่าเรียนวิชาการ
- (๒) เป็นสถานที่สงเคราะห์บุตรหลานชาวบ้านที่ยากจนได้มาอาศัยเล่าเรียน
- (๓) เป็นสถานพยาบาลผู้เจ็บป่วยตามภูมิรู้ของคนในสังคมในสมัยนั้น
- (๔) เป็นที่พักของคนเดินทาง
- (๕) เป็นสโมสรที่ชาวบ้านมาพบปะสังสรรค์
- (๖) เป็นสถานบันเทิงที่จัดงานเทศกาลต่างๆ
- (๗) เป็นที่ไกล่เกลี่ยข้อพิพาท เป็นที่ปรึกษาแก้ปัญหาครอบครัว
- (๘) เป็นศูนย์กลางศิลปวัฒนธรรมที่รวบรวมศิลปกรรมต่างๆ
- (๙) เป็นคลังเก็บวัสดุของใช้ต่างๆ ซึ่งชาวบ้านจะได้ใช้ร่วมกัน
- (๑๐) เป็นศูนย์กลางบริหารหรือปกครอง
- (๑๑) เป็นที่ประกอบพิธีกรรมหรือให้บริการด้านพิธีกรรมตามหน้าที่ของพระสงฆ์

จากบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์ซึ่งเป็นต้นแบบของการให้ โดยเฉพาะเรื่องการอบรมสั่งสอนประชาชนให้ตั้งอยู่ในหลักคำสั่งสอน ในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของการให้ธรรมะเอาไว้โดยแบบกว้าง ๆ และ คำว่าธรรมะในภาษาบาลีก็เป็นคำที่มีความหมายกว้างที่สุด แต่ถ้าแยกประเภทใหญ่ ๆ มี ๒ อย่างคือ ความจริงกับความดีงาม เป็นเรื่องของปัญญาอย่างหนึ่ง คุณธรรมอย่างหนึ่ง การให้ธรรมะเป็นทาน หมายถึงการให้ความรู้ความเข้าใจ และหลักแห่งความดีหรือหลักที่จะให้เข้าถึงมนุษย์เข้าถึงสังคม และได้ประสบสิ่งที่ดีงาม คือ ทำให้เกิดความรู้ ความเข้าใจในสิ่งต่าง ๆ อย่างถูกต้อง ตั้งแต่ต้นความรู้ลึกซึ้งสูงสุด เข้าไปในชีวิตว่า คืออะไร สภาวะที่แท้จริงของสิ่งทั้งหลายเป็นอย่างไรลงมาถึงความเข้าใจทั่ว ๆ ไปเกี่ยวกับจริยธรรมในการดำรงชีวิตเป็นแง่ของสังคมอย่างหนึ่ง จริยธรรมอย่างหนึ่งรวมความคือ ช่วยเหลือประชาชนในทางปัญญา และในทางคุณธรรมอันเป็นบทบาทหลัก^{๑๙} บทบาทหน้าที่การบริหารงานเป็นกิจการคณะสงฆ์ที่จะต้องทำหรือที่จะต้องถือเป็นภาระหน้าที่ และเป็นภารกิจของพระสงฆ์ภารกิจจะต้องปฏิบัติ อันเป็นภารกิจของคณะสงฆ์และการศาสนามี ๖ ประการ

นอกจากนั้นแล้วการปฏิบัติและการดำรงชีวิตของพระภิกษุสงฆ์ตามพระธรรมวินัยจะเป็นการสร้างศรัทธาความเลื่อมใสให้เกิดขึ้นแก่พุทธศาสนิกชนและเป็นแรงจูงใจให้พุทธศาสนิกชนสามารถ

^{๑๙} พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), “การสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน”, (กรุงเทพมหานคร : พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖.

อยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างมีความสุข^{๒๐} กฎมหาเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๕ ข้อที่ ๕ ว่าด้วยเรื่อง บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์ ได้แก่ กิจการที่คณะสงฆ์จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ ที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา มี ๖ ฝ่าย คือ

- (๑) การเพื่อความเรียบร้อยดีงาม
- (๒) การศาสนศึกษา
- (๓) การศึกษาสงเคราะห์
- (๔) การเผยแผ่พระพุทธศาสนา
- (๕) การสาธารณูปการ
- (๖) การสาธารณสงเคราะห์

วิธีดำเนินงานการทั้ง ๖ ให้เป็นไปตามที่กำหนดในระเบียบมหาเถรสมาคม แต่บางการคงเป็นไปตามจารีต คือ ปฏิบัติตามจารีตที่มีอยู่^{๒๑}ได้ระบุถึงบทบาทหน้าที่และภารกิจที่สำคัญของการบริหารกิจการคณะสงฆ์ในแต่ละด้าน ดังนี้

๑) ด้านการปกครอง งานปกครองของสงฆ์ อาศัยพระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พ.ศ. ๒๕๐๕ แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๓๕ โดยลำดับชั้นการปกครองคณะสงฆ์ ไว้ดังนี้ มาตรา ๒๐ คณะสงฆ์ต้องอยู่ภายใต้การปกครองของมหาเถรสมาคม การจัดระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ให้เป็นไปตามที่กำหนดในกฎหมายเถรสมาคม และกฎหมายเถรสมาคม ฉบับที่ ๑๕ พ.ศ. ๒๕๒๓ ว่าด้วยระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ หมวด ๒ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนกลางและหมวด ๓ ระเบียบการปกครองคณะสงฆ์ส่วนภูมิภาค

๒) ด้านศาสนศึกษา หมายถึง การจัดการศึกษาปริยัติธรรมและการศึกษาอื่น ๆ อันควรแก่สมณะ ซึ่งได้แก่การศึกษาพระปริยัติธรรม หรือการศึกษาธรรมบาลี ซึ่งปัจจุบันได้จำแนกเป็นสองส่วน คือ การศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกธรรม บาลี และการศึกษาพระปริยัติธรรมแผนกสามัญ

๓) ด้านศึกษาสงเคราะห์ เป็นการจัดการศึกษาสงเคราะห์แก่ประชาชนทั่วไป ปัจจุบันมีการดำเนินการดังนี้ ศูนย์ศึกษาพระพุทธศาสนาวันอาทิตย์ ศูนย์อบรมเด็กก่อนเกณฑ์ในวัด

๔) ด้านการเผยแผ่ศาสนาธรรม เป็นการเผยแผ่ศาสนาธรรม ดำเนินการใน ๒ ลักษณะ คือ เป็นโครงการปฏิบัติสืบเนื่องและเป็นโครงการเฉพาะกิจปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาล

๕) ด้านสาธารณูปการ เป็นงานที่เกี่ยวกับการพัฒนาวัด ด้านอาคารสถานที่และสิ่งแวดล้อม เพื่อให้วัดเอื้อประโยชน์ตามภารกิจของวัดในด้านอื่น ๆ ได้แก่ การดูแลบำรุงรักษาสาธารณสมบัติของวัด และการก่อสร้างอาคารสถานที่ เช่น พระอุโบสถ กุฏิ ศาลาการเปรียญ เป็นต้น

๖) ด้านสาธารณสงเคราะห์ เป็นงานเกี่ยวกับการสงเคราะห์ชุมชนและสังคมโดยมีวัดและพระภิกษุเป็นแกนนำ ได้แก่ โครงการอุปสมบทและบรรพชาพระภิกษุสามเณรภาคฤดูร้อน โครงการสงเคราะห์พระภิกษุสามเณรและวัดที่ประสบภัยและขาดแคลน วัดและเจ้าอาวาส พระภิกษุเป็นผู้นำในการพัฒนาชุมชนและสังคม เช่น ให้สถานที่เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชน

^{๒๐} กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, **คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติกฎระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๐), หน้า ๑.

^{๒๑} สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, **กฎหมายเถรสมาคม**, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๕), หน้า ๑๕.

ด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่ที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น^{๒๒}

วิธีดำเนินการทั้ง ๖ ประการดังกล่าว บางประการมีกำหนดไว้ในระเบียบกฎหมายหรือธรรมนูญ แต่บางประการคงเป็นไปตามจารีตที่ถือปฏิบัติตามจารีต^{๒๓} บทบาทพระสงฆ์หรือพระภิกษุระดับเจ้าอาวาสหรือภิกษุต้องพัฒนาตนเองให้อยู่ในระเบียบวินัยก่อนเป็นประการแรก ประการที่สองจะต้องมีรูปแบบการปกครองในวัดวาอารามให้เรียบร้อย และประการสุดท้ายจะต้องจัดรูปแบบในการศึกษาเล่าเรียน แผนกพระปริยัติธรรมชั้น เช่น แผนกนักธรรม แผนกบาลี ชั้นในวัดของตน นอกจากนี้จะต้องอบรมวิปัสสนากรรมฐานให้กับพระภิกษุสามเณร เรียกว่า จริยธรรม การให้การศึกษาด้านจริยธรรมก็คือ การเปิดโรงเรียนพุทธศาสนาวันอาทิตย์ขึ้น การเปิดโรงเรียนเด็กเล็ก ที่เรียกว่าก่อนเข้าเกณฑ์ ซึ่งเป็นโครงการของมหาเถรสมาคม ก็เพื่อเป็นการชักจูงเด็กเล็กให้เข้ามาฟังพระสงฆ์ พระสงฆ์มีบทบาทช่วยเหลือเด็กเล็กด้วยเมตตาธรรม เด็กเล็กเหล่านี้ ก็คือ ลูกหลานชาวบ้านที่ต้องออกไปประกอบอาชีพเมื่อวัดรับดูแลลูกหลานได้ดีความเลื่อมใสศรัทธาต่อวัดต่อพระพุทธรูปศาสนาก็บังเกิดขึ้นกับประชาชน^{๒๔} บทบาทของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไปเป็นการปรับไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทยไว้ว่า พระสงฆ์จะต้องรู้เท่าทันสังคมที่เปลี่ยนไป เพราะพระสงฆ์ไม่ใช่มีหน้าที่เฉพาะชี้ทางให้ประชาชนสงบจิตใจเท่านั้น แต่ต้องชี้ทางโลกให้แก่ประชาชนได้อย่างเหมาะสมอีกด้วยนอกจากนี้วัดยังเป็นสถานที่ประกอบกิจการ รวมทั้งความเชื่อที่ยึดกับหลักธรรม อันมีพระสงฆ์เป็นผู้นำ^{๒๕} เมื่อพระสงฆ์มีบทบาทต่อวัด มีความบริสุทธิ์มีความสันโดษ มีความเป็นผู้นำทางปัญญา มีจริยธรรมและวิถีชีวิตที่ประเสริฐกว่า ย่อมให้คำแนะนำตักเตือนหรือต่อรองกับทางบ้านเมืองได้ แต่ในปัจจุบันนี้พระสงฆ์ระดับบริหารหาผู้มีความกล้าทางจริยธรรมได้ยาก ในเมื่อเห็นว่าเป็นเมืองกระทำอะไรไม่ถูกต้อง เป็นการย้ายต่อศาสนาธรรม ก็หาผู้ใดกล้าคัดค้านคำว่าบาตรไม้ ส่วนหนึ่งเกิดจากพระสงฆ์ระดับบริหารไม่สามารถจะเข้าใจปัญหาสังคมที่ซับซ้อน ซึ่งรวมทั้งปัญหาศีลธรรมที่ซับซ้อนด้วย และอาจเกิดจากการตกอยู่ในอคติ เกรงจะกระทบฐานะตำแหน่งของตนมากกว่าจะเห็นแก่พระธรรมวินัย บทบาทของวัดในสังคมเมือง ยังคงทำหน้าที่ให้บริการบางอย่างเป็นตัวเคลื่อนย้ายสังคม จากคนที่มีความต่ำสุดในทางเศรษฐกิจและการเมืองให้ขึ้นไปสู่ที่สูงได้ เพราะเหตุนี้พระสงฆ์รุ่นใหม่จะต้องมองปัญหาของวัดและพระสงฆ์ในปัจจุบันว่ามีอะไรที่อยู่ในสภาพที่ไม่พึงปรารถนาและอะไรเป็นส่วนที่พึงปรารถนา จากนั้นก็ต้องพยายามศึกษาปัญหาต่าง ๆ พร้อมหาแนวทางแก้ไข โดยเริ่มจากตัวพระสงฆ์เอง เริ่มจากวัดก่อนแล้วค่อย ๆ ขยายออกไปในเขตที่ตนรับผิดชอบอยู่^{๒๖} บทบาทของพระสงฆ์ อาจกล่าวได้ว่าองค์กรสงฆ์

^{๒๒} สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, *สาระสำคัญของภารกิจแต่ละด้าน*, (๒๕๔๙), หน้า ๑๖๘.

^{๒๓} พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), *เอกสารประกอบการบรรยาย เรื่องการคณะสงฆ์และศาสนา*, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

^{๒๔} พระครูมงคลคีตวงศ์ (กุศล คนธวโร) และคณะ, *พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทการแสวงหาเส้นทางการพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย*, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗), หน้า ๕๓-๖๗.

^{๒๕} พระพะยอม กลฺยาณ, “บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคม”, ข่าวสด, (๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๐): หน้า ๓๒.

^{๒๖} พระมหาสมทรง สิรินธโร, *บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอนาคต*, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท เค็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕), หน้า ๓๒.

และตัวของพระสงฆ์เอง เป็นกลไกขับเคลื่อนวิถีชีวิตของชาวพุทธให้เคลื่อนไปอย่างมั่นคงแบบพุทธ ขณะเดียวกันกระแสทางสังคม บ้านเมือง เหตุการณ์ต่าง ๆ ก็มีผลกำหนดบทบาทให้พระสงฆ์ต้องพัฒนาและปรับกลยุทธ์ในการสั่งสอนอบรมประชาชนทุกกลุ่มอย่างฉลาด และเป็นปัจจุบัน คือ ทนต่อเหตุการณ์ที่เคลื่อนไหวในสังคม เพื่อปรับท่าทีของตนให้กระชับขึ้น และสงฆ์จะต้องอาศัยคฤหัสถ์เป็นอยู่ ขณะเดียวกันก็จำต้องเข้ามามีบทบาทต่อชุมชน สังคมด้วยเหตุ ๓ ประการ ดังนี้

(๑) การดำเนินชีวิตของพระสงฆ์ต้องพึงพาปัจจัย ๔ จากพุทธศาสนิกชน

(๒) สภาพและเหตุการณ์ในสังคมย่อมมีผลเกี่ยวข้องกับการบำเพ็ญสมณะธรรม

(๓) โดยคุณธรรม คือ เมตตา กรุณา พระสงฆ์นั้น จะต้องช่วยเหลือผู้อื่นให้พ้นจากความทุกข์^{๒๗}

กล่าวได้ว่า สิ่งที่พระสงฆ์และวัดควรจะต้องมีการปรับปรุงบทบาทของวัดเสียใหม่ มิฉะนั้นแล้ว ทั้งสังคมและศาสนาคงจะไปไม่รอด แนวทางในการดำเนินงาน คือ

๑) ปรับปรุงบทบาทของวัดเสียใหม่ โดยให้วัดมีส่วนในการพัฒนาสังคมมากขึ้น ควรให้พระสงฆ์ได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนโดยรวมกลุ่มชาวบ้าน และทำประโยชน์ในการแก้ปัญหาท้องถิ่น การพัฒนาสังคมที่สำคัญ คือ การพัฒนาทางด้านจิตใจ เพราะจิตใจเป็นที่ตั้งของสิ่งทั้งหลาย คนเราทุกข์สุขก็อยู่ที่ใจ ดีชั่วก็อยู่ที่ใจ ดังนั้นคนเราจะต้องทำใจให้สะอาดบริสุทธิ์ เมื่อพัฒนาจิตใจดีแล้ว การพัฒนาวัตถุภายนอกก็ย่อมดีตามไปด้วย

๒) การเปลี่ยนแปลงพิธีกรรมทางศาสนาให้เหลือเท่าที่จำเป็น เพราะพิธีกรรมเหล่านี้ไม่ใช่แก่นแท้ ต้องมุ่งจัดพิธีกรรมต่าง ๆ ที่อยู่นอก ศาสนธรรม เช่น การแก้เคราะห์ การสะเดาะเคราะห์ เป็นต้น วัดและพระสงฆ์จะต้องแสดงบทบาทอันดี คือ การเผยแผ่พุทธธรรมอันมีประโยชน์

๓) การปฏิรูปบทบาทของวัด ในฐานะเป็นสถาบันทางศาสนา คือ การนำเอาศาสนาเข้ามาเกี่ยวข้องกับการเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และการเมืองทั้งหมด แทนที่จะให้ศาสนาแยกออกจากสังคม โดยที่ประยุกต์ศาสนาให้เข้ากับการปฏิบัติจริงในสังคมมากที่สุด

นอกจากนั้น วัดและพระสงฆ์จะต้องปรับปรุงบทบาทของตนให้ก้าวหน้าและสามารถแสดงบทบาทในการเป็นผู้นำในการสอนพระพุทธศาสนาได้ นอกจากนี้สถาบันทางศาสนาควรมีบทบาทเกี่ยวกับการพัฒนาระบบเศรษฐกิจ การเมือง และสังคม ไม่ควรแยกตัวออกจากสิ่งเหล่านี้ ส่วนหนึ่งที่ได้รับการเอาใจใส่ นั่นก็คือ การสอนศาสนาในโรงเรียน ในชุมชน ซึ่งขณะนี้เรื่องผิดเพี้ยนทางจริยธรรมมีมากเกินไป ควรพิจารณากันเสียใหม่ให้ลึกซึ้ง จริยธรรมที่แท้จริงนั้นควรเกิดมาจากการสนใจหลักธรรมทางศาสนาหรือหลักของชีวิตที่แท้จริงของชีวิตนั่นเอง ไม่ได้เกิดจากการเปลี่ยนแปลงค่านิยมทางสังคม ศาสนาควรมีบทบาทที่สำคัญคือในการสอนจริยธรรมในโรงเรียนในชุมชน^{๒๘} โดยมองว่าศาสนาควรมีบทบาทหน้าที่ ๒ ประการ คือ ผดุงไว้ซึ่งสังคมอันดีงามและต้องเป็นผู้นำในการเรียกร้องเพื่อแสวงสังคมที่ดีกว่า ด้านพระสงฆ์ต้องเข้าไปปรับทุกข์กับสภาพตามความเป็นจริงของสังคมเพื่อจะได้เข้าไปแก้ไขปัญหาและพัฒนา เพราะพระสงฆ์ไม่สนใจหรือมุ่งโลกุตระธรรมอย่างเดียว เท่ากับ

^{๒๗} วัฒนา พัฒนพงศ์, พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๖), หน้า ๔๖.

^{๒๘} ประทีป สนามชัย, สารัตถทางสังคมวิทยาการศึกษา, ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, (๒๕๔๖), หน้า ๑๔๐-๑๔๕.

พระสงฆ์ขาดความเมตตาธรรม กรุณาธรรม และไม่เอื้ออาทรต่อเพื่อนร่วมทุกข์ พระสงฆ์ละทิ้งปัญหาของสังคมออกไปเท่าใด สังคมก็จะมองไม่เห็นความสำคัญของศาสนาและพระสงฆ์มากเท่านั้น ประการสำคัญที่สุด ควรมีการอบรมพระสงฆ์ให้มีความรู้ ความเข้าใจในสภาพของสังคมโดยเน้นหนักในทางด้านความเป็นผู้นำและมีความรู้ในการพัฒนาสังคม^{๒๙} ในปัจจุบันพระสงฆ์ไทยควรได้รับการพัฒนาระดับความคิดทางสังคมไปในทางที่เป็นประโยชน์ต่อประชาชนมากขึ้น ซึ่งแตกต่างจากอดีตอันไกล เมื่อพระสงฆ์ถูกข้าราชการแบ่งเบาภารกิจทางโลกไปจำนวนมาก เป็นต้น ว่างานด้านการศึกษา ด้านการพยาบาล ด้านการสุขอนามัย แต่พระสงฆ์ยังมีบทบาทในการสร้างและอบรม พระธรรมวินัย เพื่อฝึกหัดวินัยของพลเมืองดีและ ด้านศาสนพิธี ซึ่งถือเป็นลักษณะอันยิ่งใหญ่ของสังคมเพราะจะขาดพระสงฆ์ในการประกอบศาสนพิธีต่าง ๆ ไม่ได้^{๓๐} พระสงฆ์จะต้องปรับปรุงบทบาทตนเองเพื่อสร้างภาพลักษณ์ที่ดีงาม ทำตนให้มีความหมายและความสำคัญสำหรับสังคมปัจจุบันในด้านต่าง ๆ ดังนี้

๑) สอนธรรม หมายถึง การเทศนาสั่งสอนทุกคนชั้นทุกเพศทุกวัย ให้เกิดศรัทธาและสัมมาทิฐิในพระพุทธศาสนา ในชีวิตและในหลักการดำเนินชีวิตอันถูกต้อง

๒) นำปฏิบัติ หมายถึง การรักษาพระธรรมวินัย คือ ศีลทั้ง๒๒๗ ข้อ อย่างเคร่งครัด ปฏิบัติถือismaจาร สำรวมอินทรีย์ และสร้างคุณธรรมต่าง ๆ รวมทั้งการปฏิบัติสมาธิวิปัสสนาด้วย

๓) การพัฒนา หมายถึง การพัฒนาวัดเป็นอันดับแรก และการพัฒนาหมู่บ้านหรือชุมชนเป็นอันดับรอง

๓.๑ การพัฒนาหมู่บ้าน หมายถึง การที่พระสงฆ์นำชาวบ้านสร้างสรรค์สิ่งที่เป็นของชาวบ้าน

๓.๒ การพัฒนาวัด เป็นการพัฒนาพื้นที่ภูมิของวัดอาจทำได้โดย

- การควบคุมอาคารและสิ่งก่อสร้างให้เป็นระเบียบ
- ดูแลความสะอาดของวัด
- ปลูกต้นไม้ต่างๆ
- ตามต้นไม้ควรมีแผ่นกระดาศป้ายเขียนพุทธภาษิต
- สร้างอาคารที่จะเป็นประโยชน์ต่อชุมชน

๔) ปรีक्षा หมายถึง การให้คำปรึกษาหารือแก่ชาวบ้าน พระสงฆ์ควรพยายามทำตนเป็นผู้เชี่ยวชาญในด้านต่าง ๆ และรับให้คำปรึกษาแนะนำแก่ชาวบ้าน เช่น ในด้านการเกษตรการสหกรณ์ การค้าขาย การปฏิบัติหน้าที่ของพลเมือง การสุขภาพอนามัย การศึกษาหาความรู้ การปรับตัวให้เข้ากับการเปลี่ยนแปลงของสังคม เป็นต้น^{๓๑} ก่อนหน้านั้นวัดเคยเป็นศูนย์รวมของหมู่บ้าน เป็นแหล่งให้การศึกษาก่อชุมชน ตลอดจนเป็นสถานที่จัดงานบันเทิงเริงรมย์ของชาวบ้าน แต่บัดนี้ทุกอย่างเปลี่ยนไปแล้ว การศึกษาถูกดึงออกจากวัด ศาลาที่เคยเป็นศูนย์กลางของการจัดงานชุมนุมถูกแยก

^{๒๙} สุลักษณ์ ศิวลักษณ์, ศาสนากับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา, ๒๕๔๔), หน้า ๑๗.

^{๓๐} สมบูรณ์ สุขสาราน, พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม, (กรุงเทพมหานคร: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๐.

^{๓๑} แสง จันทร์งาม, “พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน”, วารสารเสียงธรรม, สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒), หน้า ๑๒.

ออกเป็นศาลาประชาคม เป็นต้น เรียกว่าประโยชน์ที่เป็นรูปธรรมเหล่านี้ไม่เหลือให้เป็นบทบาทของพระสงฆ์อีกต่อไป เนื่องจากพระสงฆ์ได้สูญเสียฐานะแห่งความเป็นผู้นำทางความคิดไปแล้ว จึงต้องคล้อยตามชาวบ้าน เช่น ต้องเป็นพระนักก่อสร้างเก่ง เป็นพระหาเงินเข้าวัดเก่ง ฯลฯ บทบาทพระสงฆ์ในปัจจุบันจึงเหลืออยู่แต่การเฝ้าวัด เฝ้ากุฏิ ถ้าพัฒนาก็พัฒนาโบสถ์ กุฏิและวิหารกันเป็นพื้นอย่างที่เราเรียกว่า “พระนักพัฒนา” นั่นเอง พระสงฆ์ส่วนใหญ่เป็นชาวบ้านตาดำ ๆ มาจากชนชั้นผู้ทุกข์ไม่มีโอกาสในสังคมเหมือนคนอื่นเขา เพราะความคับแค้นแสนเข็ญ นับได้ว่าสถาบันสงฆ์ก็ยังได้ทำหน้าที่รับภาระที่สำคัญของสังคมส่วนหนึ่ง^{๓๒}

สรุปวัดและพระสงฆ์ เป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่เป็นจุดศูนย์กลางในการทำกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งทางด้านการศึกษา การเรียนรู้วิถีชีวิตและเป็นที่อบรมขัดเกลาให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมที่ดีของประชาชน

ตารางที่ ๒.๓ สรุปบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์

แหล่งที่มา	สรุปบทบาทหน้าที่ของพระสงฆ์
๑. พระราชวรมุนี (ประยูรย์ ปยุตโต), (๒๕๔๓), หน้า ๓๖, (อรรถาธิบาย).	บทบาทหลักของพระสงฆ์ การให้การศึกษาแก่ประชาชน โดยเฉพาะในด้านการดำรงชีวิตที่ดีงาม ชีวิตที่ประเสริฐ ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาเรียกว่า บทบาทของครู
๒. พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), (๒๕๕๐), หน้า ๘๗.	พระสงฆ์ไม่ใช่มีหน้าที่เฉพาะชี้ทางให้ประชาชนสงบจิตใจเท่านั้น แต่ต้องชี้แนวทางโลกให้แก่ประชาชนได้อย่างเหมาะสมอีกด้วย
๓. พระครูมงคลคีลวงค์ (กุศล คนธวโร), (๒๕๒๗), หน้า ๕๓-๖๗.	บทบาทของพระสงฆ์ที่เปลี่ยนไปเป็นการปรับเปลี่ยนไปตามสภาพการเปลี่ยนแปลงของสังคมไทย
๔. สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, (๒๕๔๙), หน้า ๑๖๘. (อรรถาธิบาย).	เป็นที่จัดประชุมอบรมเยาวชนและประชาชนด้านอาชีพต่าง ๆ การสร้างถนนเข้าหมู่บ้าน การออมทรัพย์ ให้สถานที่เป็นแหล่งประปาหมู่บ้าน การสนับสนุนทุนการศึกษาเด็กนักเรียน การช่วยเหลือผู้ป่วยผู้ยากไร้ เป็นต้น
๕. กองแผนงานกรมการศาสนา, (๒๕๔๐), หน้า ๑.	บทบาทหน้าที่การช่วยเหลือประชาชนในทางปัญญา และในทางคุณธรรมอันเป็นบทบาทหลัก
๖. สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, (๒๕๔๕), หน้า ๑๕.	บทบาทหน้าที่การบริหารกิจการคณะสงฆ์ ได้แก่ กิจการที่คณะสงฆ์จะต้องถือเป็นธุระหน้าที่ ที่เกี่ยวกับการคณะสงฆ์และการพระศาสนา

^{๓๒} เยาวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์, **ที่นี่ขัดข้องหนอ**, (กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สารสิน, ๒๕๒๐), หน้า ๑๘๑-๑๘๕.

๒.๒.๓ หลักพุทธธรรมกับนิเวศวิทยาเพื่อความยั่งยืนของธรรมชาติ

หลักพุทธธรรมเป็นคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเป็นสัจธรรมที่พระองค์ทรงค้นพบแล้วนำมาสั่งสอนเพื่อประโยชน์และความสุขแก่ชาวโลกซึ่งสังคมไทย มีพระพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ ส่วนการนำหลักธรรมคำสอนของพระพุทธศาสนามาประยุกต์ใช้ให้เอื้อต่อการดำรงชีวิตของชาวไทย จากที่พระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงแสดงธรรมไว้ทั้งหมดรวม ๘๔,๐๐๐ พระธรรมชั้นตรี เรียกว่าพระไตรปิฎก แบ่งออกเป็น ๓ หมวด ได้แก่ พระวินัย พระสุตตันตปิฎก และพระอภิธรรมปิฎก โดยหลักคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงสอนไว้สรุปเหลือเพียง ๓ ประการ คือ ศีล สมาธิ และปัญญา ได้แก่ ทรงสอนให้ทุกคนละเว้นจากการกระทำความชั่วทั้งหลายทั้งปวง ทรงสอนให้ทุกคนหมั่นกระทำความดีและความถูกต้องอยู่ทุกลมหายใจ และทรงสอนให้ทุกคนหมั่นชำระจิตใจให้มีความสะอาดบริสุทธิ์และเบิกบานอยู่เสมอ^{๓๓}

มนุษย์สามารถนำหลักธรรมไปใช้ในชีวิตรประจำวัน^{๓๔} ดังนี้

๑) เว้นจากการทำชั่วและมุ่งทำความดี ทุกศาสนาสอนให้ละเว้นการกระทำความชั่วและทำแต่ความดีทั้งสิ้น เพื่อให้ศาสนิกชนทั้งหลายเป็นคนดี เช่นพระพุทธศาสนามีศีล คือ ข้อห้าม และธรรม คือหลักสำหรับเป็นข้อปฏิบัติ บัญญัติไว้

๒) ความรัก ความเมตตา พระพุทธศาสนามีคตินิยมที่ยึดถือ เช่น เมตตาธรรมเป็นเครื่องค้ำจุนโลกและพึงเอาชนะความชั่วด้วยความดี เพราะหากมนุษย์ทุกคนมีความรักความเมตตาอยู่ในใจแล้ว ก็จะไม่มีการเบียดเบียนกัน ต่างให้ความช่วยเหลือซึ่งกันและกัน

๓) การเสียสละหรือการสังคัมสงเคราะห์ เมื่อมนุษย์มีความรักความเมตตาแล้ว ก็จะมี ความเสียสละเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่และให้การสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน พระพุทธศาสนามีหลักธรรมที่เรียกว่า ภาวนา ๔ ซึ่งได้แก่ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา

๔) การอดสาหะและพัฒนาตนเอง ศาสนาต่าง ๆ สอนให้คนมีความเพียร อดทน ขยันขันแข็งและมีความอดสาหะ มีความพยายาม อันจะช่วยให้บุคคลประสบความสำเร็จและรู้จักพัฒนาตนเองอยู่เสมอ พระพุทธศาสนาสอนให้คนเคารพธรรมชาติ สรรเสริญความเจริญก้าวหน้า มีหลักคำสอน อิทธิบาท ๔ อันได้แก่ ฉันทะ วิริยะ จิตตะ วิมังสา

๕) ความยุติธรรม พระพุทธศาสนาสอนไม่ให้อยู่ภายใต้อคติ ๔ ประการ คือ ฉันทาคติ โทษาคติ โมหาคติ และภยาคติ

เมื่อศาสนิกชนทุกคนยึดมั่นในหลักธรรมในศาสนาแล้ว ปัญหาและอุปสรรคต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นก็จะแก้ไขได้ ปัญหาต่างๆ จะลดน้อยลงและไม่เกิดขึ้น ไม่ว่าจะเป็นการขัดแย้งจนลุกลามเป็นสงครามหรือข้อพิพาทระหว่างสังคม ไม่เกิดการเอาเปรียบในสังคม ไม่เกิดการทำร้ายร่างกาย จิตใจซึ่ง

^{๓๓} พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), ธรรมบุญชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม, (กรุงเทพมหานคร: ระฆังทอง, ๒๕๑๗), หน้า ๕๖.

^{๓๔} ภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปริดา, “การพัฒนาเชิงพุทธเพื่อการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลในจังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๔.

กันและกัน ไม่มีปัญหาการทำลายสภาพแวดล้อมหรือกฎเกณฑ์ต่าง ๆ จนทำให้สังคมที่ตนเองอยู่นั้น
อ่อนแอลง ทั้งนี้ ชีวิตต้องได้รับการปฏิบัติอย่างถูกต้องเหมาะสมและเป็นสิ่งที่ควรทำประจำ

ชีวิตประจำวันควรดำเนินการ^{๓๕} ดังนี้

(๑) ฝึกการฝึกหาความรู้ แบ่งออกได้เป็น ๒ ทาง คือ

การศึกษาทางโลก หมายถึง การศึกษาเล่าเรียนวิชาเพื่อนำมาใช้ประโยชน์ในการทำมา
หากินหรือนำมาใช้ประโยชน์ในการทำการงานทางโลก ซึ่งจะเป็นประโยชน์แก่ผู้ศึกษาชั่วระยะเวลา
หนึ่ง การศึกษาทางโลกหรือการทำงานทางโลก เป็นการกระทำที่ไม่มีวันสิ้นสุด ทำแล้วทำอีก หมดยุค
นี้เดี๋ยวก็มีรุ่นใหม่มาให้ทำ เหมือนระลอกคลื่นที่เกิดขึ้น คลื่นลูกใหม่จะเกิดขึ้นไล่คลื่นลูกเก่าให้กระทบ
ฝั่งไป เกิดอยู่เช่นนี้เป็นอยู่เช่นนี้ตลอดไป เรียกว่าโลกียะวิสัย ซึ่งไม่เคยมอบความสำเร็จให้แก่ใคร ใครที่
ยังมัวจมอยู่กับการทำงานทางโลกหรือการศึกษาทางโลก จึงไม่มีวันเสร็จงานหรือเสร็จการศึกษา
การศึกษาทางธรรม หมายถึง การงานทางธรรม ทำเสร็จแล้วไม่ต้องทำอีก ไม่ต้องศึกษาอีก ได้เป็น
อเสกขะบุคคลแล้ว คือบรรลุนิพพานแล้ว ไม่ต้องศึกษาขวนขวายอะไรอีก มีแต่ทรงไว้และสงเคราะห์
แต่เสวยสุขซึ่งเป็นผลของการศึกษาธรรมไปเรื่อย ๆ เมื่อหมดอายุขัยทางโลกแล้วจิตวิญญาณดวงนั้นก็
จะเสวยสุขหลุดพ้นอยู่แดนนิพพานตลอดไป

(๒) ฝึกบังคับตนเองไม่ทำความชั่วทั้งปวง การไม่ทำความชั่วทั้งปวง ได้แก่

- การไม่ทำความชั่วทางกาย ได้แก่ ไม่ทำร้ายหรือเบียดเบียนผู้อื่น ไม่ลักขโมยไม่ถือเอา
ทรัพย์สินของผู้อื่น

- การไม่ทำความชั่วทางวาจา ได้แก่ ไม่พูดเท็จ ไม่พูดหลอกลวง ไม่พูดคำหยาบ
- การไม่ทำความชั่วทางใจ ได้แก่ ไม่คิดโลภ ไม่คิดพยาบาท ไม่เห็นผิดเป็นชอบ

(๓) ฝึกการทำความดี การทำความดี ๓ ทางคือ

- การทำความดีทางกาย ได้แก่ มีเมตตากรุณาช่วยเหลือผู้อื่น
- การทำความดีทางวาจา ได้แก่ พูดแต่ความจริง พูดแต่คำสุภาพอ่อนหวาน ไม่พูดคำ
หยาบคาย
- การทำความดีทางใจ ได้แก่ พอใจแต่สิ่งที่ได้มาโดยชอบ

(๔) การฝึกจิตให้บริสุทธิ์ การทำจิตให้บริสุทธิ์ หมายถึง การชำระหรือล้างจิตใจให้
สะอาดหมดจดจากสิ่งอันเป็นเครื่องเศร้าหมองที่เรียกว่า กิเลส กิเลส เป็นภาษาบาลี แปลว่า เศร้า
หมอง หมายถึง สิ่งที่ทำให้จิตเศร้าหมอง ซึ่งสาเหตุหรือต้นตอของกิเลสก็คือ อวิชชา ที่แปลว่าสภาพที่
ปราศจากความรู้ที่ถูกต้อง ความไม่รู้นี้เป็นเหตุให้เศร้าหมอง กิเลสจำแนกเป็น ๓ ประเภท ได้แก่ โลภะ
โทสะ และโมหะ รวมเรียกว่า อกุศลมูล ลักษณะที่เรียกว่า โลภะ เช่น ความโลภ อยากได้ในทางทุจริต
การกอบโกยผลประโยชน์ใส่ตนโดยไม่คำนึงถึงกรรมสิทธิ์และจิตใจของผู้อื่น การอยากได้ของผู้อื่นมา
เป็นของตน เป็นต้น ลักษณะที่เรียกว่า โทสะ เช่น โกรธ เคียดแค้น อาฆาตพยาบาท คิดประทุษร้าย

^{๓๕} ฐิตะวิจิตร ปุณณยุตติปริดา, “การพัฒนาเชิงพุทธเพื่อการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลในจังหวัด
นนทบุรี”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราช
วิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๙๕.

เป็นต้น ลักษณะที่เรียกว่า โมหะ เช่น ความลึกลับสงสัย ความประมาท ความห่อหุ้มท้อแท้เชื่องซึม ความเห็นผิดเป็นชอบ เป็นต้นดังมีหลักธรรมต่อไปนี้

๑) ภาวนา ๔ (การเจริญ, การทำให้เป็นให้มีขึ้น, การฝึกอบรม, การพัฒนา)

(๑) กายภาวนา (การเจริญกาย, พัฒนากาย, การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกันเกี่ยวข้องกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้งห้าด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณมิให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงามให้อกุศลธรรมเสื่อมสูญ, การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ)

(๒) ศิลภาวนา (การเจริญศีล, พัฒนาความประพฤติ, การฝึกอบรมศีล ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายกับผู้อื่นอยู่ร่วมกันด้วยดีเกื้อกูลกัน)

(๓) จิตภาวนา (การเจริญจิต, พัฒนาจิต, การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคงเจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทนมีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นต้น)

(๔) ปัญญาภาวนา (การเจริญปัญญา, พัฒนาปัญญา, การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์แก้ไขปัญหที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา)

ในบาลีที่มา ท่านแสดงภาวนา ๔ นี้ ในรูปที่เป็นคุณบทของบุคคล จึงเป็น ภาวิตกาย ภาวิตศีล ภาวิตจิต ภาวิตปัญญา (ผู้ได้เจริญกาย ศีล จิต และปัญญาแล้ว บุคคลที่มีคุณสมบัติครบยอมเป็นพระอรหันต์)

๒) หลักธรรมสังคหวัตถุ ๔ หลักธรรมที่เป็นเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจของผู้อื่น ผูกไมตรีเอื้อเฟื้อ เกื้อกูล หรือเป็นหลักการสงเคราะห์ซึ่งกันและกัน มีอยู่ ๔ ประการ ได้แก่

(๑) ทาน คือ การให้ การเสียสละ หรือการเอื้อเฟื้อแบ่งปันของๆตนเพื่อประโยชน์แก่บุคคลอื่น ไม่ตระหนี่ถี่เหนียว ไม่เป็นคนเห็นแก่ได้ฝ่ายเดียว คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้ไม่เป็นคนละโมภ ไม่เห็นแก่ตัว เราควรคำนึงอยู่เสมอว่า ทรัพย์สินของที่เราหามาได้ มิใช่สิ่งจริงยั่งยืน เมื่อเราสิ้นชีวิตไปแล้วก็ไม่สามารถจะนำติดตัวเอาไปได้

(๒) ปิยวาจา คือ การพูดจาด้วยถ้อยคำที่ไพเราะอ่อนหวาน พูดด้วยความจริงใจ ไม่พูดหยาบคายก้าวร้าว พูดในสิ่งที่เป็นประโยชน์เหมาะสำหรับกาลเทศะ พระพุทธเจ้าทรงให้ความสำคัญกับการพูดเป็นอย่างยิ่ง เพราะการพูดเป็นบันไดขั้นแรกที่จะสร้างมนุษยสัมพันธ์อันดีให้เกิดขึ้น วิธีการพูดให้เป็นปิยวาจานั้น จะต้องถือหลักเกณฑ์ โดยเว้นจากการพูดส่อเสียดเว้นจากการพูดคำหยาบ เว้นจากการพูดเพื่อเจ้า

(๓) อตถจริยา คือ การสงเคราะห์หรือการประพฤตินในสิ่งที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อื่น

(๔) สมานัตตา คือ การเป็นผู้มีความสม่ำเสมอ หรือมีความประพฤติเสมอดันเสมอปลาย คุณธรรมข้อนี้จะช่วยให้เราเป็นคนมีจิตใจหนักแน่นไม่โลเล รวมทั้งสร้างความไว้วางใจให้แก่ผู้อื่นด้วย

๓) อิทธิบาท ๔ ธรรมแห่งความสำเร็จในการทำงาน มี ๔ ประการ คือ

(๑) ฉันทะ ได้แก่ ความพึงพอใจในสิ่งที่ทำอยู่บุคคลควรรักงานรักเพื่อนร่วมงาน รักหมู่คณะ และสถาบัน เมื่อบุคคลมีความพอใจมีความรักในสิ่งที่ตนทำ สิ่งต่าง ๆ ที่ตนแสดงพฤติกรรม

ออกมาก็จะดีด้วย มนุษย์ควรให้ความรักแก่กัน ตั้งแต่รักกันภายในครอบครัว รักกันในกลุ่มงานและสังคม

(๒) วิริยะ ได้แก่ ความเพียรพยายามการมีความขยัน อุตุนมีมานะ บากบั่นจนประสบผลสำเร็จ ดังสุภาษิตที่ว่า มีความพยายามที่ไหนที่นั่นย่อมประสบความสำเร็จ

(๓) จิตตะ ได้แก่ ความตั้งใจ การฝึกฝอยอย่างจริงจัง ไม่ว่าจะเป็นการเรียนหรือการทำงาน เอาใจใส่ต่องานที่ทำ มีความตั้งใจว่าจะทำทุกอย่างให้ดี ทำให้ได้ มีเจตนาแน่วแน่ทุกอย่างย่อมสำเร็จ

(๔) วิมังสา ได้แก่ ความสุขุม รอบคอบพิจารณาสิ่งที่ทำด้วยปัญญา มีการตรวจตรา อยู่สม่ำเสมอ เหมือนที่กล่าวว่ามีผลลดาตอย่างขาดเฉลี่ยว หมายถึงการทำการใด ๆ ให้รอบคอบมีความละเอียดลออในงานที่เราได้กระทำ

๔) ขรวาสาธรรม ๔ คุณสมบัติของผู้ประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตทางโลก ประกอบด้วยธรรมะ ๔ ประการ คือ

(๑) สัจจะ หมายถึง ความซื่อตรงจริงใจ พูดจริงทำจริง ผู้ที่มีสัจจะนั้นจะเป็นหลักประกันแห่งเกียรติคุณ มีคนเชื่อถือ และเป็นที่ไว้วางใจของทุกคน

(๒) ทมะ หมายถึง การฝึกฝนตนเอง ควบคุมจิตใจด้วยการใช้ปัญญา จะทำให้ชีวิตก้าวหน้าประสบความสำเร็จ ทำอะไรเกิดความผิดพลาดน้อยมาก

(๓) ขันติ หมายถึง ความอดทนอดกลั้น มีหลายประการ เช่น ความอดทนต่อความยากลำบาก ความอดทนต่อความเจ็บปวด ความอดทนต่อความโกรธความผูกพยาบาท ความอดทนต่ออำนาจกิเลส เป็นต้น ผู้ที่มีขันตินั้นจะเป็นเครื่องประกันฐานะทางสังคมได้อย่างดี และจะเป็นผู้ที่มีความอดทนไม่เกิดความท้อแท้โดยง่าย

(๔) จาคะ หมายถึง ความเสียสละ ความแบ่งปัน การมีน้ำใจ เสียสละประโยชน์ส่วนตัว เพื่อผลประโยชน์ส่วนรวม ผู้ที่มีจาคะนั้นจะเกิดความสัมพันธ์อันดีในสังคมได้

สรุปหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการอบรมคุณธรรมเพื่อให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมด้านจิตใจของบุคคล และเป็นการพัฒนาสติปัญญาให้นำไปแก้ปัญหาในสิ่งต่างๆในชีวิตประจำวันและสังคมได้เมื่อรู้จักนำมาใช้ให้เหมาะสม

จากการศึกษาหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่จะนำมาพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมให้กับประชาชนในการจัดการขยะ คือ “หลักภาวนา ๔”

๑) ภาวนา ๔ เป็นเรื่องของการพัฒนา โดยให้ความสำคัญต่อการพัฒนาตนเองและผู้อื่น เป็นการปลูก จิตสำนึกและพฤติกรรม ที่จะช่วยให้ประชาชน โดยเป็นเครื่องมือในการที่จะสร้างความปรองดองและสามัคคีในการทำงานและการปฏิบัติ เพื่อยึดเหนี่ยวน้ำใจกัน ทำให้เกิดความเคารพรักใคร่ในบถือเกรงอกเกรงใจกัน การพัฒนาตามหลัก ภาวนา ๔ นี้ก็จะทำให้อยู่ร่วมกันอย่างมีความสุข ภาวนา มี ๔ ประการ ดังนี้

(๒) กายภาวนา ถือว่าเป็นการภาวนาทางกายสำหรับบุคคล ตามหลักภาวนา ๔ หากมองในภาพกว้าง จะแบ่งออกเป็น ๑) ประโยชน์ส่วนตน ๒) ประโยชน์ของผู้อื่น ๓) ประโยชน์ส่วนรวม เหมือนการทำความสะอาดหน้าบ้าน ไม่ใช่แค่เพื่อหน้าบ้านของตนเองเท่านั้น แต่จะเป็นแบบอย่างให้กับตัวเอง และผู้อื่น ทำให้ท้องถิ่นสวยงาม กายภาวนา จึงเป็นการเสียสละ ถ้ามีใครบอกว่าบ้านเราเหม็น เราก็มีหน้าที่เก็บ อันนี้เป็นจิตส่วนตน แต่ถ้าเราเก็บเพื่อความสวยงาม อันนี้ เรียกว่า ส่วนรวม

จิตสำนึก คือการถือประโยชน์ส่วนตนเป็นที่ตั้งเพื่อประโยชน์ส่วนรวม จิตสำนึกทำให้เกิดความเสียสละ จิตสำนึก จึงถือเป็นหน้าที่ ถ้าเราไม่ทำ จะอยู่กันได้อย่างไร ในเรื่องของขยะนั้น การให้ความรู้ว่ามีสิ่งใด ควรทำสิ่งใดไม่ควรทำ วิธีใดควรปฏิบัติตามไม่ควรปฏิบัติตามด้วยจิตใจที่ถึงพร้อมด้วยการเสียสละ เอื้อเพื่อเผื่อแผ่ สงเคราะห์ด้วยปัจจัย ๔ หุนหรือทรัพย์สินสิ่งของตลอดจนให้ความรู้ความเข้าใจ ศิลปวิทยา ด้วยเห็นว่าสิ่งของที่ตนเสียสละหรือให้ไปนั้นจะเป็นประโยชน์แก่ผู้รับเป็นการแสดงความมีน้ำใจและเป็นการยึดเหนี่ยวจิตใจของประชาชน

(๓) ศีลภาวนา หมายถึง การสัมพันธ์อันดีต่อกันโดยมีมนุษยสัมพันธ์ที่ดีต่อกัน คือ เอาใจเขามาใส่ใจเรา ทำให้คนรักกัน สามัคคีกัน จับมือกันให้เห็นแก่ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง มุ่งให้เห็นความสามัคคีเหมือนเรากำจัดขยะ หากพูดให้เห็นว่าถ้าเรากำจัดได้ จิตสำนึกและพฤติกรรมก็จะคิดและทำเพื่อส่วนรวม การรู้จักพูดให้เกิดความเข้าใจดี สมานสามัคคี เกิดไมตรีทำให้เกิดความรักใคร่นับถือ และช่วยเหลือเกื้อหนุนกัน ความปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยการให้ว่าจว่าเมื่อมีขยะมาก แสดงให้เห็นว่ามีขยะมากไม่ได้อย่างไร เราไม่ได้ช่วยด้วยเงินแต่เราพูด เพื่อจูงใจให้คนอื่นเกิดการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม

(๔) จิตภาวนา เป็นเรื่องของพฤติกรรมที่ตรงกับจิตอาสา เมื่อบ้านเมืองสกปรก ก็ไปช่วยเหลือกันทำประโยชน์ เราลงมือทำช่วยเหลือกัน ด้วยร่างกาย คือ เก็บขยะใส่ถัง หรือแค่ทิ้งขยะลงภาชนะก็เรียกว่ามีจิตภาวนาแล้ว เพราะฉะนั้นจิตภาวนา คือ การลงมือทำเองเหมือนโบราณว่า “อยู่บ้านท่านอย่านิ่งดูตาย” คนที่ทำเพราะแรงจูงใจเพราะว่าสิ่งที่ตัวเองทำเป็นประโยชน์ตน แต่ที่เราทำคำนึงถึงจิตสำนึกและพฤติกรรมที่ดี โดยมีฐานประโยชน์ส่วนรวมเป็นที่ตั้ง แรงจูงใจในการเข้าร่วมเพื่อให้คนยกย่อง แต่ถ้าคนไม่ยกย่องวันไหนก็ไม่ทำ ส่วนคนที่มีจิตสำนึกอยู่ที่ไหนก็จะทิ้งขยะไม่เป็นที่^{๓๖} “จิตภาวนา” จึงเป็นการมีจิตสำนึกสาธารณะที่เป็นการตระหนักรู้ ขึ้นชื่อว่า คน เราเป็นพี่น้องกัน ทั้งสิ้น จึงกล่าวได้ว่าในโลกนี้ทุกคนเป็นพี่น้องกัน ทำให้เรารู้ว่าสรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกัน ดังนั้น เราอย่าเกลียดใคร เราต้องช่วยกัน ต้องอาศัยกัน ไม่มีใครอยู่ในโลกนี้ เดี่ยวตาย เพราะโลกทั้งผองเป็นพี่น้องกัน ดังคำที่ว่า “เราต่างมีกันและกันในสรรพสิ่ง เราต่างถ้อยธรรมจึงทรงกลาย เราต่างคล้ายเป็นส่วนหนึ่งถึงกัน” คนที่จะทำงานจิตอาสาต้องมีสิ่งนี้^{๓๗} จิตภาวนา จึงเป็นการสร้างประโยชน์ สังคมดี ครอบครัวยดี ประเทศชาติก็ดีไปด้วย ถ้าหากมีความเสียสละ ช่วยกันเป็นหูเป็นตาบ้านเราก็จะสะอาด ช่วยกันคนละไม้คนละมือ ตั้งแต่ต้นน้ำ กลางน้ำ ปลายน้ำ ขยะที่เกิดขึ้นต้องกำจัด บางอย่างก็ไม่จำเป็น อย่างไหนที่สามารถดัดแปลงได้กลายเป็นเครื่องใช้ไม่สอย ก็จะได้ประโยชน์ แทนที่จะไปโยนทิ้งที่อื่น^{๓๘} จิตภาวนา คือ การทำตนให้เป็นประโยชน์ กล่าวคือ การทำตัวของเราให้เป็นคนที่มีประโยชน์ เพราะถ้าคนไหนเป็นที่มีประโยชน์ให้กับคนอื่น กล่าวคือเราจะต้องฝึกตัวของเราเองให้เป็นคนที่มีประโยชน์ เพราะถ้าคนไหนเป็นคนที่มีประโยชน์ คน ๆ นั้นจะเป็นที่รักของคนอื่น^{๓๙}

^{๓๖} ฐิริวัจน์ ปุณยวุฒิปริดา, “การพัฒนาเชิงพุทธเพื่อการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลในจังหวัดนนทบุรี”, วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖), หน้า ๑๔๐.

^{๓๗} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๐.

^{๓๘} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๔๐.

^{๓๙} เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓๘.

(๔) ปัญญาภาวนา คือการรอบรู้เหตุและปัจจัยที่เกิดขึ้น ด้วยการวางตนให้พอดี ในเรื่องของจิตสำนึกและพฤติกรรม ในการจัดการขณะนั้นใครเป็นคนสร้าง คนนั้นเก็บคนละไม้คนละมือ เราต้องสมานสามัคคี ต้องมีทักษะ ในเรื่องที่สามารถปรับตัวเข้ากับคนได้เป็นอย่างดี มีทักษะในการเข้าสังคม ฉะนั้น คนที่จะทำงานจิตสำนึกและพฤติกรรมนั้นได้ ต้องเป็นคนที่มีปัญญา มีความบริสุทธิ์ใจ และมีความกรุณา เป็นพื้นฐานอยู่ในใจที่เป็นเครื่องมือปฏิบัติจริง ร่วมแก้ไขไม่เลือกปฏิบัติ^{๔๐} การมีส่วนร่วมในการดูแลสังคมอย่างสม่ำเสมอ เปรียบได้กับ ปัญญาภาวนา

สรุปหลักธรรมในพระพุทธศาสนาสามารถนำมาเป็นแนวทางในการอบรมคุณธรรมเพื่อให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมด้านจิตใจของบุคคล และเป็นการพัฒนาสติปัญญาให้นำไปแก้ปัญหาในสิ่งต่างๆในชีวิตประจำวันและสังคมได้เมื่อรู้จักนำมาใช้ให้เหมาะสม

๒.๒.๔ พระพุทธศาสนากับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม

พระสงฆ์ในฐานะเป็นองค์กรหนึ่งของสังคม ในการช่วยแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมที่กำลังดำเนินไปอยู่ในปัจจุบันนี้ ก็ควรจะได้ทำความเข้าใจเรื่องความหมาย ขอบข่าย และสาเหตุของการทำลายสิ่งแวดล้อมเสียก่อนแล้วจึงแสวงหาจุดที่เหมาะสมว่า พระสงฆ์ควรจะยืนอยู่ตรงไหน จึงจะเหมาะสมกับการให้ความร่วมมือในการแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมที่กล่าวมานี้ ล้วนมีผลกระทบแก่การดำรงอยู่ของมนุษย์ในทุกๆด้าน มนุษย์ต้องการผืนดินในการผลิตอาหารธรรมชาติ แต่ขณะนี้นดินก็หมดประสิทธิภาพในการผลิต ทุกวันนี้ต้องสร้างปุ๋ยเคมี เพิ่มความอุดมให้แก่ดินซึ่งผิดธรรมชาติที่เคยเป็นมา ยิ่งเพิ่มปุ๋ยเคมีลงไปมากเท่าไรก็เป็นการทำลายดินมากเท่านั้น คงต้องใช้เวลานานต่อการย่อยสลายผลิตภัณฑ์ สังเคราะห์ต่าง ๆ ที่ทับถมอยู่บนผืนดิน ในช่วงเวลาดังกล่าว ดินก็เสื่อมคุณภาพลงไปเรื่อยกว่าความอุดมสมบูรณ์จะกลับคืนมาก็คงจะใช้เวลานานพอสมควรทีเดียว

ชีวิตมนุษย์ต้องการน้ำเพื่อการดำรงชีวิตประจำวัน ตั้งแต่ตื่นนอนจนกระทั่งหลับตาลงแต่ละวัน มนุษย์ต้องใช้น้ำในการอุปโภคบริโภคประจำวัน เช่น อาบ ต้ม ทำความสะอาดร่างกาย และสิ่งต่าง ๆ ใช้ในการผลิตผลทางการเกษตรในไร่นา ใช้ในโรงงานอุตสาหกรรม ใช้ในทางคมนาคม ยานพาหนะบรรทุกคน บรรทุกสิ่งของไปมา ติดต่อกันโดยไม่ต้องลงทุนอะไร ใช้เป็นที่พักผ่อนหย่อนใจ แต่เมื่อเกิดมลพิษทางน้ำ ประโยชน์การใช้งานเหล่านี้ย่อมลดลงและหมดไปในที่สุด แต่ความต้องการใช้ประโยชน์จากน้ำ มิได้หมดไปด้วย เมื่อความต้องการมีมากปัจจัยตอบสนองความต้องการมีน้อย การช่วงชิงสูง ก่อให้เกิดปัญหาความขัดแย้งทะเลาะกันอย่างรุนแรงได้ในยุคพุทธกาล ศากยะตระกูลกับโกลิยะตระกูลอันเป็นตระกูลฝ่ายพุทธมารดาและพุทธบิดา ก็ทะเลาะกันเรื่องน้ำ พระพุทธเจ้าเคยเสด็จไปทรงห้ามบ่อยๆ แต่พอพระพุทธองค์มีได้ทรงห้ามก็รบกันไม่มีวันหยุดหย่อน น้ำจึงมีความสำคัญต่อชีวิตมาแต่โบราณกาล การขัดแย้งกันมีมานาน หากใช้ทรัพยากรน้ำไม่เป็น น่ากลัวว่าในอนาคตจะมีการช่วงชิงจนเกิดความแตกแยกในสังคมขึ้นมาอีกเป็นแน่แท้

อากาศและอุณหภูมิก็มีความจำเป็นต่อชีวิตไม่น้อยไปกว่าสิ่งแวดล้อมอื่น ๆ และสำคัญเสียด้วย มนุษย์ขาดน้ำยังพออยู่ได้ในระยะเวลาสั้น ๆ ขาดอาหารอยู่ได้นานหลายวัน แต่ขาดอากาศเสียแผ่ขยายออกไปมาก ๆ ความเจ็บป่วยต่าง ๆ เกิดขึ้นได้ง่าย กระทบกระเทือนสุขภาพก่อน พอนาน

^{๔๐}เรื่องเดียวกัน หน้า ๑๓๘.

เข้าก็เป็นอันตรายแก่ชีวิต หากอากาศเสียขยายไปอย่างรุนแรงมนุษย์อาจจะต้องตายจนสิ้นเผ่าพันธุ์ก็ได้ อุณหภูมิ ก็มีผลกระทบต่อการดำรงชีพของมนุษย์ไม่แพ้ สิ่งแวดล้อมอื่น ๆ ร่างกายที่ดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุขเพราะร่างกายมีอุณหภูมิสมดุลกับธาตุอื่น ๆ ในร่างกาย และอุณหภูมิในร่างกายย่อมมีความสัมพันธ์กับภายนอกอย่างใกล้ชิด หากอุณหภูมิภายนอกร้อนมากจนร่างกายไม่สามารถปรับตัวอยู่ได้ก็ไม่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้อย่างแน่นอน

หากมองปัญหาตามแนวพุทธศาสนาเราก็พบว่าขณะนี้ธาตุ ๔ คือ ดิน น้ำ ไฟ ลม กำลังมีปัญหาซึ่งอาจจะเพิ่มความรุนแรงขึ้นทุกวันจนเข้าขั้นวิกฤตขึ้นไม่วันใดก็วันหนึ่ง ชีวิตมนุษย์ตามพุทธทัศนะประกอบขึ้นมาจากธาตุดิน น้ำ ไฟ ลม ตามกฎของธรรมชาติ ต้องอาศัย ธาตุ ๔ ที่ส่งเข้าไปสู่ร่างกายและถ่ายเทออกมาต้องบริสุทธิ์และสมดุล ร่างกายจึงจะดำรงอยู่ได้อย่างปกติสุข ถ้าหากเสียสมดุลบ้างเล็กน้อย ร่างกายก็จะแสดงปฏิกิริยาออกมาในรูปของความอ่อนแอหรือป่วยไข้ ถ้ารุนแรงชีวิตจะแตกสลายทันที หากสิ่งแวดล้อมยังอยู่ในสภาพจะปกติบริสุทธิ์ สดใสตามธรรมชาติ ชีวิตมนุษย์ก็พลอยพบกับความสุขสดชื่นไปด้วย แต่ถ้าเมื่อไรมีความแปรปรวนมาก ๆ ชีวิตมนุษย์ก็จะประสบทุกข์มากยิ่งขึ้น การกิจแห่งการร่วมกันเผชิญปัญหา การค้นคว้าหาสาเหตุของปัญหาและทางแก้ไขให้พบ ซึ่งมั่นใจว่าทางแก้ไขจะมีใช่เป็นหน้าที่ของมนุษย์เพียงคนเดียว คนหนึ่ง หรือกลุ่มใด กลุ่มหนึ่ง แต่เป็นเรื่องของทุกชีวิต เพราะมันจะเป็นเครื่องบ่งชี้ถึงความดำรงอยู่ และการล่มสลายแห่งมนุษยชาติทีเดียว

ในอดีตวิถีไทย คือ วิถีแห่งธรรม เพราะธรรม คือ แนวทางที่สอนให้มนุษย์สร้างคุณภาพแห่งชีวิตระหว่างตน ชุมชนและธรรมชาติดูแล ตัวว่าควรจะดำเนินชีวิตให้สอดคล้องสมดุลอย่างไร ตามความเชื่อ ตามวิถีทางพระศาสนาของตนอย่างไร แต่ ณ ปัจจุบันนี้ธรรม นั้น ได้ผันแปร เปลี่ยนแปลงไปแล้ว เมื่อมนุษย์หันหลังที่จะเข้าใจธรรมชาติ อยู่กับธรรมชาติ อันเป็นแม่บทแห่งธรรมมากขึ้น แล้วมุ่งหน้าตัดทวงทำลาย ธรรมชาติอย่างตะกละตะกลาม เมื่อมากเข้านานเข้าก็ยากที่ธรรมชาติจะทานทนได้หรือ เพียงพอกับความโลภ อันไร้ขีดจำกัดของมนุษย์ และยิ่งเมื่อวิถีชีวิตมนุษย์ เดินทางห่างไกลจากธรรมชาติ หลงใหลในเทคโนโลยีนำพา อุตสาหกรรมเข้ามา ทำลายสิ่งแวดล้อม ทำลายคุณภาพที่เคยสอดประสานเป็นวิถีชีวิตที่กลมกลืนกับธรรมชาติ ภัยแห่งผลพวงนั้นก็เริ่มลุกลามคุณภาพแห่งชีวิตนั้นจะขาดวิถีแห่งธรรมเสียมิได้ เพราะธรรมคือกรอบคิดหลักที่วางกระบวนการดำเนินชีวิตวางความหมาย แห่ง คุณค่าให้เป็นไปอย่างสอดคล้องกับธรรมชาติ อันสงบและเรียบง่าย เนื่องจากปัจจุบันป่าต้นน้ำ ถูกทำลาย ถูกบุกรุกแผ้วถางมากมาย ซึ่งทั้งหมดล้วนมาจากผลกระทบของการพัฒนาอย่างไม่ยั่งยืน อันขัดกับหลัก ปฏิบัติตามวิถี ชาวพุทธที่อยู่พอเพียงและเคารพธรรมชาติ การพยายามดึงเอาสถาบันพระศาสนา ชุมชนและประชาคมเมือง ให้มาสนใจ รับรู้และศึกษา ปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งส่งผลกระทบโดยตรงกับสังคม ทั้งในด้านเศรษฐกิจและวัฒนธรรม และอื่น ๆ ^{๔๑}

๒.๒.๕ การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม

การอนุรักษ์ หมายถึง การเก็บรักษา สงวน ซ่อมแซม ปรับปรุงและใช้ประโยชน์ตามความต้องการอย่างมีเหตุผลต่อสิ่งแวดล้อม เพื่อเอื้ออำนวยให้เกิดคุณภาพสูงสุดในการสนองความเป็นอยู่

^{๔๑} ธีรพงศ์ สังวรธรรม, “วิเคราะห์ข้อปัญหาและสัมมนาทางสังคม”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒), หน้า ๒๔๑-๒๔๓.

ของมนุษย์อย่างถาวรต่อไป หลักการอนุรักษ์ การที่จะให้บรรลุเป้าหมาย คือ การที่จะทำให้มีทรัพยากรธรรมชาติไว้ใช้และอยู่กับโลกตลอดไปนั้น มีหลักการอนุรักษ์ ๗ ประการ คือ

๑) ใช้อย่างฉลาด การจะใช้ต้องพิจารณาให้รอบคอบถึงผลดีผลเสีย ความขาดแคลนหรือความหายากในอนาคต อีกทั้งพิจารณาหลักเศรษฐศาสตร์ถึงต้นทุนและผลตอบแทนอย่างครบถ้วน

๒) ประหยัด (เก็บ รักษา สงวน) ของที่หายาก หมายถึง ทรัพยากรใดที่มีน้อยหรือหายากควรเก็บรักษาไว้มิให้สูญไป บางครั้งถ้ามีของบางชนิดที่พอจะใช้ได้ ต้องใช้อย่างประหยัด

๓) พื้นฟูสิ่งแวดล้อมที่ไม่ดีหรือเสื่อมโทรมให้ดีขึ้น (ซ่อมแซม ปรับปรุง) กล่าวคือ ทรัพยากรใดก็ตามมีสภาพเสื่อมโทรมต่อการสูญเสียเปล่า หรือจะหมดไปถ้าดำเนินการไม่ถูกต้องตามหลักวิชาการ ควรหาทางปรับปรุงให้อยู่ในลักษณะที่ดีขึ้น

๔) ปรับปรุงให้ดีกว่าสภาพธรรมชาติเดิม เช่น การปฏิรูปที่ดิน การปลูกพืชหมุนเวียนหลายอย่างจะทำให้ดินดีขึ้น

๕) นำของใช้แล้วกลับมาใช้ใหม่ เช่น การนำขวดน้ำพลาสติก กระดาษหรือเศษเหล็กเป็นต้นกลับมาใช้ใหม่

๖) ใช้สิ่งอื่นทดแทนทรัพยากรธรรมชาติอย่าง เช่น ใช้กลบซีเมนต์และขยะเป็นเชื้อเพลิงการใช้ปูนซีเมนต์ในการก่อสร้างแทนไม้

๗) ใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสมในการพัฒนา และต้องศึกษาผลได้ผลเสียอย่างรอบคอบเสียก่อน เช่น การสร้างโรงไฟฟ้า หรือเขื่อน เป็นต้น^{๔๒}

พระพุทธศาสนาสอนเรื่องสันโดษ สันโดษ ความหมายตามตัวอักษรหมายถึง “ความยินดีในของของตน” (โดยไม่แย่งชิงกรรมสิทธิ์ของผู้อื่น) คำว่าสันโดษที่นำเอามาใช้เป็นภาษาไทย มาจากภาษาสันสกฤตว่า สโตษะ คือความยินดี ความพอใจ^{๔๓}

คำว่า “สันโดษ” หมายถึง “ความยินดีหรือความพอใจเท่าที่ตนมีอยู่ มกน้อย” (อปปิจจตา) ซึ่งตรงข้ามกับมहिจจตา ที่แปลว่า “มกมาก” ในของของผู้อื่น หรือทรัพย์สินของผู้อื่น คำว่า สันโดษ หากเป็นภาษาบาลี มาจากศัพท์ว่า สนโตสะ และมีอีกศัพท์หนึ่งว่า สนตุณฐิ (สันตุณฐิ) ซึ่งก็หมายถึง “ยินดีด้วยของของตน” เช่นกัน จะเห็นได้ ในพระพุทธศาสนาสุภาษิตที่ “สนตุณฐิ ปรมิ ธนํ แปลตามที่ท่านแปลกันมาว่า “ความสันโดษเป็นทรัพย์อย่างยิ่ง” และอีกบทหนึ่งว่า “ยํ ลหุํ เตนํ ตุนฺนํ” แปลว่า “ได้สิ่งใดพึงพอใจในสิ่งนั้น”

๒.๓ แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการขยะ

๒.๓.๑ ความหมายของขยะ

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม ได้ให้ความหมายของขยะว่า “ขยะ” คือของเหลือทิ้งจากขบวนการผลิตและการใช้สอยของมนุษย์ซึ่งเป็นปัญหาของโลกสมัยใหม่ จากการเติบโตของเมืองที่

^{๔๒} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๓

^{๔๓} พจนานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน, ๒๕๒๕.

มีขนาดใหญ่อย่างรวดเร็วซึ่งมีขยะแตกต่างกันออกไป เช่น ขยะมูลฝอยจากบ้านเรือนส่วนใหญ่จะเป็นอาหารที่เหลือจากการปรุงอาหารและการบริโภค รวมทั้งของที่ไม่ใช้แล้ว^{๔๔}

ขยะมีความหมายเช่นเดียวกับคำว่า “มูลฝอย” ที่บัญญัติไว้ในมาตรา ๔ แห่งพระราชบัญญัติสาธารณสุข พ.ศ. ๒๕๓๕ หมายความว่า เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า และซากสัตว์ รวมตลอดวัตถุอื่น ๆ หมายรวมถึงขยะติดเชื้อ ขยะที่เป็นพิษหรืออันตรายจากชุมชน^{๔๕}

ขยะ หมายถึง สิ่งปฏิกูลที่เป็นของแข็ง (Solid wastes) ทั้งที่เน่าเปื่อยได้และไม่เน่าเปื่อย ได้แก่ ขยะเปียก ขยะแห้ง แก้ว ถ่าน ซากสัตว์ เศษสิ่งของที่ทิ้งจากอาคารบ้านเรือน ตลาด โรงงาน อุตสาหกรรม ฟาร์มปศุสัตว์ กากกัมมันตภาพรังสี เศษวัสดุเหลือใช้พวกเศษแก้ว ไม้ โลหะ ยาง พลาสติก ตลอดจนซากรถยนต์ฯ จำเป็นต้องเก็บรวบรวมและนำไปกำจัด ขยะ มีความหมายครอบคลุมถึงเศษของเหลือใช้ที่เกิดจากกิจกรรมต่าง ๆ ถูกทิ้งจากชุมชน ได้แก่ บ้านพักอาศัย ร้านค้า เขตพาณิชย์กรรม อาคารสำนักงาน โรงงานอุตสาหกรรมกลุ่มธุรกิจบริการต่าง ๆ และจากเขตเกษตรกรรม^{๔๖}

ขยะ หมายถึง ของที่เราไม่ใช้ประโยชน์แล้ว แต่สำหรับคำจำกัดความตามกฎหมายและบทความทางวิชาการต่าง ๆ ได้ให้ความหมายขยะ คือ เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า แก้ว มูลสัตว์และซากสัตว์ รวมตลอดวัตถุอื่น ๆ ซึ่งเก็บกวาดจากถนน ตลาด ที่เลี้ยงสัตว์ และชุมชน^{๔๗}

ขยะ หมายถึง สิ่งของเหลือทิ้งจากการอุปโภค และบริโภค ซึ่งเสื่อมสภาพจนใช้การไม่ได้แล้ว และมีผลเสียต่อสุขภาพกายสุขภาพจิต เนื่องจากความสกปรก เป็นแหล่งทำให้เกิดมลพิษ^{๔๘}

โดยสรุป ขยะ คือ ของที่เหลือทิ้งจากขบวนการผลิตและการใช้สอยของมนุษย์ซึ่งเป็นปัญหาของโลกสมัยใหม่ การเติบโตของเมืองที่มีขนาดใหญ่อย่างรวดเร็ว อาจจะมี ขยะที่มีลักษณะที่แตกต่างกันไปตามแหล่งกำเนิด เช่น ขยะจากบ้านเรือนส่วนใหญ่จะเป็นเศษอาหารที่เหลือจากการปรุงอาหาร และการบริโภค รวมทั้งเศษอาหาร พลาสติก และของที่ไม่ใช้แล้ว ขยะที่ถูกทิ้งอยู่ตามถนน แม่น้ำ ลำคลอง ที่สาธารณะต่าง ๆ ส่วนใหญ่จะเป็นใบไม้ เศษกระดาษถุงพลาสติก ซึ่งขยะเหล่านี้หากไม่กำจัดอย่างถูกวิธี นอกจากจะทำให้ชุมชนขาดความสะอาดเรียบร้อยเป็นที่น่ารังเกียจแล้วยังทำให้เกิดปัญหามลพิษต่อสภาพแวดล้อมเช่น การปนเปื้อนในแหล่งน้ำ ดิน และการปนเปื้อนในอากาศ

^{๔๔} กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, คู่มือหน่วยงานท้องถิ่น: การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการจัดการขยะ, (กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมกระทรวงวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๘), หน้า ๑๐๑.

^{๔๕} ธีรเดช ศรีสถิต และคณะ, “คู่มือการจัดการขยะและเทคโนโลยีการแปรรูปขยะให้เป็นพลังงานสำหรับท้องถิ่น”, (กรุงเทพมหานคร: กรมควบคุมมลพิษกระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๔), หน้า ๒.

^{๔๖} ขวัญมล ทองนา, การจัดการขยะและสิ่งปฏิกูล, (สงขลา: คณะวิทยาศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา, ๒๕๔๒), หน้า ๑.

^{๔๗} สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ, หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๕๐), หน้า ๑๕๒.

^{๔๘} นพวรรณ อีระพันธ์เจริญ, ความรู้เรื่องสิ่งแวดล้อม, (พระนครศรีอยุธยา: มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๐), หน้า ๑๔๒.

ตลอดจนเป็นแหล่งเพาะพันธุ์และแพร่กระจายของเชื้อโรค ซึ่งทำให้เกิดความรำคาญต่าง ๆ จากกลิ่นฝุ่นเป็นต้น

ตารางที่ ๒.๔ แสดงความหมายของขยะที่นิยมใช้ศึกษา

แหล่งที่มา	ความหมาย
๑.กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม,(๒๕๓๘), หน้า ๑๐๑	ขยะคือของเหลือทิ้งจากขบวนการผลิตและการใช้สอยของมนุษย์ ซึ่งเป็นปัญหาจากการเติบโตของเมืองที่มีขนาดใหญ่อย่างรวดเร็ว
๒.รศ.ดร.ธเรศ ศรีสถิตและคณะ, (๒๕๕๔), หน้า ๒	มูลฝอย หมายถึง เศษกระดาษ เศษผ้า เศษอาหาร เศษสินค้า เศษมูลสัตว์และซากสัตว์รวมตลอดวัสดุอื่นๆ
๓.ขวัญกมล ทองนาค, (๒๕๕๔), หน้า ๑	ขยะมูลฝอย หมายถึง ของที่เราไม่ใช้ประโยชน์
๔.สุกาญจน์ รัตนเลิศนุสรณ์ (๒๕๕๐), หน้า ๑๕	ขยะมูลฝอย หมายถึง สิ่งของ เหลือทิ้งจากการอุปโภคและบริโภค ซึ่งเสื่อมสภาพจนใช้การไม่ได้แล้ว และมีผลเสียต่อสุขภาพกาย สุขภาพจิต
๕.นพวรรณ ชีระพันธ์เจริญ,(๒๕๕๐), หน้า ๑๔๒	ของที่เหลือทิ้งจากขบวนการผลิตและการใช้สอยของมนุษย์

๒.๓.๒ ประเภทของขยะ

ขยะ สามารถแบ่งตามลักษณะทางกายภาพได้เป็น ๔ ประเภท^{๔๙} ได้แก่

๑) ขยะย่อยสลาย (Compostable waste) คือ ขยะที่เน่าเสียและย่อยสลายได้เร็ว สามารถนำมาหมักทำปุ๋ยได้ เช่น เศษผัก เปลือกผลไม้ เศษอาหาร เศษเนื้อสัตว์ เป็นต้น

๒) ขยะรีไซเคิล (Recyclable waste) ได้แก่ ของเสียบรรจุภัณฑ์ หรือวัสดุเหลือใช้ซึ่งสามารถนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้ เช่น กระดาษ เศษพลาสติก กระป๋องเครื่องดื่ม เป็นต้น

๓) ขยะอันตราย (Hazardous waste) คือ ขยะที่มีองค์ประกอบหรือปนเปื้อนวัตถุอันตรายชนิดต่าง ๆ ซึ่งได้แก่ วัตถุระเบิด วัตถุไวไฟ วัตถุออกซิไดซ์ วัตถุมีพิษ วัตถุที่ทำให้เกิดโรค วัตถุกันมันตรังสี วัตถุที่ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทางพันธุกรรม วัตถุกัดกร่อน วัตถุที่ก่อให้เกิดการระคายเคือง วัตถุที่อาจทำให้เกิดอันตรายแก่บุคคล สัตว์ พืช เช่น ถ่านไฟฉาย หลอดฟลูออเรสเซนต์ แบตเตอรี่โทรศัพท์เคลื่อนที่ ภาชนะบรรจุสารกำจัดศัตรูพืช กระป๋องสเปรย์บรรจุสีหรือสารเคมี เป็นต้น

๔) ขยะทั่วไป (General waste) คือ ขยะนอกเหนือจากขยะย่อยสลาย ขยะรีไซเคิลและขยะอันตราย มีลักษณะที่ย่อยสลายยากและไม่คุ้มค่าสำหรับการนำกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ เช่น ห่อพลาสติกใส่ขนม ถังพลาสติกบรรจุผงซักฟอก โฟมเปื้อนอาหาร เป็นต้น

^{๔๙} เรืองเดียวกัน, หน้า ๑๔๒.

๒.๓.๓ ขยะมูลฝอย แบ่งเป็น ๓ ชนิดใหญ่ๆ คือ

๑) ขยะเปียก เป็นขยะซึ่งส่วนใหญ่มาจากเศษอินทรีย์วัตถุ เช่น เศษอาหาร เศษผัก เปลือกผลไม้ ที่ได้จากแหล่งผลิตอาหาร ขยะประเภทนี้มีความชื้นมากและเน่าเปื่อยง่ายและหากไม่มีการกำจัดที่ดีจะเป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์นำโรคทำให้เกิดมลภาวะต่อแหล่งน้ำธรรมชาติ

๒) ขยะแห้ง เป็นขยะชิ้นเล็กน้อยแต่ไม่รวมขี้เถ้า ขยะประเภทนี้สามารถติดไฟได้ เช่น เศษกระดาษ และบางประเภทไม่สามารถติดไฟ เช่น เศษโลหะ เศษวัสดุก่อสร้าง และเศษแก้ว เป็นต้น ขยะบางประเภทมีพิษต่อสิ่งแวดล้อมเช่นแบตเตอรี่ถ่านไฟฉายกากมันตภาพรังสี ขยะกลุ่มนี้สามารถก่อให้เกิดมลพิษต่อสิ่งแวดล้อมได้อย่างรุนแรงหากกำจัดไม่ถูกต้อง

๓) ขี้เถ้า เป็นขยะที่มาจากการเผาไหม้ของไม้ ถ่าน ขยะกลุ่มนี้สามารถก่อให้เกิดมลพิษทางอากาศได้หากกระบวนการกำจัดไม่เหมาะสม

จากการศึกษาสรุปได้ว่า ขยะมี ๒ ชนิดใหญ่ๆ คือขยะที่เกิดจากการกระทำของมนุษย์ และขยะที่ไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์

ตารางที่ ๒.๕ แสดงชนิดของขยะที่นิยมใช้ศึกษา

แหล่งที่มา	ประเภท
๑. กรมควบคุมมลพิษ,(๒๕๔๘), หน้า.	-ขยะ แบ่งได้เป็น ๔ ประเภท ได้แก่ ๑) ขยะย่อยสลาย ๒) ขยะรีไซเคิล ๓)ขยะอันตราย ๔) ขยะทั่วไป
๒. นพวรรณ อีระพันธ์เจริญ,(๒๕๕๐),หน้า ๑๔๓	-ขยะ แบ่งเป็น ๓ ชนิด คือ ๑) ขยะเปียก เป็นขยะซึ่งส่วนใหญ่มาจากเศษอินทรีย์วัตถุ๒)ขยะแห้งเป็นขยะที่มีความชื้นเล็กน้อยแต่ไม่รวมขี้เถ้า ๓) ขี้เถ้า เป็นขยะที่มาจากการเผาไหม้ของไม้ ถ่านหรือเชื้อเพลิงอื่นในการให้ความร้อน

๒.๓.๔ แนวทางการจัดการขยะอย่างครบวงจร

การจัดการขยะสามารถกระทำได้หลายวิธี ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับองค์ประกอบที่เกี่ยวข้องหลายด้านเช่น ลักษณะและปริมาณของขยะ สถานที่ ค่าใช้จ่ายในการลงทุน ค่าใช้จ่ายในกระบวนการกำจัด การนำผลผลิตจากการจัดการขยะไปใช้ประโยชน์ ดังนั้น การเลือกใช้วิธีการจัดการขยะแบบไหนนั้นจะต้องได้รับการพิจารณาอย่างรอบคอบ เพื่อไม่ให้เกิดปัญหา โดยสรุปวิธีการดำเนินการตามแนวทางมีดังนี้คือ

๑) การลดปริมาณการผลิตขยะ รมรณรงค์ให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการลดการผลิตขยะในแต่ละวัน ได้แก่

(๑) ลดการทิ้งบรรจุภัณฑ์โดยการใช้สินค้าชนิดเติมใหม่ เช่น ผงซักฟอก น้ำยาล้างจาน น้ำยาทำความสะอาดและถ่านไฟฉายชนิดชาร์ตใหม่ เป็นต้น

(๒) เลือกใช้สินค้าที่มีคุณภาพมีห่อบรรจุภัณฑ์น้อย อายุการใช้งานยาวนาน และตัวสินค้าไม่เป็นมลพิษ

(๓) ลดการใช้วัสดุกำจัดยาก เช่น โฟมบรรจุอาหารและถุงพลาสติก

๒) จัดระบบการรีไซเคิล หรือการรวบรวมเพื่อนำไปสู่การแปรรูปเพื่อใช้ใหม่

(๑) รมรงค์ให้ประชาชนแยกของเสียกลับนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ เช่น กระจาดพลาสติกและโลหะ นำไปใช้ซ้ำหรือนำไปขาย/รีไซเคิล ขยะเศษอาหารนำมาหมักทำปุ๋ย ในรูปปุ๋ยน้ำหรือปุ๋ยหมักเพื่อใช้ในชุมชน

(๒) จัดระบบที่เอื้อต่อการทำขยะรีไซเคิล

(๓) จัดกลุ่มอาสาสมัครหรือชมรม หรือนักเรียนให้มีกิจกรรม/โครงการ นำขยะกลับมาใช้ใหม่เช่นธนาคารขยะ

(๔) จัดตั้งศูนย์รีไซเคิลหากพื้นที่ที่มีปริมาณขยะเกิดขึ้นในแต่ละวันเป็นปริมาณมาก ๆ อาจจะมีการจัดตั้งศูนย์คัดแยกขยะซึ่งสามารถจะรองรับจากชุมชนใกล้เคียงหรือรับซื้อจากประชาชนโดยตรงซึ่งอาจจะให้เอกชนลงทุนหรืออาจให้สัมปทานเอกชนก็ได้

๓) การขนส่ง

(๑) ระยะทางไม่ไกลให้รถขนส่งขยะไปยังสถานที่กำจัดโดยตรง

(๒) ระยะทางไกลและมีปริมาณขยะมากอาจจะต้องสร้างสถานีขนถ่าย เพื่อถ่ายเทจากรถเก็บขนขยะลงสู่รถบรรทุกขนาดใหญ่

๔) ระบบกำจัด

เนื่องจากขยะใช้ประโยชน์ใหม่ได้ จึงควรจัดการเพื่อกำจัดทำลายให้น้อยที่สุด ควรเลือกระบบกำจัดแบบผสมผสานเนื่องจากปัญหาขาดแคลนพื้นที่ จึงควรพิจารณาปรับปรุงพื้นที่กำจัดขยะที่มีอยู่เดิม และพัฒนาให้เป็นศูนย์กำจัดขยะ โดยมีขั้นตอนดังนี้

(๑) จัดระบบคัดแยกขยะ

(๒) ระบบกำจัดผสมผสานหลาย ๆ ระบบในพื้นที่เดียวกัน ได้แก่ หมักทำปุ๋ย ฝังกลบและวิธีอื่น ๆ เป็นต้น^{๕๐}

ขั้นตอนในการดำเนินงานจัดการขยะที่สำคัญไว้ ๔ ขั้นตอน คือ

๑) การเก็บรวบรวม ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่การเก็บขยะมูลฝอยใส่ในภาชนะไปจนถึงการรวบรวมขยะจากแหล่งต่าง ๆ แล้วไปใส่ในยานพาหนะเพื่อขนส่งต่อไปยังสถานที่กำจัด หรือทำประโยชน์อื่น

๒) การขนส่ง เป็นการนำขยะที่เก็บรวบรวมจากแหล่งชุมชนขนส่งไปยังสถานที่กำจัดขยะหรือนำขยะที่เก็บรวบรวมได้ไปรวบรวมไว้ที่สถานีขนถ่ายขยะเพื่อรวบรวมขยะคราวละมาก ๆ และขนส่งต่อไปยังสถานที่กำจัดขยะ หรือนำไปทำประโยชน์อย่างอื่น

๓) การแปรสภาพ เป็นการทำให้ขยะสะดวกต่อการเก็บขนหรือนำไปทำประโยชน์อย่างอื่น หรือการนำไปกำจัด การแปรสภาพนี้อาจทำได้โดยการบดอัดเป็นก้อนคัดแยก เอาส่วนที่ยังใช้ประโยชน์ได้ออกไป เป็นต้น

^{๕๐} กรมควบคุมมลพิษ, มหกรรมเทคโนโลยีและการจัดการขยะมูลฝอย (กรุงเทพฯ: <S - - > ร ...

(๒๕๔๙) รายงานสถานการณ์มลพิษของประเทศไทย วันที่ค้นข้อมูล ๒๓ กันยายน ๒๕๕๑, หน้า๑๑-๑๔

๔) การกำจัดหรือการทำลาย เป็นวิธีการจัดการขยะในขั้นสุดท้ายเพื่อให้ขยะนั้นไม่ก่อให้เกิดปัญหามลพิษต่อสิ่งแวดล้อมอันจะมีผลกระทบต่อสุขภาพและความเป็นอยู่ของมนุษย์^{๕๑}

๒.๔ แนวคิดเกี่ยวกับจิตสำนึก

๒.๔.๑ ความหมายของจิตสำนึก

พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ฉบับ พ.ศ. ๒๕๔๒ ให้ความหมายคำว่า “จิตสำนึก” ไว้ว่า ภาวะที่จิตตื่นและรู้ตัวสามารถตอบสนองต่อสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ รูป เสียง กลิ่น รส และสิ่งที่สัมผัสได้ด้วยกาย คำว่า จิตสำนึก (Conscious) หมายถึง ความคิด ความรู้สึกที่อยู่ส่วนลึกของบุคคลติดตัวติดใจอยู่ตลอดเวลา คงทนและไม่เปลี่ยนแปลง ความหมาย จิตสำนึก (Conscientiousness) หรือ ความตระหนัก (Awareness) หมายถึง การตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และตัดสินใจเลือกสนองตอบต่อสิ่งนั้นในทางที่ถูกต้อง ตามกฎระเบียบ กฎหมาย กฎของสังคม จารีตประเพณี

ขณะที่สัญญา สัญญาวิวัฒน์^{๕๒}ให้นิยามคำว่า จิตสำนึก (Conscious) ว่าหมายถึง ความคิด ความรู้สึกที่อยู่ส่วนลึกของบุคคลติดตัวติดใจอยู่ตลอดเวลา คงทนและไม่เปลี่ยนแปลง

ส่วนคำว่า จิตสำนึก (Conscientiousness) หรือ ความตระหนัก (Awareness) หมายถึง การตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และตัดสินใจเลือกสนองตอบต่อสิ่งนั้นในทางที่ถูกต้อง ตามกฎระเบียบ กฎหมาย กฎของสังคม จารีตประเพณี^{๕๓}

แนวคิดจิตสำนึกที่เริ่มต้นมาจากศาสตร์ของจิตวิเคราะห์และจิตวิทยา แนวคิดเรื่องจิตสำนึกในด้านนี้มีที่มาจากแนวคิดพื้นฐานที่สำคัญ ๓ แนวคิด ได้แก่^{๕๔}

- ๑) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นธรรมชาติของประสบการณ์การมีจิตสำนึก
- ๒) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นหน้าที่ของการทำงานของกระบวนการทางจิตสำนึก
- ๓) แนวคิดทางจิตวิทยาที่เน้นศึกษาพฤติกรรมและการเรียนรู้ภายใต้จิตสำนึก

นักคิดกลุ่มโครงสร้างนิยม เช่น Plato มีแนวคิดที่มนุษย์แตกต่างไปจากสัตว์ตรงที่มนุษย์ประกอบด้วยจิต (Mind) ซึ่งทำหน้าที่ในการสร้างแนวความคิด (Idea) ขณะที่ Aristotle เชื่อในเรื่องการมีชีวิตของจิต (Mental Life) ส่วน Descartes มีแนวคิดที่มนุษย์ประกอบด้วยร่างกายและจิตใจซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกัน โดยจิตสร้างภาพจากการทำงานของกายและกายทำงานตามความคิดที่

^{๕๑}ปรีดา แยมเจริญวงศ์, การจัดการขยะมูลฝอย (พิมพ์ลักษณ์, [ขอนแก่น] : ภาควิชาวิทยาศาสตร์สุขภาพ คณะสาธารณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น, ๒๕๓๑), หน้า ๖๓.

^{๕๒}สัญญา สัญญาวิวัฒน์, จิตสำนึกเพื่อส่วนรวมเชิงพุทธ. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปีของเครือข่ายสถาบันอุดมศึกษา เขตภาคกลางเพื่อพัฒนาระบบจิตอุดมคติไทย, จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๙), หน้า ๔๑-๔๕.

^{๕๓}ทองพันชั่ง พงษ์วารินทร์, จิตสำนึกคุณภาพสร้างได้จริงใน ๑๒๐ วัน, (กรุงเทพมหานคร: Think Beyond. ๒๕๕๒), หน้า ๓๓.

^{๕๔}กาญจนา แก้วเทพ, จิตสำนึกของชาวนา: ทัศนคติและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง, (กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย. ๒๕๒๗), หน้า ๑.

เกิดขึ้น พัฒนาสร้างกลุ่มโครงสร้างนิยมขึ้นในประเทศเยอรมันในปี ค.ศ. ๑๘๗๙ โดย Wilhelm Max Wundt ซึ่งมีแนวคิดจิต (Mind) มุ่งประกอบอิสระต่างๆ มารวมกันเป็นโครงสร้างของจิต (Faculty of Mind) โดยพฤติกรรมของบุคคลเกิดจากการกระทำของกายที่ถูกควบคุมและสั่งการโดยมีจิต ซึ่งกลุ่มแนวคิดนี้เน้นศึกษาองค์ประกอบสำคัญที่เรียกว่า จิตสำนึก (The contents of Consciousness)

แนวคิดจิตสำนึกในกลุ่มของ Marxist เริ่มต้นจาก Carl Marx ได้นำเสนอวิธีคิดแบบวัตถุนิยมของความคิดหรือจิตสำนึกทางสังคมมนุษย์ว่า “ความคิดหรือจิตสำนึกของผู้คนนั้นก่อรูปมาจากสภาพความเป็นอยู่ที่เป็นจริง”

สรุปได้ว่า Mark ได้ศึกษาปัญหาจิตสำนึกจากทัศนะเชิงปรัชญาที่มีลักษณะทางชนชั้น (Class Notion) โดยศึกษาปัญหาเรื่อง “จิตสำนึกที่ผิดพลาด” (False Consciousness) องค์ประกอบของจิตสำนึกที่ผิดพลาดแสดงออกในสามมิติ คือ มิติแรกทางด้านความสัมพันธ์ทางการผลิต ได้แก่ลักษณะความแปลกแยก (Alienation) ทางด้านโครงสร้างการยอมรับอำนาจที่มีอยู่ในสังคม มิติที่สองคือ ความคิดความเข้าใจ (Mystification) และมิติที่สามด้านความสัมพันธ์ที่จินตนาการ (Imagination) โดยมีรายละเอียดในแต่ละมิติพอสังเขปดังนี้

๑) ปัญหาความแปลกแยกนั้น Marx เน้นไปในด้านระบบการเมือง ปัญหาเรื่องการยอมรับระบบโครงสร้างอำนาจที่มีอยู่ในสังคมนั้น มีพื้นฐานมาจากเรื่องความคิดความเข้าใจ (Cognition) และหลักการให้เหตุผล (Rationality) ซึ่งองค์ประกอบของความคิดความเข้าใจคือการตีความ (Interpretation) การตีความเกิดขึ้นเมื่อสังคมเกิดการแตกแยกเป็นชนชั้น กลุ่มผู้ปกครองเข้ายึดกุมปัจจัยการผลิตทางวัตถุ และสามารถสั่งสมผลผลิตส่วนเกินจนเหลือพอเอามาเลี้ยงดูกลุ่มปัญญาชนของตนผู้ทำหน้าที่ผลิตวิธีการตีความ ต่อจากนั้นกลุ่มผู้ปกครองที่สามารถควบคุมบรรดาสถาบันต่าง ๆ ในสังคม รวมทั้งกลไกทั้งหมดในการถ่ายทอดสื่อสารความคิดก็ได้ใช้สถาบันและกลไกเหล่านั้นทำการป้อนความคิดนั้นให้แก่สมาชิกในสังคม Goldmann กล่าวว่า สิ่งที่เราคิด เป็นความคิดความเข้าใจ ที่เกิดจากข้อเท็จจริง (Facts) ที่เรารับรู้ในระดับปรากฏการณ์ (Phenomena) จะยังไม่ใช่ความเข้าใจที่มีนัยอย่างแท้จริงกว่าเราจะได้ทำการสะท้อน (Reflection) ข้อเท็จจริงนั้นให้เห็นทะลุทะลวงไปถึงโครงสร้างความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล กลุ่มและสังคมเสียก่อน เพราะความคิดความเข้าใจที่เรามักน้อมอยู่เป็นความเข้าใจที่ถูกป้อนมาให้คิด Goldmann เสนอว่าหลักการวิเคราะห์องค์ประกอบด้านความคิดความเข้าใจของจิตสำนึกในกลุ่มบุคคลหนึ่งควรประกอบด้วย หนึ่งจิตสำนึกนั้นมีเนื้อหาที่ลวงตาลวงใจไปจากความเป็นจริง สองเหตุใดคนกลุ่มนั้นๆ จึงยอมรับเนื้อหาที่ผิดนั้นว่าเป็นความจริง

๒) ปัญหาจินตนาการที่สามารถครอบงำความเป็นจริงได้ Marx เรียกปัญหานี้ว่า ความเพ้อฝัน (Phantasy) ในขณะที่ Sigmund Freud เรียกว่า จินตนาการ (Imagine) Assoun ประยุกต์เอาหลักของจิตวิเคราะห์ระดับบุคคลมาอธิบายปัญหาจินตนาการระดับสังคมว่าเมื่อต้องตกอยู่ในความทุกข์ยาก คนเราจะมีทางเลือกแก้ปัญหา ๒ วิธี คือ การแก้ปัญหาตามหลักความเป็นจริง (Reality Principle) และการแก้ปัญหาตามหลักความพอใจ (Pleasure Principle) และเมื่อหนทางแก้ปัญหาตามความเป็นจริงในสังคมถูกปิดกั้นคนในสังคมก็จำเป็นต้องเลือกหนทางเดียวที่มีเหลืออยู่ คือแสวงหาการปลอบประโลมใจ ไม่ว่าจะเป็นระดับบุคคลหรือระดับกลุ่มแม้ว่าการแก้ปัญหาแบบนี้จะแก้ได้เฉพาะในจินตนาการโดยดันตอปัญหาที่แท้จริงจะยังคงอยู่ก็ตาม

จากแนวคิดและความหมายของจิตสำนึกดังที่กล่าวมาจะเห็นว่าจิตสำนึกนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่งต่อมนุษย์ เพราะเป็นความคิดที่อยู่ติดตัวตลอดเวลา และมีความคงทนเปลี่ยนแปลงได้ยาก ดังนั้นการเปลี่ยนแปลงหรือไม่เปลี่ยนแปลง หรือเปลี่ยนแปลงยากของจิตสำนึกจึงมีผลกระทบต่อทั้งระดับบุคคล ชุมชน และสังคม โดยเฉพาะทางด้านการพัฒนา ถ้าหากจิตสำนึกของผู้คนในสังคมไม่เปลี่ยนแปลงก็ยากที่จะเกิดการพัฒนาไปสู่เป้าหมายที่มุ่งหวังไว้ โดยเฉพาะแนวคิดจิตสำนึกในกลุ่มของ Marxist นั้นอาจตีความได้ว่าจิตสำนึกที่ถูกต้อง (True Consciousness) จะนำไปสู่สังคมที่พัฒนาตามอุดมคติของผู้คนในสังคมนั้น ๆ เช่น สังคมแบบคอมมิวนิสต์ ดังนั้นจิตสำนึกที่ถูกต้อง จะต้องเป็นจิตสำนึกที่เกิดขึ้นจากผู้คนในสังคมที่บริบทของพลังการผลิต และความสัมพันธ์ทางการผลิตมีความเท่าเทียมกัน ถูกปลดปล่อยจากพันธนาการของการกดขี่ขูดรีดทางชนชั้น ทั้งด้านแรงงาน มูลค่าส่วนเกิน และการครอบงำทางอุดมการณ์

จิตสำนึก คือ ภาวะทางจิตใจของบุคคลที่เกิดมาจากความสำนึกรับผิดชอบต่อสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เห็นความสำคัญ วัตถุประสงค์จากการรับรู้และเข้าใจต่อสถานการณ์ ความรู้สึกรับผิดชอบ การแสดงความสนใจที่จะเข้าร่วม^{๕๕}

เป็นที่ยอมรับกันโดยทั่วไปของนักจิตวิทยาและนักสังคมศาสตร์กันว่า^{๕๖} จิตสำนึก (Consciousness) มีความสำคัญไม่ยิ่งหย่อนไปกว่าเรื่องของพฤติกรรม และเป็นการยากที่จะหาคำมาอธิบายอย่างแน่นอนได้ว่า จิตสำนึกคืออะไร จริงอยู่ความสำนึกแม้ไม่มีตัวตน แต่ผู้รู้ในเรื่องนี้ให้ความสำคัญว่า จิตสำนึกเป็นคุณสมบัติที่เกิดมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ แต่สามารถกล่อมเกลາได้ด้วยกระบวนการปลูกฝังทางวัฒนธรรม หรือผ่านกระบวนการเรียนรู้ หรืออาจจะจำแนกออกไปได้เพื่อประโยชน์ในการนำไปใช้ของนักวิชาการที่ให้ความสนใจในเรื่องนั้น ๆ

โดยคำว่า “จิตสำนึก (Conscions)” หมายถึงเจตนาหรือความตั้งใจ (Intentionality) ความคิด ความรู้สึก การให้ความหมาย (Meaning) ต่อสรรพสิ่ง รวมทั้งแบบแผน โครงสร้าง กฎเกณฑ์ที่กำกับ ควบคุมให้บุคคลกระทำ แสดงออก เพื่อให้บรรลุเป้าหมายที่กำหนดไว้ และเมื่อรวมคำว่า “จิตสำนึก (Conscions)” ในมุมมองของนักสังคมศาสตร์ กับคำว่า “สาธารณะ (Public)” จะได้คำว่า “จิตสำนึกสาธารณะ (Public Consciousness)” ซึ่งมีความหมายว่า ๑) สภาวะจิตใจในเชิงเกี่ยวเนื่องกับสังคม หรือความรู้สึกนึกคิดที่เป็นไปเพื่อประโยชน์ เกื้อกูล ส่งเสริม สนับสนุน สิ่งที่เป็นประโยชน์ต่อสาธารณะชนคนหมู่มาก หรือ ๒) สภาวะความรู้ตัว (Consciousness) หมายถึงความคิดและความรู้สึกต่อบุคคลและสภาพแวดล้อม ที่เกิดจากการคิดคำนึงถึงส่วนรวมร่วมกัน^{๕๗}

^{๕๕} ชัชชัย ศิลปะสุนทร, ความสัมพันธ์ระหว่างการชมรายการโทรทัศน์ทางด้านสิ่งแวดล้อมกับจิตสำนึกทางสิ่งแวดล้อมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล).๒๕๔๐

^{๕๖} ธีรภรณ์ วงศ์กนิษฐ, จิตสำนึกของมัคคุเทศก์ต่อการนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระบบนิเวศแนวปะการัง, วิทยานิพนธ์ปริญญาวิทยาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา, (บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล).๒๕๔๓

^{๕๗} วิลาวัลย์ วโรภาษ, กลยุทธ์การวางแผนและการสร้างสรรค์สื่อจดหมายตรงขององค์กรเพื่อสาธารณประโยชน์ในการสร้างจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการระดมทุนและทัศนคติของกลุ่มเป้าหมายที่มีต่อสื่อจดหมายตรง, รายงานการวิจัย, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๑), หน้า ๙ – ๑๐.

สรุปได้ว่า จิตสำนึกนั้นเป็นการแสดงออกถึงพฤติกรรมตามที่บุคคลนั้นแสดงออกมาทางกาย วาจา ใจ ซึ่งเกิดจากกระบวนการเรียนรู้และจากประสบการณ์ รวมทั้งมีการตระหนักถึงความสำคัญที่ตนมีต่อกิจกรรมในการมีส่วนร่วม โดยเป็นการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมของตนเองให้ดีขึ้นภายในจิตใจ

ตารางที่ ๒.๖ สรุปความหมายของจิตสำนึก

แหล่งที่มา	ความหมายจิตสำนึก
๑. สัญญา สัญญาวิวัฒน์, (๒๕๔๙), หน้า ๔๑-๔๕	ความคิด ความรู้สึกที่อยู่ส่วนลึกของบุคคลติดตัวติดใจอยู่ตลอดเวลา คงทนและไม่เปลี่ยนโดยง่าย
๒. ทองพันชั่ง พงษ์วารินทร์, (๒๕๕๒), หน้า ๓๓.	การตอบสนองต่อสิ่งที่เกิดขึ้น และตัดสินใจเลือกตอบสนองต่อสิ่งนั้นในทางที่ถูกต้อง ตามกฎระเบียบ กฎหมาย กฎของสังคม จารีตประเพณี
๓. กาญจนา แก้วเทพ, (๒๕๒๓), หน้า ๑	แนวคิดว่ามนุษย์ประกอบขึ้นด้วยร่างกายและจิตใจ ซึ่งทำหน้าที่เกี่ยวข้องกัน โดยจิตสร้างภาพจากการทำงานของกายและกายทำงานตามความคิดที่เกิดขึ้น
๔. ชัชชัย ศิลปะสุนทร, (๒๕๔๐).	ภาวะทางจิตใจของบุคคลที่เกิดมาจากความสำนึกรับผิดชอบต่อสถานการณ์ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น เห็นความสำคัญ วัตถุประสงค์จากการรับรู้และเข้าใจต่อสถานการณ์ ความรู้สึกรับผิดชอบ การแสดงความสนใจที่จะเข้าร่วม
๕. ธัญภรณ์ วงศ์อภินิหาร, (๒๕๔๓).	จิตสำนึกเป็นคุณสมบัติที่เกิดมาพร้อมกับความเป็นมนุษย์ แต่สามารถล่อลวงได้ด้วยการบวนการปลุกฝังทางวัฒนธรรม หรือผ่านกระบวนการเรียนรู้
๖. วิลาวัลย์ วโรภาส, (๒๕๕๑), หน้า ๙ – ๑๐.	ความคิดและความรู้สึกต่อบุคคลและสภาพแวดล้อม ที่เกิดจากการคิดคำนึงถึงส่วนรวมร่วมกัน

๒.๔.๒ จิตสำนึกสาธารณะ

การรู้จักเอาใจใส่เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ มีความสำนึกและยึดมั่นในระบบคุณธรรม และจริยธรรมที่ดีงาม ละอายต่อสิ่งผิด เน้นความเรียบร้อย ประหยัดและมีความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ และจิตสำนึก (Conscious) เป็นการตระหนักรู้ตัว หรือเป็นจิตส่วนที่รู้ตัว รู้ว่าทำอะไร อยู่ที่ไหน เป็นอย่างไรขณะที่ตนอยู่นั่นเอง ส่วนคำว่า สาธารณะ (Public) เป็นการแสดงออกเพื่อสังคมส่วนรวม เป็นการบริการชุมชน ทำประโยชน์เพื่อ

สังคม ถ้าเป็นสิ่งที่ต้องใช้ประโยชน์ร่วมกัน เมื่อนำสองคำมารวม หมายถึง การตระหนักรู้ตน ที่จะทำสิ่งใดเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม

จิตสาธารณะ (Public mind) หมายถึง จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม เพราะคำว่า “สาธารณะ” คือ สิ่งที่มีได้เป็นของผู้หนึ่งผู้ใด จิตสาธารณะจึงเป็นความรู้สึกถึงการเป็นเจ้าของในสิ่งที่เป็นสาธารณะ ในสิทธิและหน้าที่ที่จะดูแลและบำรุงรักษาร่วมกัน เช่น การช่วยกันดูแลรักษาสิ่งแวดล้อม โดยการไม่ทิ้ง ขยะลงในแหล่งน้ำ การดูแลรักษาสาธารณะสมบัติ เช่น โทรศัพท์สาธารณะ หลอดไฟที่ให้แสงสว่างตามถนนหนทาง แม้แต่การประหยัดน้ำประปา หรือไฟฟ้า ที่เป็นของส่วนรวม โดยให้เกิดประโยชน์คุ้มค่าตลอดจนช่วยดูแลรักษาให้ความช่วยเหลือผู้ทุกข์ได้ยาก หรือผู้ที่ร้องขอความช่วยเหลือเท่าที่จะทำได้ ตลอดจนร่วมมือกระทำเพื่อให้เกิดปัญหาหรือช่วยกันแก้ปัญหา แต่ต้องไม่ขัดต่อกฎหมาย เพื่อรักษาประโยชน์ส่วนรวม^{๕๘}

จิตสำนึกเพื่อส่วนรวมนี้สามารถกระทำได้ โดยมีแนวทางเป็น ๒ ลักษณะ ดังนี้

๑) โดยการกระทำตนเองต้องมีความรับผิดชอบต่อตนเอง เพื่อไม่ให้เกิดผลกระทบและเกิดความเสียหายต่อส่วนรวม

๒) มีบทบาทต่อสังคมในการรักษาประโยชน์ของส่วนรวม เพื่อแก้ปัญหา สร้างสรรค์สังคม ซึ่งถือว่าเป็นความรับผิดชอบต่อตนเองและสังคม

จิตสาธารณะ คือ การแสดงออกถึงความรับผิดชอบต่อส่วนรวมพร้อมที่จะเสียสละและอุทิศตนเพื่อประโยชน์ส่วนรวม มีความปรารถนาที่จะช่วยแก้ปัญหาให้แก่ผู้อื่นหรือสังคม ด้วยความเต็มใจ โดยพิจารณาจากความรู้ ความเข้าใจ ความรู้สึกหรือพฤติกรรมที่แสดงออกถึงลักษณะดังกล่าว ไม่ว่าจะเป็นด้านการรับผิดชอบต่อสาธารณะสมบัติ และทรัพยากรธรรมชาติ ด้านการทำกิจกรรมเพื่อสังคม เข้าร่วมในเรื่องส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ร่วมกันของกลุ่ม ด้านการรับรู้และตระหนักถึงปัญหาที่เกิดขึ้นและมีการแก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในสังคมร่วมกัน ซึ่งจะเห็นได้ว่า จิตสาธารณะเป็นคุณลักษณะที่สำคัญอย่างยิ่งในการยกระดับจิตใจของมนุษย์ ให้หันมามองถึงประโยชน์ส่วนรวมช่วยเหลือซึ่งกันและกัน รวมทั้งร่วมมือกันพัฒนาสังคมและประเทศชาติ ให้มีความสงบสุข และความพยายามในการปลูกฝังจิตสาธารณะให้เกิดขึ้นในสังคมไทยในปัจจุบัน ที่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม การรู้จักดูแลของส่วนรวม รวมถึงรู้จักการรักษาผลประโยชน์ส่วนรวมและของประเทศชาติ ถ้าบุคคลมีจิตสาธารณะบกพร่อง มีน้อยหรือขาดไป จะส่งผลกระทบต่อหลายระดับ ทั้งต่อตนเอง ครอบครัว องค์กร ชุมชน สังคม ประเทศชาติ และมีผลต่อระดับโลกตามมา

ดังนั้น ความหมายของจิตสาธารณะหรือ Public consciousness ที่มีผู้ให้ความหมายหลากหลายกันไป อาจสรุปความหมายของ ได้ดังนี้^{๕๙}

๑) จิตสาธารณะ คือ จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม (จิตสำนึก ในพหุอนุกรม ราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๓๘ ให้ความหมายไว้ว่า เป็นภาวะที่จิตตื่นและรู้สึกตัว สามารถตอบสนองสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัส

^{๕๘} จันทิรา ธนสงวนวงศ์, จิตสาธารณะ. [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://mos.e-tech.ac.th/mdec/learning/>, [เข้าถึงเมื่อ ๒ มกราคม ๒๕๖๐].

^{๕๙} นวรินทร์ ตาก้อนทอง, จิตสาธารณะ : คุณลักษณะของเด็กไทยที่พึงประสงค์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://learners.in.th/blog/krujo2007/390763>, [เข้าถึงเมื่อ ๒ มกราคม ๒๕๖๐].

ทั้ง ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสได้ การตระหนักรู้ และคำนึงถึงส่วนรวมร่วมกัน/การคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน

๒) จิตสาธารณะ คือ จิตอาสา ที่แสดงออกมาในรูปของพฤติกรรมที่เกิดขึ้นด้วยความสมัครใจเพื่อส่วนรวม โดยการแสดงออกด้วยการอาสาไม่มีใครบังคับ

๓) จิตสาธารณะ คือ การสำนึกสาธารณะ ซึ่งหมายถึงการที่บุคคลตระหนักรู้คำนึงถึงประโยชน์สุขของส่วนรวมและสังคม เห็นคุณค่าของการเอาใจใส่ดูแลรักษาสิ่งที่เป็นของส่วนรวม

๔) จิตสาธารณะ คือ จิตบริการที่เกี่ยวกับการคิดและการปฏิบัติในการให้ความช่วยเหลือผู้อื่น เป็นการประพฤติปฏิบัติที่มุ่งความสุขของผู้อื่นบนพื้นฐานของความตั้งใจดีและเจตนาดี

๕) จิตสาธารณะ คือ จิตสำนึกทางสังคมที่สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติได้อธิบายว่าเป็นการรู้จักเอาใจใส่เป็นธุระและเข้าร่วมในเรื่องของส่วนรวมที่เป็นประโยชน์ต่อประเทศชาติ มีความสำนึกและยึดมั่นในระบบคุณธรรม จริยธรรมที่ดีงาม ความสมดุลระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติ

สำหรับการสร้างจิตสาธารณะนั้นเป็นความรับผิดชอบในตนเอง แม้ว่าจะได้รับการอบรมสั่งสอน ถ้าใจตนเองไม่ยอมรับ จิตสาธารณะก็ไม่เกิด แนวทางที่สำคัญในการจิตสาธารณะยังมีอีกหลายประการถ้าปฏิบัติได้ก็จะเป็นประโยชน์ต่อตนเองและสังคม พอสรุปได้คือ

๑) สร้างวินัยในตนเองตระหนักถึงการมีส่วนร่วมในระบบประชาธิปไตย รู้ถึงขอบเขตของสิทธิ เสรีภาพ หน้าที่ ความรับผิดชอบ ต่อตนเองและสังคม

๒) ให้ความสำคัญต่อสิ่งแวดล้อมตระหนักเสมอว่าตนเอง คือส่วนหนึ่งของสังคมต้องมีความรับผิดชอบในการรักษาสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นเรื่องของส่วนรวม

๓) ตระหนักถึงปัญหาและผลกระทบที่เกิดขึ้นกับสังคมให้ถือว่าเป็นปัญหาของตนเอง เช่นกันอย่างหลีกเลี่ยง ไม่ได้ ต้องช่วยกันแก้ไข เช่น ช่วยกันดำเนินการให้โรงงานอุตสาหกรรมสร้างบ่อกักน้ำทิ้งก่อนปล่อยลงสู่แหล่งน้ำสาธารณะ

๔) ยึดหลักธรรมในการดำเนินชีวิตเพราะหลักธรรมหรือคำสั่งสอนในทุกศาสนาที่นับถือสอนให้คนทำความดีทั้งสิ้น ถ้าปฏิบัติได้จะทำให้ตนเองมีความสุข นอกจากนี้ยังก่อให้เกิดประโยชน์ต่อสังคมด้วยทำให้เราสามารถอยู่ในสังคมได้อย่างมีความสุข

สรุปได้ว่า จิตสาธารณะ หมายถึง การตระหนักรู้ตน ที่จะทำสิ่งใดเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวมการคิดที่สร้างสรรค์ เป็นกุศล และมุ่งทำกรรมดีที่เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม คือ มีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่ดี ทั้งการกระทำ และคำพูดที่มาจากความคิดที่ดี โดยไม่ทำลายบุคคลอื่น สังคม วัฒนธรรม ประเทศชาติและสิ่งแวดล้อม

๒.๔.๓ การสร้างจิตสำนึกให้เกิดการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืนในบริบทสังคมไทย

การพัฒนาสังคมไทยไปสู่สังคมที่มีความสมดุลและยั่งยืนในมิติต่าง ๆ ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง จริยธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมนั้น แนวทางการพัฒนาจะต้องพัฒนามาจากภายในก่อน แล้วค่อยบูรณาการปะทะสังสรรค์กับกระแสภายนอก ซึ่งการพัฒนาออกมาจากภายในนั้นมีความหมายว่า การพัฒนาระดับบุคคลต้องพัฒนาที่ระดับจิตสำนึก การพัฒนาชุมชนและสังคมต้องพัฒนาจิตสำนึกส่วนรวม และหมายความไปถึงการพัฒนาบน

พื้นฐานภูมิ-สังคมของตนเอง อันได้แก่ สภาพภูมิศาสตร์ เชื้อชาติ ภาษา ความเชื่อ ศาสนา วัฒนธรรม เป็นต้น เมื่อจิตสำนึกระดับบุคคล ชุมชน สังคม สร้างมาจากพื้นฐานข้างในแล้วค่อยบูรณาการ ปะทะสังสรรค์กับปัจจัยภายนอกที่เข้ามาระทบ เช่น เทคโนโลยี วัฒนธรรม ความเชื่อ ความรู้ ที่มาจากภายนอก เพื่อสร้างจิตสำนึกที่สอดคล้องเหมาะสมกับบริบทของสังคมที่มีความเป็นพลวัตร โดยยึดหลักการรักษาความเป็นอัตลักษณ์ของตนเองและอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างสมดุล เท่าเทียม มีความสุข

แนวทางการพัฒนาให้ผู้คนในสังคมไทยมีจิตสำนึกที่ถูกต้อง เพื่อพัฒนาไปสู่สังคมในอุดมคติ ควรพัฒนาอย่างต่อเนื่องตั้งแต่เกิดจนตาย ซึ่งมีแนวทางต่าง ๆ ดังนี้

๑) การพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้องผ่านสถาบันครอบครัว โดยการอบรมเลี้ยงดูของพ่อแม่ และเครือญาติ ควรปลูกฝังจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านต่าง ๆ ต่อลูกหลานของตนเอง โดยถือว่าเป็นภารกิจที่สำคัญของครอบครัว

๒) การพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้องผ่านชุมชน โดยผู้คน กลุ่ม และองค์กรต่าง ๆ ในชุมชน ต้องช่วยกันสร้างจิตสำนึกให้เกิดขึ้นต่อสมาชิกของชุมชนโดยเฉพาะเด็กและเยาวชนที่ถือเป็นกำลังสำคัญในอนาคต การสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องผ่านชุมชน อาจสร้างโดยการกำหนดกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อเป็นกรอบให้เกิดการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง ให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการช่วยกันสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้อง และรับผิดชอบร่วมกัน

๓) การพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้องผ่านสถาบันการศึกษา ตั้งแต่ระดับพื้นฐาน จนถึงระดับอุดมศึกษา โดยบูรณาการให้หลักสูตรต่างๆ มีเนื้อหาเกี่ยวกับการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านต่าง ๆ โดยเน้นให้ผู้เรียนเป็นศูนย์กลาง เน้นความร่วมมือระหว่างสถานศึกษากับชุมชน และหน่วยงานต่าง ๆ

๔) การพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้องผ่านสถาบันทางสังคมต่าง ๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน มีแนวทางการพัฒนาจิตสำนึกที่ถูกต้องด้านต่าง ๆ ตั้งแต่ระดับกฎหมายรัฐธรรมนูญ แผนนโยบายของรัฐ และวิสัยทัศน์ขององค์กรต่าง ๆ

แนวทางการพัฒนาเพื่อให้คน ในระดับต่าง ๆ มีจิตสำนึกที่ปรารถนาดังที่กล่าวไว้ต้องเริ่มที่การพัฒนาจิตสำนึกในระดับบุคคล เพราะคนถือว่าเป็นองค์ประกอบที่สำคัญที่สุดของชุมชน และสังคม การพัฒนาจิตสำนึกควรมีลักษณะเป็นสหวิทยาการ กล่าวคือ เป็นการพัฒนาที่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับมิติต่าง ๆ ทั้งทางด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง จริยธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เนื่องจากธรรมชาติของมนุษย์ส่วนใหญ่มีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับมิติต่าง ๆ อยู่ตลอดเวลา เพื่อให้การดำเนินชีวิตมีคุณภาพ มีความสุข เพื่อให้คน ชุมชน และสังคมสามารถพัฒนาตนเองไปสู่อุดมคติตามความปรารถนาได้ มนุษย์ในฐานะที่เป็นผู้สร้างชุมชนและสังคม ควรมีจิตสำนึกที่ถูกต้องเพื่อสร้างสรรค์ชุมชนและสังคมในอุดมคติของตน ซึ่งการสร้างจิตสำนึกที่ถูกต้องในมิติด้านต่าง ๆ มีรายละเอียดในแต่ละด้านดังต่อไปนี้

๑) จิตสำนึกด้านสังคม สังคมไทยในปัจจุบันค่อนข้างอ่อนแอ เนื่องจากโครงสร้างของสังคมหลาย ๆ ด้านมีปัญหา เช่น ปัญหาการเมือง เศรษฐกิจ สิ่งแวดล้อม จริยธรรม เป็นต้น ปัญหาเชิงโครงสร้างดังกล่าวอาจแก้ไขได้หากมุ่งเน้นการแก้ปัญหาไปที่ต้นตอของปัญหานั้นคือคน คนที่มีลักษณะที่จะช่วยพัฒนาแก้ปัญหาสังคมได้ควรเป็นคนที่มีจิตสำนึกอาสาจิตสำนึกสาธารณะ เพื่อเป้าหมายการปลดปล่อยสังคมออกจากปัญหาต่างๆ คนที่มีจิตสำนึกอาสา คือคนที่กระทำด้วยความ

เต็มใจหรือสมัครใจ เป็นการเสนอตัวเข้าทำภารกิจใด ๆ รวมถึงการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา กรุณา จิตอาสา การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การให้ เป็นต้น^{๖๐} ส่วนคนที่มี จิตสำนึกสาธารณะ คือ คนที่ตระหนัก รู้ตนที่จะทำสิ่งใดเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม เป็นจิตที่คิดสร้างสรรค์ คือคิดในทางที่ดี ไม่ทำลาย บุคคล สังคม วัฒนธรรม ประเทศชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นกุศลและมุ่งทำกรรมดีที่เป็นประโยชน์ต่อ ส่วนรวม^{๖๑} ในขณะที่จิตสำนึกของกลุ่ม Marxist ที่กล่าวว่าคนในสังคมแบบคอมมิวนิสต์นั้น จะต้อง เป็นคนแห่งชุมชน ไม่ใช่คนแห่งวัตถุ^{๖๒} ก็สามารถประยุกต์ใช้กับสังคมไทยได้ เพราะมีจุดมุ่งหมายเพื่อ ไม่ให้คนเห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเป็นลักษณะของคนที่ยังปรารถนาของสังคมไทย ในปัจจุบัน

๒) จิตสำนึกด้านวัฒนธรรม การพัฒนาให้ผู้คนมีจิตสำนึกด้านวัฒนธรรมนั้นควรมี แนวทางที่หลากหลาย ควรมีแนวทางการพัฒนาให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพปัญหาของแต่ละกลุ่ม คนในสังคม เช่น กลุ่มเกษตรกร กลุ่มผู้ใช้แรงงานในภาคอุตสาหกรรม เด็ก เยาวชน คนวัยทำงาน ผู้สูงอายุ ผู้ชาย ผู้หญิง เป็นต้น แนวทางที่น่าจะใช้พัฒนาจิตสำนึกทางด้านวัฒนธรรมได้ดี เช่น การ ส่งเสริมให้มีเนื้อหาเกี่ยวกับภูมิปัญญา วัฒนธรรมไทยในหลักสูตรการศึกษาในทุกระดับ การปลูกฝัง จิตสำนึกด้านวัฒนธรรมไทยให้เด็กและเยาวชนอย่างเข้มข้น การส่งเสริมให้ผู้สูงอายุมีบทบาทในการ ถ่ายทอดภูมิปัญญา วัฒนธรรมที่ดั่งามไปสู่สังคม ซึ่งจิตสำนึกด้านวัฒนธรรมที่ควรพัฒนา คือ จิตสำนึก นิยมไทยอันหมายถึง การให้ความสำคัญกับภูมิปัญญา วัฒนธรรมไทยในด้านต่าง ๆ เช่น ภาษา การ แต่งกาย อาหาร การแสดง ประเพณีต่างๆ นอกจากให้ความสำคัญแล้วควรส่งเสริมให้ภูมิปัญญา วัฒนธรรมไทยที่ดั่งามสามารถเป็นฐานในการสร้างสรรค์เศรษฐกิจ ซึ่งจะเป็เศรษฐกิจที่สร้างสรรค์ สร้างมูลค่าเพิ่มอย่างเหมาะสมให้กับสังคมไทย

๓) จิตสำนึกด้านเศรษฐกิจ ต้นตอของปัญหาเศรษฐกิจของไทยคือ การพึ่งตนเองไม่ได้ ไม่ได้หมายความว่าคนไทยไม่มีศักยภาพ ตรงกันข้ามคนไทยมีศักยภาพที่จะพึ่งตนเองได้เป็นอย่างดี เพราะมีปัจจัยสนับสนุนหลาย ๆ ด้าน เช่น การมีทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมที่อุดมสมบูรณ์ เนื่องจากอยู่ในเขตภูมิศาสตร์ที่เหมาะสม มีภูมิปัญญาของชุมชนและสังคมที่สั่งสมมานาน มีประชากร ที่ขยันขันแข็ง และรักสงบ แต่ในปัจจุบันที่คนไทยพึ่งตนเองไม่ได้เพราะคนไทยถูกรอบงำด้วยแนวคิด ทางเศรษฐศาสตร์ที่ไม่เหมาะสมกับสภาพของสังคมไทย โดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจตามทฤษฎี ความทันสมัย (Modernization Theory) การจะพัฒนาให้สังคมไทยสามารถพึ่งพาตนเองได้ทาง เศรษฐกิจ ควรสร้างจิตสำนึกในการพึ่งตนเอง เพื่อให้คนไทยสามารถพึ่งตนเองได้บนพื้นฐานภูมิปัญญา และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมของตน โดยแนวทางที่เหมาะสมที่สุดคือการพัฒนาเศรษฐกิจ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียงของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่เก้า ที่มุ่งให้ทำการผลิตแบบ พอประมาณ มีเหตุผล มีภูมิคุ้มกัน โดยอยู่บนพื้นฐานของความรู้ และคุณธรรม

^{๖๐} สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, ถนนบัณฑิตอาสา: ๔๐ ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, (กรุงเทพมหานคร: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า ๑๑๙.

^{๖๑} อริสา สุขสม, การพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อชุมชน, (อ้างใน ปรีดา รอดนวล จิตสำนึกเพื่อ การพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืนในบริบทสังคมไทย, ๒๕๕๕), หน้า ๙.

^{๖๒} สนธยา พลศรี, ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๔๗), หน้า ๒๐๒.

๔) จิตสำนึกด้านการศึกษา รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย ฉบับ พ.ศ. ๒๕๕๐ ส่งเสริมให้มีการปฏิรูปการศึกษา จนได้มีการออกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๕๒ และพระราชบัญญัติส่งเสริมการศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย พ.ศ. ๒๕๕๑ การปฏิรูปการศึกษาดังกล่าวส่งเสริมให้คนไทยมีความเสมอภาคในการเข้าถึงและได้รับการศึกษาอย่างกว้างขวางทั่วถึง เป็นธรรม และมีคุณภาพเหมาะสมกับสภาพชีวิตของประชาชน ส่งเสริมการศึกษาเพื่อชีวิตอย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต โดยเน้นคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนาจิตสำนึกด้านการศึกษาที่ควรพัฒนาจึงต้องสอดคล้องกับเป้าหมายของการปฏิรูป โดยจิตสำนึกที่ควรพัฒนาได้แก่ จิตสำนึกในการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องตลอดชีวิต มองการศึกษาเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย การศึกษาจึงมีความเป็นองค์รวมไม่แยกส่วน เพราะวิถีชีวิตของคนเรามีความเกี่ยวข้องเชื่อมโยงกับหลาย ๆ มิติ และให้ความสำคัญกับการศึกษาทุกรูปแบบที่สนองต่อการดำเนินชีวิตของผู้คน

๕) จิตสำนึกด้านการเมือง ประเทศไทยมีวิวัฒนาการทางการเมืองมาอย่างยาวนานโดยมีอุดมคติที่ชัดเจนมาตั้งแต่ปี พ.ศ.๒๔๗๕ คือการปกครองระบบประชาธิปไตยอันพระมหากษัตริย์ทรงเป็นพระประมุข อุดมคติดังกล่าวจะเป็นจริงได้ต้องมีการสร้างจิตสำนึกทางการเมืองให้กับผู้คนของประเทศ จิตสำนึกที่สำคัญคือ การมีส่วนร่วมทางการเมือง โดยมองว่าการเมืองเป็นเรื่องของทุกคนบนผืนแผ่นดินไทย ไม่ใช่เรื่องของคนใด หรือกลุ่มใดเป็นการเฉพาะ ควรมีส่วนร่วมทางการเมืองอย่างสร้างสรรค์ เช่น การไปใช้สิทธิทางการเมืองในการเลือกตั้ง ในการประชามติ และในกรณีอื่นๆ จิตสำนึกประการต่อมา คือ การยอมรับในความแตกต่างของสิทธิ เสรีภาพ และความคิดทางการเมืองของคนอื่น ๆ กลุ่มอื่น ๆ ในสังคม ภายใต้กรอบจารีตประเพณี วัฒนธรรม จริยธรรม และกฎหมาย แม้ระบบประชาธิปไตยจะยอมรับและให้อำนาจกับเสียงส่วนใหญ่ แต่เสียงส่วนน้อย ความคิดที่แตกต่างก็เป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาประเทศการยอมรับซึ่งกันและกัน เคารพในความแตกต่างให้อากาศซึ่งกันและกัน จะนำมาซึ่งการเมืองที่มีคุณภาพ และนำความสงบสุขมาสู่ประเทศ จิตสำนึกที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การส่งเสริมคนดีให้อำนาจเป็นตัวแทนปวงชนชาวไทย เพราะคนดีที่เป็นตัวแทนของปวงชนคือเครื่องประกันว่าสังคมไทย จะได้รับการบริหารจัดการ ให้ผู้คนทุกกลุ่มในสังคมมีสิทธิเสรีภาพ ได้รับความยุติธรรม และได้รับการจัดสรรผลประโยชน์อย่างเป็นธรรม เท่าเทียมกัน

๖) จิตสำนึกด้านจริยธรรม สังคมไทยเป็นสังคมแห่งศาสนาอย่างแท้จริง แม้ผู้คนส่วนใหญ่จะนับถือศาสนาพุทธ แต่ก็สามารถอยู่ร่วมกับผู้คนทีนับถือศาสนาที่แตกต่างได้อย่างสมดุลไม่มีความขัดแย้งทางศาสนาที่แตกต่างในสังคม ด้วยพื้นฐานดังกล่าวจึงควรพัฒนาจิตสำนึกด้านจริยธรรมโดยใช้หลักศาสนาเป็นแนวทาง โดยเฉพาะศาสนาพุทธ ซึ่งเป็นศาสนาที่สำคัญที่สุดของสังคมไทย การสร้างจิตสำนึกด้านศาสนานี้^{๖๓} สรุปได้ว่าชาวพุทธที่ดีและชาวพุทธที่แท้จริง ไม่ใช่ชาวพุทธแต่เพียงในนามหรือตามสำมะโนครัว ควรมีจิตสำนึกต่อพระพุทธศาสนา ๓ ด้าน ดังนี้

(๑) มีความสำคัญต่อคุณูปการของพระพุทธศาสนา ในด้านที่เป็นศาสนาประจำชาติไทย ช่วยสร้างเอกลักษณ์และปลูกฝังคุณธรรมอันดีงามแก่คนไทย เช่น ความเมตตา กรุณา ความกตัญญู กตเวทิต์ ความสุภาพอ่อนโยน การประนีประนอมกัน เป็นที่พึ่งและเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมไทย ช่วยขัดเกลาให้คนไทยมีคุณธรรม ศีลธรรม และจริยธรรม

^{๖๓} สมพร เทพสิทธิธา. จิตสำนึกของชาวพุทธต่อพระพุทธศาสนา. (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิสมพร เทพสิทธิธา เพื่อศาสนาและพัฒนาสังคม, ๒๕๕๐), หน้า ๖๕-๖๘.

(๒) มีความสำนึกในหน้าที่ของชาวพุทธ ในการทำนุบำรุงส่งเสริมพระพุทธศาสนา รวมทั้งพิทักษ์พระพุทธศาสนาจากภัยต่างๆ ซึ่งพระพุทธศาสนาประกอบไปด้วยองค์ประกอบ ๔ ประการ คือ ศาสนวัตถุ หรือศาสนสถาน ศาสนพิธี ศาสนบุคคล และศาสนธรรม

(๓) มีความสำนึกในหน้าที่ของชาวพุทธ ในการศึกษาธรรม ปฏิบัติธรรม และเผยแผ่พระธรรมอยู่เสมอ เพื่อให้เป็นผู้ตื่น ผู้รู้ และผู้เบิกบาน

๗) จิตสำนึกด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แนวทางการพัฒนาจิตสำนึกด้านทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ควรมุ่งเน้นไปที่การพัฒนาเพื่อให้ทรัพยากรมนุษย์เกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยยึดแนวทางและวิธีการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมซึ่งได้แก่ การถนอมรักษา การฟื้นฟู การลดปริมาณของเสีย การเพิ่มประสิทธิภาพการใช้งาน การสงวนและนำสิ่งอื่นมาใช้ทดแทน การสำรวจทรัพยากร และการประดิษฐ์ของเทียมขึ้นใช้^{๖๔} จิตสำนึกอีกประการที่ควรพัฒนา คือ การมองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเป็นสิ่งที่เท่าเทียมกับมนุษย์ มองว่าต่างอยู่อย่างพึ่งพาอาศัยกัน ไม่ควรมองแบบแนวคิดทุนนิยมที่มอง ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นของมีจำกัด ต้องใช้อย่างคุ้มค่าและก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด แต่ด้วยเป้าหมายของทุนนิยมอยู่ที่การบริโภคอย่างอุดม และแสวงหากำไรสูงสุดทำให้ทรัพยากรธรรมชาติถูกแย่งกันใช้ และถูกทำลายเป็นจำนวนมาก และไม่ควรมองอย่างฐานคิดวิทยาศาสตร์ที่ว่ามนุษย์สามารถควบคุมเอาชนะทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมได้ การมองทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมว่าเป็นสิ่งที่เท่าเทียมกับมนุษย์ หรือเป็นสิ่งที่อยู่เหนือกว่ามนุษย์ จะทำให้เกิดความเคารพต่อธรรมชาติรู้จักใช้ รู้จักรักษา อย่างพอดี ไม่ได้อยู่บนพื้นฐานของการทำลายล้างเพื่อประโยชน์ส่วนตน

สรุป การพัฒนาประเทศไทยที่ผ่านมาโดยเฉพาะตั้งแต่เริ่มใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ ๑ ถึงปัจจุบัน (พ.ศ.๒๕๖๑-ปัจจุบัน) แนวคิดการพัฒนาที่สำคัญที่มีอิทธิพลต่อการพัฒนาสังคมไทยมากที่สุด คือแนวคิดการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยโดยมีอุดมคติคือ ต้องการเปลี่ยนแปลงทุกสังคมให้มีรูปแบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยม การเมืองแบบประชาธิปไตย เป็นสังคมเมืองหรืออุตสาหกรรมที่มีการแข่งขัน^{๖๕} แนวทางการพัฒนาตามทฤษฎีความทันสมัยทำให้สังคมไทยมีสภาพที่กล่าวได้ว่า “ทันสมัยแต่ไม่พัฒนา” หรือ “เศรษฐกิจดี สังคมมีปัญหา การพัฒนาไม่ยั่งยืน” ดังที่ได้สรุปไว้ในส่วนของบริบทของสังคมไทยในปัจจุบัน ขณะที่ นักคิดในกลุ่ม Marxist เชื่อว่าสังคมที่พัฒนาแล้วผู้คนในสังคมนั้น ๆ จะต้องมียิตสำนึก (Mined Man) และถูกปลดปล่อย (Liberated Man) เพื่อสร้างสังคมที่พัฒนา สร้างคนที่มีจิตสำนึก และปลดปล่อยผู้คนในสังคมไทย แนวทางการพัฒนาจึงควรมีความสอดคล้องกับบริบทด้านต่างๆ ของสังคมไทย ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรม เศรษฐกิจ การศึกษา การเมือง จริยธรรม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยเริ่มต้นจากการพัฒนาให้ผู้คนมีจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านต่างๆ โดยยึดหลักการพัฒนาที่เริ่มจากข้างในแล้วบูรณาการปะทะ

^{๖๔} ศศิณา ภารา, ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท ส เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๐), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.

^{๖๕} สุมิตร สุวรรณ, รัฐกับแนวคิดการพัฒนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pirun.ku.ac.th/-fedusmsw/HCRD 190611.pdf>, ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐

สังสรรค์กับปัจจัยภายนอก เพื่อสร้างจิตสำนึกที่สอดคล้องเหมาะสม และเป็นปัจจัยสำคัญที่จะนำพาสังคมไทยไปสู่สังคมที่พัฒนาตามอุดมคติของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมได้ต่อไป

จิตสำนึกเพื่อการปลดปล่อยสังคมไทยไปสู่สังคมที่พัฒนาอย่างสมดุล ยั่งยืน ผู้คนในสังคมมีคุณภาพ มีคุณธรรม และมีความสุข จะต้องเป็นจิตสำนึกที่ถูกต้อง ซึ่งสร้างหรือพัฒนามาจาก คน ชุมชน และสังคมไทย เป็นจิตสำนึกที่ผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศสร้างขึ้นมาร่วมกัน ไม่ใช่จิตสำนึกที่สร้างโดยผ่านอุดมการณ์ของคน กลุ่มคน บางกลุ่มของประเทศที่มีอำนาจบางประการที่สามารถใช้กดทับผู้คนส่วนใหญ่ของประเทศได้ เช่น อำนาจที่มาจากกำลังอาวุธและทหาร อำนาจของทุน อำนาจที่มาจาก การเลือกตั้งที่ไม่ยุติธรรม เป็นต้น แล้วใช้ครอบงำผู้คนส่วนใหญ่ของสังคม

ตารางที่ ๒.๗ สรุปจิตสำนึกสาธารณะและการสร้างจิตสำนึก

แหล่งที่มา	การสร้างจิตสำนึก
๑. จันทิรา ธนสงวนวงศ์, (ออนไลน์, ๒๕๖๐)	จิตสาธารณะจึงเป็นความรู้สึกรู้ถึงการเป็นเจ้าของในสิ่งที่เป็นสาธารณะ ในสิทธิและหน้าที่ที่จะดูแลและบำรุงรักษาร่วมกัน
๒. นวรินทร์ ตาก้อนทอง, (ออนไลน์, ๒๕๖๐)	ภาวะที่จิตตื่นและรู้สึกตัว สามารถตอบสนองสิ่งเร้าจากประสาทสัมผัสทั้ง ๕ คือ รูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัสได้ การตระหนักรู้ และคำนึงถึงส่วนรวมร่วมกัน/การคำนึงถึงผู้อื่นที่ร่วมสัมพันธ์เป็นกลุ่มเดียวกัน
๓. สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร, (๒๕๕๒), หน้า ๑๑๙.	คนที่กระทำด้วยความเต็มใจหรือสมัครใจ เป็นการเสนอตัวเข้าทำภารกิจใดๆ รวมถึงการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ ความเมตตา กรุณาจิตอาสา การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน การให้ เป็นต้น
๔. อริสา สุขสม, (๒๕๕๕), หน้า ๙.	คนที่ตระหนักรู้ตนที่จะทำอะไรเพื่อเห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม
๕. สนธยา พลศรี, (๒๕๔๗), หน้า ๒๐๒.	จุดมุ่งหมายเพื่อไม่ให้คนเห็นแก่ตัว แต่เห็นแก่ประโยชน์ส่วนรวม ซึ่งเป็นลักษณะของคนที่มีพึงปรารถนาของสังคมไทยในปัจจุบัน
๖. สมพร เทพสิทธิ, (๒๕๔๐), หน้า ๖๕-๖๘.	การสร้างจิตสำนึกด้านศาสนา
๗. ศศิณา ภารา (๒๕๕๐), หน้า ๒๘๔-๒๘๕.	การพัฒนาเพื่อให้ทรัพยากรมนุษย์เกิดความตระหนักในคุณค่าของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม
๘. สุมิตร สุวรรณ, (ออนไลน์, ๒๕๖๐)	การพัฒนาให้ผู้คนมีจิตสำนึกที่ถูกต้องในด้านต่างๆ โดยยึดหลักการพัฒนาที่เริ่มจากข้างใน

๒.๕ แนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม

๒.๕.๑ ความหมายของพฤติกรรม

พฤติกรรม หมายถึง การกระทำหรือการตอบสนองของบุคคล ซึ่งอาจเป็นไปโดยไม่รู้สึกรู้สีกตัว หรือมีจุดมุ่งหมายรวมทั้งไตร่ตรองเป็นอย่างดีมาแล้ว โดยมีความรู้ ความเข้าใจ และการปฏิบัติเป็นตัวก่อให้เกิดแสดงออกมา โดยที่บุคคลอื่นๆ ที่อยู่รอบ ๆ สามารถสังเกตการกระทำนั้นได้หรือไม่ก็ตาม ซึ่งสามารถใช้เครื่องมือทดสอบได้

พฤติกรรมว่า หมายถึง การกระทำหรือการตอบสนองของมนุษย์ต่อสถานการณ์หรือสิ่งกระตุ้นต่าง ๆ ทั้งที่สามารถสังเกตได้และไม่สามารถสังเกตได้

พฤติกรรม หมายถึง กิจกรรมทุกประเภทที่มนุษย์กระทำไม่ว่าสิ่งนั้นจะสังเกตได้หรือไม่ได้ เช่น การเดินของหัวใจ การเดิน การพูด การคิด ความรู้สึก ความชอบ ความสนใจ เป็นต้น

มนุษย์มีพฤติกรรมทางจิตหรือพฤติกรรมภายในควบคุมกับพฤติกรรมภายนอก มนุษย์มีความรู้สึกในการสัมผัส มีการรับรู้ มีการเรียนรู้ มีการจำ มีการคิด มีการตัดสินใจ รวมทั้งเกิดอารมณ์ต่อสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ภายนอกในการประกอบกิจกรรมในชีวิตประจำวัน พฤติกรรมทางจิตเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับพฤติกรรมในสภาพแวดล้อมที่เป็นพฤติกรรมภายนอก พฤติกรรมทางจิตของมนุษย์อาจเกี่ยวข้องโดยตรงกับมนุษย์ด้วยกัน แต่ด้วยเหตุผลที่ว่า สังคมมนุษย์ย่อมต้องเกิดขึ้นในสภาพแวดล้อมกายภาพ ด้วยเหตุนี้พฤติกรรมทางจิตจึงมีส่วนเกี่ยวข้องกับสภาพแวดล้อมกายภาพด้วย ไม่มากนักน้อยอย่างไม่อาจหลีกเลี่ยงได้ ไม่ว่ามนุษย์จะทำอะไรย่อมมีการรับข่าวสาร การเปลี่ยนแปลงจากสภาพแวดล้อม มีการพยายามทำความเข้าใจความหมาย เกิดการเรียนรู้และสะสมไว้ในจิต ซึ่งจะ เป็นประโยชน์ต่อกระบวนการพัฒนาทางจิตต่อไป

จากการจัดระเบียบความต้องการของมนุษย์ตามแนวความเชื่อของมาสโลว์ ชี้ให้เห็นว่า ความต้องการทางสรีระยังเป็นความต้องการขั้นพื้นฐานที่สุดของมนุษย์ และเมื่อความต้องการในขั้นนี้ได้รับการตอบสนองแล้ว ก็จะทำให้เกิดความต้องการในระดับสูงต่อไปอีกเรื่อย ๆ

ความเชื่อในพระพุทธศาสนา เชื่อว่า แรงผลักดันพฤติกรรมของมนุษย์อันเป็นผลมาจากแรงผลักดันในตัวมนุษย์นั้น คือ ความอยากซึ่งเรียกว่า ตัณหา ซึ่งแบ่งออกได้เป็น 3 อย่าง คือ

๑) กามตัณหา คือ ความอยากในสิ่งที่น่าใคร่ น่าปรารถนา น่าพอใจ ในรูป รส กลิ่น เสียง และสัมผัส

๒) ภวตัณหา คือ ความอยากจะเป็นในสิ่งต่าง ๆ เช่น เป็นเศรษฐีของประเทศ

๓) วิภวตัณหา คือ ความอยากพ้นจากสิ่งที่ไม่พึงปรารถนาต่าง ๆ

จากตัณหาทั้ง ๓ อย่างนี้ จะทำให้มนุษย์เกิดความยึดมั่นในความอยากเหล่านั้น และความอยากก็จะเป็นตัวผลักดันให้มนุษย์กระทำทุกสิ่งทุกอย่าง เพื่อให้ได้มาซึ่งสิ่งที่จะสนองความอยากเหล่านั้น หรือเพื่อให้ความอยากเหล่านั้นบรรลุความมุ่งหวังที่ตั้งเอาไว้

๒.๕.๒ พฤติกรรมการมีส่วนร่วม

การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรม (BEHAVIOR) เป็นการเปลี่ยนแปลงการกระทำที่สามารถสังเกตได้ การเปลี่ยนแปลงด้านพฤติกรรมนี้เป็นไปได้ค่อนข้างยาก แต่หากผู้ส่งเสริมสามารถทำ

ให้ผู้รับสารเปลี่ยนแปลงความรู้หรือการรับรู้ได้ การเปลี่ยนแปลงนี้จะเป็นพื้นฐานให้มีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในภายหน้าได้ เมื่อรับสารที่โน้มน้าวใจต่อ ๆ ไป

นักทฤษฎีพฤติกรรมศาสตร์คือ PROCHASKA และทีมงานของเขาได้พัฒนาแนวความคิดของทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม^{๖๖} โดยได้อธิบายว่า ทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมสามารถแบ่งได้เป็น ๒ ส่วน คือ ขั้นตอนและกระบวนการเปลี่ยนแปลง ขั้นตอนของการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมมีวัตถุประสงค์ในการวัดหรือประเมินว่าบุคคลใดอยู่ในขั้นตอนใดของกระบวนการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเพื่อ (๑) จะได้จัดกิจกรรมที่เหมาะสมได้ (๒) เพื่อบ่งชี้ประสิทธิผลของกิจกรรมที่ใช้ในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม และ (๓) เพื่อใช้เป็นกรอบคิดในการวางแผนและประเมินโครงการต่าง ๆ อาทิ โครงการรณรงค์

ขั้นตอนหรือระยะการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (STAGE OF CHANGE) แบ่งเป็น ๕ ขั้นตอน คือ

๑) ขั้นก่อนไตร่ตรอง (PRE – TEMPATATION) คือยังไม่ตั้งใจที่จะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในระยะเวลาอันใกล้นี้ ปกติใช้ ๖ เดือนเป็นตัวแปร เช่น ยังไม่ตั้งใจและเลิกบุหรี่ภายใน ๖ เดือนนี้

๒) ขั้นไตร่ตรองใคร่ครวญ (TEMPTATION) คือมีความตั้งใจจะเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมภายใน ๖ เดือน เช่น อีก ๖ เดือนตั้งใจจะเลิกบุหรี่

๓) ขั้นเตรียมพร้อมเพื่อปฏิบัติ (PRERARATION) คือมีความตั้งใจที่จะลงมือปฏิบัติ ปกติใช้ระยะเวลา ๑ เดือน เช่น พร้อมจะเลิกบุหรี่ในเดือนหน้า

๔) ขั้นปฏิบัติ (ACTION) คือการได้ลงมือกระทำมาแล้วปกติใช้เวลา ๖ เดือน เช่น ใน ๖ เดือนที่ผ่านมาได้เลิกสูบบุหรี่

๕) ขั้นคงไว้ซึ่งพฤติกรรม (MAINTENANCE) คือระยะที่ทำพฤติกรรม (ใหม่) มาเป็นเวลานานพอสมควร มีการปฏิบัติที่ให้ความมั่นใจว่าพฤติกรรมใหม่จะคงอยู่จะไม่กลับไปทำพฤติกรรมเก่าอีก

ส่วนกระบวนการในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรม (PROCESS OF CHANGE) คือ การศึกษาว่า บุคคลมีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมอย่างไร มีทั้งสิ้น ๑๐ กระบวนการได้แก่

๑) การกระตุ้นการตระหนักรู้ (CONSCIOUSNESS RAISING/INCREASING WARENESS) ได้แก่ การกระตุ้นให้เกิดการตื่นตัวรับรู้ถึงสาเหตุและผล เช่น โครงการขยะแลกต้นไม้ ในชุมชนแออัดคลองเตยจะกระตุ้นให้รู้ว่า ถ้าขยะมีมากมายจะก่อให้เกิดผลเสียอย่างไร การนำขยะไปแลกต้นไม้จะก่อให้เกิดผลอย่างไร

๒) การเร้าอารมณ์ให้เกิดความสนใจ (DRAMATIC RELIEF/EMOTION AROUSAL) การมีอารมณ์จะมีผลให้บุคคลเริ่มประเมินสถานการณ์และตัดสินใจ เช่น อาจจะมีกิจกรรมแปลงดอกไม้ตัวอย่างหน้าชุมชนแออัดเพื่อเรียกความสนใจ

^{๖๖} J.O. Prochaska And J.2003 Norcross. Systems of Psychotherapy : A Trans. Theoretical Analysis Pacific Grove, C.A. : Brooks Cole Pub.

๓) การประเมินสภาพแวดล้อม (ENVIRONMENTAL REEVALUATION) คือการประเมินว่าพฤติกรรมของบุคคลนั้นมีผลต่อคนอื่น ๆ อย่างไร เช่น ถ้านำขยะไปแลกต้นไม้ ชุมชนก็จะสะอาดขึ้นและสวยงามด้วย

๔) การได้โอกาสจากสังคม (SOCIAL LIBERATION/ENVIRONMENT OPPORTUNITY) ได้แก่ การที่สังคมให้โอกาสหรืออำนวยความสะดวกเพื่อลดปัญหา เช่น กทม. อาจจะช่วยชุมชนแออัดด้วยการส่งรถขยะมาช่วยทำการขนขยะจากการลอกคูที่มีขยะทับถมเป็นเวลานานเป็นขยะเน่าเปื่อยเกินกว่าจะนำไปแลกต้นไม้

๕) การประเมินตนเอง (SELF-REEVALUATION) ได้แก่ การประเมินว่าตนเองควรจะมีพฤติกรรมเช่นไร โดยการตั้งเกณฑ์ขึ้นเอง และอาจเปรียบเทียบกับบุคคลต้นแบบก็ได้ เช่น การประเมินว่าตนเองควรเก็บขยะได้ประมาณ ๑๐ กิโลกรัมต่อสัปดาห์ในจำนวนสมาชิกเท่านี้ในบ้านขนาดนี้ซึ่งอาจจะเปรียบเทียบกับเพื่อนในชุมชนที่ตนยึดเป็นต้นแบบได้

๖) การควบคุมสิ่งเร้า (STIMULUS CONTROL) คือการควบคุมสิ่งแวดล้อมที่ทำให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์หรือในทางตรงข้าม จัดหาสิ่งเร้าที่กระตุ้นพฤติกรรม เช่น หารูปไม้ดอก ไม้ใบที่สวยงามมาติดที่บอร์ดชุมชน โดยเฉพาะชนิดที่มีการนำมาให้แลกกับขยะ

๗) การมีความสัมพันธ์แบบเอื้ออาทร (HELPING RELATIONSHIPS) การได้รับความเอื้อเฟื้อ น้ำใจ และความช่วยเหลือจะเป็นกำลังใจให้บุคคลมีพฤติกรรมทางบวกต่อไป

๘) การสร้างเงื่อนไขต่อต้าน (COUNTER CONDITIONING) คือ การเรียนรู้ที่จะหลีกเลี่ยงสิ่งเร้าให้เกิดพฤติกรรมที่ไม่พึงประสงค์ หรือพาสิ่งมาทดแทนเพื่อขจัดพฤติกรรมทางลบ เช่น ในอนาคตแม้ไม่มีต้นไม้มาแลกขยะ (ขาดสิ่งเสริมแรง) บุคคลก็ไม่ควรมีพฤติกรรมต่อต้านคือหยุดการเก็บขยะต่อไป แต่อาจแสวงหาสิ่งทดแทน เช่น ปลูกไม้ดอกไม้ใบให้เจริญงอกงาม จนสามารถขยายพันธุ์ต่อไปได้เรื่อย ๆ

๙) การจัดการให้มีการเสริมแรง (REINFORCEMENT MANAGEMENT) ได้แก่ การให้รางวัลตนเองเมื่อทำตามสิ่งที่คาดหวังได้

๑๐) การประเมินอิสรภาพของตนเอง (SELF-LIBERATION) ได้แก่ ความมุ่งมั่นที่จะทำพฤติกรรมอันพึงประสงค์ในโอกาสต่าง ๆ ตามความตั้งใจและความเหมาะสมของแต่ละบุคคล เช่น เก็บขยะให้บริเวณบ้านและชุมชนของตนสะอาด มอบต้นไม้ที่แลกขยะได้และตนเองได้ปลูกให้งดงาม แลกหน่อแตกพันธุ์เป็นของขวัญให้แก่เพื่อนในชุมชน

การวัดการเปลี่ยนแปลงตามทฤษฎีการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของ PROCHASKA และคณะ แม้จะมีขั้นตอนที่อธิบายได้ แต่นักพฤติกรรมศาสตร์ตั้งข้อสังเกตว่า การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมเป็นเรื่องที่ไม่เกิดขึ้นแบบเส้นตรง (LINEAR) การเปลี่ยนแปลงขั้นตอนหนึ่งอาจเกิดจากปัจจัยด้านความเชื่อ ความรู้ อารมณ์ สังคม และสภาพการณ์ในบริบทต่าง ๆ ซึ่งทฤษฎีของ PROCHASKA อาจมองได้ว่าตั้งอยู่บนสมมุติฐานที่ว่า ความจริงมีเพียงหนึ่งเดียวแต่อย่างที่เราทราบ ความจริงไม่ได้ถูกรับรู้เหมือนกันและพฤติกรรมที่เกิดจากการรับรู้ไม่ได้เกิดเป็นเส้นตรงและเกิดจากปัจจัยหลายอย่างเป็นตัวกำหนด อย่างไรก็ตาม ทฤษฎีของ PROCHASKA ก็อาจนำมาเป็นแนวทางในการก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมได้

พฤติกรรม คือ การกระทำพฤติกรรมใดๆ ของคนเรา ส่วน ใหญ่เป็นการแสดงออกของบุคคล โดยมีพื้นฐานที่มาจากความรู้ และทัศนคติของบุคคล การที่บุคคลมีพฤติกรรมแตกต่างกัน ก็เนื่องมาจากการมีความรู้ และทัศนคติที่แตกต่างกัน เกิดขึ้นได้ก็เพราะความแตกต่างอันเนื่องมาจากการเปิดรับสื่อและความแตกต่างในการแปลความสารที่ตนเองได้รับ จึงก่อให้เกิดประสบการณ์สั่งสมที่แตกต่างกัน อันมีผลกระทบต่อพฤติกรรมของบุคคล^{๖๗}

การศึกษาถึงสาเหตุของพฤติกรรมของคนเรานั้น นักจิตวิทยาได้เห็นพ้องต้องกันว่าจิตลักษณะที่ทำนายพฤติกรรมได้แม่นยำที่สุด คือทัศนคติของบุคคลที่มีต่อพฤติกรรมนั้น

การกระทำหรือพฤติกรรมใด ๆ ของคนเราส่วนใหญ่ ตามปกติมักเกิดจากทัศนคติของบุคคลผู้นั้น ทัศนคติจึงเป็นเสมือนเครื่องควบคุมการกระทำของบุคคลพฤติกรรมส่วนใหญ่ของคนเราต้องศึกษาเรื่อง “ทัศนคติ” อย่างกว้างขวางลึกซึ้ง

แนนซี ชวาร์ตซ์ (NANCY E. SCHWARTZ) กล่าวถึงการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ ทัศนคติ และการปฏิบัติในรูปแบบ ๔ ประการ ดังนี้^{๖๘}

๑) ทัศนคติเป็นตัวกลางที่ทำให้เกิดการเรียนรู้และการปฏิบัติ ดังนั้นความรู้มีความสัมพันธ์กับทัศนคติ และมีผลต่อการปฏิบัติ ดังนั้นความรู้มีความสัมพันธ์กับทัศนคติ และมีผลต่อการปฏิบัติ

๒) ความรู้และทัศนคติมีความสัมพันธ์กัน และทำให้เกิดการปฏิบัติตามมา

๓) ความรู้และทัศนคติต่างทำให้เกิดการปฏิบัติได้ โดยที่ความรู้และทัศนคติไม่จำเป็นต้องมีความสัมพันธ์กัน

๔) ความรู้มีผลต่อการปฏิบัติทั้งทางตรงและทางอ้อม

พฤติกรรม เป็นการแสดงออกของบุคคลโดยมีพื้นฐานมาจากความรู้และทัศนคติแตกต่างกัน โดยทั่วไปการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวพฤติกรรมนั้นสามารถเกิดขึ้นได้ทุกระดับ ตั้งแต่ปัจเจกชนคนข้างเคียง ไปจนถึงระดับสังคม การโน้มน้าวพฤติกรรมในทุกระดับของการสื่อสารสังคม อาจผ่านสื่อโดยอาศัยวิธีการดังนี้^{๖๙}

๑) การปลุกเร้าอารมณ์ (EMOTIONAL AROUSAL) เพื่อให้เกิดความตื่นตันทันใจในการติดตามไม่ว่าด้วยภาพหรือเสียง เช่น บรรยายภาคในการประกาศปฏิวัติรัฐประหาร สถานการณ์ที่น่าวิตกและน่าเป็นห่วงต่าง ๆ

๒) แสดงความเอาใจเขามาใส่ใจเรา (EMPATHY) ด้วยการแสดงความอ่อนโยน เสียสละ และความกรุณาปราณี ยอมแพ้เพื่อความเป็นพระชนะเป็นมาร ก็อาจโน้มน้าวใจผู้คนให้ยอมรับได้ เช่น คนไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้งให้ก็เพราะเห็นผู้สมัครคนนั้นถูกโจมตีจากผู้สมัคร คนอื่น ๆ

๓) การสร้างแบบอย่างขึ้นในใจ (INTERNALIZED NORMS) เป็นการสร้างมาตรฐานอย่างหนึ่งขึ้นเพื่อให้มาตรฐานนั้นปลูกศรัทธาและเป็นตัวอย่างแก่ผู้รับสารที่จะต้องปฏิบัติตาม

^{๖๗} สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, การสื่อสารกับสังคม. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓), หน้า ๓๙.

^{๖๘} N. SCHWARTZ, อังโน อรรถธรณ ปิณฑน์โอวาทการสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ. (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔), หน้า ๓๙-๔๑.

^{๖๙} สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, เรื่องเดียวกัน หน้า ๔๐.

๔) การให้รางวัล (REWARD) เช่น การลด แลก แจก แถม ในการโฆษณาเพื่อเป็นการจูงใจให้เลือกซื้อสินค้าอื่น ๆ

และผลของการโน้มน้าวใจด้วยวิธีการข้างต้น ก่อให้เกิดพฤติกรรมพื้นฐาน ๒ แบบ คือ

๑) กระตุ้นให้เกิดพฤติกรรมใหม่ ๆ หรือให้มีพฤติกรรมที่ต่อเนื่อง (ACTIVATION)

๒) หยุดยั้งพฤติกรรมเก่า (DEACTIVATION)

ทั้งการกระตุ้นและการหยุดยั้ง เป็นพฤติกรรมพื้นฐานที่ก่อให้เกิดพฤติกรรมอื่น ๆ ตามมา เช่น การตัดสินใจวินิจฉัยต่อประเด็นปัญหา การจัดหายุทธวิธีดำเนินงานและการสร้างพฤติกรรมเพื่อส่วนรวม

สรุปพฤติกรรมเพื่อส่วนรวม มีความสัมพันธ์ต่อจิตสำนึกและพฤติกรรมที่พึงปรารถนาต่อการจัดการขยะ อย่างรู้ถึงประโยชน์ที่จะเกิดขึ้นทั้งต่อตนเองและส่วนรวมในชุมชน

๒.๕.๓ พฤติกรรมการจัดการขยะ

พฤติกรรมการจัดการขยะ มีรายละเอียดในแต่ละพฤติกรรมดังจะกล่าวต่อไปนี้

๑) การคัดแยกขยะ การจัดการขยะในปัจจุบันไม่ใช่เพียงแต่ทำลายหรือกำจัดให้หมดไปเท่านั้นแต่ควรจะต้องพยายามนำสิ่งที่ยังเป็นประโยชน์ที่มีอยู่ในตัวขยะออกมาทำให้เกิดผลประโยชน์ตอบแทนให้มากที่สุดด้วย ส่วนมากแล้วขยะมีศักยภาพในการนำมาใช้ประโยชน์ได้สูง หากมีการคัดแยกอย่างเหมาะสมไม่ให้มีการปนเปื้อนกัน เช่น แก้ว กระจก พลาสติก เป็นต้นสามารถนำส่วนที่ใช้ประโยชน์ได้กลับมาใช้ใหม่หรือเข้าสู่กระบวนการเพื่อผลิตสิ่งใหม่ ๆ แต่โดยทั่วไปขยะมักจะอยู่ปะปนกัน ทำให้ความเป็นไปได้ในการนำขยะมาใช้ประโยชน์ลดน้อยลง ทั้งนี้เพราะขยะผสมจะมีความสกปรกสูงยากแก่การทำความสะอาดและคัดแยกให้ออกจากกันได้ยาก ดังนั้นถ้ามีมาตรการที่เหมาะสมในการคัดแยกขยะมิให้ปนเปื้อนกันแล้วย่อมสามารถใช้ประโยชน์ในขยะได้อย่างถูกต้องเหมาะสมกับชนิดและคุณภาพของขยะ นอกจากนี้ถ้าขยะบางชนิดไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ได้ การคัดแยกขยะออกจากสารอื่น ๆ จะช่วยป้องกันพิษจากขยะนั้น รวมทั้งสะดวกที่จะหามาตรการกำจัดขยะได้อย่างเหมาะสมอีกด้วย^{๗๐}

๒) การไม่ทิ้งขยะมูลฝอยในที่สาธารณะ สังคมไทยในปัจจุบันยังขาดวัฒนธรรมทางด้านการรักษาความสะอาด และความเป็นระเบียบเรียบร้อยของชุมชน เนื่องจากคนในชุมชนเมืองและชุมชนชนบทมักจะคุ้นเคยกับการทำอะไรตามใจชอบของตนเองละเลยต่อการรักษาความสะอาดทั้งส่วนตนและส่วนรวม ดังจะเห็นได้จากเศษขยะต่างๆ เช่น กระจก กระจกบรื้อเครื่องดื่ม ขวดพลาสติก ฯลฯ ที่ถูกทิ้งตกหล่นเรี่ยราดตามถนนหนทาง หรือกองขยะที่ถูกนำมาทิ้งไว้ริมถนนทางหลวง เหล่านี้เป็นภาพที่ให้ความรู้สึกไม่สบายตา ไม่สบายใจแก่ผู้พบเห็น

๓) ปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการจัดการขยะ จากการศึกษาแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรม พบว่า ตัวแปรที่คาดว่าจะเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการจัดการขยะดังนี้

(๑) เพศ วัยเด็กตอนปลายเป็นวัยที่คาบเกี่ยวระหว่างวัยเด็กกับระยะก่อนวัยรุ่น พัฒนาการทางด้านสังคม เด็กในวัยนี้จะรู้สึกเป็นเจ้าของและซื่อสัตย์ต่อกลุ่ม มีพฤติกรรมที่

^{๗๐} สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. ๒๕๓๔ : ๔.

เหมือนกลุ่ม ต้องการเพื่อนส่วนพัฒนาการทางด้านสติปัญญาเด็กในวัยนี้จะมีความสามารถในการคิด และแก้ปัญหาได้มากขึ้นเริ่มสนใจในข้อมูลข่าวสารต่าง ๆ เห็นได้จากการเริ่มสนใจอ่านหนังสือ ต่างๆ เพื่อที่จะร่วมอภิปรายกับเพื่อน ๆ มีความคิดริเริ่มที่จะทำสิ่งใหม่ๆ เริ่มคิดและตัดสินใจเอง มีความรับผิดชอบ รู้จักใช้เหตุผลและยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่น เมื่อเปรียบเทียบพัฒนาการ ทางด้านร่างกายระหว่างเด็กชาย

(๒) การรับรู้ข้อมูลข่าวสาร การ์ริสัน และมากูน (Garrison and Magoon. 1972 : 607) ได้ให้ความหมายของการรับรู้ว่าการรับรู้ หมายถึง กระบวนการซึ่งสมองตีความ หรือแปล ข้อความที่ได้จากการสัมผัสของร่างกาย(ประสาทสัมผัสต่าง ๆ) กับสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นสิ่งเร้า ทำให้เรา ทราบว่าสิ่งเร้าหรือสิ่งแวดล้อมที่เราสัมผัสนั้นเป็นอะไร มีความหมายอย่างไร มีลักษณะอย่างไร ฯลฯ การที่เราจะรับรู้สิ่งเร้าที่มาสัมผัสได้นั้น จะต้องอาศัยประสบการณ์ของเราเป็นเครื่องช่วยในการ ตีความหรือแปลความ

(๓) เจตคติ คือความโน้มเอียงหรือแนวโน้มในด้านความพร้อมที่จะแสดงออกในทางใด ทางหนึ่ง คือ สนับสนุนหรือต่อต้านต่อสภาพการณ์บุคคล หรือสิ่งใดสิ่งหนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยความรู้สึ กและอารมณ์

สรุปพฤติกรรมเกิดจากสิ่งกระตุ้นต่างๆที่เกี่ยวข้องกับความรู้ความเข้าใจที่ได้จาก ประสบการณ์การรับรู้ข่าวสารเจตคติ และเพศในการแก้ปัญหาการจัดการขยะในรูปของการปฏิบัติ หรือการกระทำที่สามารถสังเกตเห็นได้และไม่สามารถสังเกตได้

ตารางที่ ๒.๘ สรุปแนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม

แหล่งที่มา	แนวคิดเกี่ยวกับพฤติกรรม
๑. J.. PROCHASKA AND J. NORCROSS.(2003)	การกระทำหรือการตอบสนองของมนุษย์ต่อ สถานการณ์หรือสิ่งกระตุ้นต่างๆ ทั้งที่สามารถ สังเกตได้และไม่สามารถสังเกตได้
๒. สุรพงษ์ โสธนะเสถียร, (๒๕๓๓), หน้า ๓๙.	การเปิดรับสื่อและความแตกต่างในการแปลความ สารที่ตนเองได้รับ จึงก่อให้เกิดประสบการณ์สัง สมที่แตกต่างกัน อันมีผลกระทบต่อพฤติกรรม ของบุคคล
๓. N. SCHWARTZ, อ้างใน อรรถธรณ ปิณฑน์ โอวาท (๒๕๕๔), หน้า ๓๙-๔๑.	-การโน้มน้าวพฤติกรรมในทุกระดับของการ สื่อสารสังคม อาจผ่านสื่อโดยอาศัยวิธีการ - การเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมของคนว่ามีความสัมพันธ์ระหว่างความรู้ ทัศนคติ
๔.สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติ. (๒๕๓๔) : ๔	ความโน้มเอียงหรือแนวโน้มในด้านความพร้อมที่จะแสดงออกในทางใดทางหนึ่ง คือ สนับสนุน หรือต่อต้านต่อสภาพการณ์บุคคล หรือสิ่งใดสิ่ง หนึ่ง ซึ่งประกอบด้วยความรู้สึกละอารมณ์

๒.๖ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนา

๒.๖.๑ ความหมายของการพัฒนา

ความเปลี่ยนแปลงของสังคมเป็นสิ่งจำเป็นที่จะต้องเกิดขึ้น อันเนื่องมาจากความต้องการของมนุษย์ที่อยากเห็นสิ่งที่ดีๆ เกิดขึ้นในสังคมของตนเอง การเปลี่ยนแปลงของสังคมไปในทางที่ดีขึ้นที่เราเรียกกันว่า “การพัฒนา” (Development) หรืออาจให้คำจำกัดความของการพัฒนาได้ว่า คือ กระบวนการเพื่อเพิ่มความสามารถของคนส่วนใหญ่ที่จะปรับปรุงคุณภาพชีวิตของตนโดยต่อเนื่อง ภายใต้คำจำกัดความดังกล่าว เนื้อหาสาระสำคัญของการพัฒนาจึงอยู่ที่ความสามารถของคนส่วนใหญ่ ส่วนกลไกหรือกระบวนการนั้นเป็นเครื่องมือสำคัญที่จะนำมาใช้ในการดำเนินงาน นอกจากนั้นการดำเนินงานควรจะต้องให้ผลได้อย่างต่อเนื่องอีกด้วย กระบวนการพัฒนาจึงจำเป็นที่จะต้องเป็น กระบวนการระยะยาว และจากการตรวจสอบเอกสารปรากฏว่า มีผู้ให้ความหมายของการพัฒนาไว้หลายท่าน ดังนี้ ส่วน ราชบัณฑิตยสถาน ได้ให้ความหมายของคำว่า “การพัฒนา” หมายถึง ความเจริญเติบโต หรือก้าวหน้า^{๗๑)} การกระทำให้ดีขึ้น คือ เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า^{๗๒)} การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคม ซึ่งได้แก่ คน กลุ่มคน การจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม ด้วยการจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม และมีประสิทธิภาพ^{๗๓)} การคนในชุมชนและสังคมโดยส่วนรวม ได้ร่วมกันดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของตนเองได้ร่วมกันเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของตน ชุมชน และสังคมให้ดีขึ้น^{๗๔)} การพัฒนา มาจากคำภาษาบาลีว่า วัฒนะ แปลว่า เจริญ ซึ่งแบ่งออกเป็น ๒ ส่วน คือ การพัฒนาคน เรียกว่า ภาวนา กับ การพัฒนาสิ่งอื่น ๆ ที่ไม่ใช่คน เช่น วัตถุและสิ่งแวดล้อมต่าง ๆ ที่เรียกว่า พัฒนา หรือ วัฒนา เช่น การสร้างถนน บ่อน้ำ อ่างเก็บน้ำ เป็นต้น^{๗๕)} เมื่อการพัฒนาถูกกำหนดความหมายจากหลายแหล่ง และหลายสาขาวิชาทำให้ลักษณะของการพัฒนามีหลายประการ แต่ลักษณะที่สำคัญ มีดังต่อไปนี้

๑) เป็นการเปลี่ยนแปลงด้านต่าง ๆ เช่น ด้านสุขภาพ ปริมาณ และสิ่งแวดล้อมของสิ่งใดสิ่งหนึ่งให้ดีขึ้น หรือให้มีความเหมาะสมอันเป็นการเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งเพียงด้านเดียวเท่านั้น หรืออาจจะเรียกได้ว่าต้องเป็นการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ

๒) มีลักษณะเป็นกระบวนการ คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตามลำดับขั้นตอน และอย่างต่อเนื่องกัน โดยแต่ละขั้นตอนมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กันเป็นลำดับ ไม่สามารถข้ามขั้นตอนหนึ่งได้

^{๗๑)} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, (กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๔๕.

^{๗๒)} ยูวัฒน์ วุฒิเมธี, หลักการพัฒนาชุมชนและการพัฒนาชนบท, (กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๒

^{๗๓)} ทิตยา สุวรรณขุ, สังคมวิทยา, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๓), หน้า ๓๕๔.

^{๗๔)} สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, สังคมไทย: แนวทางวิจัยและการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๔๕), หน้า ๑๗๙.

^{๗๕)} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต), ทางสายกลางของการศึกษาไทย, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗), หน้า ๑๖-๑๘.

๓) มีลักษณะเป็นพลวัต คือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นตลอดเวลาไม่หยุดนิ่ง แต่การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจะเป็นแบบรวดเร็วหรือช้า ๆ ปริมาณมาก หรือน้อยก็ได้

๔) เป็นแผนและโครงการ คือ เกิดขึ้นจากการเตรียมการไว้ล่วงหน้าว่าจะเปลี่ยนแปลงใคร ด้านใด ด้วยวิธีการใด เมื่อไร ใช้งบประมาณเท่าใด ใครรับผิดชอบ เป็นต้น ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นโดยไม่มีการเตรียมการไว้ล่วงหน้า

๕) เป็นวิธีการ การพัฒนาเป็นมรรควิธี หรือกลวิธีที่นำมาใช้ให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ เช่น การพัฒนาสังคม การพัฒนาชนบท การพัฒนาการเมือง การพัฒนาเศรษฐกิจ การพัฒนาชุมชน ต่างก็เป็นวิธีการพัฒนาแบบหนึ่งที่มีลักษณะเฉพาะเป็นของตนเอง

๖) เป็นปฏิบัติการ คือ เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจริง ไม่เป็นเพียงแนวความคิด หรือเป็นเพียงแนวคิด หรือเป็นเพียงรายละเอียดของแผนและโครงการเท่านั้น เพราะการพัฒนาเป็นวิธีการที่ต้องนำมาใช้ปฏิบัติจริงจึงจะเกิดผลตามที่ต้องการ

๗) เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่างๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช้การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่นๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

๘) ผลที่เกิดขึ้นมีความเหมาะสมหรือพึงพอใจ ทำให้มนุษย์และสังคมมีความสุข เพราะการพัฒนาเป็นสิ่งที่เกี่ยวข้องกับมนุษย์ และการอยู่ร่วมกันเป็นสังคมของมนุษย์นั่นเอง

๙) มีเกณฑ์หรือเครื่องมือชี้วัด คือ สามารถบอกได้ว่าลักษณะที่เกิดขึ้นจากการเปลี่ยนแปลงนั้น เป็นการพัฒนาหรือไม่ ซึ่งอาจดำเนินการได้หลายวิธี เช่น เปรียบเทียบกับสภาพเดิมก่อนที่จะเกิดการเปลี่ยนแปลง กำหนดเกณฑ์มาตรฐานในการชี้วัดในด้านต่างๆ โดยเฉพาะด้านคุณภาพสามารถเปลี่ยนแปลงได้ เนื่องจากมนุษย์และสังคมเกิดการเปลี่ยนแปลงอยู่ตลอดเวลา ทั้งการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ และการเปลี่ยนแปลงที่เป็นผลของการพัฒนา จึงมีความจำเป็นต้องปรับปรุงเปลี่ยนแปลงกระบวนการพัฒนาให้เหมาะสมกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นด้วยการพัฒนาใหม่ ๆ จึงเกิดขึ้นอยู่เสมอ^{๗๖} ได้สรุปแนวคิดต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับการพัฒนาไว้ ดังนี้

(๑) แนวคิดแบบวิวัฒนาการ เป็นการนำการพัฒนาไปใช้อธิบายประวัติศาสตร์ของมนุษย์ที่เคลื่อนย้ายจากภาวะหนึ่งไปสู่อีกภาวะหนึ่งที่สูงกว่า ทำให้มนุษย์มีความก้าวหน้าในด้านต่างๆ มากขึ้น เช่น มีชีวิตที่อุดมสมบูรณ์ขึ้น ร่ำรวยมากขึ้น มีเหตุผลมากขึ้น มีความแตกต่างกันมากขึ้น เป็นต้น การพัฒนาในแนวคิดนี้จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความก้าวหน้ามาก

(๒) แนวคิดแบบการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เป็นแนวความคิดที่เกิดขึ้น ในคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐ เนื่องจากมีความเป็นกลางมากกว่าการพัฒนา ไม่เกี่ยวข้องกับอดีตหรืออนาคต อันรุ่งโรจน์แต่สนใจศึกษาการเปลี่ยนแปลงของปรากฏการณ์ทางสังคม เช่น การแบ่งชนชั้นทางสังคม เป็นต้น การเปลี่ยนแปลงอาจมีลักษณะเป็นการปฏิรูป คือ เฉพาะในโครงสร้างใด โครงสร้างหนึ่ง และเป็นการปฏิวัติ คือ การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทั้งหมดของสังคม

^{๗๖} สนธยา พลศรี, กระบวนการพัฒนาชุมชน, (กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕), หน้า

(๓) แนวความคิดแบบเศรษฐศาสตร์ นักเศรษฐศาสตร์นำการพัฒนาไปใช้จำแนกประเทศต่าง ๆ ตามเกณฑ์ที่กำหนด เช่น รายได้ประชาชาติ การรู้หนังสือ การมีงานทำ เป็นต้น ออกเป็นประเทศพัฒนาแล้ว ประเทศกำลังพัฒนา และประเทศด้อยพัฒนา การพัฒนาในแนวความคิดนี้ จึงมีความหมายใกล้เคียงกับคำว่า ความเป็นอุตสาหกรรม ความทันสมัย และการเจริญเติบโตมาก

(๔) แนวความคิดแบบการปฏิบัติการทางสังคม เป็นแนวความคิดที่เกิดจากรัฐบาลของประเทศต่างๆ พยายามปรับปรุงแก้ไขปัญหาทางเศรษฐกิจและสังคมในรูปของการวางแผน ปฏิบัติการ เช่น การปฏิรูปที่ดิน การสหกรณ์ การพัฒนาชนบท เป็นต้น และเรียกวิธีการนี้ว่า การพัฒนา

(๕) แนวความคิดแบบความขัดแย้งทางสังคม เป็นแนวความคิดของการพัฒนาประเทศด้วยระบอบสังคมนิยม ที่นำทฤษฎีความขัดแย้งมาใช้เป็นแนวทางในการ เปลี่ยนแปลงโครงสร้างและระบบสังคม โดยถือว่าการนำระบอบสังคมนิยมเข้ามาใช้แทนระบบที่ใช้อยู่เดิมเป็นการพัฒนา^{๗๗} การพัฒนาที่น่าจะส่งผลต่อคนส่วนใหญ่ใน ๓ ลักษณะด้วยกัน คือ

๑) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่างเดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วย ไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้น

๒) การพัฒนา หมายถึง ความมั่นคง ถ้าในทางเศรษฐกิจเราต้องการให้ระบบเศรษฐกิจเป็นระบบที่มั่นคงมีเสถียรภาพ ไม่มีปัญหาเงินเฟ้อ เงินฝืด ในทางสังคมก็เช่นกันเราต้องการเห็นความมั่นคงทางสังคม เป็นสังคมที่สงบสุข สังคมที่สามารถปรับตัวเองให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง ความมั่นคงจึงเป็นเรื่องใหญ่ และในการพัฒนาที่ต้องคิดถึงเรื่องนี้ด้วย

๓) การพัฒนา หมายถึง ความก้าวหน้าและความมั่นคง การพัฒนายังควร หมายถึงความเป็นธรรม อีกด้วย โดยเฉพาะความเป็นธรรมในลักษณะที่ว่าประชาชนทุกคนที่เป็นสมาชิกของสังคมได้เข้ามีส่วนร่วม และได้รับผลตอบแทนจากการที่มีส่วนในการพัฒนาตามควร ดังนั้น การพัฒนาที่เราต้องการจึงควรเป็นการพัฒนาในรูปแบบที่ช่วยสร้างความเป็นธรรมด้วย^{๗๘}

กล่าวโดยสรุปว่า การพัฒนา คือ การสร้างสรรค์ความเจริญก้าวหน้าจนเกิดการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีขึ้น เป็นการเปลี่ยนแปลงสภาวะการณ์ของสังคมจากระดับหนึ่งไปสู่อีกระดับหนึ่งที่มีคุณค่าเพิ่มขึ้น และต้องการมีการเปลี่ยนแปลงทั้งทางด้านการเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ความก้าวหน้า ซึ่งถ้าเป็นเรื่องเศรษฐกิจก็เรียกว่า ความเจริญทางเศรษฐกิจ ถ้าเป็นด้านสังคมก็เป็นเรื่องของความมีเหตุผล ตลอดจนระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลเป็นหลักในการตัดสินใจ และลดความขัดแย้งโดยสันติวิธี เรื่องความก้าวหน้านี้ได้กลายเป็นเรื่องที่ได้รับการเอาใจใส่กันมาก และมีคนส่วนหนึ่งเห็นว่า การพัฒนานั้น หมายถึง เรื่องของความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจอย่าง

^{๗๗} เรื่องเดียวกัน, หน้า ๗.

^{๗๘} ไมลิต ปันเปียมรัษฎ์, การพัฒนาประเทศไทย, (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๒), หน้า ๒๕.

เดียว ซึ่งตามทัศนะของการพัฒนาโดยทั่วไปนั้น ควรหมายถึง เรื่องความก้าวหน้าทางสังคมด้วยไม่เฉพาะแต่ความก้าวหน้าทางเศรษฐกิจเท่านั้นเป็นสิ่งที่เกิดขึ้นจากการกระทำของมนุษย์ เพื่อประโยชน์ของมนุษย์ เพราะมนุษย์เป็นสัตว์โลกประเภทเดียวที่สามารถจัดทำแผนโครงการและคิดค้นวิธีการพัฒนาตนเองและสิ่งต่างๆ ได้ การเปลี่ยนแปลงใดก็ตามถ้าไม่ได้เกิดจากการกระทำของมนุษย์แล้ว จะไม่ใช่การพัฒนาแม้ว่าจะมีลักษณะอื่น ๆ เหมือนกับการพัฒนาก็ตาม

ตารางที่ ๒.๙ แสดงสาระสำคัญของความหมายของการพัฒนา

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
๑.ราชบัณฑิตยสถาน, (๒๕๔๖, หน้า ๓๔๕.)	ความเจริญเติบโต หรือก้าวหน้า
๒.ยุวัฒน์ วุฒิเมธี, (๒๕๔๖, หน้า ๒.)	เปลี่ยนจากสภาพหนึ่งไปสู่อีกสภาพหนึ่งที่ดีกว่า
๓.จิตยา สุวรรณขุ, (๒๕๔๗, หน้า ๓๕๔.)	การพัฒนาเป็นการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างของสังคมการจัดระเบียบความสัมพันธ์ทางสังคม การจัดสรรทรัพยากรของสังคมอย่างยุติธรรม
๔.สมศักดิ์ ศรีสันติสุข, (๒๕๔๕ หน้า ๑๗๙.)	ดำเนินกิจกรรมเพื่อปรับปรุงความรู้ความสามารถของเปลี่ยนแปลงคุณภาพชีวิตของชนชุมชนและสังคมให้ดีขึ้น
๕.พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต) (๒๕๔๗, หน้า ๑๖-๑๘.)	การพัฒนาคนการพัฒนาสิ่งอื่นๆ ที่ไม่ใช่คน
๖.สนธยา พลศรี, (๒๕๔๕, หน้า ๕-๖.)	การเปลี่ยนแปลงอย่างรอบด้าน ไม่ใช่เปลี่ยนแปลงในด้านใดด้านหนึ่งการเปลี่ยนแปลงทั้งระบบ
๗.โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์, (๒๕๔๒, หน้า ๒๕.)	ระบบและกลไกซึ่งเอื้ออำนวยให้สามารถใช้เหตุผลสังคมที่สามารถปรับตัวให้สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไปได้โดยปราศจากความรุนแรง

๒.๖.๒ การพัฒนาสังคมตามหลักพระพุทธศาสนา

ในทางพระพุทธศาสนาได้กล่าวถึงการพัฒนาทั้งในส่วนของสังคม และตัวมนุษย์ แต่จะเน้นที่การพัฒนาคน เพราะเมื่อคนพัฒนาแล้ว ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จำนำไปสู่การพัฒนาชุมชน สังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริง เป้าหมายของการพัฒนา คือ การปลดปล่อยตนเองให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางกายและทางจิตใจ โดยการให้ความสำคัญกับ

ความสุขทางจิตใจอันเกิดจากความอิสรภาพที่พึ่งตนเองได้ และความเข้มแข็งของบุคคลและสังคมเป็นเครื่องชี้ให้เห็นระดับการพัฒนาประการหนึ่งหลักธรรมในพระพุทธศาสนาที่เป็นเครื่องพัฒนาทำให้เจริญทำให้เป็นให้มีขึ้น ฝึกอบรม คือ ภาวนา มี ๔ ประการ คือ

๑) กายภาวนา หมายถึง การเจริญ การพัฒนากาย การฝึกอบรมกาย ให้รู้จักติดต่อกว้างขวางกับสิ่งทั้งหลายภายนอกทางอินทรีย์ทั้ง ๕ ด้วยดี และปฏิบัติต่อสิ่งเหล่านั้นในทางที่เป็นคุณให้เกิดโทษ ให้กุศลธรรมงอกงาม ให้กุศลธรรมเสื่อมสูญ การพัฒนาความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ

๒) ศิลภาวนา หมายถึง การเจริญศิลป พัฒนาความประพฤติ การฝึกอบรมศิลป ให้ตั้งอยู่ในระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหาย อยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ด้วยดี เกื้อกูลแก่กัน

๓) จิตตภาวนา หมายถึง การเจริญจิต พัฒนาจิต การฝึกอบรมจิตใจ ให้เข้มแข็งมั่นคง เจริญงอกงามด้วยคุณธรรมทั้งหลาย เช่น มีเมตตากรุณา ขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่นเบิกบาน เป็นสุขผ่องใส เป็นต้น

๔) ปัญญาภาวนา หมายถึง การเจริญปัญญา พัฒนาปัญญา การฝึกอบรมปัญญา ให้รู้เข้าใจสิ่งทั้งหลายตามเป็นจริง รู้เท่าทันเห็นแจ้งโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำจิตใจให้เป็นอิสระ ทำตนให้บริสุทธิ์จากกิเลสและปลดพ้นจากความทุกข์ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา^{๗๙}

การพัฒนาทางพระพุทธศาสนานั้นต้องเริ่มที่ตัวบุคคล หมายความว่า บุคคลที่อยู่ในชุมชนหรือสังคม ควรที่จะได้รับการพัฒนาเป็นอันดับแรก ทั้ง ๔ ด้าน คือ ด้านการพัฒนากาย ด้านการพัฒนาความประพฤติ ด้านการพัฒนาจิต ด้านการพัฒนาปัญญา สารสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เนื่องมาจากปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้นจากความทุกข์ และชี้ทางสู่ความสุขให้แก่มนุษย์ตามหลักคำสอนของพุทธศาสนา โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทั้งทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบันและในอนาคต ดังนั้น การช่วยเหลือซึ่งกันและกันให้พ้นจากสภาพความด้อยพัฒนา ด้วยการศึกษาค้นคว้าสำคัญของการพัฒนา โดยการช่วยเหลือกัน ทั้งการอบรมในศาสนธรรม และประสบการณ์มีอิทธิพลสำคัญต่อการก่อรูปแบบความคิดเกี่ยวกับการพัฒนาของพระสงฆ์^{๘๐} ในบทบาทของพระพุทธศาสนาที่มีต่อการพัฒนาประเทศไว้ว่า ถ้าปราศจากศีลธรรมเสียแล้ว การพัฒนาประเทศไม่ว่าจะพัฒนาไปทางใด ย่อมจะบกพร่องและไม่สมบูรณ์ โดยเฉพาะอย่างยิ่งจะพัฒนาไปในด้านเป้าหมายซึ่งจะผิด ผลสุดท้ายอาจจะพัฒนาไปทางที่เห็นความเจริญทางวัตถุซึ่งเป็นเรื่องสำคัญยิ่งกว่าเรื่องที่สำคัญแท้ ๆ คือความเจริญในทางปัญญาและในทางศีลธรรม การขาดจากศีลธรรมนั้นจะทำให้โลกเสื่อมโทรมพระพุทธศาสนาจะช่วยเหลือในการพัฒนาชาติได้ตั้นนั้น ย่อมอาศัยพระธรรมและพระสงฆ์เป็นสื่อสำหรับสืบพระศาสนาและการที่พุทธศาสนาจะช่วยให้มีการพัฒนาชาติได้ดีจริง ๆ ก็คือ อาศัยหลักเกณฑ์บางประการ ดังนี้

^{๗๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, พิมพ์ครั้งที่ ๕, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓), หน้า ๘๑-๘๒.

^{๘๐} สมบูรณ์ สุขสำราญ, การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ, (กรุงเทพมหานคร: บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๐), หน้า ๕๓.

๑) ความเชื่อในพุทธศาสนา ต้องเป็นความเชื่อที่บริสุทธิ์ไม่เจือปนความเชื่อถือโชคลางทางไสยศาสตร์ พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “คนโง่นั้นมัวแต่พิเคราะห์ดวงดาว” ฉะนั้น ในการที่จะทำให้นุชนของโลกมีความสมบูรณ์ทั้งในด้านวัตถุและสติปัญญา ก็ควรที่จะพัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์

๒) ความเชื่อในพุทธศาสนา เป็นความเชื่อที่มีมูลฐาน ตั้งอยู่ในเหตุผลและวิชา ไม่ใช่ตั้งอยู่ในความเชื่อโดยมโนอย่างเดียว หรืออวิชา พระพุทธองค์ตรัสไว้ว่า “ท่านทั้งหลาย อย่าพึงเชื่อสิ่งใดเพียงเพราะที่ได้ฟังตามๆ กันมา หรือ เพราะเคยเห็นเช่นนั้น ๆ ต่อมา ฯลฯ ท่านจงเอาข้อที่ได้เห็น ได้ฟัง ได้ไตร่ตรองดูด้วยเหตุผลจนเกิดความชัดเจนแล้วจึงค่อยเชื่อ

๓) การที่จะนำเอาคำสอนของพุทธศาสนามาประยุกต์กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งลักษณะของสังคมได้ มีการเปลี่ยนแปลงอยู่เสมอ และมีการเปลี่ยนแปลงไปเรื่อย ๆ จึงจำเป็นต้องมีการเปลี่ยนแปลง วิธีการประยุกต์พระธรรม ซึ่งเป็นอมตะอยู่แล้ว มาใช้กับสภาพปัจจุบัน ซึ่งจะต้องมีการศึกษาและวิจัยอย่างถ่องแท้

๔) การพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ต้องร่วมมือกันอย่างมาก มีหลายกรณีที่ฝ่ายบ้านเมืองเพิกเฉยต่อความสำคัญของวัดในชนบทและในเมืองและเพิกเฉยต่อความสำคัญของการเป็นผู้นำของพระสงฆ์ในหมู่บ้าน ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ การเปลี่ยนแปลงเช่นกัน โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข^{๕๑} การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม^{๕๒} ตามพระพุทธศาสนาของการพัฒนาตรงกับคำว่า “ภาวนา” ซึ่งหมายถึง การทำให้เจริญงอกงาม (ตรงกับภาษาอังกฤษว่า Development) หากพิจารณาจากรากศัพท์ คำว่า พัฒนามาจากภาษาบาลีว่า วัฒนะ หรือ วัฒนา คำนี้หมายถึงความเจริญก้าวหน้า หรือภาวะยืนยาวนาน เช่น คำว่า อายุวัฒนะ หมายถึง ทำให้อายุยืนนาน อันหมายรวมถึง ความเป็นผู้มีสุขภาพแข็งแรงดี ไม่มีโรคภัยไข้เจ็บมาเบียดเบียน และนอกจากนี้ คำว่า วัฒนะ หมายถึงกรูกรัง ไม่มีระเปียบเลยก็ได้ เช่น คำว่า โลกวัฒโน หมายถึง เป็นคนรกรกโลก เป็นสิ่ง/เป็นคนที่โลกไม่ต้องการอย่างไรรก็ตาม คำว่า การพัฒนาในที่นี้เป็นคำที่กำหนดให้มีคุณค่า และตามหลักการของพระพุทธศาสนา การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพการพัฒนาศีลธรรมและ/หรือ การพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา^{๕๓}

^{๕๑} ปวย อึ้งภากรณ์, ศาสนธรรมกับการพัฒนา, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๔๐), หน้า ๖๑-๖๕.

^{๕๒} พระไพศาล วิสาโล, พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม, (กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๓), หน้า ๑๘-๑๙.

^{๕๓} งาน อติวัฒน์สิทธิ์, สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘), หน้า ๑๑๗-๑๑๘.

ตารางที่ ๒.๑๐ แสดงสาระสำคัญของแนวคิดการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา

นักวิชาการหรือแหล่งข้อมูล	แนวคิดหลัก
สมบุญ สุขสำราญ, (๒๕๔๐, หน้า ๕๓.)	ปรัชญาพื้นฐานของพุทธศาสนาที่ปรารถนาชี้ทางหลุดพ้น พระสงฆ์มีหน้าที่ช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์และสัตว์อื่นๆ ให้พ้นจากความทุกข์ทางด้านวัตถุและจิตใจทั้งในปัจจุบัน
ปวญ อังภากรณ, (๒๕๔๐, หน้า ๖๑-๖๕)	พัฒนาศาสนาใหม่ให้เกิดความบริสุทธิ์ ตรีกตรองดูด้วยเหตุผลจนเกิดความชัดเจนแล้วจึงค่อยเชื่อ การเปลี่ยนแปลงวิธีการประยุกต์พระธรรม การพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม
พระไพศาล วิสาโล, (๒๕๔๓, หน้า ๑๘-๑๙.)	การพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม
จำนง อติวัฒน์สิทธิ์, (๒๕๔๘, หน้า ๑๑๗-๑๑๘)	การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง

กล่าวโดยสรุปว่า สาระสำคัญของความคิดเกี่ยวกับการพัฒนานั้น เน้นที่การพัฒนาคน เพราะเมื่อคนพัฒนาแล้ว ทั้งทางด้านร่างกาย และจิตใจ จะนำไปสู่การพัฒนาชุมชน สังคม และเป็นการพัฒนาที่ทำให้เกิดผลของการพัฒนาอย่างแท้จริงการพัฒนานั้น จำเป็นที่จะต้องใช้ทางโลกและทางธรรม เพราะฉะนั้น ทางฝ่ายพระสงฆ์ก็ดี ทางฝ่ายบ้านเมืองก็ดีย่อมต้องร่วมมือกันอย่างมาก ถ้าความร่วมมือทั้งฝ่ายสงฆ์และฝ่ายฆราวาสดำเนินไปด้วยดี ก็จะเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคุณภาพชีวิตนั้นมีความสำคัญกับทุกคน ถ้าทุกคนมีคุณภาพชีวิตที่ดีก็จะทำให้อยู่ร่วมกันในสังคมอย่างมีความสุข การพัฒนาที่แท้จริงในทางพุทธธรรม จะต้องเอื้ออำนวยให้แต่ละคนตระหนักถึงสายสัมพันธ์ที่ตนมีต่อสังคมและธรรมชาติ อันตนจะต้องเกื้อกูลปัจจัยแวดล้อมดังกล่าวให้เป็นไปด้วยดี โดยไม่เอาผลประโยชน์ส่วนตนเป็นเกณฑ์ พร้อมกันนั้นการพัฒนาจะต้องมีธรรมะเป็นพื้นฐาน อำนวยให้เกิดคุณค่าในทางมนุษยธรรม เมตตา กรุณา ความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ และความยุติธรรม การพัฒนาจะต้องดำเนินไปพร้อม ๆ กัน ๔ ทาง คือ การพัฒนาทางด้านกายภาพการพัฒนาศีลธรรม หรือการพัฒนาสังคม การพัฒนาทางด้านจิตใจและการพัฒนาทางด้านปัญญา นอกจากนี้พระพุทธศาสนาพิจารณาว่า การพัฒนาเป็นกระบวนการพยายามที่จะดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง รักษา สิ่งที่ดีให้คงอยู่ ซึ่งสามารถนำมาใช้ประโยชน์ในการเปลี่ยนแปลงฟื้นฟู และปรับปรุงทั้งตนเอง และสังคมนอบข้างให้ดีขึ้นได้

๒.๖.๓ กระบวนการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์

การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ที่จะต้องมีเป้าหมายที่มุ่งเน้นการสร้างความรู้สึกให้องค์กรมีความรับผิดชอบต่อสังคมโดยเฉพาะอย่างยิ่งความรับผิดชอบต่อบุคลากรภายในองค์กร และผลกระทบจากการบริหารทรัพยากรบุคคลขององค์กร ที่จะไปมีผลต่อสังคมภายนอก ซึ่งต่อมาได้ขยายนิยามความรับผิดชอบต่อสังคมออกไปสู่ความรับผิดชอบต่อสังคม สิ่งแวดล้อม และผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับกลุ่มต่างและมีการศึกษามากมายหลายท่านได้ให้ความหมายของการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ไว้หลายทัศนะ ซึ่งพอสรุปได้ดังนี้

วิธีการฝึกอบรม ความสำเร็จในการจัดการฝึก อบรมจึงนับว่ามีส่วนขึ้นอยู่กับวิธีการที่จะใช้ถ่ายทอด และการสร้างบรรยากาศให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมตื่นตัว มีความพร้อม และเต็มใจที่จะได้รับการฝึกฝนซึ่งปัจจุบันวิธีการใช้ในการฝึกอบรมนั้นมีอยู่หลายวิธี ที่นิยมใช้มีดังต่อไปนี้^{๔๔}

๑) การบรรยาย (Lecture) เป็นวิธีการที่ใช้กันมานานและแพร่หลายที่สุดวิธีหนึ่ง การฝึกอบรมแทบทุกประเภทจะมีการบรรยายแทรกอยู่ด้วยเสมอ เพราะการบรรยายจะเป็นวิธีการที่ง่ายที่สุดในการสื่อความหมายทำให้เกิดการคล้อยตามเพื่อสร้างความเข้าใจให้แก่ผู้รับฟัง การบรรยายที่มีประสิทธิภาพนั้นผู้บรรยายจะต้องมีความรู้และมีทักษะในการพูด การสื่อความหมาย การใช้เทคนิคหรืออุปกรณ์ประกอบ และประการสำคัญที่สุดผู้บรรยายจะต้องมีความสามารถในการสร้างบรรยากาศที่ตรงใจผู้เข้าฟังตลอดเวลาเพื่อให้ผู้ฟังสามารถทำความเข้าใจได้มากที่สุด

๒) การประชุม (Conference) การประชุมเป็นวิธีการที่นิยมใช้ในการฝึกอบรมพนักงานที่มีความรู้ (knowledge Worker) และผู้บริหารตั้งแต่ระดับกลางขึ้นไป เพราะการประชุมจะมีการเปิดโอกาสให้ผู้เข้าร่วมได้แลกเปลี่ยนความรู้ ประสบการณ์ และความคิดเห็นระหว่างกัน เพื่อแก้ปัญหาหรือมองหาโอกาสในแต่ละเรื่องที่ทำให้การประชุม (Opportunity) โดยผลของการประชุมจะก่อให้เกิดความเข้าใจในแนวทางเดียวกันและก่อให้เกิดการประสานงานในขณะปฏิบัติงานต่อไป

๓) การแสดงบทบาทสมมติ (Role Playing) การฝึกอบรมในรูปแบบนี้จะจัดให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมแสดงบทบาทตามเรื่องราวที่สมมุติขึ้น ให้เหมือนกับอยู่ในสถานการณ์จริงที่สุดเพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรม ความพร้อมและสามารถปรับตัวให้ทันต่อสถานการณ์ต่าง ๆ ที่อาจจะเกิดขึ้นได้ตลอดจนวิธีการนี้จะช่วยให้เกิดความสนุกสนานและสามารถดึงดูดความสนใจ รวมทั้งก่อให้เกิดความสนิทสนมและความคุ้นเคยระหว่างผู้เข้ารับการอบรมได้เป็นอย่างดีการฝึกอบรมในลักษณะนี้อาจจะกล่าวได้ว่าเป็นการเรียนรู้โดยการลงมือปฏิบัติ (Learn by Doing) ได้เช่นกัน

๔) การใช้กรณีศึกษา (Case Study) การฝึกอบรมโดยวิธีนี้ถูกนำมาใช้เป็นครั้งแรกที่คณะบริหารธุรกิจมหาวิทยาลัย Harvard (Harvard Business School) และได้รับความนิยมอย่างแพร่หลาย ส่งผลให้สถาบันการศึกษาต่าง ๆ ได้นำวิธีการนี้ไปประยุกต์ใช้ในการเรียนการสอนหลักสูตรปริญญาโทสาขาการบริหารธุรกิจ (MBA) โดยวัตถุประสงค์สำคัญของการใช้กรณีศึกษาก็คือเพื่อต้องการให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมสามารถประมวลความรู้ทักษะและประสบการณ์ที่มีมาใช้ในการ วิเคราะห์ปัญหาที่ซับซ้อนภายในระยะเวลาที่จำกัด เพื่อให้เกิดความชำนาญและสามารถตัดสินใจได้อย่างถูกต้องและที่สำคัญให้ผู้เข้ารับการฝึกอบรมทำการศึกษาและวิเคราะห์เพื่อที่จะหาวิธีในการแก้ปัญหา

^{๔๔} ธีรพันธุ์ เขจรนันทน์, การจัดการทรัพยากรบุคคล, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานครโรงพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒), หน้า ๑๕๕-๑๕๘.

๕) การสาธิต (Demonstration) การสาธิตเป็นวิธีการฝึกอบรมที่ใช้กันมานานเนื่องจากเป็นวิธีการที่ง่ายไม่ซับซ้อนและสามารถเห็นผลได้ระยะสั้น เพราะเป็นการฝึกอบรมโดยแสดงจากตัวอย่างจริงโดยผู้ฝึกสอนจะแสดงตัวอย่างพร้อมทั้งอธิบายให้ผู้เรียนฟังถึงขั้นตอนต่าง ๆ พร้อมทั้งอาจมีการทดลองปฏิบัติ เพื่อให้เกิดความเข้าใจและจดจำตลอดจนสามารถนำไปใช้ได้จริง ในการปฏิบัติงาน

๖) การสัมมนา (Seminar) การสัมมนาเป็นวิธีการฝึกอบรมที่นำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาพนักงานที่มีความรู้ (Knowledge Worker) และผู้บริหารของแต่ละองค์การผู้จัดการมีการกำหนดประเด็น ที่จะพิจารณาและเปิดโอกาสให้สมาชิกแต่ละคนสามารถแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันได้อย่าง เสรี โดยมีผู้ดำเนินการอภิปราย (Moderator) ทำหน้าที่ดูแลให้การแสดงความคิดเห็นของผู้เข้าร่วมสัมมนาอยู่ภายในขอบเขตและแนวทางที่วางไว้

๗) การฝึกงานในสถานการณ์จริง (On the job Training) การฝึกอบรมวิธีนี้มักจะใช้กับพนักงานใหม่ หรือบุคลากรในระดับปฏิบัติงานโดยมีการสอนงานและให้ทดลองปฏิบัติในสถานที่จริง ซึ่งมักจะเป็นโรงงานหรือสำนักงานเพื่อให้พนักงานเกิดความคุ้นเคยกับสภาวะแวดล้อมและสามารถปรับตัวได้อย่างรวดเร็ว การฝึกอบรมในลักษณะนี้อาจจะใช้ชื่อที่แตกต่างกัน เช่น การฝึก อบรมทางเทคนิค (Technical Training) การฝึกความชำนาญ (Skill Training) หรือการสอนงาน (Job Instruction Training) ได้กล่าวถึงขั้นตอนในการดำเนินการฝึกอบรมดังต่อไปนี้

(๑) การพิจารณาความต้องการและปัญหาที่ต้องมีการฝึกอบรม ในขั้นนี้ก็คือการตรวจสอบและพิจารณา ให้ทราบถึงความจำเป็นและต้องการการฝึกอบรมและการพิจารณา กำหนดมาตรฐานผลงานที่ต้องการนี้เอง ก็จะนำไปสู่ขั้นตอนต่อไป คือ การกำหนดเป้าหมายของการฝึกอบรม

(๒) เป้าหมายของการฝึกอบรม คือ การเขียนระบุเป้าหมายที่ต้องการจากการฝึกอบรม ให้ทราบชัดดังที่ได้กล่าวมาแล้วข้างต้น เพื่อให้มีจุดมุ่งหมายประการต่าง ๆ ที่พึงจะต้องได้จากการฝึกอบรม ซึ่งดำเนินการจัดการฝึกอบรมต่อไป ไม่ว่าจะเป็นการกำหนดหลักสูตรเนื้อหาวิชา ตลอดจนวิธีใช้อบรม ก็จะกระทำโดยยึดถือตามเป้าหมายดังกล่าวนี้

(๓) การกำหนดเนื้อหาและเรื่องที่จะอบรม หมายถึงการพิจารณาว่าเพื่อที่จะเสริมความรู้ความสามารถให้ได้ผลตามที่ต้องการนั้น จะต้องมีกรอบรมเรื่องอะไรบ้าง รวมตลอดถึงการพิจารณา ส่วนประกอบของเนื้อหาและเรื่องที่จะอบรม ซึ่งถ้ากล่าวอย่างง่าย ๆ ก็คือ การจัดหลักสูตรและหัวข้อเรื่องที่จะอบรมนั่นเอง

(๔) การกำหนดวิธีที่จะใช้อบรมและสื่อหรือเครื่องมือที่เหมาะสม ในที่นี้ก็คือการพิจารณาต่อไปว่า เรื่องที่จะอบรมดังกล่าวถ้าจะให้มีประสิทธิภาพและได้ผลดีนั้น ควรจะใช้วิธีการอบรมแบบใด จึงจะได้ผลดีที่สุด และเหมาะสมกับบุคคลที่จะอบรมและเรื่องที่ต้องการอบรมนอกจาก นี้ก็ต้องพิจารณาถึงสื่อหรือเครื่องมือ (media) ที่จะใช้อบรมด้วยว่า วิธีการเสนอข้อมูลและความรู้ต่าง ๆ ควรจะใช้อุปกรณ์หรือเครื่องมือชนิดไหนจึงจะดีที่สุด ที่จะช่วยให้เกิดการรับรู้และเข้าใจได้ง่าย

การฝึกอบรมกับการพัฒนาอาชีพ ว่า ทรัพยากรที่สำคัญที่สุดคือคน คนเป็นสื่อสำคัญที่มีผลต่อการพัฒนาอาชีพทรัพยากรคนของประเทศส่วนใหญ่อยู่ในชนบท ซึ่งเป็นทรัพยากรที่ต้องใช้แรงงานและเป็นทรัพยากรที่ด้อยคุณภาพ เนื่องจากขาดการเรียนรู้ ขาดโอกาสของการฝึกฝนอาชีพอย่างมีประสิทธิภาพ

ได้กล่าวถึงประเภทของการฝึกอบรมว่าแยกได้หลายประเภท ตามลักษณะของ จุดมุ่งหมาย ผู้เข้ารับการอบรมและระยะเวลาในการอบรม แต่ที่หน้าสังเกตก็คือการฝึกอบรมก็เพื่อให้ ผู้เข้ารับการอบรมได้รับความรู้ความชำนาญ การแบ่งประเภทของการฝึกอบรมจะถือสิ่งใดเป็นเกณฑ์ก็ ตาม ก็มุ่งผลอยู่ที่ผู้เข้ารับการอบรม เราสามารถแบ่งตามลักษณะของผู้เข้ารับการอบรม ดังต่อไปนี้

- (๑) การฝึกอบรมแบบปฐมนิเทศ (induction or orientation)
- (๒) การฝึกอบรมโดยการทำงาน (on the job Training)๓.
- (๓) การฝึกอบรมในห้องทดลองปฏิบัติงาน (vestibule Training)
- (๔) การฝึกหัดช่างฝีมือ (Apprenticeship training)
- (๕) การฝึกงาน (internship training)
- (๖) การฝึกอบรมพิเศษ (special purpose program)

๑) การฝึกอบรมแบบปฐมนิเทศ คือ การแนะนำคนเข้าทำงานใหม่ได้รับทราบเรื่อง ราว ต่าง ๆ ของบริษัท เช่น ประวัติความเป็นมาของบริษัท นโยบาย หน้าที่งานหน่วยงานที่ทำ เงื่อนไขของ การจ้างทำงาน ค่าจ้าง บุคคลชั้นผู้บริหาร เพื่อนร่วมงานและสภาพแวดล้อมในการทำงาน การ ปฐมนิเทศ เป็นเครื่องมือประการแรกที่จะปรับที่ท่าของพนักงานเข้าใหม่ให้คุ้นเคยกับองค์การ วัตถุประสงค์ที่สำคัญก็คือ เพื่อสร้างทัศนคติที่ดีของคนงานต่อองค์การให้เข้าใจถึงนโยบายงานและการ บังคับบัญชา ช่วยให้คนงานรู้สึกว่าเป็นส่วนหนึ่งขององค์การ ส่งเสริมขวัญและความ กระตือรือร้นในการทำงาน เพราะก่อนที่คนงานจะเข้าทำงานในองค์การบุคคลเหล่านั้นอาจไม่มีความรู้ เกี่ยวกับองค์การ หรือได้ยินได้ฟังมาจากสังคมในทางที่ไม่ถูกต้อง จึงจำเป็นต้องจัดให้มีการ ปฐมนิเทศ ซึ่งเป็นการทำให้คนงานใหม่เริ่มต้นที่ถูกต้อง

๒) การฝึกอบรมโดยการทำงาน การฝึกอบรมประเภทนี้เป็นที่นิยมกันมากเพราะเป็นการ สอนให้มีการทำงานกันจริง ๆ โดยไม่ต้องอาศัยโรงเรียนที่ฝึกหัดงานเป็นพิเศษใช้สถานที่ทำงานจริง เป็นที่ฝึกอบรม เพราะฉะนั้นการฝึกอบรมประเภทนี้เหมาะสำหรับการทำงานที่ใช้เวลาในระยะสั้น และสำหรับผู้เข้ารับการอบรมจำนวนน้อยที่จะเข้าฝึกทำงานพร้อมๆ กันได้ หากเป็นงานที่ต้องอาศัย หลักการ หรือทฤษฎีที่ลึกซึ้งก็จะจัดให้มีการสอนในห้องเรียน จึงเหมาะสำหรับงานง่ายประเภทไร่มือ หรืองานกึ่งฝีมือ หากงานที่ต้องใช้ความรู้มากจะต้องอาศัยพื้นฐานทางการศึกษาเป็นสำคัญ

๓) การฝึกอบรมในห้องทดลองปฏิบัติงาน การฝึกอบรมประเภทนี้จัดขึ้นในห้องเรียนมี ลักษณะคล้ายกับสถานที่ทำงานจริง ทั้งเครื่องมือและสภาพการทำงาน สำหรับการฝึกอบรมงาน ประเภทง่ายๆ สำหรับระยะเวลาสั้น ใช้เพื่อฝึกหัดคนจำนวนมาก ๆ ให้ทำงานในเวลาเดียวกัน โดยมี ลักษณะการทำงานเหมือนกันการฝึกมีลักษณะให้คนเรียนรู้งานมากกว่า ซึ่งคุณสมบัติของผู้สอนเป็น ปัจจัยสำคัญอย่างหนึ่งงานส่วนใหญ่ก็ได้แก่ งานเสมียน งานคุมเครื่องจักร พิมพ์ดีด ผู้ตรวจและ พนักงานรับจ่ายเงินธนาคาร เป็นต้น

๔) การฝึกหัดช่างฝีมือ การฝึกอบรมประเภทนี้จัดทำขึ้นเพื่อฝึกอบรมคนงานประเภท ช่างฝีมือ ทั้งทางความรู้และความชำนาญของผู้เข้ารับการอบรมคือ อาจใช้วิธีการอบรมโดยให้ทำงาน กับการฝึกอบรมในห้องเรียน งานที่ต้องฝึกอบรมประเภทนี้ได้แก่ ช่าง โลหะ ช่างตัดผม ช่างไม้ ช่าง ไฟฟ้า ช่างแกะสลัก ช่างทาสี ช่างพิมพ์และงานเจียรนัยเพชรพลอย เป็นต้น

๕) การฝึกงาน เป็นโครงการอบรมที่จัดขึ้นร่วมกันระหว่างโรงเรียนและองค์การธุรกิจ วิธีการก็คือ นักเรียนศึกษาวิชาการอย่างหนึ่งจนจบหลักสูตรที่กำหนดไว้แล้วให้นักเรียนกลุ่มนั้นไปทำงานในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งเป็นงานที่ต้องอาศัยความรู้ความสามารถตาม๓๑หลักสูตรที่เรียนมาจากโรงเรียนนั้นเป็นระยะเวลาหนึ่งจนเห็นว่า พอที่จะออกไปทำงานจริง ๆ ได้ซึ่งเท่ากับสอนภาคทฤษฎีที่โรงเรียนและภาคปฏิบัติที่โรงงานจนกระทั่งสามารถปฏิบัติงานได้ การฝึกอบรมประเภทนี้ตามปกติใช้กับงานที่ต้องการความรู้ความชำนาญสูงหรืองานอาชีพ เช่น หมอทนายความ นักบัญชี เป็นต้น

๖) การฝึกอบรมพิเศษ ในบางกรณี นายจ้างอาจจัดหลักสูตรพิเศษขึ้นในบริษัทของตนสำหรับฝึกอบรมพนักงาน เพื่อจุดมุ่งหมายอย่างใดอย่างหนึ่งก็ได้โดยนายจ้างเป็นผู้ออกค่าใช้จ่ายทั้งหมด หรืออาจส่งพนักงานออกไปฝึกงานกับสถาบันการศึกษา หรือองค์การอื่นใดเข้ารับ การอบรมที่จัดทำขึ้นเป็นครั้งคราว

จากความหมายของการฝึกอบรมพอสรุปได้ว่าการฝึกอบรมมีบทบาทสำคัญต่อกระบวนการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วม เพราะบุคคลที่ถือปฏิบัติตามเมื่อได้เข้ารับการอบรมแล้วจะเกิดทักษะเพิ่มพูนความรู้ความเข้าใจในการนำไปใช้ให้ดียิ่งขึ้น และมีความสามารถในการแก้ไขปัญหาในการปฏิบัติหน้าที่ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๒.๖.๔ แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

การพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) เป็นคำที่ใช้กันมากในการพัฒนาประเทศ มีการให้คำนิยามแตกต่างกันไปตามการแปลความของประเทศต่างๆ และได้มีผู้ให้ความหมายไว้หลากหลายทัศนะ คำนิยามที่ได้รับการอ้างถึงบ่อยครั้งได้แก่คำนิยามที่บัญญัติโดยคณะกรรมการธิการโลก ว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนา (World Commission on Environment and Development) หรือที่เรียกในอีกนามหนึ่งว่า Brundtland Commission เพื่อเรียกร้องให้ชาวโลกเปลี่ยนแปลงวิธีการดำรงชีวิตให้ปลอดภัยและสอดคล้องกับข้อจำกัดของธรรมชาติ ซึ่งที่ประชุมได้บัญญัติความหมายของคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ในรายงานที่มีชื่อว่า Our Common Future ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนคือการพัฒนาเพื่อสนองตอบความต้องการของคนรุ่นปัจจุบันโดยไม่ทำให้คนรุ่น ต่อไปต้องเดือดร้อนหรือสูญเสียโอกาสที่จะใช้ทรัพยากรที่มีอยู่เพื่อสนองความต้องการของคนรุ่นอนาคต และในหนังสือ Global Ecology Handbook ได้ระบุความหมายของคำว่าพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นนโยบายที่สนองความต้องการของคนในปัจจุบันโดยไม่ต้องไม่ทำลายทรัพยากรซึ่งต้องใช้ในอนาคต

สำหรับประเทศไทย^{๘๕} ให้ทัศนะว่า การพัฒนาที่ยั่งยืนในบริบทไทยเป็นการพัฒนาที่ต้องคำนึงถึงความเป็นองค์รวมของทุกด้านอย่างสมดุลบนพื้นฐานของทรัพยากรธรรมชาติ ภูมิปัญญาและวัฒนธรรมไทยด้วยการมีส่วนร่วมของประชาชนทุกกลุ่ม ด้วยความเอื้ออาทรเคารพซึ่งกันและกันเพื่อความสามารถในการพึ่งตนเองและคุณภาพชีวิตที่ดีอย่างเท่าเทียม ซึ่งสอดคล้องกับ^{๘๖} ที่ได้กล่าวถึง

^{๘๕} อมรรารณ ทิพนอม, “ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย : มิติใหม่ของการพัฒนาประเทศ”, วารสารเศรษฐกิจและสังคม, (ฉบับที่ ๑๒ กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๘),: ๔๙-๕๔.

^{๘๖} ชัยยศ อิมสุวรรณ์, “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓),

แนวคิดเศรษฐกิจพอเพียงที่มุ่งการพัฒนาอย่างมีดุลยภาพระหว่างมิติเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมอย่างเกื้อกูลกันเพื่อความเจริญทางเศรษฐกิจและความอยู่ดีมีสุขของประชาชนตลอดไปเช่นเดียวกันกับการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนาที่ต้องการการจัดทรัพยากรทั้งธรรมชาติและมนุษย์รวมทั้งทรัพยากรการเงินและวัสดุทั้งปวงให้เป็นไปในทิศทางที่ก่อให้เกิดความมั่นคงและอยู่ดีกินดีโดยไม่ทำลายทรัพยากรธรรมชาติเพื่อสงวนไว้สำหรับคนรุ่นหลัง และการที่จะบรรลุเป้าหมายของการพัฒนาที่ยั่งยืน ซึ่งจะเกิดการสมดุลของการพัฒนาเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อมได้นั้นจะต้องพัฒนาคนให้มีความรู้ความสามารถมีศักยภาพในการจัดการการพัฒนา

จากการศึกษาแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนซึ่งเกี่ยวข้องกับการพัฒนาอย่างองค์รวมและต้องบูรณาการบริบททุกด้านของสังคมเข้าด้วยกันส่งผลให้ กรอบของการพัฒนาที่ยั่งยืนเกี่ยวข้องกับองค์ประกอบต่าง ๆ ของสังคม ซึ่งมีนักวิชาการและสถาบันต่าง ๆ ได้เสนอกรอบการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้อย่างหลากหลายแตกต่างกันออกไปขึ้นอยู่กับการนำมิติใดของสังคมมาเป็นกรอบการพิจารณา สอดคล้องกับผลการวิจัยของสำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ^{๘๗} ที่กล่าวว่า จากการศึกษารอบการพัฒนาที่ยั่งยืนของนักวิชาการและสถาบันที่นำเสนอมานั้นล้วนเกี่ยวข้องกับการให้ความสำคัญต่อการพัฒนาให้ครบทุกด้านและต้องดำเนินการภายใต้กรอบแนวคิดที่สำคัญ ๓ ด้านคือ ด้านเศรษฐกิจ ด้านสังคม และด้านสิ่งแวดล้อม

ในทำนองเดียวกัน กล่าวถึงลักษณะที่แสดงถึงการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการผสมผสานระหว่างการอนุรักษ์และการพัฒนาที่สนองความต้องการพื้นฐานของมนุษย์เปิดโอกาสให้ ทุกฝ่าย มีส่วนร่วมอย่างเสมอภาคและยุติธรรม มีการผสมผสานกิจกรรม เพื่อทำให้สังคมเกิดความผูกพันและอนุรักษ์ไว้ซึ่งความหลากหลายทางวัฒนธรรม คำนึงถึงการรักษาสีเขียวสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการนำเทคโนโลยีสมัยใหม่เข้ามาใช้อย่างสอดคล้องกับชุมชน^{๘๘} สอดคล้องกับ ได้ให้ความเห็นเกี่ยวกับแนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืนว่าเป็นการพัฒนาในลักษณะบูรณาการเป็นองค์รวมที่ตัวแปรทั้งหลายต้องมาประสานกัน ครอบคลุมอย่างมีดุลยภาพ แม้ว่าจะอยู่ในบริบทที่มีความหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาตามขีดความสามารถในการแข่งขันบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม การพัฒนาที่ยั่งยืนจึงเป็นความพยายามในการทำให้ดีขึ้นอย่างมั่นคงถาวรบนพื้นฐานของศักยภาพและทรัพยากรที่มีจำกัดโดยคำนึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องทุกด้านทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อม ให้เกิดความสมดุลทุกมิติเน้นการพัฒนาบนฐานทรัพยากร จุดแข็งและศักยภาพของตนเอง^{๘๙} รวมทั้งการสร้างการมีส่วนร่วมจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องอย่างจริงจังและต่อเนื่อง ตลอดจนสามารถอยู่ร่วมกันอย่างสันติสุขและยั่งยืนตลอดไป

^{๘๗} สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, คู่มือนำทางชีวิต “รักพอเพื่อพ่อขอดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง”, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, ๒๕๕๙), หน้า ๔๓.

^{๘๘} สุวรร ตันวัฒนกุล, การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development), [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.ph.buu.ac.th/pdf/vasutorn/develop_old.pdf, เข้าถึงเมื่อ [๒๖ กันยายน ๒๕๕๘]

^{๘๙} ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, “การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอยู่บนฐานทรัพยากรของตนเอง”, วารสารเศรษฐกิจและสังคม, (ฉบับที่ ๒๓ พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๕๖): ๙-๑๓.

จึงสรุปได้ว่าการพัฒนาที่ยั่งยืนเป็นการดำเนินการบนพื้นฐานของการพัฒนาอย่างองค์รวมให้มีความสมดุลอย่างรอบด้าน โดยต้องคำนึงถึงทุกมิติอย่างรอบด้านทั้งด้านเศรษฐกิจสังคมและสิ่งแวดล้อม เปิดโอกาสให้ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้องได้มีส่วนร่วมในการพัฒนาคำนึงถึงความเป็นองค์กรรวมในเชิงบูรณาการโดยพิจารณาผลเชื่อมโยงที่เกิดขึ้นอย่างหลากหลายบนความแตกต่างทางด้านเศรษฐกิจที่ต้องคำนึงถึงการพัฒนาตามขีดความสามารถในการแข่งขันบนพื้นฐานทรัพยากรของตนเอง ด้านสังคมและสิ่งแวดล้อม ที่ต้องให้ความสำคัญกับการตอบสนองความต้องการของผู้เกี่ยวข้องอย่างสอดคล้องกับบริบททางสังคมและวัฒนธรรม โดยไม่ส่งผลเสียต่อการพัฒนาในอนาคต

๒.๖.๕ การพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธ

พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงหลักการเรื่องการพัฒนาที่ยั่งยืน (Sustainable Development) ตามแนวพุทธคือ การพัฒนามนุษย์ตามหลักการทางพระพุทธศาสนาด้วยการพัฒนาระบบการดำเนินชีวิตทั้งสามด้านให้เป็นการพัฒนาเต็มทั้งคนก่อนจึงจะเป็นการพัฒนาที่ได้ผลคือระบบแห่งไตรสิกขาได้แก่ศีลสมาธิปัญญา โดยเน้นเฉพาะประเด็นที่พึงพัฒนาเป็นสำคัญ^{๙๐} มนุษย์ที่บรรลุจุดหมายการพัฒนามนุษย์ทั้งระบบแล้วจะเป็นปัจจัยตัวกระทำนาระบบสัมพันธ์ใหญ่ให้เป็นไปในทางที่ดีเกื้อกูลแก่การดำรงอยู่ที่ดีของมนุษย์เป็นแกนกลางประสานบูรณาการกับระบบองค์กรรวมใหญ่เรียกว่าการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๙๑} และท่านได้กล่าวถึงการพัฒนาตามหลักพระพุทธศาสนา ว่า ประกอบด้วย ๓ ด้าน คือ

๑) ด้านพฤติกรรมเป็นช่องทางให้เกิดการพัฒนาต่อเนื่องไปถึงการพัฒนาด้านจิตใจและด้านปัญญาได้ดีด้วยด้านพฤติกรรมได้แก่ละความเคยชินที่ไม่เกื้อกูลโดยใช้วินัยและวัฒนธรรม เพื่อเร่งแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างเอาจริงท่านให้ความสำคัญกับพฤติกรรมการหาความสุขเพราะมีผลกระทบต่อการพัฒนามาก

๒) ด้านจิตใจพัฒนาจิตใจให้มีศักยภาพในการหาความสุขได้ง่ายขึ้นเสพบริโภคด้วยเท่าที่มีก็ได้ไม่มีก็ได้จนถึงขั้นมีก็ได้ไม่มีก็ได้อย่างฉลาดและมีจุดหมายที่นิรามิสสุขหมายถึงการมีความสุขเป็นอิสระโดยไม่อาศัยการเสพมีคุณธรรมและมีความเพียรพยายามขยันอดทนเกื้อกูลเพื่อนมนุษย์และสิ่งแวดล้อม

๓) ด้านปัญญามีความรู้เข้าใจโลกและชีวิตตามความเป็นจริงของธรรมชาติเสพบริโภคด้วยรู้เข้าใจคุณค่าแท้เป็นผู้บรรลุจุดหมายของการพัฒนามนุษย์และเป็นผู้ที่เอื้อเพื่อเกื้อกูลต่อสังคมมนุษย์และธรรมชาติสิ่งแวดล้อมจะบรรลุจุดหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน^{๙๒}

หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธโดยยึดหลักบูรณาการ (Intergration) คือหลักการของความสมดุลหมายถึงการทำให้สมบูรณ์ด้วยการนำหน่วยย่อยแต่ละหน่วยซึ่งมีความเชื่อมโยงอิงอาศัยซึ่งกันและกันมารวมกันทำให้เกิดความพอดีหรือสมดุลและองค์กรรวมนั้นมีการดำเนินไปด้วยดีมีภาวะและคุณสมบัติในตัวเองเช่นคนเป็นองค์กรรวมเกิดจากกายกับใจนอกนั้นยังมีส่วนประกอบอื่นๆมากมายและ

^{๙๐}พระธรรมปิฎก (ป.อ.ปยุตฺโต), การพัฒนาที่ยั่งยืน, (กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙), หน้า ๒๓๘.

^{๙๑}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๓๗.

^{๙๒}เรื่องเดียวกัน, หน้า ๒๔๘.

ส่วนประกอบอื่น ๆ ก็เข้ามาบูรณาการประสานกันในตัวเองธรรมชาติและสังคมก็มีสภาพในทำนองเดียวกันนี้คือต่างเป็นองค์รวม^{๙๓}

๒.๖.๖ หลักการพัฒนาที่ยั่งยืนตามหลักเศรษฐกิจพอเพียง

เศรษฐกิจพอเพียงเป็นปรัชญาที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงมีพระราชดำริชี้แนะแนวทางการดำเนินชีวิตแก่พสกนิกรชาวไทยมาโดยตลอดนานกว่า ๓๐ ปี ตั้งแต่ก่อนเกิดวิกฤตการณ์ทางเศรษฐกิจ และเมื่อภายหลังได้ทรงเน้นย้ำแนวทางการแก้ไขเพื่อให้รอดพ้น และสามารถดำรงอยู่ได้อย่างมั่นคงและยั่งยืนภายใต้กระแสโลกาภิวัตน์และความเปลี่ยนแปลงต่าง ๆ “เศรษฐกิจพอเพียง” เป็นปรัชญาชี้ถึงแนวการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ ทั้งในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลางโดยเฉพาะการพัฒนาเศรษฐกิจเพื่อให้ก้าวทันต่อยุคโลกาภิวัตน์ ความพอเพียง หมายถึง ความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงความจำเป็นที่จะต้องมีระบบระบอบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้งภายนอกและภายใน ทั้งนี้จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน และขณะเดียวกันจะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติโดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎีและนักธุรกิจในทุกระดับ ให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์สุจริตและให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสมดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ เพื่อให้ภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการมีผลสมดุและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวางทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้เป็นอย่างดี ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริประกอบด้วยหลักการหลักวิชาการและหลักธรรมหลายประการ อาทิ^{๙๔}

- ๑) เป็นปรัชญาแนวทางการดำรงอยู่และปฏิบัติตนของประชาชนในทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับรัฐ
- ๒) เป็นปรัชญาในการพัฒนาและบริหารประเทศให้ดำเนินไปในทางสายกลาง
- ๓) จะช่วยพัฒนาเศรษฐกิจให้ก้าวทันโลกยุคโลกาภิวัตน์ เพื่อให้สมดุลและพร้อมต่อการรองรับการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วและกว้างขวาง ทั้งด้านวัตถุ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากโลกภายนอกได้อย่างดี
- ๔) ความพอเพียง หมายถึงความพอประมาณ ความมีเหตุผล รวมถึงมีระบบภูมิคุ้มกันในตัวที่ดีพอสมควรต่อการกระทบใด ๆ อันเกิดจากการเปลี่ยนแปลงทั้ง ภายนอกและภายใน
- ๕) จะต้องอาศัยความรอบรู้ ความรอบคอบ และความระมัดระวังอย่างยิ่งในการนำวิชาการต่าง ๆ มาใช้ในการวางแผนและการดำเนินการทุกขั้นตอน

^{๙๓} ดลพัฒน์ ยศธร, “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”, วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒).

^{๙๔} สุเมธ ตันติเวชกุล, สอนรัฐ, ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องเดินสายแจกต่างชาติ, จาก <http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?สืบค้นวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๘>,

๖) จะต้องเสริมสร้างพื้นฐานจิตใจของคนในชาติ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ของรัฐ นักทฤษฎี และนักธุรกิจในทุกระดับให้มีสำนึกในคุณธรรม ความซื่อสัตย์ สุจริต และให้มีความรอบรู้ที่เหมาะสม ดำเนินชีวิตด้วยความอดทน ความเพียร มีสติปัญญา และความรอบคอบ

นอกจากนี้ ยังได้อธิบายถึงเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริอยู่เหนือกว่าเศรษฐกิจแบบทุนนิยมของตะวันตก ซึ่งเกี่ยวกับเรื่องวัตถุที่เป็นรูปธรรม เช่น เงิน ทรัพย์สิน กำไร ไม่เกี่ยวกับเรื่องจิตใจซึ่งเป็นนามธรรม แต่เศรษฐกิจพอเพียงมีขอบเขตกว้างขวางกว่าเศรษฐกิจ นายทุนหรือเศรษฐกิจธุรกิจ เพราะครอบคลุมถึง ๔ ด้าน คือ

๑) มิติด้านเศรษฐกิจ เศรษฐกิจพอเพียงเป็นเศรษฐกิจแบบพออยู่พอกินให้มีความยั่งยืนบนเพียร ประกอบสัมมาอาชีพเพื่อให้พึ่งตนเองได้ให้พ้นจากความยากจน การปฏิบัติตามทฤษฎีใหม่ตามแนว พระราชดำริเป็นตัวอย่างของการปฏิบัติตามเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งได้ช่วยให้เกษตรกรจำนวนมากมีรายได้ เพิ่มสูงขึ้นและมีชีวิตที่เป็นสุขตามสมควรแก่สภาพพ้นจากการเป็นหนี้และความยากจนสามารถพึ่งตนเองได้ มีครอบครัว ที่อบอุ่นและเป็นสุข

๒) มิติด้านจิตใจ เศรษฐกิจพอเพียงเน้นที่จิตใจที่รู้จักพอ คือ พอดี พอประมาณ และพอใจในสิ่งที่มี ยินดีในสิ่งที่ได้ ไม่โลภ เศรษฐกิจพอเพียงจะต้องเริ่มที่ตัวเองโดยสร้างรากฐานทางจิตใจที่มั่นคง โดยเริ่ม จากใจที่รู้จักพอเป็นการปฏิบัติตามทางสายกลางหรือมัชฌิมาปฏิปทา

๓) มิติด้านสังคม เศรษฐกิจพอเพียงมุ่งให้เกิดสังคมที่มีความสุขสงบประชาชนมีความเมตตาเอื้ออาทร ช่วยเหลือซึ่งกันและกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างอยู่ มุ่งให้เกิดความสามัคคีร่วมมือ เพื่อให้ทุกคนอยู่ร่วมกันได้โดย ปราศจากการเบียดเบียนกัน การเอาัดเอาเปรียบกัน การมุ่งร้ายทำลายกัน

๔) มิติด้านวัฒนธรรม วัฒนธรรม หมายถึง วิถีชีวิต (Way of life) ของประชาชน เศรษฐกิจพอเพียงมุ่ง ให้เกิดวัฒนธรรมหรือวิถีชีวิตที่ประหยัด อดออมมีชีวิตที่เรียบง่าย ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย ไม่ตกเป็นทาส ของวัตถุนิยมและบริโภคนิยมซึ่งทำให้เกิดการเป็นหนี้เป็นสินเกิดการทุจริตคอร์รัปชัน เป็นปัญหาสังคมที่ร้ายแรงที่สุดปัญหาหนึ่งที่บ่อนทำลายความมั่นคงของชาติ^{๔๕}

ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ สอดคล้องกับเศรษฐศาสตร์แนวพุทธของ (Schumacher) นักเศรษฐศาสตร์ชาวเยอรมัน ได้กล่าวว่า “สัมมาอาชีพะ” ซึ่งเป็นธรรมข้อหนึ่งในมรรคแปดของพระพุทธเจ้าเป็นเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ นักเศรษฐศาสตร์สมัยใหม่ส่งเสริมให้มนุษย์มีมาตรฐานการครองชีพที่สูง โดยวัดจากจำนวนการบริโภค และถือว่า ผู้ที่บริโภคมากจะ “อยู่ดีกินดี” กว่าผู้บริโภคน้อย แต่นักเศรษฐศาสตร์แนวพุทธมีความเห็นว่า การบริโภคเป็นเพียงมรรคที่จะนำมาซึ่งความอยู่ดีกินดี ดังนั้นจุดมุ่งหมายน่าจะอยู่ที่การทำให้การกินดีอยู่ดี มากที่สุด โดยการบริโภคให้น้อยที่สุด หัวใจของเศรษฐศาสตร์แนวพุทธ คือ ความเรียบง่าย อหิสาธรรม และทางสายกลาง เป็นการได้รับความพึงพอใจด้วยการตอบสนองความต้องการของคุณภาพชีวิต ตัวกำหนด เศรษฐศาสตร์แนวพุทธ คือ มัตตัญญูตา ความรู้จักพอประมาณ รู้จักพอดีในการบริโภค หมายถึง ความพอดี ให้คุณภาพของชีวิตมาบรรจบกับความพึงพอใจโดยมีองค์ประกอบสำคัญ ดังนี้^{๔๖}

^{๔๕} สุเมธ ตันติเวชกุล, *ใต้เบื้องพระยุคลบาท*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙), หน้า ๓๙-๔๔.

^{๔๖} สมพร เทพสิทธิ, *เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ*, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๘), หน้า ๒๖-๓๓

(๑) ความพอประมาณ หมายถึงความพอดีต่อความจำเป็นและเหมาะสมกับฐานะของตนเองสังคมสิ่งแวดล้อมทั้งวัฒนธรรมในแต่ละท้องถิ่นไม่มากเกินไป ไม่น้อยเกินไป และต้องไม่เบียดเบียนตนเองและผู้อื่น

(๒) ความมีเหตุผล หมายถึง การตัดสินใจดำเนินการอย่างมีเหตุผลตามหลักวิชาการ หลักกฎหมาย หลักคุณธรรมและวัฒนธรรมที่สั่งมาโดยค่านึงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องอย่างถ้วนถี่ “รู้จักจุดอ่อนจุดแข็ง โอกาสอุปสรรค” และคาดการณ์ผลที่จะเกิดขึ้นอย่างรอบคอบ “รู้เขา รู้เรา รู้จักเลือก นำสิ่งที่ดีและเหมาะสมมาประยุกต์ใช้

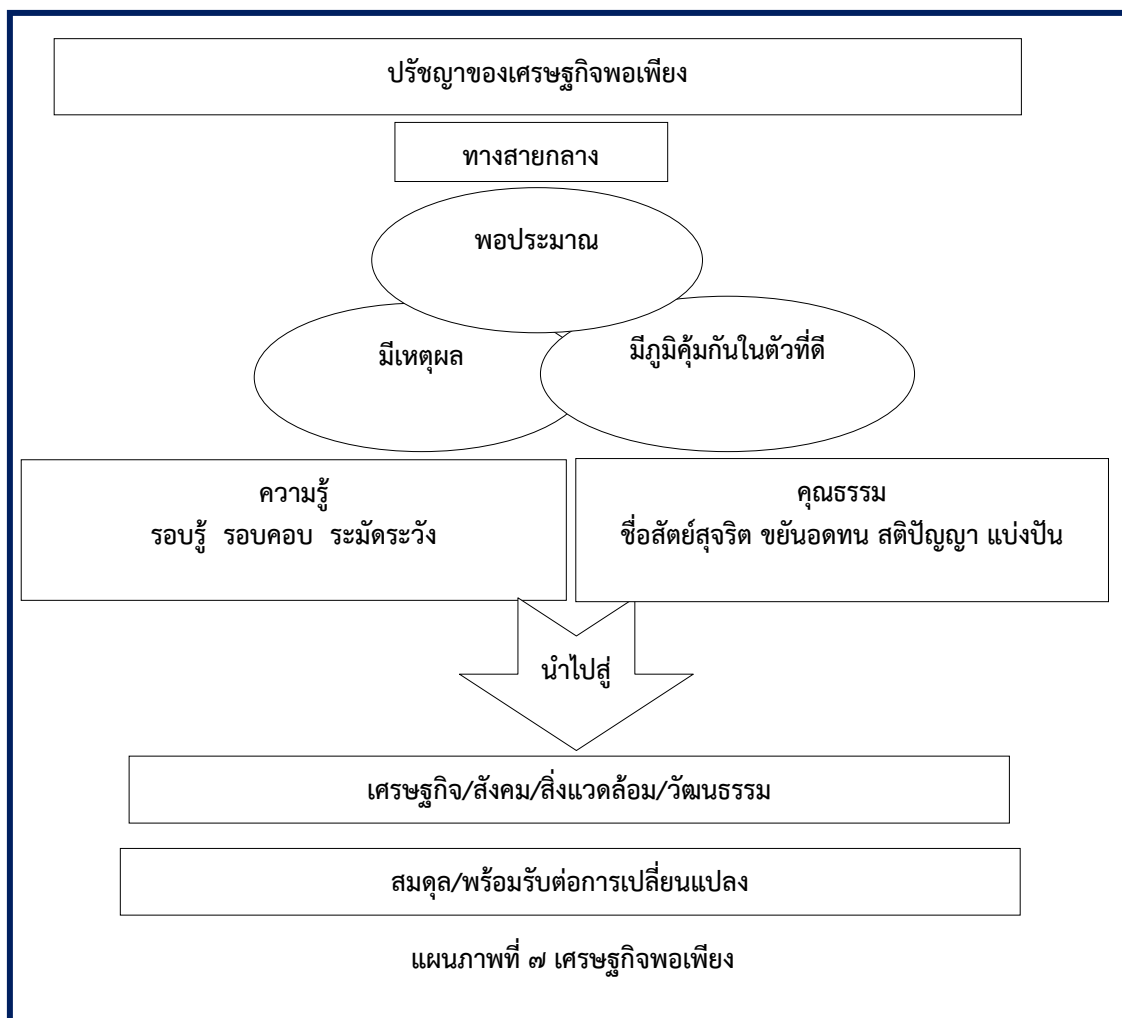
(๓) การมีภูมิคุ้มกันในตัวที่ดี หมายถึงการเตรียมตัวให้พร้อมรับผลกระทบและการเปลี่ยนแปลงด้านเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อม และวัฒนธรรมจากทั้งในและต่างประเทศ เพื่อให้สามารถบริหารความเสี่ยงปรับตัวและรับมือได้อย่างทันที่

การปฏิบัติเพื่อให้เกิดความพอเพียงนั้น จะต้องเสริมสร้างให้คนในชาติมีพื้นฐานจิตใจในการปฏิบัติตน ดังนี้^{๙๗}

(๑) มีคุณธรรม ทั้งนี้บุคคลครอบครัว องค์กร และชุมชนที่จะนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงไปใช้ ต้องนำระบบคุณธรรมและความซื่อสัตย์สุจริตมาประพฤติปฏิบัติก่อน โดยเริ่มจากการอบรมเลี้ยงดูในครอบครัว การศึกษาอบรมในโรงเรียน การสั่งสอนศีลธรรมจากศาสนา ตลอดจนการฝึกจิต ข่มใจของตนเอง

(๒) ความรู้ โดยใช้หลักวิชา- ความรู้ โดยนำหลักวิชาและความรู้เทคโนโลยีที่เหมาะสมมาใช้ ทั้งในขั้นการวางแผนและการปฏิบัติ ด้วยความรอบรู้รอบคอบ และระมัดระวังอย่างยิ่ง และดำเนินชีวิตด้วยความเพียร ความอดทนมีสติปัญญาและความรอบคอบ

^{๙๗} สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง (กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐), หน้า ๙-๒๐

แผนภาพที่ ๒.๑ เศรษฐกิจพอเพียงแสดงดังนี้

๒.๖.๗ การพัฒนาโปรแกรม

ความหมายของโปรแกรม คำว่าโปรแกรม เป็นคำเรียกทับศัพท์ภาษาอังกฤษของคำว่า Program แตกต่างจากคำอื่น ที่มักจะมีการแปลความหมายสำหรับเรียกใช้แทนคำในภาษาอังกฤษ เช่นคำว่า โครงการหรือ โครงงาน มาจากคำภาษาอังกฤษว่า Project หรือคำว่า แผนงาน ที่มาจากคำว่า Plan พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน ๒๕๔๒ ได้บัญญัติ ความหมายของคำว่าโปรแกรม หมายถึง ระเบียบการที่บอกถึงขั้นตอนของงานที่จะต้องทำตามลำดับ สำหรับโครงการ หมายถึง แผนหรือเค้าโครงตามที่กำหนดไว้^{๙๘} ให้คำอธิบายคำว่าโปรแกรม หมายถึง ลำดับขั้นตอนที่จะต้องดำเนินงาน หรือการมุ่งสู่ความสำเร็จตามเป้าหมาย (a series of steps to be carried out or goals to be accomplished) ให้ความหมายของโปรแกรมว่า หมายถึง กลุ่มของโครงการ (Project)

^{๙๘} ราชบัณฑิตยสถาน, พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒, กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊ค.๒๕๔๖.

หรือกิจกรรม (Activity) ตั้งแต่สองกลุ่มขึ้นไป ที่บรรลุวัตถุประสงค์และ เป้าหมายเดียวกันหรือใกล้เคียงใกล้เคียง มีความเกี่ยวเนื่อง เอื้ออำนวยซึ่งกันและกัน ตอบสนองนโยบาย เดียวกัน^{๙๙} ที่ได้อธิบายความแตกต่างระหว่างคำว่า โปรแกรมและโครงการ โดย สรุปว่า โปรแกรมจะเป็นงานประจำที่มีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ส่วนโครงการจะมีลักษณะเป็นงาน เฉพาะกิจตามความจำเป็นในสังคมเพื่อแก้ไขปัญหาต่าง ๆ แต่หากโครงการมีการปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง ในระยะเวลาที่ยาวนานในกรณีเช่นนี้ โครงการจะกลายเป็นโปรแกรม^{๑๐๐} ได้สรุปความหมายของโปรแกรมไว้ว่า หมายถึง แผน ที่วางไว้เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติตามเป้าหมาย โดยมี หน่วย (Units) ที่จัดทำขึ้นเพื่อทำกิจกรรมพิเศษ หรือให้บริการตามความต้องการของสถาบันหรือบุคคล ต่อมาคือ ลำดับของการปฏิบัติตามที่วางแผนไว้ (Series of Planned Intervention) เพื่อวัตถุประสงค์โดยเฉพาะ สำหรับกลุ่มเป้าหมายโดยเฉพาะ และสุดท้ายคือ กิจกรรมที่วางแผนไว้ (Planned Activity) เพื่อเป้าหมายเฉพาะ^{๑๐๑}

จุดมุ่งหมายของโปรแกรม จุดมุ่งหมายสำคัญของโปรแกรม คือ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโปรแกรมที่พัฒนาขึ้นว่าจะเปลี่ยนแปลงรายบุคคล กลุ่มบุคคลหรือชุมชน เช่น การเปลี่ยนแปลง ด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ ส่วนการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่มหรือชุมชน อาจเป็นการคาดหวังให้ เปลี่ยนแปลง การประสานประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน โดยคาฟฟาเรลลา^{๑๐๒} ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายของการพัฒนาโปรแกรม คือ เพื่อตอบสนองความต้องการของบุคคล กลุ่ม บุคคล ชุมชนใน ๕ เรื่องคือ (๑) เพื่อส่งเสริมความก้าวหน้าและการพัฒนาอย่างต่อเนื่องของบุคคล (๒) เพื่อช่วยให้บุคคล กลุ่มบุคคล และชุมชนสามารถแก้ปัญหาและเรื่องต่าง ๆ ที่ผ่านเข้ามาในชีวิตได้ (๓) เพื่อเตรียมบุคคลในการทำงานในปัจจุบันและอนาคต (๔) เพื่อช่วยให้องค์กรสามารถบรรลุเป้าหมาย ตามที่กำหนดไว้และปรับตัวได้ทันต่อความเปลี่ยนแปลง และ (๕) เพื่อเปิดโอกาสให้มีการพิจารณาตรวจสอบปัญหาและสภาพการณ์ต่างๆในชุมชนและสังคม นอกจากนี้ คาฟฟาเรลลา ยังกล่าวไว้ว่า โปรแกรมพัฒนาขึ้นอย่างมีประสิทธิภาพ จะ ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงใน ๓ ด้านคือ (๑) การเปลี่ยนแปลงในตัวบุคคลแต่ละคน (Individual Change) คือ การพัฒนาโปรแกรมก่อให้เกิดผลที่คาดหวังคือ การเปลี่ยนแปลงที่ผู้เข้าร่วมแต่ละคน ได้รับความรู้ สามารถพัฒนาทักษะ รู้จักการพิจารณาใคร่ครวญทบทวนความเชื่อ เจตคติที่มีอยู่ (๒) การเปลี่ยนแปลงในองค์การ (organization Change) คือ การพัฒนาโปรแกรมก่อให้เกิดผลที่คาดหวังคือ ทำให้องค์การมีการปรับตัวอยู่เสมอเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลงในสังคม ทั้งในด้านนโยบาย ระเบียบ กฎเกณฑ์ แบบแผนการปฏิบัติงาน (๓) การเปลี่ยนแปลงในชุมชนและสังคม (Community and Societal Change) คือ

^{๙๙}ทวีป ศิริศรีศรี. การวางแผนพัฒนาและประเมินโครงการ พิมพ์ครั้งที่ ๓. (กรุงเทพมหานคร: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.๒๕๔๕)

^{๑๐๐}อุ้นตาน พคุณ. กรอบแนวความคิดการพัฒนาโปรแกรมอย่างมีส่วนร่วมทางการศึกษาระบบโรงเรียน. (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ชวนพิมพ์.๒๕๔๖)

^{๑๐๑}Barr, M. J., & Keating, L. A. Developing effective student services programs. San Francisco: Jossey-Bass.Barr and Keating,1985), 9-10.

^{๑๐๒}Caffarella, อ่างในวารสาร โพธิ์ศรีประเสริฐ, ๒๕๔๕ หน้า ๓๙.

การพัฒนาโปรแกรมก่อให้เกิดผลที่คาดหวังคือ ทำให้เกิด การเปลี่ยนแปลงในชุมชนหรือสังคม ได้แก่ การเปลี่ยนแปลงวิธีการแก้ปัญหาของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน และสังคมที่มีสภาพแวดล้อมและสภาพการณ์ที่แตกต่างกัน

องค์ประกอบของการพัฒนาโปรแกรม โปรแกรมมีหลักการสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกิจกรรมกับ นักพัฒนาโปรแกรมในการวิเคราะห์และกำหนดปัญหาหรือความต้องการของบุคคลหรือปัญหาที่ ต้องการแก้ไข การเลือกทรัพยากรและวิธีการปฏิบัติการ ตลอดจนถึงการประเมินผลและนำเสนอ รายงาน โดยระบบใหญ่ ๆ จะประกอบด้วย การวางแผน การออกแบบ โปรแกรม การนำโปรแกรมไปปฏิบัติ และการประเมินผล โดยผู้พัฒนาโปรแกรมจะเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการส่งเสริมให้เกิดการเปลี่ยนแปลง เป็นผู้อำนวยการความสะดวกในกิจกรรมต่าง ๆ วางแผน ออกแบบนำโปรแกรมไปปฏิบัติ ประเมินและรายงานผล^{๑๐๓} ฉะนั้นในการพัฒนาโปรแกรมจึงประกอบด้วย องค์ประกอบสำคัญ ๆ ๓ ประการคือ (๑) บริบท (Context) (๒) เป้าหมาย (Goal) และ (๓) แผนหรือวิธีปฏิบัติ (Plan or Method) องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ต้องมีความเหมาะสมจึงจะก่อให้เกิดผลสำเร็จของ การพัฒนา บาร์และคิตติง^{๑๐๔} ได้เสนอรูปแบบเพื่อการ พัฒนาโปรแกรม ไว้ ๕ ขั้นตอน ดังนี้คือ ขั้นตอนที่ ๑ คือการประเมิน โดยประเมินความต้องการประเมินบริบทสภาพแวดล้อม และทรัพยากรต่าง ๆ เพื่อเตรียมการสำหรับการวางแผน โดยนักพัฒนาโปรแกรมจะต้องมีบทบาท สำคัญ ในการวิเคราะห์ความต้องการและปัญหาของผู้เข้าร่วมโปรแกรม ให้ชัดเจนว่าสิ่งใดคือสิ่งที่ควร แก้ไข ปรับปรุงและพัฒนา ขั้นตอนที่ ๒ การวางแผน โดยนักพัฒนาโปรแกรมต้องทำหน้าที่วางแผน โดย ออกแบบ โปรแกรมตามปรัชญาความเชื่อ เจตคติ ทักษะและประสบการณ์ โดยสามารถสร้างกรอบ ความคิดจาก แนวคิดที่หลากหลายโดยสังเคราะห์ให้สอดคล้องกับเป้าหมายที่ต้องการพัฒนา การวางแผนในขั้นตอน นี้ครอบคลุมถึงการกำหนดเป้าหมาย วัตถุประสงค์ การประเมินผล การเลือกวิธี ปฏิบัติ การฝึกอบรม บุคลากร การกำหนดงบประมาณที่ต้องใช้ ตลอดจนระยะเวลาในการพัฒนาจน สิ้นสุดโปรแกรม ขั้นตอนที่ ๓ การปฏิบัติ นักพัฒนาโปรแกรมจะมีบทบาทให้ผู้เข้าร่วมมีความ กระตือรือร้นที่จะเรียนรู้และให้ความร่วมมือในการทำกิจกรรม โดยปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้และ ประเมินผลกระบวนการ (Process) และผลผลิต (Product) ขั้นตอนที่ ๔ ประเมินผลหลังจบ โปรแกรม เป็นการประเมินกระบวนการและผลผลิตเพื่อได้ ข้อมูลในการประกอบการตัดสินใจอนาคตของ โปรแกรมว่าควรดำเนินการต่อไปหรือยุติหรือปรับปรุง เปลี่ยนแปลงให้เหมาะสม เพื่อให้ได้โปรแกรมที่ สามารถพัฒนาบุคคลหรือกลุ่มบุคคลตามเป้าหมายที่กำหนดไว้ ขั้นตอนที่ ๕ การตัดสินใจเชิง บริหารเป็นขั้นตอนของการตัดสินใจว่าดำเนินโปรแกรม ต่อไปหรือยุติโปรแกรม

สรุปในงานวิจัยนี้ได้สร้างโปรแกรมโดยประยุกต์ใช้รูปแบบโปรแกรมของ Barr and Keating (๑๙๘๕) แต่พัฒนาใน ๔ ขั้นตอนคือ ขั้นตอนที่ ๑ เป็นการวางแผนออกแบบโปรแกรมที่ พัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม ในการจัดการขยะ ตามแนวคิดเชิงบวกโดยบูรณาการกับหลักพุทธ

^{๑๐๓}Boone, E. J. *Developing programs in adult education*. Prospect Heights, Brooklyn: Waveland Press, 1992. หน้า 10.

^{๑๐๔}Barr, M. J., & Keating, L. A. *Developing effective student services programs*. San Francisco: Jossey-Bass, 1985. หน้า182-208.

ศาสตร์ตามหลักภาวนา ๔ ขั้นตอนที่ ๒ เป็นการนำโปรแกรมไปใช้กับกลุ่มทดลองปฏิบัติตาม ขั้นตอน
ที่ ๓ เป็นการประเมินผลหลังจบโปรแกรมโดยการวิจัยเชิงประเมินผลและขั้นตอนที่ ๔ การตัดสินใจ
เชิงบริหารเป็นขั้นตอนของการตัดสินใจว่าดำเนินโปรแกรมและปรับปรุง

๒.๗ ทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง

๒.๗.๑ ทฤษฎีนิเวศมนุษย์ (Human Ecology Theory)

เป็นทฤษฎีที่อธิบายว่า ชุมชนและสังคมแต่ละแห่งนั้นจะขึ้นอยู่กับความสัมพันธ์ระหว่าง
มนุษย์กับที่อยู่อาศัย ส่วนวัฒนธรรมจะถูกสร้างขึ้นโดยขึ้นอยู่กับสังคมย่อย ๆ ซึ่งมีพื้นฐานอยู่กับ
ความสัมพันธ์ระหว่างพืช สัตว์ในท้องถิ่นที่อยู่นั้นๆ นักมนุษยนิยมมีความเชื่อว่า สภาพความสมดุลของ
สังคมอยู่กับการปรับตัวของประชากรในชุมชนที่อยู่อาศัยหนึ่งๆ ซึ่งจะมีความแตกต่าง ๆ กันในทาง
วัฒนธรรม โดยคนจะปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมและการเรียนรู้ ทฤษฎีนี้ มีข้อสมมติฐาน ๓
ประการ^{๑๐๕}

- ๑) ชุมชนของสังคมกลุ่มย่อย ๆ ประกอบด้วยพื้นที่ซึ่งจะจัดระเบียบประชากรไว้
- ๒) ลักษณะของประชากรจะขึ้นอยู่กับพื้นที่ดินซึ่งครอบครองอยู่
- ๓) บุคคลต่าง ๆ ในชุมชนหนึ่ง จะมีความสัมพันธ์ซึ่งกันและกัน โดยชุมชนมีกลไกเพื่อให้เกิดความสมดุลในระหว่างสิ่งมีชีวิตที่ต้องแข่งขันกัน

สรุปได้ว่าทฤษฎีนิเวศมนุษย์มีส่วนสัมพันธ์ระหว่างที่อยู่อาศัยวัฒนธรรมในชุมชนหนึ่ง โดย
มีการปรับตัวให้เข้ากับวัฒนธรรมผ่านการเรียนรู้ตามกลไกชุมชนเพื่อให้เกิดความสมดุลระหว่าง
สิ่งมีชีวิต

๒.๘ งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้องในการศึกษา มีดังนี้

๒.๘.๑ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับจิตสำนึกในการจัดการขยะ

ยุวดี อิ่มใจ และคณะ^{๑๐๖} ได้วิจัยเรื่อง การศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาเด็กและเยาวชน
ให้มีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม พบว่า รูปแบบและเนื้อหาในการเรียนการสอนที่ทำให้เด็กและเยาวชนมี
จิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม และมีส่วนร่วมในการสงวนรักษาทรัพยากรธรรมชาติที่เหลือน้อยและจำกัดกับ
ชุมชน/พื้นที่ ก็คือ การที่โรงเรียนได้ใช้วิธีดำเนินการให้นักเรียนทุกคนได้มีส่วนร่วมดำเนินการ เข้าร่วม
ดำเนินงานด้วยความสมัครใจ มีโอกาสเสนอโครงการได้ และบริหารจัดการโดยคณะนักเรียนโดยครู
เป็นที่ปรึกษา ซึ่งสอดคล้องกับกลยุทธ์การพัฒนากำลัง (empowerment) ซึ่งมีเทคนิค คือ การมีส่วนร่วม
(participation) ต้องอยู่บนพื้นฐานของเสรีภาพ อิสระที่จะตัดสินใจว่าจะเลือกในการมีส่วนร่วม

^{๑๐๕} สันธยา พลศรี, **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๓), หน้า ๖๗.

^{๑๐๖} ยุวดี อิ่มใจ และคณะ, **การศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีจิตสำนึกต่อ
สิ่งแวดล้อม, รายงานวิจัย**, (กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ,
๒๕๕๒), หน้า ๙๗.

หากมีข้อเสนอแนะจะปรับปรุงหรือเปลี่ยนแปลงต้องได้รับความเห็นชอบจากคณะนักเรียนผู้บริหารโครงการซึ่งต้องฟังความเห็นเสียงส่วนใหญ่ของนักเรียน อันเป็นวิถีประชาธิปไตย ทำให้การดำเนินโครงการ/กิจกรรมด้านสิ่งแวดล้อมของโรงเรียนสามารถพัฒนาผู้เรียนให้มีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อมได้

อมรสิทธิ์ เทียนชูบ^{๑๐๗} ได้ศึกษาการจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนอยู่เจริญบุญมา เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการธนาคารขยะสำหรับ ชุมชนและเพื่อพัฒนาคู่มือฝึกอบรมให้ประชาชนมีความตระหนัก ความรู้ความเข้าใจ ทักษะเจตคติและ การมีส่วนร่วมในการจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน โดยการศึกษาจากครัวเรือนในชุมชนอยู่เจริญบุญมา การเก็บข้อมูลขยะครัวเรือนของกลุ่มตัวอย่างจำนวน ๕๐ครัวเรือน พบว่าขยะที่ประชาชนทิ้งส่วนใหญ่เป็นขยะรีไซเคิลมีปริมาณมากที่สุดคิดเป็นร้อยละ ๕๙.๒๐รองลงมาได้แก่ขยะย่อยสลายได้คิดเป็นร้อยละ ๓๔.๓๗ ขยะทั่วไปคิดเป็นร้อยละ ๔.๘๗ และน้อยที่สุดคือขยะอันตรายคิดเป็นร้อยละ ๑.๕๖ การจัดการธนาคารขยะชุมชนมีการบริหารจัดการเป็นเสมือนธนาคารออมทรัพย์เปิดดำเนินงานทุกวันเสาร์ โดยมีคณะทำงาน ๘ คน ทำหน้าที่รับซื้อ เก็บรวบรวม คัดแยกและขายขยะจากการซื้อขายขยะพลาสติก มีกำไรสูงสุด ๒๓.๐๗% รองลงมาคือเหล็กและกระดาดเท่ากันคือ ๒๐% อลูมิเนียม ๑๗.๖๕% และราคาซื้อ ขยายขยะจะเปลี่ยนแปลงไปตามตลาด ซึ่งมูลเหตุจูงใจในการจัดตั้งธนาคารขยะ เพราะต้องการจัดการ สิ่งแวดล้อมเมืองโดยชุมชนและเครือข่ายและเพิ่มรายได้ให้กับประชาชนในชุมชนทำให้ชุมชนมีกิจกรรมที่ หลากหลาย การมีส่วนร่วมเริ่มจากการที่ประชาชนคัดแยกขยะแล้งนำขยะไปขายที่ธนาคารขยะ เจ้าหน้าที่จะชั่งน้ำหนัก คัดราคา จะรับเป็นเงินสดหรือนำเงินเข้าบัญชีออมทรัพย์เพื่อรับเงินปันผลสิ้นปี คณะทำงานจะนำขยะที่ซื้อมาคัดแยกขยะแต่ละประเภทเพื่อที่จะนำไปขายต่อที่ศูนย์รับซื้อขยะรีไซเคิล มีรายได้กลับมาสู่ชุมชน โดยกำไรของธนาคารขยะมาจากผลต่างของราคาที่คณะทำงานกำหนดกับราคา ที่ขายให้กับร้านรับซื้อของเก่ารายได้นี้ใช้เป็นทุนหมุนเวียนและจัดตั้งเป็นกองทุนเพื่อใช้ในกิจกรรมต่าง ๆ ของการพัฒนาชุมชน ซึ่งส่งผลดีในการแก้ปัญหาสภาพแวดล้อมของชุมชนให้เป็นชุมชนที่น่าอยู่และเกิด ความร่วมมือต่อส่วนรวมจากทุก ๆ คน อุปสรรคและปัญหาที่พบคือ ปัจจัยทางตลาด เช่น การแข่งขัน ของร้านรับซื้อของเก่าบริเวณใกล้เคียง ราคาซื้อไม่แน่นอน

นิภา ดอกพิกุล^{๑๐๘} การศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอย : ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองรังสิต อำเภอรัญบุรี จังหวัดปทุมธานี ผลการศึกษาพบว่า ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมน้อยมากในการจัดการมูลฝอยร่วมกับเทศบาลเมืองรังสิตในทุกขั้นตอนของการจัดการ โดย รูปแบบของการมีส่วนร่วมเป็นลักษณะของการให้ข้อมูลเพื่อรณรงค์สร้างจิตสำนึกในการรักษา สิ่งแวดล้อม วิธีการคือจัดการอบรมให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมกับผู้นำชุมชน รณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ ประชาชนในชุมชนมีการคัดแยกขยะมูลฝอยรีไซเคิลเพื่อให้เกิดการลดปริมาณมูล

^{๑๐๗}อมรสิทธิ์ เทียนชูบ, “การจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนอยู่เจริญบุญมา เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร”, (การประชุมวิชาการเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ ๖: ๒๕๕๓),หน้า๓๙๐-๔๐๓.

^{๑๐๘}นิภา ดอกพิกุล. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอย: ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองรังสิต อำเภอรัญบุรี จังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์), ๒๕๕๘.

ฝอย ณ แหล่งกำเนิด และการนำกลับมาใช้ประโยชน์รวมถึงสาธิตการกำจัดมูลฝอยเปียกโดยการแปรรูปเป็นปุ๋ยน้ำจุลินทรีย์ แต่ประชาชนมิได้มีการนำความรู้มาสู่การปฏิบัติจริงในชุมชนแต่อย่างใด

Brueck^{๑๐๙} ได้ทำการศึกษาเรื่องการนำบรรจุภัณฑ์หมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ในประเทศเยอรมัน ซึ่งพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการร่วมมือแก้ไขปัญหามูลฝอยเป็นสิ่งจำเป็นและควร สร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนในระยะยาว โดยเริ่มตั้งแต่เยาว์วัยหรือตั้งแต่ชั้นประถมศึกษา เพราะจะทำให้นโยบายการลดปริมาณมูลฝอยและการนำกลับมาใช้ซ้ำ หรือการหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ เป็น มาตรการที่ทันสมัยบังเกิดผลได้อย่างสมบูรณ์แท้จริง

๒.๙.๒ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ

ในการศึกษาโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหูก ที่มีความเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมไว้ดังนี้

สมชาย ศิริมาตร และคณะ^{๑๑๐} ได้ศึกษาเรื่อง กระบวนการจัดการขยะจากครัวเรือนแบบพึ่งตนเองของชุมชนตำบลน้ำพาง อำเภอแม่ริม จังหวัดน่าน เป็นการศึกษาเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมของชุมชน ซึ่งจะนำไปสู่การพัฒนาเพื่อประโยชน์ของท้องถิ่นโดยเฉพาะ องค์การบริหารส่วนตำบล หรือ อบต. การศึกษา เน้นกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนเป็นสำคัญ โดยได้ศึกษาในทุกหมู่บ้าน จำนวน ๑๐ หมู่บ้านของตำบลน้ำพาง ซึ่งผลการศึกษามีดังต่อไปนี้ ขยะจากครัวเรือนที่พบในชุมชนบจัดแบ่งเป็นกลุ่มใหญ่ได้ ๒ กลุ่มคือ ขยะที่ไม่สามารถย่อยสลายหรือย่อยสลายได้ลำบาก และขยะที่ย่อยสลายได้เองในธรรมชาติ ซึ่งพบว่า ขยะที่ย่อยสลายได้ลำบาก มีแนวโน้มพบเพิ่มมากขึ้น โดยเฉพาะขยะประเภทพลาสติก เช่น ถุงพลาสติก ขวดพลาสติก ขวดแก้วหรือเศษแก้วชนิดต่างๆ นอกจากนี้ขยะที่สามารถย่อยสลายได้เองในธรรมชาติ ยังถูกปิดกั้นไม่ให้อย่อยสลายได้เนื่องจากถูกบรรจุอยู่ในถุงพลาสติกก่อให้เกิดปัญหาในการกำจัดเพิ่มขึ้นและมีแนวโน้มว่าถุงพลาสติกน่าจะเป็นขยะที่เป็นปัญหาสำคัญในอนาคต ทั้งนี้ขยะหลายชนิดซึ่งส่วนใหญ่เป็นบรรจุภัณฑ์ได้กลายเป็นภาระด้านงบประมาณของท้องถิ่นระดับ อบต.ในการนำไปกำจัด ด้วยข้อจำกัดในงบประมาณ งานการศึกษาครั้งนี้จึงได้เข้ามาสนับสนุนชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันที่จะปรับกระบวนการจัดการขยะให้สอดคล้องกับวิถีชีวิตของชุมชน โดยจัดให้มีการสำรวจข้อมูลและศักยภาพชุมชน การจัดเวทีแสดงความคิดเห็นในการจัดการขยะนับตั้งแต่ระดับกลุ่มเล็กๆ ในระดับวงสนทนากลุ่มย่อย ไปสู่การจัดเวทีเสวนาในระดับหมู่บ้าน เวทีประชาคม ในระดับตำบล และนำสิ่งที่ได้กลับไปสู่การปฏิบัติจริง

การศึกษากระบวนการจัดการขยะจากครัวเรือนของชุมชนในเขตตำบลน้ำพางเป็นการดำเนินกิจกรรมที่ครอบคลุมถึง การลดปริมาณขยะ การใช้ประโยชน์จากขยะและการกำจัดขยะโดยมุ่งเน้นกระบวนการพึ่งตนเองของชุมชนเป็นหลัก ซึ่งการดำเนินงานได้ดำเนินการดังนี้

^{๑๐๙}Brueck, S., M. Kousis., D. Richardson., and S. Young. **The politics of sustainable development: Theory, policies, and Practices within the European union, Great Britain: Creative print and Design, 1977.**

^{๑๑๐}สมชาย ศิริมาตร และคณะ, “การจัดการขยะจากครัวเรือนแบบพึ่งตนเองของชุมชนตำบลน้ำพาง อำเภอแม่ริม จังหวัดน่าน”, รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย,๒๕๔๖)บทคัดย่อ

๑) การกระตุ้นชุมชนให้เห็นคุณค่าของขยะด้วยการร่วมกันประยุกต์ใช้ประโยชน์จากขยะด้วยการพัฒนาเป็นผลิตภัณฑ์จากเศษวัสดุหรือเศษขยะในกลุ่มเยาวชนและกลุ่มแม่บ้าน พบว่าเศษวัสดุสามารถประยุกต์ใช้หลากหลายขึ้นอยู่กับจินตนาการของผู้ประยุกต์ใช้จะเห็นความสำคัญของขยะ

๒) การศึกษาดูงานวิธีการกำจัดขยะนอกพื้นที่พบว่าการมุ่งกำจัดขยะแต่เพียงอย่างเดียวไม่สามารถแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับขยะได้

๓) การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ด้วยวิธีต่าง ๆ ในพื้นที่ทั้งในระดับหมู่บ้านและตำบล พบว่าขยะจะมีมากหรือน้อยขึ้นอยู่กับวิธีการที่คนในชุมชนต้องร่วมมืออย่างจริงจังนับตั้งแต่วิธีการลดปริมาณขยะเป็นต้นว่า ครั้วเรือนและชุมชนต้องร่วมกันใช้วัสดุเหลือใช้ให้เกิดประโยชน์

๔) อบต.เป็นองค์กรที่มีหน้าที่กระตุ้นและสนับสนุนครั้วเรือนและกลุ่มต่าง ๆ ในระดับหมู่บ้านและตำบลให้ร่วมกันดำเนินการจัดทำกิจกรรมอย่างต่อเนื่องให้ลดปริมาณขยะลง การกำจัดขยะ โดยใช้วิถีชีวิตของชุมชนเป็นตัวขับเคลื่อน ประชาคมตำบล รับผิดชอบขับเคลื่อนการใช้วิถีชุมชนเพื่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรให้เกิดประโยชน์สูงสุด สภาวัฒนธรรมตำบลรับผิดชอบการใช้คุณค่าของวัฒนธรรมประเพณีชุมชนกับวิถีการดำรงชีวิตในชุมชนอย่างสอดคล้อง ทั้งนี้มีการดำเนินงานร่วมกันกับกลุ่มอื่น ๆ ในชุมชนเช่น กลุ่มแม่บ้าน ผู้สูงอายุ กลุ่ม อสม. เป็นต้น

ปัจจัยที่ทำให้การดำเนินงานเกี่ยวกับการจัดการขยะจากครั้วเรือนในชุมชนตำบลน้ำพางเป็นไปด้วยดีมีปัจจัยดังนี้ ๑) ความเป็นสังคมชนบทที่มีขนบธรรมเนียมประเพณีท้องถิ่นเป็นของตนเองได้มีโอกาสสำคัญที่จะเสริมสร้างปฏิสัมพันธ์ร่วมกัน ๒) รวมตัวของประชาชนในพื้นที่ในลักษณะความผูกพันกันในฐานะสมาชิกของหมู่บ้านและความเป็นญาติพี่น้องค่อนข้างสูงมีการร่วมมือดูแลช่วยเหลือเกื้อกูลกันเมื่อสมาชิกในหมู่บ้านได้รับความเดือดร้อน เช่น กลุ่มฌาปนกิจสงเคราะห์ของหมู่บ้าน กลุ่มแม่บ้านกลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้สูงอายุ กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน โดยเฉพาะกำนันหรือ ผู้ใหญ่บ้าน เป็นบุคคลที่ชาวบ้านให้ความเคารพเชื่อฟังภายในหมู่บ้านมีกฎกติการ่วมกันมีการสืบทอดต่อ ๆ กันมาถึงแม้จะมีการเปลี่ยนผู้นำหมู่บ้านที่ทางการกำหนดขึ้นแล้วก็ตาม ๓) กลุ่มแกนนำชุมชนต่างให้ความสนใจเอาใจใส่ต่อการดำเนินงานที่เกี่ยวกับขยะในครั้วเรือน ทั้งในระดับหมู่บ้านและระดับตำบลต่างมุ่งเน้นที่จะให้ประชาชนได้มีการกำจัดขยะในระดับหลังคาเรือน และดำเนินการกันเองภายในแต่ละหมู่บ้าน และ อบต. โดยมีปัจจัยด้านวิถีชีวิตชุมชนหรือวัฒนธรรมชุมชนเป็นแรงจูงใจให้ชุมชนมีการดำเนินการจัดการขยะจากครั้วเรือนค่อนข้างดี

ชาตรี อุ๋นใจ และคณะ^{๑๑๑} ได้ศึกษาเรื่อง“รูปแบบการจัดการขยะโดยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในเขตบริการโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดน่าน”พบว่าบริบทของชุมชนในเขตบริการโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ เป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ที่ราบลุ่มริมน้ำ ชาวบ้านมีอาชีพทำการเกษตรและค้าขาย ส่วนใหญ่มีฐานะปานกลางเดิมเป็นชุมชนขนาดเล็ก ปัจจุบันชุมชนได้ขยายใหญ่ขึ้น ประชากรเพิ่มจำนวนมากขึ้น ทำให้ประสบปัญหาขยะที่เกิดจากครั้วเรือนเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว แต่ก็มีจะเด่นคือ เป็นชุมชนที่มีความสามัคคี เป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน มีความพร้อมที่จะรับการพัฒนาเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้น มีกลุ่มพลังต่าง ๆ ชุมชนมีความสัมพันธ์กับโรงเรียนเป็นอย่างดี มี

^{๑๑๑}ชาตรี อุ๋นใจ และคณะ, “รูปแบบการจัดการขยะโดยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในเขตบริการโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ อำเภอดำรงวิทยะ จังหวัดน่าน”, รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์, (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๙), หน้า ๓-๔.

ความสนใจต่อการจัดการศึกษา ศักยภาพของโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ ที่เอื้อต่อการศึกษารูปแบบการจัดการขยะโดยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนมีจุดแข็ง มากกว่าจุดอ่อน บุคลากรของโรงเรียนเป็นผู้มีความรู้ มีประสบการณ์ มีความตื่นตัวต่อการเรียนรู้วิทยาการใหม่ ๆ มีความกระตือรือร้นในการแก้ไขปัญหาของชุมชน มีธรรมเนียมในการบริหารงานอย่างชัดเจน

การจัดการขยะในเขตโรงเรียนและชุมชนในเขตบริการของโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ เป็นปัญหาที่กำลังเข้าสู่ขั้นวิกฤตที่จะต้องได้รับการแก้ไขอย่างเร่งด่วน การแก้ไขปัญหายังไม่เป็นระบบ ไม่มีการวางแผนอย่างชัดเจน ขาดการประสานงานซึ่งกันและกัน แม้จะมีการจัดเก็บขยะอยู่แล้วก็ตาม ไม่มีการคัดแยกขยะที่ควรทิ้ง หรือนำไปใช้ประโยชน์ได้

รูปแบบการจัดการขยะโดยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในเขตบริการโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ นั้น ผู้มีส่วนร่วมทุกฝ่ายได้ร่วมกันดำเนินการทั้งในโรงเรียนและชุมชนในเขตบริการภายในโรงเรียน ได้นำไปบูรณาการในแผนการเรียนการสอนทุกสาระการเรียนรู้ และนำไปดำเนินการในรูปของกิจกรรมพัฒนาผู้เรียน อันได้แก่ งานเขตสรีรศึกษาความสะอาดบริเวณโรงเรียน ธนาการขยะกลุ่มยูวเกษตร ในส่วนของชุมชนได้นำรูปแบบที่เหมาะสมสำหรับชุมชนไปใช้ในระยะแรก ๓๐ ครั้วเรือน ภายหลังต่อมาได้ขยายไปทุกครัวเรือน มีคณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้รับผิดชอบร่วมกัน โดยได้รับการสนับสนุนงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ ตลอดจนวิธีการดำเนินการจากองค์การบริหารส่วนตำบลแสนทอง

ผลการดำเนินงาน เกิดผลดีต่อโรงเรียน คือ โรงเรียนมีความสะอาด สภาพสิ่งแวดล้อมภายในโรงเรียนเอื้อต่อการเรียนรู้ โรงเรียนเป็นแหล่งเรียนรู้ของสังคมทั้งในเขตและนอกเขตบริการโรงเรียน ได้ทำหน้าที่เป็นผู้นำทางปัญญาแก่ชุมชน ผลดีต่อนักเรียน คือ นักเรียนมีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ โดยเฉพาะด้านการจัดการขยะที่เหมาะสม มีสุขนิสัยที่ดี มีสามัคคี ความรับผิดชอบสูง ผลดีที่มีต่อครู คือ มีการทำงานเป็นทีม จัดการสอนเชิงบูรณาการเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม ครูได้ทำงานตามที่ตนเองถนัดและมีความสนใจ และได้เกิดการเรียนรู้อยู่ตลอดเวลา จากผลการแลกเปลี่ยนเรียนรู้กับผู้ที่มาศึกษาดูงาน ผลดีที่มีต่อชุมชน ทำให้ชุมชนเกิดความตระหนักการแก้ไขปัญหาขยะและเข้ามามีส่วนร่วมดำเนินการวิจัย ครัวเรือนในชุมชนเกิดความสะอาด การจัดการขยะเป็นระบบถนนหนทางสะอาด มีรายได้จากการขายขยะ หลายหน่วยงานทั้งภาครัฐและเอกชนได้เข้ามาสนับสนุนการดำเนินงาน ทั้งด้านงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์และแรงงาน เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลแสนทอง สำนักงานเกษตรอำเภอท่าม่วง ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีเกษตรตำบลแสนทอง สำนักพัฒนาที่ดินจังหวัดน่าน เป็นต้น ส่วนปัญหา อุปสรรค และข้อเสนอแนะในการดำเนินงานที่พบ เช่น ทีมคณะทำงาน และชุมชนขาดความรู้ ในเรื่องการทำวิจัย ชุมชนอยากให้มีการขยายพื้นที่การวิจัยให้ครอบคลุมทั้งตำบลในอนาคต

อภพร ศรีสนอง^{๑๑๒} ได้ศึกษาเรื่อง “ ปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี” จากการศึกษาพบว่า องค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรีจะมีหน้าที่ในการกำจัดขยะมูลฝอยรวมถึงการขนส่ง การเก็บรวบรวม โดยใช้วิธีการจัดการแบบบูรณาการ ๑) การคัดแยกขยะ ๒) การใช้เตาเผาขยะ ๓) การทำการฝังกลบขยะ ๔) นำกลับมาใช้ใหม่ ๕) ทำปุ๋ย โดยวิธีการกำจัดขยะโดยเริ่มจากการคัดแยกขยะ นำวัสดุที่มีค่าออกไปจำหน่าย และหลังจากนั้นก็ทำการคัดแยกในส่วน

^{๑๑๒} อภพร ศรีสนอง, “ปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี” วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยบูรพา.๒๕๕๑)

อื่นๆต่อไปโดยนำออแกรนิคหรือวัชพืชไปผลิตปุ๋ยชีวภาพ และก๊าซชีวภาพ ก๊าซชีวภาพที่ได้นำไปใช้เป็นเชื้อเพลิงสำหรับผลิตกระแสไฟฟ้า

มานิตย์ เขียวดารา^{๑๑๓} ได้ศึกษาเรื่อง “การบริหารจัดการขยะมูลฝอยในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี” พบว่า ในระยะสั้นควรดำเนินการ ดังนี้ ๑) ระดับจังหวัด ให้จัดทำแผนปฏิบัติการสนับสนุนองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นเพื่อขอรับการสนับสนุนงบประมาณ ๒) ระดับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ควรดำเนินการรณรงค์ให้แต่ละครัวเรือนในชุมชนลดปริมาณขยะมูลฝอย นอกจากนี้ควรให้มีการคัดแยกขยะ จัดหาถังรองรับขยะและรถขนขยะที่มีขีดจำกัดให้เพียงพอ รวมทั้งสนับสนุนการจัดตั้งธนาคารขยะในโรงเรียน ในระยะยาว ควรมีการศึกษาแนวทางการบริหารจัดการขยะมูลฝอยในระดับจังหวัด ดังนี้ ๑) นำขยะมูลฝอยมาผลิตกระแสไฟฟ้าจากก๊าซมีเทนที่เกิดขึ้นในบ่อฝังกลบ ๒) แปรรูปพลาสติกเป็นน้ำมัน ๓) นำขยะที่เป็นสารอินทรีย์มาผลิตปุ๋ยหมัก และน้ำหมักชีวภาพในเชิงการค้า ๔) จัดตั้งศูนย์กำจัดขยะมูลฝอยเพื่อให้องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นใช้ประโยชน์ร่วมกัน

พลอยอำไพ แก้วแสงอ่อน^{๑๑๔} ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบทางพื้นที่ของกลุ่มการจัดการจัดการขยะในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่” พบว่า การกระจายของขยะส่วนใหญ่อยู่ที่ร้านค้า โรงเรียน ถนน ตามลำดับ รูปแบบการดำเนินงานของกลุ่มจัดการขยะในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่ สรุปได้ว่าวิธีการจัดเก็บขยะส่วนใหญ่ให้วิธีการคัดแยกประเภทเพื่อขาย มีเพียงส่วนน้อยที่ใช้วิธีทิ้งถังเทศบาล จะเห็นได้ว่ามีรูปแบบการจัดการที่เหมือนกัน คือมีวิธีการจัดการขยะโดยการคัดแยกเพื่อขาย มีการจ่ายค่าตอบแทนเป็นเงิน มีเวลาการให้บริการในวันจันทร์-วันเสาร์ มากที่สุด รองลงมาให้บริการวันจันทร์ถึงวันศุกร์ และให้บริการทุกวันตามลำดับ ซึ่งรูปแบบการดำเนินการส่วนใหญ่เหมือนกันยกเว้นเวลา

อุบล วุฒิพรโสภณ^{๑๑๕} ได้ศึกษาเรื่อง “รูปแบบโครงสร้างองค์ประกอบเชิงสังคมในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบล” พบว่า องค์ประกอบการจัดการขยะมูลฝอยเชิงสังคมขององค์การบริหารส่วนตำบลเรียงลำดับตามความสำคัญขององค์ประกอบคือการจัดกิจกรรม ความตระหนัก การศึกษา และการมีส่วนร่วม และรูปแบบโครงสร้างองค์ประกอบเชิงสังคมในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบล ประกอบด้วยองค์ประกอบหลักและองค์ประกอบย่อยคือองค์ประกอบการจัดกิจกรรม (การชักนำ – ส่งเสริมและการทำผลิตภัณฑ์จากขยะ) ความตระหนัก (การทำให้เป็นแบบอย่างและสร้างความสำนึก) การศึกษา (ให้ความรู้และรับความรู้) และการมีส่วนร่วม (ร่วมในกระบวนการและร่วมโดยสมัครใจ)

^{๑๑๓} มานิตย์ เขียวดารา, “การบริหารจัดการขยะมูลฝอยในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี”, รายงานการวิจัย, (สาขาวิทยบริการเฉลิมพระเกียรติ: มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒).

^{๑๑๔} พลอยอำไพ แก้วแสงอ่อน, “รูปแบบทางพื้นที่ของกลุ่มการจัดการขยะในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๒).

^{๑๑๕} อุบล วุฒิพรโสภณ, “รูปแบบโครงสร้างองค์ประกอบเชิงสังคมในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบล”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยคริสเตียน, ๒๕๕๓).

ทวีช ยะปะนันท์^{๑๑๖} ได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบการจัดการขยะของเทศบาลตำบลสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่ พบว่า การวิจัยครั้งนี้ได้เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสาร วิเคราะห์ปัญหา และแสดงความคิดเห็น และสร้างรูปแบบการจัดการขยะมูลฝอย ซึ่งได้รูปแบบ ๓ รูปแบบ คือ การจัดตั้งธนาคารขยะชุมชน การจัดตั้งกลุ่มน้ำหมักชีวภาพ และการเปลี่ยนแปลงรูปแบบการรวบรวมขยะจากถังเป็นการใช้ถุงขยะ โดยปริมาณขยะที่เกิดขึ้นในครัวเรือนประมาณวันละ ๑.๐๐ – ๒.๐๐ กิโลกรัม มีการคัดแยกขยะก่อนนำไปทิ้งถังขยะ ปฏิบัติ เป็นประจำร้อยละ ๓๖.๕๐ โดยประเภทขยะต่าง ๆ เช่น กระป๋อง/พลาสติก/ขวดแก้ว/กระดาษ/เศษอาหาร ปฏิบัติเป็นประจำ ร้อยละ ๕๑.๒๐ การจัดตั้งธนาคารขยะในรูปแบบของคณะกรรมการเพื่อเป็นแกนกลางในการประสานกับชุมชนในแต่ละครัวเรือนเพื่อนำขยะที่คัดแยกแล้วมาขายที่วัดจากนั้น ประสานงานกับร้านรับซื้อของเก่าเพื่อมารับซื้อขยะจากทางกลุ่ม การแยกขยะที่สามารถขายได้นำไป ขายทุกเดือน ส่วนประเภทขยะที่ย่อยสลายได้ให้นำไปทำน้ำหมักชีวภาพ

Carolina Armijo de Vega, Sara Ojeda-Benitez and Ma. Elizabeth Ramirez Barreto^{๑๑๗} ได้ศึกษาเกี่ยวกับ สถาบันการศึกษาของชาวแม็กซิกันกับโปรแกรมการจัดการขยะมูลฝอย : กรณีศึกษาเป็นมหาวิทยาลัย ผลการศึกษา สรุปได้ว่า ประเทศแม็กซิกันมีโอกาสในการจัดการขยะ มูลฝอยให้มีความยั่งยืนได้ยากมาก สิ่งที่สถาบันศึกษาควรปฏิบัติ การจัดอบรมให้อาจารย์มีความรู้และ วิธีการในการจัดการขยะมูลฝอยและรีไซเคิล มีการจัดกิจกรรมการลดปริมาณขยะมูลฝอยภายในสถาบัน การแยกขยะมูลฝอยในสถาบันมีการรณรงค์ให้นักศึกษาได้มีส่วนร่วมในโครงการที่มีกิจกรรมการรีไซเคิล และการลดปริมาณขยะมูลฝอย สนับสนุนและจัดให้นักศึกษาได้มีโอกาสเยี่ยมชมศูนย์การรีไซเคิลและ สถานที่ฝังกลบขยะมูลฝอยของเมือง เป็นต้น

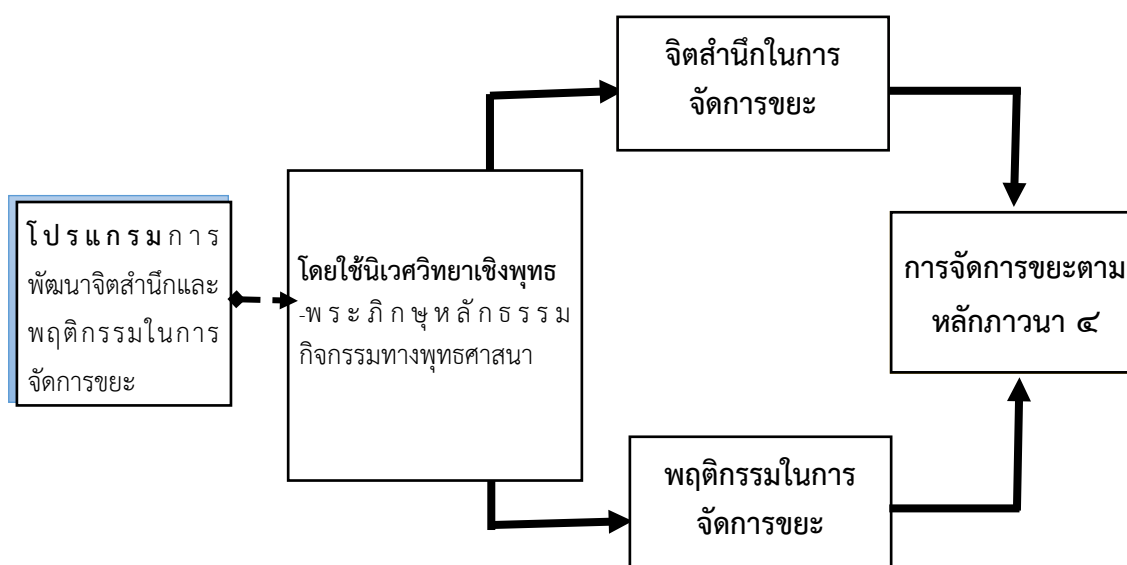
สรุป สำหรับการศึกษางานวิจัยในเบื้องต้น พบว่า เป็นการศึกษาแบบวิธีในการกำจัดขยะในเชิงปฏิบัติแต่ยังไม่มีการวิจัยที่ส่งเสริมด้านการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมต่อการจัดการขยะภายในชุมชน ผู้ศึกษาจึงมีความสนใจศึกษาการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมการจัดการขยะตามหลักทฤษฎี ๔ โดยใช้ในเวทีวิทยาเชิงพุทธ เพื่อเป็นการส่งเสริมหลักธรรมที่จะเป็นการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกพร้อมทั้งพฤติกรรมที่ดีของประชาชน

^{๑๑๖} ทวีช ยะปะนันท์, “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบการจัดการขยะ ของเทศบาลตำบลสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่”, การศึกษาด้วยตนเองสาธิตธรรมศาสตร์มหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยพะเยา, ๒๕๕๕)

^{๑๑๗} Carolina Armijo de Vega, Sara Ojeda-Benitez and Ma. Elizabeth Ramirez-Barreto (2003). Mexican educational institutions and waste Management programmes a University case study. Resources, Conservation and Recycling Vol. 39, Issue 3. October. p. 283-296.

๒.๙ กรอบแนวคิดในการวิจัย

กรอบแนวคิดในการศึกษาวิจัยเรื่องนี้ มีกรอบแนวคิดที่สำคัญในลักษณะของกระบวนการ และวิธีการศึกษาวิจัย รวมทั้งผลลัพธ์จากการศึกษา มีกรอบแนวคิดในการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๒.๒ กรอบแนวคิดในการวิจัย

บทที่ ๓

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ได้กำหนดวิธีดำเนินการวิจัย ดังนี้

- ๓.๑ รูปแบบการวิจัย
- ๓.๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง/กลุ่มผู้ให้ข้อมูลหลัก
- ๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย
- ๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล
- ๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล
- ๓.๖ สถิติที่ใช้การวิจัย

๓.๑ รูปแบบการวิจัย

รูปแบบการวิจัยเป็นการวิจัยเชิงทดลอง(Experimental Research) แบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) ประกอบด้วย การวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยการประชุมกลุ่มเฉพาะ สำหรับการวิจัยเชิงปริมาณ (Quantitative Research) โดยการแจกแบบสอบถาม

๓.๒ ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ/กลุ่มตัวอย่าง

ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ/กลุ่มตัวอย่าง แบ่งเป็น ๒ กลุ่มดังนี้

กลุ่มที่ ๑ ประชากรและกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ กลุ่มผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา โดยเฉพาะในกลุ่มพระนักเทศน์ในพื้นที่ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี มีประมาณ ๒๐ รูป และทำการสุ่มแบบบังเอิญ คือ เมื่อติดต่อท่านผู้เชี่ยวชาญ ท่านเต็มใจเข้าร่วมประชุมสนทนากลุ่มเฉพาะ ในการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก ซึ่งมีจำนวน ๑๒ รูป คือ

- ๑) เจ้าคณะตำบลคลองหก
- ๒) เจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม
- ๓) เจ้าอาวาสวัดผลาหาร
- ๔) เจ้าอาวาสวัดพุทธชินวงศ์
- ๕) เจ้าอาวาสวัดหว่านบุญ
- ๖) เจ้าอาวาสวัดอู่ข้าว

- ๗) เจ้าอาวาสวัดมูลเหล็ก
- ๘) เลขานุการเจ้าคณะตำบลคลองหก
- ๙) เลขานุการวัดปัญญานันทาราม
- ๑๐) พระวิปัสสนาจารย์ของวัดปัญญานันทาราม
- ๑๑) ผู้อำนวยการค่ายพุทธบุตร
- ๑๒) เลขานุการค่ายพุทธบุตร

กลุ่มที่ ๒ ประชากรและกลุ่มตัวอย่าง

ประชากรศึกษา คือ กลุ่มประชาชนผู้มาวัดฟังธรรมในช่วงที่เก็บข้อมูล โดยกลุ่มตัวอย่างจะถูกสุ่มแบบบังเอิญจากประชากรศึกษาที่ยินยอมเข้าร่วมโปรแกรมทั้ง ๕ ครั้ง โดยสมัครใจเข้าร่วมในช่วงที่เก็บข้อมูล ซึ่งมีจำนวน ทั้งหมด ๖๐ รูป/คน โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่ม กลุ่มละ ๓๐ คือ ๑) กลุ่มทดลอง ๓๐ รูป/คน ๒) กลุ่มควบคุม ๓๐ รูป/คน

๓.๓ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

๓.๓.๑ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงคุณภาพ

เป็นการสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ในกลุ่มตัวอย่างผู้ให้ข้อมูลสำคัญ เพื่อสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๓.๓.๒ เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัยเชิงปริมาณ

ลักษณะเครื่องมือการวิจัยเป็นแบบสอบถาม เพื่อการประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ การประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ และประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะ ซึ่งแบ่งแบบสอบถามประกอบด้วย ๓ แบบ คือ

- ๑ แบบสอบถามเกี่ยวกับความรู้ด้านภาวนา ๔
- ๒ แบบสอบถามจิตสำนึกในการจัดการขยะ
- ๓ แบบสอบถามพฤติกรรมในการจัดการขยะ

๓.๓.๓ การออกแบบเครื่องมือ มีดังนี้

๑. การออกแบบเครื่องมือ การออกแบบสอบถามเกี่ยวกับความรู้ด้านภาวนา ๔ แบบสอบถามจิตสำนึกในการจัดการขยะและแบบสอบถามพฤติกรรมในการจัดการขยะ โดยผู้ศึกษาได้นำแบบสอบถามของคุณ สุภาฯ ชันดี, และคณะ มาพัฒนาความเป็นปรนัย โดยการปรับภาษาและนำมาปรับปรุงแก้ไขให้ตรงกับเนื้อหา ในเรื่อง โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔

๒. การหาคุณภาพของเครื่องมือ โดยนำแบบสอบถามไปทดลองใช้กับกลุ่มที่ไม่ใช่กลุ่มตัวอย่างในโปรแกรมที่กำหนดไว้ จำนวน ๒๕ คน เพื่อประเมินความเชื่อมั่นและปรับปรุงเป็นครั้งสุดท้ายก่อนนำไปใช้เก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่าง

๓.๔ การเก็บรวบรวมข้อมูล

๓.๔.๑ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงคุณภาพ

เป็นการสนทนากลุ่มเฉพาะของผู้ให้ข้อมูลสำคัญ (Focus Group Discussion)

ในการวิจัยครั้งนี้ ผู้ศึกษาทำการเก็บรวบรวมข้อมูลจากผลการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญที่เป็นพระสงฆ์ โดยการ (Focus Group Discussion) เรื่องโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ซึ่งมีขั้นตอนดำเนินการ ดังนี้

๑) ติดต่อประสานงานผู้เชี่ยวชาญทางศาสนา คือ พระสงฆ์ เพื่อขอความร่วมมือในการสนทนากลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญจากจำนวน ๒๐ รูป ในการ (Focus Group Discussion) แต่ได้เข้าร่วมทั้งสิ้นจำนวน ๑๒ รูป พร้อมชี้แจงรายละเอียด วัตถุประสงค์ ขั้นตอน กระบวนการ และนัดหมายสถานที่ วัน และเวลา ในการสนทนากลุ่มเฉพาะ

๒) ขอนหนังสือ จากหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาการพัฒนาสังคม คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย

๓) จัดเตรียมแบบสอบถาม และเอกสาร ให้เพียงพอกับพระสงฆ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๔) ประสานงานเพื่อแจ้ง วัน เวลา สถานที่ กับกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ

๕) จัดเตรียมสถานที่ ทีมงาน และดำเนินการสนทนาด้วยตนเอง

๖) ดำเนินการประชุมกลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion)

๗) ผลที่ได้ คือ โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ

๘) นำผลที่ได้คือ โปรแกรมไปทดลอง

๓.๔.๒ การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงทดลอง

โดยผู้ศึกษาเก็บรวบรวมข้อมูลจากการทดลอง ดังต่อไปนี้

๑) ขั้นตอนในการเลือกกลุ่มตัวอย่างจากกลุ่มที่ยินยอมเข้าร่วมโปรแกรมทั้ง ๕ ครั้งและสมัครใจที่เข้าร่วมโปรแกรมจำนวน ๖๐ คน โดยการสุ่มแบบบังเอิญด้วยการลงทะเบียนจากทั้งหมด ๖๐ คน สลับกัน คือ คนที่ ๑ มาเข้า กลุ่มทดลอง คนที่ ๒ มาเข้ากลุ่มควบคุม แบ่งเป็นกลุ่มทดลอง ๓๐ คน และกลุ่มควบคุม ๓๐ คน

๒) ขั้นตอนในการควบคุมการทดลองโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี คือ ตัวแปรต้น ตัวแปรตาม ซึ่งมีขั้นตอน ดังนี้

- ตัวแปรต้น เป็นการควบคุม โปรแกรมการเทศน์

- ตัวแปรตาม เป็นการควบคุม วัน เป็นวันอาทิตย์ ช่วงก่อนพระฉันภัตตาหารเพล ห้องเรียน สถานที่ ในการเทศน์ทุกครั้งในทีเดียวกัน ผู้เทศน์ ต้องเป็นพระภิกษุรูปเดียวตลอดในการเทศน์

๓) ขั้นตอนในการดำเนินการทดลอง โดยการเก็บข้อมูลครั้งที่ ๑ (Pre-Test) ก่อนการทดลองเป็นเวลา ๑ เดือน นำเครื่องมือที่เป็นแบบสอบถามทั้ง ๓ แบบ คือแบบสอบถามเกี่ยวกับ

ความรู้ด้านภาวนา ๔ แบบสอบถามเกี่ยวกับจิตสำนึกในการจัดการขยะ แบบสอบถามเกี่ยวกับพฤติกรรมในการจัดการขยะ เก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างทั้ง ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มทดลอง จำนวน ๓๐ คน กลุ่มควบคุม จำนวน ๓๐ คน ในช่วงดำเนินการของโปรแกรม

๔) ขั้นตอนในการเก็บข้อมูลครั้งที่ ๒ (Prost-Test ๑) หลังการทดลองในสัปดาห์ที่ ๕ นำเครื่องมือที่เป็นแบบสอบถามความรู้ด้านภาวนา ๓ แบบ คือแบบสอบถามเกี่ยวกับความรู้ด้านภาวนา ๔ แบบสอบถามเกี่ยวกับจิตสำนึกในการจัดการขยะ แบบสอบถามเกี่ยวกับพฤติกรรมในการจัดการขยะ เก็บข้อมูลกับกลุ่มตัวอย่างทั้ง ๒ กลุ่ม คือ กลุ่มทดลอง จำนวน ๓๐ คน กลุ่มควบคุม จำนวน ๓๐ คน ในช่วงดำเนินการของโปรแกรม

๕) ขั้นตอนในการเก็บข้อมูลครั้งที่ ๓ (Prost-Test ๒) หลังจากการทดลองไปแล้ว ๑ เดือน เก็บข้อมูลครั้งที่ ๓ เป็นการติดตามผลการทดลอง (Follow-up study) หลังการทดลอง ๑ เดือน โดยให้กลุ่มตัวอย่างตอบแบบสอบถามประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ แบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี อีกครั้งจำนวน ๓๐ รูป/คน ของทั้งสองกลุ่ม

๖) ขั้นตอนในการวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสอบถามทั้ง ๓ ครั้งของ ๒ กลุ่ม คือกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ทั้งแบบสอบถามการประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ แบบสอบถามประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะและแบบสอบถามประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะ

๓.๕ การวิเคราะห์ข้อมูล

๓.๕.๑ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพ ได้แก่ การวิเคราะห์และสังเคราะห์ข้อมูลโดยใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (Content analysis) โดยการวิเคราะห์การสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ให้เห็นองค์ประกอบตามลักษณะของข้อมูลเชิงประจักษ์ โดยอาศัยข้อมูลการสนทนากลุ่ม ของกลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญ โดยผู้ศึกษานำข้อมูลเชิงคุณภาพมาประกอบการวิเคราะห์และสังเคราะห์สรุปผลและอภิปรายผลว่าสมบูรณ์หรือไม่ตามลำดับ

๓.๕.๒ การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ ได้แก่

๓.๕.๒.๑ ข้อมูลทั่วไปของผู้ตอบแบบสอบถาม คือ เพศ อายุ การศึกษา สถานะ เป็นการวิเคราะห์ข้อมูลสถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) วิเคราะห์โดยการแจกแจงความถี่ (Frequency) และหาร้อยละ (Percentage)

๓.๕.๒.๒ เป็นแบบสอบถามระดับความรู้ ด้านภาวนา ๔ เป็นการวิเคราะห์ความสัมพันธ์และอำนาจการทำนายของปัจจัยต่างๆต่อการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ใช้ Multiple Regression analysis และสถิติเปรียบเทียบใช้ One way ANOVA

๓.๕.๒.๓ เป็นแบบสอบถามความคิดเห็นเกี่ยวกับจิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะ เป็นการใช้มาตราวัดแบบลิเคิร์ต (Likert Scale) ซึ่งกำหนดการให้คะแนนค่าของแบบสอบถาม ดังนี้

- ๔ คะแนน หมายถึง เห็นด้วยอย่างยิ่ง
- ๓ คะแนน หมายถึง เห็นด้วย
- ๒ คะแนน หมายถึง ไม่แน่ใจ
- ๑ คะแนน หมายถึง ไม่เห็นด้วย

๓.๖ สถิติที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

การวิเคราะห์ข้อมูล สถิติที่ใช้ในการวิจัยครั้งนี้ มี ๒ ประเภท ได้แก่

๓.๖.๑ สถิติเชิงพรรณนา (Descriptive Statistic) ได้แก่ ค่าความถี่ (Frequency) และ หาค่าร้อยละ (Percentage) ค่าเฉลี่ย ($\bar{X}$) ส่วนเบี่ยงเบนมาตรฐาน (S.D.) เพื่อบรรยายข้อมูลทั่วไป

สูตรการหาค่าสถิติที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

๑) ค่าร้อยละ (%)

$$\text{ร้อยละ (Percentage)} = \frac{f \times 100}{n}$$

เมื่อ f หมายถึง ความถี่

n หมายถึง จำนวนผู้ตอบแบบสอบถามทั้งหมด

๓.๖.๒ สถิติเชิงอนุมานหรืออ้างอิง(Inferential Statistics) ได้แก่ (T-test) และการทดสอบความแปรปรวนแบบทางเดียว (one-way ANOVA Or F-test) ถ้าพบความแตกต่างอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ จะทดสอบความแตกต่างของค่าเฉลี่ยเป็นรายคู่ด้วยวิธีการของ เชฟเฟ้(Scheffe) สูตรการหาค่าสถิติที่ใช้ในการวิจัย มีดังนี้

๑) การวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (one-way ANOVA) หรือ (F- test)

$$F = \frac{MS_b}{MS_w}$$

F = อัตราส่วนของความแปรปรวน

MS_b = ค่าความแปรปรวนระหว่างกลุ่ม

MS_w = ค่าความแปรปรวนภายในกลุ่ม

๒) การวิเคราะห์ข้อมูล การเปรียบเทียบความแตกต่างของคะแนนเฉลี่ย 2 กลุ่มที่มีความสัมพันธ์กัน(ไม่อิสระจากกัน) เช่น ทดสอบก่อนการทดลองและทดสอบหลังการทดลอง โดยใช้ค่าแจกแจง t - test แบบ Dependent Samples ดังนี้

$$t = \frac{\sum D}{\sqrt{\frac{N \sum D^2 - (\sum D)^2}{N-1}}}; df = n-1$$

เมื่อ	t	แทน	ค่าสถิติที่ใช้ในการพิจารณาใน t - distribution
	D	แทน	ความแตกต่างของคะแนนแต่ละคู่
	N	แทน	จำนวนคู่ของคะแนน
	$\sum D$	แทน	ผลรวมทั้งหมดของผลต่างของคะแนนก่อนและ
หลังการทดลอง	$\sum D^2$	แทน	ผลรวมของกำลังสองของผลต่างของคะแนนก่อน
และหลังการทดลอง			

๓) การวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณ (Multiple Regression Analysis) เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างตัวแปรอิสระหรือตัวแปรต้นที่ทำหน้าที่พยากรณ์ตั้งแต่ ๒ ตัวขึ้นไปกับตัวแปรตาม ๑ ตัว ในการวิเคราะห์การถดถอยพหุคูณนั้นจะต้องหาค่าสัมประสิทธิ์สหสัมพันธ์พหุคูณ (Multiple Correlation Coefficient) เพื่อให้ทราบถึงความสัมพันธ์ระหว่าง ตัวแปรอิสระหรือการถดถอยพหุคูณ จะต้องหาสมการถดถอยเพื่อใช้ในการพยากรณ์ของตัวแปรตาม (Y) และหาค่าความคลาดเคลื่อนมาตรฐาน รวมทั้งหาค่าสหสัมพันธ์พหุคูณ (Multiple Correlation) เพื่อหาความสัมพันธ์เชิงเส้นตรงที่เป็นไปได้สูงสุดระหว่างตัวแปรอิสระหรือตัวแปรต้นกับตัวแปรตาม

บทที่ ๔

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลการวิเคราะห์เรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวะ ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” ผู้ศึกษาจะวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณ จากการสนทนากลุ่ม (Focus Group Discussion) และการวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณ จากแบบสอบถาม ซึ่งแบ่งออกเป็นส่วนดังต่อไปนี้

๑. เพื่อช่วยกันสร้างโปรแกรมการเทศน์เพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวะ ๔
๒. ผลการสร้างโปรแกรมตามหลักภาวะ ๔ ประเมินความรู้ประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ และพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ
๓. ผลการนำเสนอโปรแกรม
๔. องค์ความรู้จากการวิจัย

๔.๑ ผลการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวะ ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

จากการประชุมกลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ผู้นำฝ่ายพระภิกษุในตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐ ณ อาคารศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนา วัดปัญญานันทาราม โดยเริ่มในเวลา ๙.๐๐- ๑๖.๐๐ น. เป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภาวะ ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ดังผลการศึกษาต่อไปนี้

๑) สภาพปัญหาและความจำเป็น

ในสภาวะสังคมปัจจุบัน ปัญหาของขยะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และส่งผลกระทบต่อประชาชน โดยเฉพาะในเขตชุมชน จึงทำให้มีการวางแผนการจัดการ “ขยะ” โดยการเก็บขนขยะ การคัดแยกขยะ และการสร้างจิตสำนึกทางการจัดการขยะแก่ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมทางสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เรื่องง่าย แต่การอาศัยระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธในชุมชนที่มีบทบาทสำคัญที่จะช่วยสร้างความตระหนักความเข้าใจ และความรู้ที่ดีด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการแก้ไขปัญหาขยะที่อยู่รอบตัวเราและในชุมชนนั้น จึงควรมุ่งเน้นในการใช้ “วัด” ที่เป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธในชุมชน โดยมีพระภิกษุเป็นผู้ดูแลวัด และทำหน้าที่อบรมสั่งสอนด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมอันดีตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อเป็นการนำพาประชาชน และชุมชนเข้ามามี

ส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการแก้ปัญหาขยะ ด้วยการให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ และเกิดจิตสำนึกที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการจัดการขยะอย่างถูกต้อง เพื่อช่วยลดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมในด้านปัญหาของขยะต่อไป

ดังนั้นถ้าหากมีการนำหลักธรรมเพื่อมาปลูกฝังความรู้ด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะอย่างจริงจัง และถูกวิธี โดยการอาศัยระบบนิเวศเชิงพุทธในชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นวิธีการลดปัญหาของขยะและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับหนึ่งของชุมชนเพื่อให้การดำเนินการให้ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะที่เหมาะสมในลักษณะของโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๒) หลักการ

หลักการโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะมีหลักการ เป็นการแก้ปัญหาให้กับชุมชนด้วยการนำหลักพุทธ มาประยุกต์ใช้ในการทำให้ชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการทำกิจกรรมกับทางวัด ด้วยการนำให้ชาวบ้านเริ่มมีประเพณีที่ดี ทำดีเพื่อส่วนรวมทำให้ชาวบ้านเกิดความรู้สึกมีจิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ดังนี้

(๑) เป็นโปรแกรมฝึกอบรมที่เน้นด้านการให้ความรู้ด้านภavana ๔ และการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

(๒) เป็นโปรแกรมที่เน้นการอบรมด้วยการแสดงธรรม

(๓) เป็นโปรแกรมที่เน้นผู้เข้ารับการฝึกอบรมที่เป็นบุคคลทั่วไป^๑

๓) เป้าหมาย

ผู้เข้าฝึกอบรม จะต้องมีความรู้ด้านภavana ๔ พร้อมทั้งจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่เพิ่มขึ้นดังนี้

(๑) สามารถตอบได้ว่าภavana ๔ มีอะไรบ้าง

(๒) ความรู้สึกด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะต้องมีการพัฒนาขึ้น^๒

๔) จุดมุ่งหมายของโปรแกรม

สามารถนำหลักภavana ๔ เข้ามาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ โดยมีพระสงฆ์ทำหน้าที่เหนี่ยวนำใจคนในชุมชนให้มีส่วนร่วมในการจัดการขยะร่วมกันโดยผู้เข้ารับการฝึกอบรมจะต้องมีความรู้หลักการภavana ๔ กับจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะเพิ่มขึ้น ดังนี้

(๑) เป็นโปรแกรมที่พัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

(๒) เป็นโปรแกรมที่ประยุกต์หลักธรรมะกับการพัฒนาจิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะด้วยการบรรยายธรรมโดยพระสงฆ์^๓

^๑ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๒ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๒ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๓ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๓ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๔ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

๕) ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดงธรรม

ระยะเวลาดำเนินการ ๕ ครั้ง โดยเป็นการแสดงธรรมตามหัวข้อที่วางไว้ในแต่ละครั้ง ส่วนในครั้งสุดท้ายเป็นการสรุปเนื้อหาสาระที่เกี่ยวกับการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๖) การเลือกพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม

การเลือกผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม เป็นบทบาทที่สำคัญในการขับเคลื่อนโปรแกรม เพราะเป็นการประสานพุทธธรรมเข้าไปในการให้ความรู้ทั้งด้านภาวนา ๔ และการพัฒนาจิตสำนึกในการจัดการขยะ และพฤติกรรมในการจัดการขยะ โดยที่พระสงฆ์มักมีบทบาทช่วยสั่งสอน อบรม พุทธศาสนิกชนของไทยอยู่เสมอทั้งโดยทางตรงและทางอ้อม พระสงฆ์ผู้มีวินัยเคร่งครัดและมีความรู้ทางวิชาการเป็นอย่างดี ย่อมเป็นแบบอย่างอันดีต่อสังคมและมีคุณสมบัติเหมาะสมพอที่จะสอนผู้อื่นได้ ผู้ที่ทำหน้าที่ในการแสดงธรรมควรเป็นผู้มีคุณลักษณะ ดังนี้

- (๑) คุณวุฒิ
- (๒) วัยวุฒิ
- (๓) บทบาทหน้า
- (๔) เทคนิควิธีการ
- (๕) เป็นที่ยอมรับของบุคคลทั่วไป^๔

๗) สื่อและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง

ผู้เชี่ยวชาญได้ให้มีการเตรียมอุปกรณ์ที่ใช้ในการทดลองโปรแกรม คือ ต้องมีการจัดเตรียมพร้อมด้านสิ่งที่จำเป็นต้องใช้ ดังนี้

- (๑) คู่มือการใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ (สำหรับพระวิทยากรผู้แสดงธรรม)
- (๒) แผ่นป้ายกิจกรรม (ป้ายไวไว)
- (๓) เครื่องเสียงที่ใช้ในการแสดงธรรม
- (๔) เสนาสนะที่ร่อนนั่งของผู้เข้าฝึกอบรม^๕

๘) เนื้อหาสาระของโปรแกรม ผู้ศึกษาได้จัดทำเป็นโปรแกรม ซึ่งสามารถนำไปใช้จัดกิจกรรมการเทศน์ เพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ โดยมีเนื้อหาของโปรแกรม

เนื้อหาสาระในโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ แบ่งเป็น ๕ ครั้ง ดังนี้

ครั้งที่ ๑ แสดงธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ “การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ” เพื่อนำโยงไปสู่พระพุทธรูปเจ้าว่าพุทธศาสนิกชนเคารพ รัก พระพุทธรูปเจ้า ต้องรักในสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าเคารพ รักด้วย นั่นคือ พระพุทธรูปเจ้าเคารพพระธรรม (ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ดิน ป่า อากาศ น้ำ)^๖ การเข้าถึงพุทธะเป็น

^๔ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๙ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๕ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๘ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๖ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๑๐ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

สธนะ นั่นคือ การเข้าถึงธรรม เป็นการเข้าถึงพุทธะเจ้า คือผู้คุ้มครองรักษา / ธรรมชาติคือตัวเรา เราคือธรรมชาติ พุทธะคือธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ เราเข้าถึงพุทธะ พุทธะเข้าถึงเราเพื่อเชื่อมโยงเกี่ยวกับการจัดการขยะ^๗

ครั้งที่ ๒ แสดงธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ หลักภาวนา ๔ เพื่อเป็นการอธิบายถึงองค์ประกอบของภาวนา ๔ ให้เขาใจว่ามี ๔ ด้านเพื่อประยุกต์หลักภาวนา ๔ กับการจัดการขยะ^๘

ครั้งที่ ๓ แสดงธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ หลักภาวนา ๔ ในข้อจิตภาวนา และปัญญาภาวนา เพื่อกำหนดท่าที วางจิตสร้างจิตสำนึกและกำหนดทัศนคติร่วมกันของการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ พร้อมทั้งให้องค์ความรู้ ปัญญาในการจัดการขยะ พร้อมกรณีศึกษา Case study^๙

ครั้งที่ ๔ เชื่อมโยงเข้าหาหลักภาวนา ๔ ในข้อกายภาวนา และ ศีลภาวนา เพื่อกำหนดระเบียบแนวทางปฏิบัติ การรณรงค์ในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ เช่น ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย/ระเบียบหรือธรรมนูญการจัดการขยะในชุมชน / หน่วยงาน การป้องกัน การปราบปราม การอนุรักษ์ และการส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ^{๑๐}

ครั้งที่ ๕ เป็นการสรุปเนื้อหาของการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี^{๑๑} ใน ภาคผนวก ข

๔.๒ ผลการทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

จากการวิเคราะห์ข้อมูลในกลุ่มตัวอย่าง คือ กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม จำนวน ๖๐ รูป/คน โดยทำการวิเคราะห์ข้อมูลของแบบสอบถามความรู้ภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะ โดยใช้ค่าสถิติพื้นฐาน ค่าร้อยละ และใช้สถิติ Independent T-test และ one-way ANOVA (F-test) การวิเคราะห์การทดลองโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานีผลการทดลองโปรแกรม สรุปผลได้ดังต่อไปนี้

^๗ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๑๑ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๘ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๑๑ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^๙ ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๑๑ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕ ๖๐

^{๑๐} ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๑๒ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

^{๑๑} ความคิดเห็นจากการสนทนากลุ่มโดยผู้เชี่ยวชาญ คนที่ ๒ วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐

ตอนที่ ๑ ข้อมูลทั่วไปของกลุ่มตัวอย่างในการทดลองโปรแกรม

ตารางที่ ๔.๑ จำนวนและร้อยละของข้อมูลทั่วไปกลุ่มตัวอย่างจำแนกตาม เพศ

Pretest	เพศ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตาราง ๔.๑ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Pretest ในด้านเพศ กลุ่มทดลองเป็นเพศชาย จำนวน ๑๙ คน คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๓ และกลุ่มควบคุมเป็นเพศหญิง จำนวน ๑๑ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๗

ตารางที่ ๔.๒ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม เพศ

Post-test ๑	เพศ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตาราง ๔.๒ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๑ ในด้านเพศกลุ่มทดลองเป็นเพศชาย จำนวน ๑๙ คน คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๓ และกลุ่มควบคุมเป็นเพศชาย จำนวน ๑๑ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๗

ตารางที่ ๔.๓ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม เพศ

Post-test ๒	เพศ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ชาย	๑๙	๖๓.๓
	หญิง	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตาราง ๔.๓ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๒ ในด้านเพศกลุ่มทดลองเป็นเพศชาย จำนวน ๑๙ คน คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๓ และกลุ่มควบคุมเป็นเพศหญิง จำนวน ๑๑ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๗

ตารางที่ ๔.๔ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม อายุ

Pretest	อายุ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๑๓	๔๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๓	๑๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๔	๑๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๓	๑๐.๐
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๑๒	๔๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๔	๑๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๗	๒๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๕	๑๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๔ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Pretest ในด้านอายุ ของกลุ่มทดลองมีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี จำนวน ๑๓ คน คิดเป็น ๔๓.๓ ส่วนในกลุ่มควบคุม มีอายุ ๒๕-๓๕ ปีจำนวน ๑๒ คน คิดเป็น ๔๐.๐

ตารางที่ ๔.๕ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม อายุ

Post-test ๑	อายุ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๑๓	๔๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๓	๑๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๔	๑๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๓	๑๐.๐
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๑๒	๔๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๔	๑๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๗	๒๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๕	๑๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๕ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๑ ในด้านอายุ กลุ่มทดลองมีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี จำนวน ๑๓ คน คิดเป็น ๔๓.๓ ส่วนในกลุ่มควบคุม มีอายุ ๒๖-๓๕ ปี จำนวน ๑๒ คน คิดเป็น ๔๐.๐

ตารางที่ ๔.๖ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม อายุ

Post-test๒	อายุ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๑๓	๔๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๓	๑๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๔	๑๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๓	๑๐.๐
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	ต่ำกว่า ๒๕ ปี	๗	๒๓.๓
	๒๖ - ๓๕ ปี	๑๒	๔๐.๐
	๓๖ - ๔๕ ปี	๔	๑๓.๓
	๔๖ - ๕๕ ปี	๗	๒๓.๓
	มากกว่า ๕๕ ปี	๕	๑๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๖ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๒ ในด้านอายุกลุ่มทดลองมีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี จำนวน ๑๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๓.๓ ส่วนกลุ่มควบคุมมีอายุ ๒๖-๓๕ ปี จำนวน ๑๒ คน คิดเป็น ๔๐.๐

ตารางที่ ๔.๗ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตามการศึกษา

Pretest	การศึกษา	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	สูงกว่าปริญญาตรี	๓	๑๐.๐
	ปริญญาตรี	๑๓	๔๓.๓
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	สูงกว่าปริญญาตรี	๔	๑๓.๓
	ปริญญาตรี	๑๕	๕๐.๐
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๗ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Pretest ในด้านการศึกษากลุ่มทดลองมีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗ ส่วนกลุ่มควบคุมมีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน ๑๕ คน คิดเป็น ๕๐.๐

ตารางที่ ๔.๘ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตามการศึกษา

Post-test๑	การศึกษา	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	สูงกว่าปริญญาตรี	๓	๑๐.๐
	ปริญญาตรี	๑๓	๔๓.๓
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	สูงกว่าปริญญาตรี	๔	๑๓.๓
	ปริญญาตรี	๑๕	๕๐.๐
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๘ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๑ ในด้านการศึกษากลุ่มทดลองมีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗ ส่วนกลุ่มควบคุมมีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน ๑๕ คน คิดเป็น ๕๐.๐

ตารางที่ ๔.๙ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตามการศึกษา

Post-test ๒	การศึกษา	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	สูงกว่าปริญญาตรี	๓	๑๐.๐
	ปริญญาตรี	๑๕	๕๐.๐
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๒	๔๐.๐
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	สูงกว่าปริญญาตรี	๔	๑๓.๓
	ปริญญาตรี	๑๕	๕๐.๐
	ต่ำกว่าปริญญาตรี	๑๑	๓๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๙ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๒ ในด้านการศึกษากลุ่มทดลองมีระดับการศึกษาต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗ ส่วนกลุ่มควบคุมมีระดับการศึกษาปริญญาตรี จำนวน ๑๕ คน คิดเป็น ๕๐.๐

ตารางที่ ๔.๑๐ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตามสถานะทางสังคม

Pretest	สถานะ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑๐ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Pretest ในด้านสถานะกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีสถานะเป็นนักบวช จำนวน ๑๖ คิดเป็น ๕๓.๓ และมีสถานะเป็นประชาชน ๑๔ คน คิดเป็น ๔๖.๗ ตามลำดับ

ตารางที่ ๔.๑๑ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม สถานะทางสังคม

Post-test ๑	สถานะ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑๑ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๑ ในด้านสถานะกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีสถานะเป็นนักบวช จำนวน ๑๖ คิดเป็น ๕๓.๓ และมีสถานะเป็นประชาชน ๑๔ คน คิดเป็น ๔๖.๗ ตามลำดับ

ตารางที่ ๔.๑๒ จำนวนและร้อยละของข้อมูลส่วนบุคคลจำแนกตาม สถานะทางสังคม

Post-test ๒	สถานะ	คน	ร้อยละ
กลุ่มทดลอง	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐
กลุ่มควบคุม	นักบวช	๑๖	๕๓.๓
	ประชาชน	๑๔	๔๖.๗
	รวม	๓๐	๑๐๐.๐

จากตารางที่ ๔.๑๒ พบว่า กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมโดยการ Post-test ๒ ในด้านสถานะ กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีสถานะเป็นนักบวช จำนวน ๑๖ คิดเป็น ๕๓.๓ และมีสถานะเป็นประชาชน ๑๔ คน คิดเป็น ๔๖.๗ ตามลำดับ

ตอนที่ ๒ ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคะแนนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม

ตารางที่ ๔.๑๓ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๑ การเปรียบเทียบความรู้ในด้านของภาวนา ๔

รายการประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔	N	Mean	Std. Deviation	t	p
กลุ่มทดลอง	๓๐	๒๐.๔๗	๓.๖๘	.๑๓๒	.๘๙๕
กลุ่มควบคุม	๓๐	๒๐.๓๓	๔.๑๓		

จากตารางที่ ๔.๑๓ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านภาวนา ๔ ครั้งที่ ๑ พบว่า คะแนนประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๔ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๑ การเปรียบเทียบจิตสำนึกในการจัดการขยะ

รายการประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	p
กลุ่มทดลอง	๓๐	๔๖.๓๓	๖.๑๓	-.๘๙๔	.๓๗๕
กลุ่มควบคุม	๓๐	๔๗.๖๗	๕.๔๐		

จากตารางที่ ๔.๑๔ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านจิตสำนึกในการจัดการขยะครั้งที่ ๑ พบว่า คะแนนประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตารางที่ ๔.๑๕ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๑ การเปรียบเทียบพฤติกรรมในการจัดการขยะ

รายการประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	p
กลุ่มทดลอง	๓๐	๔๕.๗๐	๗.๑๗	-.๗๓๗	.๔๖๔
กลุ่มควบคุม	๓๐	๔๗.๒๗	๙.๑๘		

จากตารางที่ ๔.๑๕ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านพฤติกรรมในการจัดการขยะครั้งที่ ๑ พบว่า คะแนนประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตารางที่ ๔.๑๖ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๒ การเปรียบเทียบความรู้ในด้านของภาวนา ๔

รายการประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๕๑.๑๓	๘.๔๓๙	๐.๒๓๖	.๘๑๔
กลุ่มควบคุม	๓๐	๕๐.๖๐	๙.๐๖๕		

จากตารางที่ ๔.๑๖ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านภาวนา ๔ ครั้งที่ ๒ พบว่า คะแนนประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตารางที่ ๔.๑๗ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๒ การเปรียบเทียบจิตสำนึกในการจัดการขยะ

รายการจิตสำนึกในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๕๐.๔๓	๗.๒๗๒	๑.๑๐๐	.๒๗๖
กลุ่มควบคุม	๓๐	๔๘.๔๗	๖.๕๖๔		

จากตารางที่ ๔.๑๗ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านจิตสำนึกในการจัดการขยะครั้งที่ ๒ พบว่า คะแนนประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตารางที่ ๔.๑๘ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๒ การเปรียบเทียบพฤติกรรมในการจัดการขยะ

รายการพฤติกรรมในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๑๙.๒๓	๕.๕๖๙	๑.๔๗๑	.๑๔๗
กลุ่มควบคุม	๓๐	๑๗.๓๗	๔.๑๕๖		

จากตารางที่ ๔.๑๗ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านพฤติกรรมในการจัดการขยะครั้งที่ ๒ พบว่า คะแนนประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตารางที่ ๔.๑๙ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๓ การเปรียบเทียบความรู้ในด้านของภาวนา ๔

รายการความรู้ด้านภาวนา ๔	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๒๓.๓๓	๔.๖๓	๔.๐๗๑	< .๐๐๑*
กลุ่มควบคุม	๓๐	๑๘.๖๐	๔.๓๘		

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๑๙ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านความรู้ในด้านของภาวนา ๔ ครั้งที่ ๓ พบว่า คะแนนประเมินความรู้ในด้านภาวนา ๔ ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๐ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๓ การเปรียบเทียบจิตสำนึกในการจัดการขยะ

รายการจิตสำนึกในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๕๒.๘๓	๓.๖๓	๓.๗๙๒	< .๐๐๑*
กลุ่มควบคุม	๓๐	๔๘.๕๗	๔.๙๘		

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๐การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านจิตสำนึกในการจัดการขยะ ครั้งที่ ๓ พบว่า คะแนนด้านประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๑ แสดงค่าโดยใช้สถิติ Independent T-test ระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม
ครั้งที่ ๓ การเปรียบเทียบพฤติกรรมในการจัดการขยะ

รายการพฤติกรรมในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	t	P
กลุ่มทดลอง	๓๐	๕๘.๓๐	๔.๘๖	๕.๕๒๖	< ๐.๐๐๑*
กลุ่มควบคุม	๓๐	๔๘.๙๐	๗.๙๕		

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๑ การเปรียบเทียบระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมด้านพฤติกรรมในการจัดการขยะ ครั้งที่ ๓ พบว่า คะแนนด้านประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตอนที่ ๓ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ด้านภานา ๔ จิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะของกลุ่มทดลองระหว่าง Pretest (Post test ครั้งที่ ๑) และ (Post test ครั้งที่ ๒) โดยใช้ one-way ANOVA (F-test)

ตาราง ๔.๒๒ ผลการเปรียบเทียบคะแนนประเมินความรู้ในด้านภานา ๔ ของกลุ่มทดลองระหว่าง Pretest Post test ครั้งที่ ๑ และ Post test ครั้งที่ ๒

ประเมินความรู้ด้าน ภานา ๔	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Pretest	๓๐	๑๙.๒๓	๓.๖๘๓	๕	๒๖
Post test ๑	๓๐	๒๐.๔๗	๕.๕๖๙	๑๑	๒๘
Post test ๒	๓๐	๒๓.๓๓	๔.๖๒๖	๑๐	๒๙

ประเมินความรู้ด้าน ภานา ๔	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p.
Between Groups	๒๖๕.๔๘๙	๒	๑๓๒.๗๔๔	๖.๐๓๕	.๐๐๔*
Within Groups	๑๙๑๓.๕๐๐	๘๗	๒๑.๙๙๔		
Total	๒๑๗๘.๙๘๙	๘๙			

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๒ ผลการทดสอบด้วยค่า One-way ANOVA (F-test) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ พบว่า การพึงธรรมแต่ละครั้งมีความรู้ในด้านภานา ๔ ที่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕ จึงทำการเปรียบเทียบรายคู่โดยใช้ Tukcy ดังตารางที่ ๔.๒๓

ตาราง ๔.๒๓ ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey

(I) ครั้งที่		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	๙๕% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Pretest	Post test ๑	๑.๒๓๓	๑.๒๑๑	.๕๖๗	-๑.๖๕	๔.๑๒
	Post test ๒	-๔.๑๐๐*	๑.๒๑๑	.๐๐๓*	-๖.๕๙	-๑.๒๒
Post test ๑	Pretest	-๑.๒๓๓	๑.๒๑๑	.๕๖๗	-๔.๑๒	๑.๖๕
	Post test ๒	-๒.๘๖๗	๑.๒๑๑	.๐๕๒	-๕.๗๕	.๐๒
Post test ๒	Pretest	๒.๘๖๗	๑.๒๑๑	.๐๕๒	-.๐๒	๕.๗๕
	Post test ๑	๔.๑๐๐*	๑.๒๑๑	.๐๐๓*	๑.๒๑	๖.๙๙

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๓ พบว่า ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey ของกลุ่ม Post test ๑ มีคะแนนความรู้นี้มากกว่ากลุ่ม Pretest และ กลุ่ม (Post test๒) มีคะแนนมากกว่ากลุ่ม Pretest และ (Post test ๑) มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ.๐๕

ตารางที่ ๔.๒๔ ผลการเปรียบเทียบคะแนนจิตสำนึกในการจัดการขยะ ของกลุ่มทดลองระหว่าง (Pretest) (Post testครั้งที่ ๑) และ (Post test ครั้งที่ ๒) ดังนี้

จิตสำนึกในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Pretest	๓๐	๔๖.๓๓	๖.๑๓๓	๓๑	๕๙
Post test ๑	๓๐	๕๐.๔๓	๗.๒๗๒	๓๑	๖๐
Post test ๒	๓๐	๕๒.๘๓	๓.๖๓๐	๔๕	๖๐

จิตสำนึกในการจัดการขยะ	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p.
Between Groups	๖๔๘.๒๐๐	๒	๓๒๔.๑๐๐	๙.๓๘๐	.๐๐๑*
Within Groups	๓๐๐๖.๒๐๐	๘๗	๓๔.๕๕๔		
Total	๓๖๕๔.๔๐๐	๘๙			

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๔ ผลการทดลองด้วยค่า One-way ANOVA (F-test) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ พบว่า การพึงธรรมแต่ละครั้งมีจิตสำนึกในการจัดการขยะมีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในทางสถิติ.๐๕ จึงทำการเปรียบเทียบรายคู่โดยใช้Tukeyดังตารางที่ ๔.๒๕

ตารางที่ ๔.๒๕ ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey

(I) ครั้งที่		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	๙๕% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Pretest	Post test ๑	-๔.๑๐๐ [*]	๑.๕๑๘	.๐๒๒ [*]	-๗.๗๒	.๕๘
	Post test ๒	-๒.๔๐๐	๑.๕๑๘	.๒๕๙	-๖.๐๒	๑.๒๒
Post test ๑	Pretest	๔.๑๐๐ [*]	๑.๕๑๘	.๐๒๒ [*]	.๕๘	-๗.๗๒
	Post test ๒	-๖.๕๐๐ [*]	๑.๕๑๘	.๐๐๐ [*]	-๑๐.๑๒	-๒.๘๘
Post test ๒	Pretest	๖.๕๐๐ [*]	๑.๕๑๘	.๐๐๐ [*]	๒.๘๘	๑๐.๑๒
	Post test ๑	๒.๔๐๐	๑.๕๑๘	.๒๕๙	-๑.๒๒	๖.๐๒

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๕ พบว่า ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey ของกลุ่ม Post test ๑ มีคะแนนจิตสำนึกในการจัดการขยะมากกว่า Pretest และ พบว่าในกลุ่ม (Post test ๒) มีคะแนนมากกว่า (Post test ๑) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตารางที่ ๔.๒๖ ผลการเปรียบเทียบคะแนนพฤติกรรมในการจัดการขยะ ของกลุ่มทดลองระหว่าง Pretest (Post test ๑) และ (Post test ๒)

พฤติกรรมในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Pretest	๓๐	๔๕.๗๐	๗.๑๗๓	๓๓	๖๒
Post test ๑	๓๐	๕๑.๑๓	๘.๔๓๙	๓๒	๖๘
Post test ๒	๓๐	๕๘.๓๐	๔.๘๖๕	๔๖	๖๘
Total	๙๐	๔๕.๗๐	๗.๑๗๓	๓๓	๖๒

พฤติกรรมในการจัดการขยะ	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p.
Between Groups	๒๓๙๖.๔๒๒	๒	๑๑๙๘.๒๑๑	๒๔.๕๖๒	< ๐.๐๐๑ [*]
Within Groups	๔๒๔๔.๐๖๗	๘๗	๔๘.๗๘๒		
Total	๖๖๔๐.๔๘๙	๘๙			

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๖ พบว่า ผลการทดสอบด้วยค่า One-way ANOVA (F-test) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ พบว่า การพึงธรรมแต่ละครั้งมีพฤติกรรมในการจัดการขยะที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในทางสถิติ .๐๕ จึงทำการเปรียบเทียบรายคู่โดยใช้ Tukey ดังตารางที่ ๔.๒๗

ตารางที่ ๔.๒๗ แสดงการเปรียบเทียบคะแนนพฤติกรรมในการจัดการขยะรายคู่ด้วยวิธี Tukey

(I) ครั้งที่		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	95% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Pretest	Post test ๑	-๕.๔๓๓*	๑.๘๐๓	.๐๐๙*	-๘.๗๓	-๑.๑๓
	Post test ๒	-๗.๑๖๗*	๑.๘๐๓	.๐๐๐*	-๑๑.๔๗	-๒.๘๗
Post test ๑	Pretest	๕.๔๓๓*	๑.๘๐๓	.๐๐๙*	๑.๑๓	๙.๗๓
	Post test ๒	-๑๒.๖๐๐*	๑.๘๐๓	.๐๐๐*	-๑๖.๙๐	-๘.๓๐
Post test ๒	Pretest	๑๒.๖๐๐*	๑.๘๐๓	.๐๐๐*	๘.๓๐	๑๖.๙๐
	Post test ๑	๗.๑๖๗*	๑.๘๐๓	.๐๐๐*	๒.๘๗	๑๑.๔๗

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๗ ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey ผลแสดงให้เห็นว่ากลุ่ม Post test ๑ มีคะแนนพฤติกรรมในการจัดการขยะมากกว่ากลุ่ม Pretest t และ กลุ่ม (Post test ๒) มีคะแนนมากกว่ากลุ่ม Pretest และ (Post test ๑) อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตอนที่ ๔ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะของกลุ่มควบคุมระหว่าง Pretest (Post test ๑) และ (Post test ๒) โดยใช้ one-way ANOVA (F-test)

ตารางที่ ๔.๒๘ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ในด้านภาวนา ๔ ของกลุ่มควบคุม ระหว่าง Pretest (Post test ๑) และ (Post test ๒)

	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
ประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔					
Pretest	๓๐	๑๗.๓๗	๔.๑๕๖	๖	๒๔
Post test ๑	๓๐	๒๐.๓๓	๔.๑๓๐	๑๐	๒๗
Post test ๒	๓๐	๑๘.๖๐	๔.๓๗๕	๖	๒๔
Total	๙๐	๑๘.๗๗	๔.๓๕๐	๖	๒๗

	Sum of Squares	df	Mean Square	F	p.
ประเมินความรู้ด้านภาวนา ๔					
Between Groups	๑๓๓.๒๖๗	๒	๖๖.๖๓๓	๓.๗๓๘	.๐๒๘*
Within Groups	๑๕๕๐.๘๓๓	๘๗	๑๗.๘๒๖		
Total	๑๖๘๔.๑๐๐	๘๙			

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๘ ผลการเปรียบเทียบคะแนนประเมินความรู้ในด้านภานา ๔ ของกลุ่มควบคุม ด้วยค่า One-way ANOVA (F-test) ที่ระดับนัยสำคัญทางสถิติที่ .๐๕ พบว่า กลุ่มที่ไม่ได้ฟังธรรมมีความรู้ด้านภานา ๔ ที่มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญในทางสถิติ .๐๕ จึงทำการเปรียบเทียบรายคู่โดยใช้Tukeyดังตารางที่ ๒.๒๙

ตาราง ๔.๒๙ ผลการทดสอบรายคู่โดยวิธี Tukey

(I) ครั้งที่		Mean Difference (I-J)	Std. Error	Sig.	๙๕% Confidence Interval	
					Lower Bound	Upper Bound
Pretest	Post test ๑	-๒.๙๖๗*	๑.๐๙๐	.๐๒๑*	-๕.๕๗	-.๓๗
	Post test ๒	-๑.๒๓๓	๑.๐๙๐	.๔๙๗	-๓.๘๓	๑.๓๗
Post test ๑	Pretest	๒.๙๖๗*	๑.๐๙๐	.๐๒๑*	.๓๗	๕.๕๗
	Post test ๒	๑.๗๓๓	๑.๐๙๐	.๒๕๕	-.๘๗	๔.๓๓
Post test ๒	Pretest	๑.๒๓๓	๑.๐๙๐	.๔๙๗	-๑.๓๗	๓.๘๓
	Post test ๑	-๑.๗๓๓	๑.๐๙๐	.๒๕๕	-๔.๓๓	.๘๗

* $P < .๐๕$

จากตารางที่ ๔.๒๙ พบว่า กลุ่มไม่ได้ฟังธรรมแต่ละครั้งมีคะแนนความรู้ด้านภานา ๔ แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ เมื่อพิจารณาความแตกต่างรายคู่ พบว่า Pre test มีคะแนนแตกต่างจาก Posttest ๑ อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตาราง ๔.๓๐ ผลการเปรียบเทียบคะแนนจิตสำนึกในการจัดการขยะ ของกลุ่มควบคุมระหว่าง Pretest(Post test๑)และ(Post test๒)

จิตสำนึกในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Pretest	๓๐	๔๘.๔๗	๖.๕๖๔	๓๖	๖๐
Post test ๑	๓๐	๔๗.๖๗	๕.๓๙๗	๓๘	๕๙
Post test ๒	๓๐	๔๘.๕๗	๔.๙๘๑	๔๐	๕๘

จิตสำนึกในการจัดการขยะ	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๑๔.๖๐๐	๒	๗.๓๐๐	.๒๒๖	.๗๙๘
Within Groups	๒๘๑๓.๕๐๐	๘๗	๓๒.๓๓๙		
Total	๒๘๒๘.๑๐๐	๘๙			

จากตารางที่ ๔.๓๐ ผลการเปรียบเทียบคะแนนจิตสำนึกในการจัดการขยะ ของกลุ่มควบคุมระหว่าง Pretest (Post test 1) และ (Post test 2) พบว่า กลุ่มไม่ได้ฟังธรรมแต่ละครั้งมีจิตสำนึกในการจัดการขยะไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

ตาราง ๔.๓๑ การเปรียบเทียบคะแนน พฤติกรรมในการจัดการขยะของกลุ่มควบคุม

พฤติกรรมในการจัดการขยะ	N	Mean	Std. Deviation	Minimum	Maximum
Pretest	๓๐	๕๐.๖๐	๙.๐๖๕	๓๐	๖๘
Post test ๑	๓๐	๔๗.๒๗	๙.๑๘๐	๒๗	๖๘
Post test ๒	๓๐	๔๘.๙๐	๗.๙๔๕	๓๗	๖๔

พฤติกรรมในการจัดการขยะ	Sum of Squares	df	Mean Square	F	Sig.
Between Groups	๑๖๖.๖๘๙	๒	๘๓.๓๔๔	๑.๐๘๙	.๓๔๑
Within Groups	๖๖๕๗.๗๖๗	๘๗	๗๖.๕๒๖		
Total	๖๘๒๔.๔๕๖	๘๙			

จากตารางที่ ๔.๓๑ การเปรียบเทียบคะแนน พฤติกรรมในการจัดการขยะของกลุ่มควบคุมพบว่า กลุ่มไม่ได้ฟังธรรมแต่ละครั้งมีพฤติกรรมในการจัดการขยะไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

๔.๓ นำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

การนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นการประยุกต์รูปแบบของการเทศน์ที่มีพระภิกษุเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอบรมให้ความรู้ด้านหลักธรรมเป็นผู้ชี้แนะแนวทางการจัดการขยะโดยนำหลักธรรมของภาวนา ๔ เขามาเป็นเนื้อหาที่เชื่อมโยงเข้ากับการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม โดยเป็นการกระตุ้นให้เกิดความรู้ในการจัดการขยะและความรับผิดชอบต่อชุมชนสังคมในด้านของการจัดการขยะ ที่ส่งเสริมทัศนคติที่จะจัดการสิ่งแวดล้อม ด้วย ภายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา ที่เป็นการอาศัยการปฏิบัติตามหลักของภาวนา ๔ ดังนี้

๔.๓.๑ การนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักธรรมาภิบาล ๔

๑. กายภาวนา

- ๑) การฝึกอบรมกายให้รู้จักติดต่อเกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพ
- ๒) การพัฒนาความสัมพันธ์กับ สิ่งแวดล้อมทางกาย
- ๓) การปฏิบัติต่อสิ่งแวดล้อมในทางที่เป็น คุณ มิให้เกิดโทษ
- ๔) การมีความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพหรือทางวัตถุให้รู้จัก กิน อยู่ ฟัง เป็น
- ๕) รู้จักควบคุมไม่ให้เกิดความต้องการที่ฟุ้งเฟ้อเกินความจำเป็น

๒. ศีลภาวนา

- ๑) การพัฒนาความประพฤติ การฝึก อบรมศีล ให้ตั้งอยู่ใน ระเบียบวินัย ไม่เบียดเบียน
- ๒) มีพฤติกรรมในการทิ้งขยะเป็นที่ เป็นประโยชน์ทั้งตนเองและส่วนร่วม
- ๓) การมีความสัมพันธ์เกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อม ทางสังคม คือตั้งอยู่ในกฎ ระเบียบ
- ๔) การไม่เบียดเบียนหรือก่อความเดือดร้อนเสียหายกับผู้อื่น สามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้
- ๕) เสียสละเวลาในการร่วมกันทำกิจกรรมเพื่อให้เกิดความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันในการร่วมกันคิดตัดสินใจ เล็งเห็นปัญหาร่วมกัน

๓. จิตตภาวนา

- ๑) การมีจิตสำนึก เห็นคนอื่นทำอะไรไม่ดูตาย ไม่อยู่เฉยตระหนักร่วมกัน
- ๒) วางตนให้พอดี ในเรื่องของจิตสำนึก เราอยากให้คนอื่นทำอย่างไร เราต้องทำแบบนั้น เราปฏิบัติต่อคนอื่นเหมือนที่อยากให้เค้าปฏิบัติต่อเรา ไม่มีการเอาเปรียบกัน
- ๓) มีจิตสำนึกอยู่ที่ไหนเวลาใดก็ไม่ทิ้งขยะคือนึกถึงฐานประโยชน์ส่วนร่วมเป็นที่ตั้ง
- ๔) ให้ความจริงใจหวังดีต่อกันช่วยเหลือกัน อันเป็นการยกระดับคุณภาพจิตใจ
- ๕) พฤติกรรมจิตอาสา อาสาสมัคร เช่น บ้านเมืองสกปรก ก็ไปช่วยเหลือกัน ทำประโยชน์ ลงมือทำ เอาแรงไปช่วยเหลือกัน

๔. ปัญญาภาวนา

- ๑) รู้จักคิดรู้จักพิจารณารู้จักวินิจฉัย รู้จักแก้ปัญหา
- ๒) สามารถปรับตัวเข้ากับทุกคนได้เป็นอย่างดี ต้องเป็นคนที่มีปัญญา มีความบริสุทธิ์ใจ และมีความกรุณาเป็นพื้นฐานอยู่ในใจ
- ๓) รู้เท่าทันเห็นโลกและชีวิตตามสภาวะ สามารถทำใจให้เป็น อิสระ แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นได้ด้วยปัญญา
- ๔) การเสริมสร้างความรู้ความคิดความเข้าใจ และการหยั่งรู้ความจริง

๕) ให้ความรู้ตรงกับความต้องการ โดยสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้

๔.๓.๒ การประเมินผลโปรแกรม

การประเมินโปรแกรมด้วยการประเมินเนื้อหาของโปรแกรมในแต่ละด้านของภาวนา ๔ ดังตารางต่อไปนี้

ตารางที่ ๔.๓๒ การประเมินผลโปรแกรม

คะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔	ครั้งที่ ๑	ครั้งที่ ๒	ครั้งที่ ๓	รวมคะแนน ๒๐	แปลผล
	๑๐ ข้อ	๑๐ ข้อ	๑๐ ข้อ		
กายภาวนา	๓	๕	๘	๑๖	มากที่สุด
ศีลภาวนา	๓	๕	๗	๑๕	มาก
จิตตภาวนา	๓	๕	๖	๑๔	พอใช้
ปัญญาภาวนา	๓	๔	๖	๑๓	น้อยสุด

จากตารางที่ ๔.๓๒ แสดงให้เห็นว่าคะแนนของภาวนา ๔ ในแต่ละด้านที่มีค่าต่างกัน ก็มีการดำเนินการแสดงธรรมเพิ่มเติมในเรื่องนั้น ๆ ดังนี้ เพิ่มเรื่องของปัญญาภาวนา จิตตภาวนา ศีลภาวนา และกายภาวนาตามลำดับ

๔.๓.๓ การตรวจสอบปรับปรุงโปรแกรม

การตรวจสอบโปรแกรมจากผู้เชี่ยวชาญ ๑๒ ท่าน ที่ร่วมวางแผนและมีความรู้ทางธรรมด้านศาสนาพุทธที่เป็นพระนักเทศน์ในตำบลคลองหกเพื่อตรวจสอบเนื้อหาที่มีความเหมาะสมสอดคล้องควรเพิ่มเติมส่วนใด

๑) การปรับปรุงโปรแกรม

-หลังจากรวบรวมข้อมูลจากการประเมินความเหมาะสมสอดคล้องของโปรแกรม ข้อเสนอแนะจากผู้เชี่ยวชาญที่ประเมินโปรแกรม ผู้ศึกษาได้ปรับปรุงโปรแกรมให้ถูกต้องมากที่สุด

-เอกสารประกอบการฝึกอบรม ได้ปรับปรุงภาษาให้เหมาะสมกับเวลาในการเทศน์มากยิ่งขึ้น

-มีการเพิ่มเนื้อหาในส่วนที่มีคะแนนยังน้อยด้วยการอธิบายซ้ำหรือเพิ่มเติมเนื้อหาขึ้นในโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมกรรมมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ต่อไป

๔.๔ องค์ความรู้จากการวิจัย

องค์ความรู้ที่ได้จากการศึกษาในครั้งนี้ คือการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมกรรมมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ต้องมีการวางแผนงานหรือเนื้อหาที่จะนำไปใช้อบรม โดยการประชุมวางแผนร่วมกันของพระภิกษุที่มีแนวคิดต่อการใช้หลักธรรมเพื่อมาเป็นแนวทาง

ในการอบรมร่วมกัน เมื่อได้โปรแกรมที่เหมาะสมและสามารถนำเนื้อหาไปใช้กับกลุ่มเป้าหมายโดยการอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ของระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่มีบทบาทสำคัญคือพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่สั่งสอนอบรมให้เกิดมีขึ้นได้ ด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่เห็นถึงคุณและโทษจากการกระทำที่จะเกิดขึ้นนี้ จึงเป็นการพัฒนาชุมชนสังคมด้วยการใช้บทบาทและหน้าที่ที่มีอยู่ในสังคม เพื่อพัฒนาคุณลักษณะอันพึงประสงค์ให้เกิดขึ้นในสังคม ส่วนการนำเนื้อหาโปรแกรมไปสู่การใช้ก็คือการปฏิบัติจริงด้วยการแสดงธรรมกับกลุ่มเป้าหมาย เพื่อถ่ายทอดให้เกิดอุปนิสัยแก่กลุ่มเป้าหมายจึงเป็นการทดลอง เมื่อมีการทดลองก็มีการคอยติดตามผลที่เกิดขึ้น ด้วยการประเมินด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มีการเปลี่ยนแปลงไปหรือไม่อย่างไร กลับมาสู่เป้าหมายที่วางไว้ เพื่อเป็นการยืนยันโปรแกรมและแนวคิดที่จะพัฒนาให้เกิดประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้นได้จึงพอสรุปองค์ความรู้ได้ดังนี้

๔.๔.๑ การจัดกิจกรรมอบรม โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการจัดการขยะตามหลักภาวา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี (Plan+ปัญญา=P)

การจัดกิจกรรมอบรมใช้การจัดกิจกรรมการเทศน์ ที่เน้นบทบาทการสอนด้วยการนำหลักธรรมที่สื่อสารให้เกิดแนวคิดด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มีต่อการจัดการขยะ ด้วยวิธีการจัดกิจกรรม โดยใช้กระบวนการเรียนรู้โดยการฟังบรรยายธรรมจากพระสงฆ์ที่มีองค์ความรู้ ซึ่งมีหลักการพอสรุปได้ดังนี้

ขั้นที่ ๑ การสร้างโปรแกรมต้องมีการวางแผนรูปแบบของหลักสูตรที่เป็นเนื้อหาของหลักธรรมะคู่กับการจัดการขยะที่เชื่อมโยงเนื้อหาของบทเทศน์ ที่ทำให้คนฟังธรรมเกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมขึ้นมาเป็นการวางแผนเพื่อสร้างโปรแกรมร่วมกันเพื่อให้ได้คู่มือหรือหลักสูตรที่จะใช้เทศน์กับกลุ่มเป้าหมาย

ขั้นที่ ๒ เมื่อได้คู่มือหรือโปรแกรมที่ผ่านกระบวนการวางแผน ทั้งการทำหน้าที่ของบุคคลที่จะถ่ายทอดความรู้สู่กลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้รู้ว่าโปรแกรมที่สร้างขึ้นจะมีผลเป็นอย่างไร ก็นำไปสู่กระบวนการทดลอง ซึ่งในการทดลองก็เป็นการใช้บทบาทหน้าที่ของสงฆ์ที่เป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธต่อการใช้ความรู้ ด้วยการแสดงธรรมกับการกระตุ้นจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ

ขั้นที่ ๓ การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติคือการเข้าร่วมในกิจกรรมที่กลุ่มเป้าหมายต้องเข้ามาอบรม ด้วยการมาฟังบรรยายจากผู้ที่จะถ่ายทอดเป็นการวัดว่าโปรแกรมที่สร้างขึ้นจะได้ผลอย่างไร

ขั้นที่ ๔ เป็นการประเมินกิจกรรมหรือโปรแกรมว่ามีผลเป็นอย่างไรด้วยการวัดค่าผลที่เกิดขึ้นทั้งทางด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมรวมทั้งประเมินโปรแกรม

๔.๔.๒ การพัฒนาจิตสำนึกในการจัดการขยะตามหลักภาวา ๔ (Check + จิต = C)

การพัฒนาจิตสำนึกในการจัดการขยะของบุคคลนั้น ต้องมีหลายๆสิ่งๆที่กระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกต่อการเปลี่ยนแปลงลักษณะนิสัยของแต่ละบุคคล ในสิ่งแวดล้อมที่มีพื้นฐานประสบการณ์ที่ต่างกัน ทั้งในด้านการอบรมเลี้ยงดูจากครอบครัว ครูบาอาจารย์ จากชุมชนสังคมองค์กรทางศาสนาก็ดี มีผลต่อการพัฒนาจิตสำนึกให้เกิดขึ้นได้ ซึ่งจากการพัฒนาจิตสำนึกด้วยโปรแกรมในการจัดการขยะ

แสดงผลการประเมินด้านจิตสำนึกที่พบว่า จิตสำนึกส่วนลึกของมนุษย์เองแต่ละคนก็อยากมีสิ่งแวดล้อม ทางกาย ทางความประพฤติที่ดี และมีจิตใจที่เบิกบาน พร้อมทั้งมีสติปัญญาที่จะสามารถแก้ปัญหาต่างได้ ซึ่งการพัฒนาจิตสำนึกในรูปแบบต่างก็จะมีผลต่อการดำเนินชีวิตของบุคคล ชุมชน สังคม ประเทศชาติได้ หากมีการพัฒนาจิตสำนึกให้รู้จักรับผลชอบต่อส่วนตนและส่วนรวมทางด้านการจัดการขยะ เช่นการฝึกอบรมด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่มีการประเมินด้านจิตสำนึกที่มีค่าทางสถิติที่เห็นได้ว่าผลคะแนนที่ได้ของกลุ่มประเมินก่อนและหลังการอบรมมีค่าที่เปลี่ยนไป นี่จึงเป็นสิ่งที่สามารถบอกได้ว่าการจะพัฒนาจิตสำนึก ก็ต้องอาศัยสิ่งแวดล้อมภายนอกอยู่ภายในทั้งผ่านจากการเรียนรู้และประสบการณ์ในเรื่องนั้นเป็นต้น หรือผ่านการกระตุ้นจากบุคคลที่มีบทบาทต่อการพัฒนาจิตสำนึก

๔.๔.๓ การพัฒนาพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ (Do+กาย = D)

การพัฒนาพฤติกรรมถือเป็นสิ่งสำคัญอย่างยิ่งเพราะพฤติกรรมของแต่ละบุคคลแสดงออกให้เห็นได้ด้วยการกระทำทางกาย ซึ่งแตกต่างจากจิตสำนึกที่อยู่ภายในจิตใจ แต่ส่วนของพฤติกรรมสามารถสังเกตเห็นได้ด้วยสิ่งที่แสดงออกจากพฤติกรรมทางกาย ที่เรียกว่า การกระทำทางกาย ทางวาจา ทางกริยาอาการต่างๆ ที่เห็นได้ชัดเจน ดังจะเห็นได้จากการพัฒนาพฤติกรรมโดยการใช้โปรแกรมของการเทศน์สั่งสอนให้ความรู้ ภายหลังจากการรับรู้ข้อมูลแล้ว ก็จะเกิดการเปลี่ยนแปลงด้วยการจัดการตนเอง เช่นไม่ทิ้งขยะ รู้ว่าควรจัดการขยะอย่างไรให้ถูกวิธี หรือรู้จักการรักษาความสะอาด ทำให้เกิดความรักต่อสิ่งแวดล้อมและธรรมชาติ จึงเป็นพฤติกรรมที่ทุกคนแสดงออกต่อสิ่งนั้นๆ ด้วยความเต็มใจที่จะกระทำโดยการร่วมคิดและร่วมตัดสินใจร่วมกัน ทำให้ทุกคนมีส่วนร่วมจริง ๆ และเป็นอิสระในการแสดงออก ประสบการณ์แต่ละคนจะช่วยกันเติมเต็มให้เกิดสิ่งที่เป็นประโยชน์ได้มากกว่าการกระทำเฉพาะบุคคล ทั้งนี้ต้องยอมรับฟังความคิดเห็นของผู้อื่นเพราะการมีส่วนร่วมเป็นการเข้าไปเกี่ยวข้องทางความคิด จิตใจ อารมณ์ และทางกาย

๔.๔.๔ นิเวศวิทยาเชิงพุทธในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ (Action + คีล = A)

ในการจัดการขยะควรอาศัยสิ่งแวดล้อมทางพระพุทธศาสนาที่อยู่รอบตัวบุคคลนั้นหรือทุนทางสังคม ที่เป็นระบบนิเวศเชิงพุทธในชุมชน เช่น พระภิกษุ หลักธรรม ระเบียบประเพณี กิจกรรมทางพระพุทธศาสนา โดยใส่ใจในการลดปริมาณขยะการคัดแยกขยะการนำมาใช้ใหม่อย่างคุ้มค่ารวมถึงการผลิตเป็นสิ่งที่เกิดมูลค่าจากขยะโดยการยึดแนวทางตามพระภิกษุในระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธซึ่งต้องมีความกระตือรือร้นในการจัดการขยะอย่างจริงจังโดยอาศัยหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาที่เกี่ยวข้องได้แก่หลักภavana ๔ ดังนี้

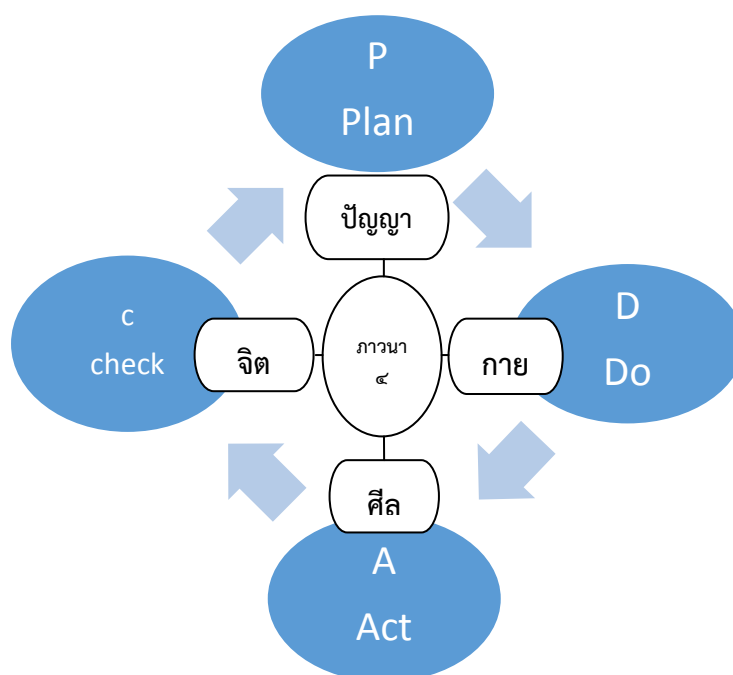
๑. ควรหมั่นการตรวจสอบการประเมินขยะทั่วไป ทั้งขยะภายในคือกิเลสตัณหาควรพยายามลดละ และขยะภายนอกคือกิจกรรมการดูแลความสะอาดสภาพแวดล้อมรอบตัวเราและผู้อื่นนี้คือกาย

๒. ควรมีระเบียบวินัยในการจัดการขยะที่เกิดขึ้นเป็นปกติอย่างสม่ำเสมอโดยตัวเราเอง และหมั่นตรวจสอบขยะภายในด้วยการรักษาศีลอย่างน้อยศีล ๕ เว้นกายทุจริตประพฤติกายสุจริต เว้นวจีทุจริตประพฤติวจีสุจริต ละอกุศลและหมั่นตั้งอยู่ในกุศล นี้คือศีล

๓. จิตของเราจะต้องมีความมุ่งมั่นแน่วแน่ต่อการจัดการขยะ มีการตรวจสอบและประเมินด้วยตนเอง จนสามารถลดขยะภายในคือลดความโลภโกรธหลงได้ เมื่อจิตใจสะอาด ก็จะส่งผลต่อขยะภายนอกอันได้แก่สภาพแวดล้อมที่สะอาดน่าอยู่อาศัยเป็นที่ทัศนากการแก่คนพบเห็น นี่คือนิจิต

๔. เมื่อเกิดปัญหาการจัดการขยะ ควรนำปัญญามาใช้ในการตรวจสอบสภาพความเป็นอยู่เพื่อนำไปสู่การหาเหตุผลและแนวทางการแก้ไขด้วยกระบวนการคิดวิเคราะห์ แยกแยะองค์ประกอบของปัญหา ตัวอย่าง เช่น การเปลี่ยนจากถุงพลาสติกมาเป็นตะกร้าหรือถุงผ้าในการไปซื้อสิ่งของที่ตลาดเป็นการลดปริมาณการใช้ขยะและเป็นการรณรงค์ส่งเสริมการลดโลกร้อน เพื่อการเป็นอยู่ที่ดีขึ้นของมนุษยชาตินี้คือการใช้ปัญญา

จากองค์ความรู้ที่ได้รับจึงสรุปเป็นโมเดลของการวิจัยเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”ซึ่งมีองค์ประกอบตามโมเดลPDCAดังนี้

โมเดลการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชน ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี (PDCA)

บทที่ ๕

บทสรุป อภิปรายผลและข้อเสนอแนะ

การศึกษาเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” มีวัตถุประสงค์ ๓ ประการ คือ ๑) เพื่อศึกษาการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ๒) เพื่อทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ๓) เพื่อเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

การศึกษานี้เป็นการวิจัยแบบผสมผสานวิธี (Mixed Methods Research) โดยใช้วิธีการเชิงคุณภาพเพื่ออธิบายผลการวิจัยเชิงปริมาณ (Qualitative Method to Explain Quantitative Results)^๑ แบ่งเป็น ๒ ระยะ คือ ระยะที่ ๑ สร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยการประชุมกลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) และระยะที่ ๒ การทดลองใช้โปรแกรม ด้วยการวิจัยเชิงทดลอง (Experimental Research) ด้วยแบบสอบถามด้านการประเมินความรู้ของเนื้อหาที่เทศน์ตามหลักภาวนา ๔ แบบสอบถามประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะและแบบสอบถามประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะการกำหนดประชากรและกลุ่มตัวอย่าง โดยที่ประชากรซึ่งกลุ่มตัวอย่างในการศึกษา มี ๒ กลุ่ม คือ ๑. กลุ่มพระภิกษุผู้ให้ข้อมูลหลักในการประชุมกลุ่มเฉพาะ จำนวน ๑๒ รูป ๒. กลุ่มตัวอย่าง ได้แก่ ประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้องกับระบบนิเวศเชิงพุทธ ที่สมัครใจเข้าร่วมในการทดลองโปรแกรมจำนวน ๖๐ รูป/คน โดยแบ่งเป็น ๒ กลุ่มคือ กลุ่มทดลองจำนวน ๓๐ รูป/คน และกลุ่มควบคุม ๓๐รูป/คน ได้จากการเลือกแบบบังเอิญ โดยการคัดจากคนที่มาลงทะเบียนคนที่ ๑ ก็ให้เข้ากลุ่มทดลอง และคนที่มาลงทะเบียนคนที่ ๒ ก็ให้เข้ากลุ่มควบคุม สลับกันไป การวิเคราะห์ข้อมูลเชิงปริมาณโดยใช้สถิติแบบบรรยาย (Descriptive Statistics) และการทดสอบค่าที (t-test) และวิเคราะห์ข้อมูลเชิงคุณภาพด้วยการวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) และการสร้างข้อสรุปแบบอุปนัย (Analytic Induction)

^๑ ینگลักษณ์ วิรัชชัย, การวิจัยและสถิติ: คำถามชวนตอบ, (กรุงเทพมหานคร: ภาควิชาวิจัยและจิตวิทยาการศึกษา คณะครุศาสตร์, ๒๕๕๒), หน้า, ๕๖-๕๗.

๕.๑ สรุปผลการศึกษาวิจัย

การสรุปผลการวิจัยเรื่อง โปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานีครั้งนี้ ผู้ศึกษาได้สรุปเป็น ๓ ตอน ตามวัตถุประสงค์ของการศึกษา ดังต่อไปนี้

๑.การสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๒.การทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๓.การเสนอโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๕.๑.๑ การสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

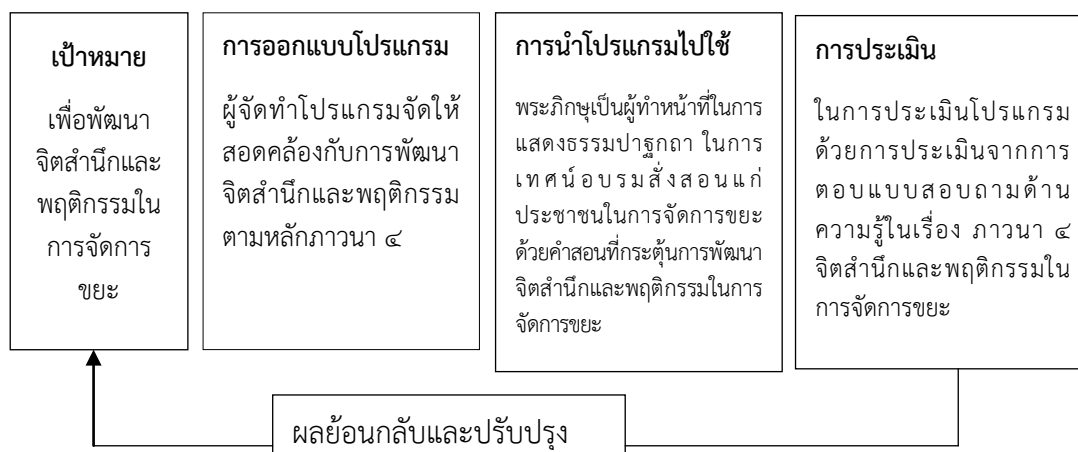
๑. ผลการสร้างโปรแกรม

ผลการสร้างโปรแกรม ได้แก่ นำข้อมูลพื้นฐาน ด้านหลักภาวนา ๔ และการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะร่วมถึงการศึกษาการอบรมระยะสั้นในสังคมไทย มาพิจารณากำหนดแนวทางในการสร้างโปรแกรม และกำหนดองค์ประกอบของโปรแกรม คือ สภาพปัญหาและความจำเป็น หลักการ เป้าหมาย จุดมุ่งหมายของโปรแกรม เนื้อหา กิจกรรม ระยะเวลา สื่อประกอบ และการประเมินผลโปรแกรม เพื่อนำไปประชุมกับผู้เชี่ยวชาญในการวางแผนร่วมกันในการสร้างโปรแกรม ผู้ศึกษาจึงจัดการประชุมสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ผู้นำฝ่ายพระภิกษุในตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เมื่อวันที่ ๙ กันยายน ๒๕๖๐ ณ อาคารศูนย์สืบทอดพระพุทธศาสนา วัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี โดยเริ่มในเวลา ๙.๐๐-๑๖.๐๐ น. เป็นการประชุมเชิงปฏิบัติการเพื่อสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ เป็นกระบวนการวางแผนของผู้เชี่ยวชาญในระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธ เพื่อวางแผนร่วมกัน ซึ่งผู้เข้าร่วมประชุมจะเป็นตัวจักรหลักในการสร้างโปรแกรมที่จะให้เกิดขึ้นในการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ในการร่วมกันวางแผนปฏิบัติ(Action Plan) ร่วมกัน ผู้เชี่ยวชาญประกอบด้วยพระนักเทศน์ในเขตตำบลคลองหก จำนวน ๑๒ รูป/ท่าน (ที่ผู้ศึกษาได้แจ้งให้เข้าร่วมวางแผนจำนวน ๒๐ รูป/ท่าน แต่ตอบรับเข้าประชุม ๑๒รูป/ท่าน)โดยได้ให้ข้อมูลเกี่ยวกับการสร้างโปรแกรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ซึ่งตกลงร่วมกันในการเลือกโปรแกรมอบรมและกิจกรรมการพัฒนาคิดสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ แบ่งออกดังนี้

จากการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะโดยมีพระภิกษุที่มีบทบาทในการเทศน์ในตำบลคลองหกเข้าร่วมประชุมกลุ่มเฉพาะจำนวน ๑๒ รูป เพื่อสร้างโปรแกรมการอบรมต่อการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ สามารถสรุปและอภิปรายผลได้ดังนี้

ผลการสร้างโปรแกรมเป็นการประยุกต์หลักธรรมสู่การพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม การมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ซึ่งมีองค์ประกอบการสร้างโปรแกรม มีดังนี้ คือ ๑) หลักการของโปรแกรม ๒) เป้าหมายของโปรแกรม ๓) จุดมุ่งหมายของโปรแกรม ๔) เนื้อหาสาระของโปรแกรม ๕) ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดงธรรม ๖) การเลือกพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม ๗) สื่อและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ๘) การประเมินผลโปรแกรม(รายละเอียดดังในภาคผนวก ข)

พบว่า กระบวนการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ มีดังนี้ คือ ๑) กำหนดเป้าหมาย ๒) การออกแบบโปรแกรม ๓) การทดลองใช้โปรแกรม และ ๔) การประเมินโปรแกรม และปรับปรุงแก้ไขโปรแกรมดังภาพต่อไปนี้

ภาพที่ ๕.๑ การแสดงความสัมพันธ์ในการวางแผนการสร้างโปรแกรม

๕.๑.๒ ผลการทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ผู้ศึกษาสรุปผลการวิเคราะห์ข้อมูลตามลำดับดังนี้ ๑) ลักษณะส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง ๒) ผลการวิเคราะห์เปรียบเทียบคะแนนกลุ่มตัวอย่าง โดยใช้สถิติ Independent T-test การเปรียบเทียบด้านความรู้ภาวนา ๔ ด้านจิตสำนึกในการจัดการขยะและพฤติกรรมในการจัดการขยะ พบว่า

๑. ข้อมูลส่วนบุคคลของกลุ่มตัวอย่าง

กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่ เป็นเพศชาย จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๖๓.๓ และเป็นเพศหญิง จำนวน ๑๑ คน คิดเป็น ๓๖.๗ ตามลำดับ

อายุของผู้เข้าร่วมกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่ มีอายุต่ำกว่า ๒๕ ปี จำนวน ๑๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๓.๓ รองลงมาอายุ ๓๖ – ๔๕ ปี จำนวน ๗ คน คิดเป็นร้อยละ ๒๓.๓ อายุระหว่าง ๔๖ – ๕๕ ปี จำนวน ๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๓ และอายุระหว่าง ๒๖ – ๓๕ ปีและ ๕๕ ปี จำนวน ๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐ ในกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่ อายุ ๒๖ – ๓๕ ปี จำนวน ๑๒ คน คิดเป็นร้อยละ

๔๐.๐ รองลงมา อายุต่ำ ๒๕ ปีและอายุ ๔๖-๕๕ ปีจำนวน ๗ คน คิดเป็นร้อยละ ๒๓.๓ อายุมากกว่า ๕๕ ปี จำนวน ๕ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๖.๗ อายุ ๓๖-๔๕ ปี จำนวน ๔ คน คิดเป็น ๑๓.๓ ตามลำดับ

ระดับการศึกษาของผู้เข้าร่วมกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่ ต่ำกว่าปริญญาตรี จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗ รองลงมา มีระดับการศึกษา ปริญญาตรี จำนวน ๑๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๓.๓ และมีระดับการศึกษา สูงกว่าปริญญาตรี จำนวน ๓ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๐.๐ กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่มีระดับการศึกษา ปริญญาตรี จำนวน ๑๕ คน คิดเป็นร้อยละ ๕๐.๐ รองลงมา มีระดับการศึกษา ต่ำกว่าปริญญา จำนวน ๑๑ คน คิดเป็นร้อยละ ๓๖.๗ และมีระดับการศึกษา สูงกว่าปริญญาตรี จำนวน ๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๑๓.๓ ตามลำดับ

สถานะภาพของผู้เข้าร่วมกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่เป็นเพศชายเป็นส่วนใหญ่ ก็เพราะในกลุ่มตัวอย่างที่เข้าร่วมโปรแกรมเป็นนักบวช คือ พระภิกษุ สามเณรเป็น นักบวชจำนวน ๑๖ คน คิดเป็นร้อยละ ๕๓.๓ รองลงมา มีสถานะเป็นประชาชน จำนวน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗ กลุ่มตัวอย่างในกลุ่มควบคุมส่วนใหญ่มีสถานะเป็นนักบวช จำนวน ๑๖ คน คิดเป็นร้อยละ ๕๓.๓ รองลงมา เป็นประชาชน ๑๔ คน คิดเป็นร้อยละ ๔๖.๗

๒. ผลการเปรียบเทียบคะแนนระหว่างกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมก่อนโครงการ

ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเปรียบเทียบคะแนนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมต่อโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนทั้ง ๓ ด้าน จำแนกตามครั้งในการเข้าร่วมโปรแกรม ทั้ง ๓ ครั้ง โดยการทดสอบค่าที (t-test) พบว่า ครั้งที่ ๑ และ ครั้งที่ ๒ ไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ยกเว้น ครั้งที่ ๓ ทุกด้านที่มีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ เพราะกลุ่มทดลองได้เข้าอบรมตามโปรแกรม

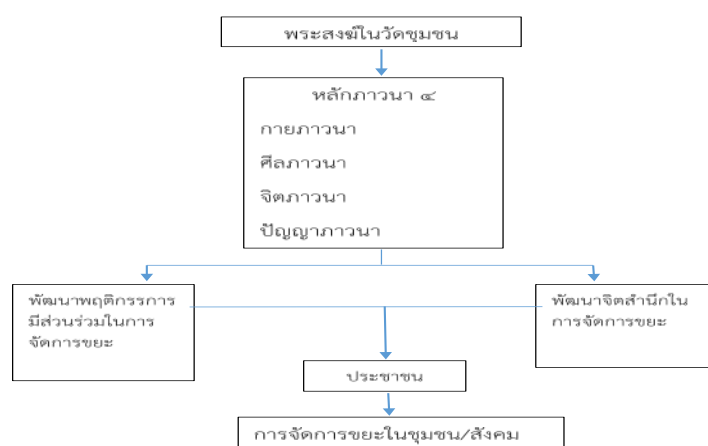
๓. ผลการวิเคราะห์ข้อมูลเปรียบเทียบ ผลการเปรียบเทียบคะแนนความรู้ด้านภาวนา ๔ จิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะจำแนกตาม กลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม โดยวิเคราะห์ความแปรปรวนทางเดียว (one-way ANOVA or F-test) สรุปได้ดังนี้

๑) จำแนกตามกลุ่มทดลอง ทั้ง ๓ ด้าน ระหว่าง (Pretest - Post test ครั้งที่ ๑) และ (Post test ครั้งที่ ๒) พบว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และสอดคล้องกับผลการทดสอบรายคู่ที่คะแนนของ post test ครั้งที่ ๒ สูงกว่า Pretest - Post test ครั้งที่ ๑ ในทุกด้าน โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน post test ครั้งที่ ๑ และ ๒ จะสูงกว่า pre test ในทุกด้าน

๒) จำแนกตามกลุ่มควบคุม ทั้ง ๓ ด้าน ระหว่าง (Pretest - Post test ครั้งที่ ๑) และ (Post test ครั้งที่ ๒) พบว่า แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ เฉพาะด้านความรู้ในด้านภาวนา ๔ และสอดคล้องกับผลการทดสอบรายคู่ที่คะแนนของ post test ครั้งที่ ๒ สูงกว่า Pretest - Post test ครั้งที่ ๑ โดยเฉพาะอย่างยิ่งใน post test ครั้งที่ ๑ และ ๒ จะสูงกว่า pre test ยกเว้นด้านจิตสำนึกในการจัดการขยะและด้านพฤติกรรมในการจัดการขยะไม่แตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕

๕.๑.๓ เสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ได้ดังนี้

การนำเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นการประยุกต์รูปแบบของการเทศน์ที่มีพระภิกษุเป็นผู้ที่มีบทบาทในการอบรมให้ความรู้ด้านหลักธรรมเป็นผู้ชี้แนะแนวทางการจัดการขยะโดยนำหลักธรรมของภavana ๔ เข้ามาส่งเสริมทัศนคติที่จะจัดการสิ่งแวดล้อม ด้วย ภavana ๔ ศีลภavana จิตภavana ปัญญาภavana ที่เป็นการอาศัยการปฏิบัติตามแนวทางภavana ๔ ซึ่งพระสงฆ์ในวัด มีบทบาทที่สำคัญโดยการนำหลักภavana ๔ ซึ่งประกอบด้วย ภavana ๔ ศีลภavana จิตภavana และปัญญาภavana ไปใช้ในการพัฒนาประชาชนให้เกิดผล ๒ ด้าน คือ พัฒนาด้านจิตสำนึกและพัฒนาพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ โดยมีรูปแบบ ดังต่อไปนี้

ภาพที่ ๕.๒ แสดงการเสนอโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔

๕.๒ อภิปรายผล

การอภิปรายผลโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑.การสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชน เป็นการสร้างโปรแกรมเพื่อใช้อบรมแก่ประชาชนในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ เป็นการศึกษาจากการสำรวจข้อมูลพื้นฐานโดยการจัดการประชุมระดมสมองเพื่อค้นหาโปรแกรมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ซึ่งจิตสำนึกในการจัดการขยะจะเกิดขึ้นได้จำเป็นต้องมีการกล่อมเกลาและให้ความรู้กับบุคคลเพื่อปลูกจิตสำนึกให้เกิดขึ้น ซึ่งสอดคล้องกับ ญาณิ วรศอกนิษฐ์ ที่บอกว่าจิตสำนึกเป็นคุณสมบัติที่เกิดขึ้นพร้อมกับความเป็นมนุษย์ แต่สามารถ

กลุ่มেলাได้ด้วยกระบวนการปลูกฝังทางวัฒนธรรม หรือผ่านกระบวนการเรียนรู้^๒ จิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมของประชากรในชุมชนจึงมีความสำคัญในการพัฒนาชุมชนการพัฒนาและถ่ายทอดความรู้ปลูกจิตสำนึกให้กับประชากร สิ่งที่สำคัญ คือ ผู้ถ่ายทอดและให้ความรู้เกี่ยวกับจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วม กลุ่มเป้าหมายจึงเห็นพ้องต้องกันว่าให้พระสงฆ์มีบทบาทหน้าที่ในการเทศน์แนวทางปฏิบัติตามหลักภาวนา ๔ ดังกล่าวสอดคล้องกับงานวิจัยของ Carolina Armijo de vega, Sara Ojeda-Benitez and Ma. Elizabeth Ramirez-Barreto ได้ศึกษาเกี่ยวกับสถาบันการศึกษาของชาวแม็กซิกันกับโปรแกรมการจัดการขยะมูลฝอย : กรณีศึกษามหาวิทยาลัยผลการศึกษาพบว่า ประเทศแม็กซิกันมีโอกาในการจัดการขยะมูลฝอยให้มีความยั่งยืนได้ยากมากสิ่งที่สถาบันศึกษาควรปฏิบัติ คือ การจัดอบรมให้อาจารย์มีความรู้และวิธีการในการจัดการขยะมูลฝอยและรีไซเคิล มีการจัดกิจกรรมการลดปริมาณขยะมูลฝอยภายในสถาบัน การแยกขยะมูลฝอยในสถาบันมีการรณรงค์ให้นักศึกษาได้มีส่วนร่วมในโครงการที่มีกิจกรรมการรีไซเคิลขยะมูลฝอย และการลดปริมาณขยะมูลฝอย สนับสนุนและจัดให้นักศึกษาได้มีโอกาสเยี่ยมชมศูนย์การรีไซเคิลและสถานที่ฝังกลบขยะมูลฝอย^๓

การถ่ายทอดความรู้เกี่ยวกับจิตสำนึกในการจัดการขยะเป็นเพียงลักษณะของวิธีการให้ความรู้ อันเกิดได้เฉพาะบุคคลไม่สามารถที่จะพัฒนาชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม เนื่องด้วยการพัฒนาชุมชนมีเฉพาะบุคคลก็เป็นไปไม่ได้ พฤติกรรมการมีส่วนร่วมจึงเป็นสิ่งสำคัญเพื่อการพัฒนาอย่างยั่งยืนซึ่งสอดคล้องกับ Brueck ที่ได้ศึกษาเรื่องการนำบรรจุภัณฑ์หมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ในประเทศเยอรมัน ซึ่งพบว่า การมีส่วนร่วมของประชาชนในการร่วมมือแก้ไขปัญหามูลฝอยเป็นสิ่งจำเป็นและควรสร้างจิตสำนึกให้แก่ประชาชนในระยะยาว โดยเริ่มตั้งแต่เยาว์วัยหรือตั้งแต่ชั้นประถมศึกษาเพราะจะทำให้นโยบายการลดปริมาณมูลฝอยและการนำกลับมาใช้ซ้ำ หรือการหมุนเวียนกลับมาใช้ใหม่ เป็น มาตรการที่ทันสมัยบังเกิดผลได้อย่างสมบูรณ์แท้จริง^๔ และซึ่งสอดคล้องกับนิภา ดอกพิกุล ที่ศึกษาเรื่อง การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการขยะมูลฝอย ศึกษาเฉพาะเทศบาลเมืองรังสิต อำเภอรัญบุรี จังหวัดปทุมธานี วิธีการคือจัดการอบรมให้ความรู้ด้านสิ่งแวดล้อมกับผู้นำชุมชน รณรงค์ประชาสัมพันธ์ให้ ประชาชนในชุมชนมีการคัดแยกขยะมีการรีไซเคิลเพื่อให้เกิดการลดปริมาณขยะ ณ แหล่งกำเนิด และการนำกลับมาใช้ประโยชน์ รวมถึงสาธิตการกำจัดมูลฝอยเปียกโดยการแปรรูปเป็นปุ๋ยน้ำจุลินทรีย์^๕

^๒ ธีรภรณ์ วงศ์อนันต์, จิตสำนึกของมัคคุเทศก์ต่อการนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระบบนิเวศแนวปะการัง, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา.(บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล),๒๕๔๓”

^๓ Carolina Armijo de Vega, Sara Ojeda-Benitez and Ma. Elizabeth Ramirez-Barreto Mexican educational institutions and waste Management programmes a Universitcase study. Resources, Conservation and Recycling Vol. ๓๙, Issue ๓. October.p, ๒๐๐๓. ๒๘๓-๒๙๖.

^๔ Brueck, S., M. Kousis., D. Richardson., and S. Young. The politics of sustainable development: Theory, policies, and Practices within the European union, Great Britain:Creative print and Design, ๑๙๗๗.

^๕ นิภา ดอกพิกุล, “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอย: ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองรังสิตอำเภอรัญบุรีจังหวัดปทุมธานี”, วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์),๒๕๔๘.

ผลที่ได้จากการใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ดังกล่าวเป็นการประยุกต์หลักธรรมที่มีองค์ประกอบการสร้างโปรแกรม ดังนี้ คือ ๑) หลักการของโปรแกรม ๒) เป้าหมายของโปรแกรม ๓) จุดมุ่งหมายของโปรแกรม ๔) เนื้อหาสาระของโปรแกรม ๕) ระยะเวลาที่ใช้ในการแสดงธรรม ๖) การเลือกพระสงฆ์ผู้ทำหน้าที่แสดงธรรม ๗) สื่อและอุปกรณ์ที่เกี่ยวข้อง ๘) การประเมินผลโปรแกรม เป็นต้น และในที่ประชุมสรุปกระบวนการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ มีดังนี้ คือ ๑) กำหนดเป้าหมาย ๒) การออกแบบโปรแกรม ๓) การทดลองใช้โปรแกรม และ ๔) การประเมินโปรแกรม และปรับปรุงแก้ไขโปรแกรม ดังกล่าวที่สร้างขึ้น เพื่อใช้อบรมพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ สอดคล้องกับCaffarella ที่ได้กล่าวถึงจุดมุ่งหมายสำคัญของโปรแกรม คือ ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับโปรแกรมที่พัฒนาขึ้นว่าจะเปลี่ยนแปลงรายบุคคล กลุ่มบุคคลหรือชุมชน เช่น การเปลี่ยนแปลง ด้านความรู้ ทักษะ เจตคติ ส่วนการเปลี่ยนแปลงในระดับกลุ่มหรือชุมชน อาจเป็นการคาดหวังให้เปลี่ยนแปลง การประสานประโยชน์ของกลุ่มต่าง ๆ ในชุมชน โดยเน้นรูปแบบการฟังที่เปิดโอกาสให้ผู้เข้าฝึกอบรมได้มีส่วนร่วม เน้นการรับรู้เพื่อพิจารณาถึงความเป็นจริงผ่านการเรียนรู้ในเรื่องภาวนา ๔ กับการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม ในระยะเวลา ๕ ครั้งเป็นอย่างน้อยในการอบรมตามโปรแกรม สอดคล้องกับงานวิจัยของ **อุบล เลี้ยววาริณ** พบว่า การฝึกอบรมตามแนวพุทธในโครงการฝึกอบรมพัฒนาจิตให้เกิดปัญญาและสันติสุข ได้มีส่วนช่วยพัฒนาสุขภาพจิต ความเชื่อทางพุทธ และสอดคล้องกับงานวิจัยของ^๗ **อนุชา สมจิตร** ได้ศึกษาเรื่อง “การศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ซึ่งฝึกสอนโดยคุณแม่ ดร. สิริ กรินชัย” พบว่า ผู้ที่ผ่านการฝึกอบรมปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่แต่ละโครงการซึ่งใช้เวลา ๗ วัน ๘ คืน สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของตนให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นอย่างชัดเจน^๘

นอกจากนี้เนื้อหาสาระทั้ง ๕ ครั้ง ยังเชื่อมโยงเกี่ยวกับหลักภาวนา ๔ ในการให้ความรู้เรื่อง กายภาวนา ศิลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา เพื่อพัฒนาบุคคลที่เข้าอบรมให้มีจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะโดยเป็นคู่มือในการอบรมทั้ง ๕ ครั้งในการแสดงธรรม ตามหลักภาวนา ๔ คือ

๑) กายภาวนา การพัฒนาชีวิต โดยอาศัยการเป็นอยู่ที่ถูกต้องสอดคล้องเกื้อกูลกับสิ่งแวดล้อมด้านกายภาพ

๒) ศิลภาวนา การพัฒนาชีวิต โดยมีวิถีปฏิบัติที่ถูกต้อง ต่อสิ่งแวดล้อมด้านสังคม

๓) จิตตภาวนา การพัฒนาคุณภาพชีวิตภายใน ด้านอารมณ์หรือจิตใจ

^๖Caffarella, อ้างใน วราภรณ์ โพธิ์ศรีประเสริฐ, ๒๕๔๕ หน้า ๓๙.

^๗อุบล เลี้ยววาริณ, “ผลของการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะและลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่”, รายงานการวิจัย, (คณะครุศาสตร์: สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๑), หน้า ๑๑๗.

^๘อนุชา สมจิตร, “การศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติกรรมฐานด้วยการเจริญสติปัฏฐานสี่ซึ่งฝึกสอนโดยคุณ แม่ ดร. สิริ กรินชัย”, วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙), หน้า ๑๗๑-๑๗๒.

๔) ปัญญาภาวนา การพัฒนาชีวิตโดยการฝึกฝนเรียนรู้ เพื่อการรู้แจ้งความจริงของธรรมชาติ โดยองค์รวมรวบยอดทั้งหมดจนสามารถดำเนินชีวิตได้อย่างถูกต้อง สมบูรณ์ เป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดทั้งต่อตนเองและสังคม ปราศจากการเบียดเบียนตนเอง และเบียดเบียนผู้อื่น เบียดเบียนสิ่งแวดล้อมเป็นหลักธรรมที่สำคัญในการช่วยแก้ปัญหา คือ ๑) ปัญหาขยะในชุมชน ๒) ปัญหาความเป็นธรรม และ ๓) ปัญหาบริโภคนิยม^๙

๒.ผลการทดลองใช้โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ โดยการเปรียบเทียบคะแนนกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุมของโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนทั้ง ๓ ด้าน จำแนกตามครั้งในการเข้าร่วมโปรแกรมทั้ง ๓ ครั้งพบว่า ครั้งที่ ๑ และครั้งที่ ๒ ไม่แตกต่างกัน ซึ่งจะเห็นได้จากผลการทดลอง ส่วนในครั้งที่ ๓ พบว่าคะแนนทุกด้านมีความแตกต่างกันทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ซึ่งผลการอบรมตามโปรแกรมแสดงให้เห็นว่าผู้เข้ารับการอบรมมีความรู้มากกว่าก่อนเข้าอบรม แต่พบว่าในส่วนของกลุ่มควบคุมก็มีคะแนนแตกต่างกันในเรื่องของความรู้ในด้านภาวนา ๔ ที่มีคะแนนความแตกต่างกันทางสถิติที่ระดับ .๐๕ ซึ่งอาจเป็นไปได้ว่าขณะทำการทดลองกลุ่มควบคุมอาจได้รับความรู้เรื่องภาวนา ๔ จากการรับรู้ทางโทรทัศน์เป็นบางส่วน ซึ่งจากผลการทดลองระหว่างทั้งสองกลุ่ม โดยมีกลุ่มทดลองและกลุ่มควบคุม พบว่าการรับรู้สิ่งต่าง ๆ ต้องมีทั้งการรับรู้เบื้องต้น การรับรู้ต่อเนื่องและการทบทวนทำความเข้าใจด้วยการอาศัยระยะเวลาในการศึกษาเพื่อให้เกิดความรู้ที่ดีขึ้น พบว่าโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ จึงสอดคล้องกับงานวิจัยของ **วิลาพัฒน์อุบุญนวาติ** ที่ได้พัฒนาโปรแกรมการฝึกอบรมตามแนวทางไตรสิกขาเพื่อเสริมสร้างความมีวินัยในตนเองของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕ ผลการวิจัยพบว่า หลังเข้าร่วมโปรแกรม นักเรียนมีค่าเฉลี่ยของคะแนนความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับความมีวินัยในตนเองสูงกว่าก่อนเข้าโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕ และหลังเข้าร่วมโปรแกรม นักเรียนมีค่าเฉลี่ยของคะแนนพฤติกรรมมีวินัยในตนเอง สูงกว่าก่อนเข้าร่วมโปรแกรม อย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .๐๕^{๑๐} และสอดคล้องกับ **สุคนธ์ สิ้นธพานนท์** “การใช้วิธีสอนแบบธรรมสากัจฉาเพื่อสร้างศรัทธาและวิธีคิดตามหลักพุทธธรรมแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓” พบว่า(๑) นักเรียนมีความศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑ (๒) นักเรียนมีวิธีคิดแบบสืบสาวเหตุปัจจัยหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑ (๓) นักเรียนมีผลสัมฤทธิ์ทางการเรียนหลังการทดลองสูงกว่าก่อนการทดลองอย่างมีนัยสำคัญที่ระดับ .๐๑^{๑๑}

^๙ พระสรารุณย์ ปัญญาภูโฆ, วิจิตรปัญญา, รูปแบบการจัดการระบบนิเวศเชิงพุทธ, หน้า ๕๓.

^{๑๐} วิลาพัฒน์อุบุญนวาติ, การพัฒนาโปรแกรมการฝึกอบรมตามแนวทางไตรสิกขา เพื่อเสริมสร้างความมีวินัยในตนเองของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่ ๕. [ออนไลน์], แหล่งที่มา WWW.tnrr.in.th/page=result_search&record id=๖๐๑๖๐ เข้าถึงเมื่อ [๒๓ มิถุนายน ๒๕๖๐]

^{๑๑} สุคนธ์ สิ้นธพานนท์, “การใช้วิธีสอนแบบธรรมสากัจฉาเพื่อสร้างศรัทธาและวิธีคิดตาม หลักพุทธธรรมแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘), หน้าบทคัดย่อ.

๓. การเสนอโปรแกรม

การสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นการประยุกต์รูปแบบของการเทศน์ที่มีพระภิกษุเป็นผู้ที่มีบทบาทหน้าที่ในการอบรมให้ความรู้ด้านหลักธรรมเป็นผู้ชี้แนะแนวทางการจัดการขยะโดยนำหลักธรรมด้านภาวนา ๔ เข้ามาส่งเสริมทัศนคติที่จะจัดการสิ่งแวดล้อม ด้าน กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา ที่เป็นการอาศัยการปฏิบัติตามแนวทางการภาวนา ๔ ซึ่งผู้ที่เข้าอบรมต้องผ่านการอบรมในจำนวน ๕ ครั้งขึ้นไป จึงจะสำเร็จและเห็นผลตามโปรแกรม เพราะจากโปรแกรมที่สร้างขึ้นในช่วงการทดลองครั้งที่ ๑ และ ๒ ยังไม่รู้ผลของคะแนนในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่ชัดเจน แต่เมื่อผ่านการอบรมตามจำนวน ๕ ครั้ง แล้วผู้อบรมมีความรู้ความเข้าใจได้ดีขึ้น เพราะผู้เข้าอบรมเริ่มมีความตระหนักถึงผลการจัดการขยะว่ามีผลดีผลเสียอย่างไร สอดคล้องกับ **อมรสิทธิ์เทียนซุบ** ได้ศึกษาการจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนอยู่เจริญบุญมา เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน เพื่อพัฒนาคู่มือฝึกอบรมให้ประชาชนมีความตระหนัก ความรู้ความเข้าใจ ทักษะ เจตคติ และการมีส่วนร่วมในการจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน^{๑๒} และสอดคล้องกับวิจัยของ **ทวิช ยะปะนันท์**^{๑๓} ได้ดำเนินการวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบการจัดการขยะของเทศบาลตำบลสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่ พบว่า การวิจัยครั้งนี้ได้เปิดโอกาสให้ผู้มีส่วนได้ส่วนเสียในชุมชนได้รับรู้ข้อมูลข่าวสารวิเคราะห์ปัญหา และแสดงความคิดเห็น และสร้างรูปแบบการจัดการขยะมูลฝอย ซึ่งได้รูปแบบ ๓ รูปแบบ คือ การจัดตั้งธนาคารขยะชุมชน การจัดตั้งกลุ่มน้ำหมักชีวภาพ การจัดตั้งกลุ่มรีไซเคิลขยะซึ่งองค์ประกอบของโปรแกรม มีหลักการสำคัญเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของผู้เข้าร่วมกิจกรรม ฉะนั้นในการสร้างโปรแกรมจึงประกอบด้วยองค์ประกอบสำคัญๆ ๓ ประการคือ (๑) บริบท (Context) (๒) เป้าหมาย (Goal) และ (๓) แผนหรือวิธีปฏิบัติ (Plan or Method) องค์ประกอบทั้ง ๓ นี้ต้องมีความเหมาะสมจึงจะก่อให้เกิดผลสำเร็จ^{๑๔} พระภิกษุสงฆ์ในวัด มีบทบาทที่สำคัญโดยการนำหลักภาวนา ๔ ซึ่งประกอบด้วย กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา และปัญญาภาวนา ไปใช้ในการพัฒนาประชาชนให้เกิดผล ๒ ด้าน คือ พัฒนาด้านจิตสำนึกและพัฒนาด้านการมีส่วนร่วม เพื่อนำไปสู่การจัดการขยะในชุมชน หน่วยงาน องค์กรและสังคม ได้จากการเรียนรู้ของบุคคลที่เกิดขึ้นจากการศึกษาจะเห็นได้ว่าการรับรู้ต้องมีช่วงระยะเวลาที่แตกต่างกัน ซึ่งผลการศึกษาวิจัยพบว่ากลุ่มทดลองตามโปรแกรมในช่วงฟังธรรมครั้งที่ ๑ ครั้งที่ ๒ แรกยังไม่มีความรู้เรื่องจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ แต่เมื่อ

^{๑๒}อมรสิทธิ์ เทียนซุบ, “การจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนอยู่เจริญบุญมา เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร”, การประชุมวิชาการเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ ๒, ๒๕๕๓, หน้า ๓๙๐-๔๐๓.

^{๑๓}ทวิช ยะปะนันท์, “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบการจัดการขยะ ของเทศบาลตำบลสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่”, การศึกษาด้วยตนเองสารานุกรมสุขศาสตร์มหาบัณฑิต (บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย), ๒๕๕๕.

^{๑๔}E. j. Boone, *Developing programs in adult education*. Prospect Heights, Brooklyn: Waveland press., ๑๙๙๒ หน้า ๑๐

ผ่านพ้นครั้งที่ ๓ ไปสักหนึ่งเดือนก็มีผลการเรียนรู้ที่เข้าใจว่าจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่ดีขึ้น ซึ่งแตกต่างจากกลุ่มควบคุมที่มีความรู้ด้านภาวนา ๔ ด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่มีค่าคงที่แต่ก็มีส่วนที่แตกต่างบางในเรื่องความรู้เกี่ยวกับภาวนา ๔ ซึ่งขณะที่ทำการทดลองกลุ่มควบคุมอาจจะได้พึงธรรมจากสื่อภายนอก เช่นจากทีวี ดังนั้น การทดลองนี้จะเห็นว่ากลุ่มทดลองมีการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะพร้อมทั้งความรู้ด้านภาวนา ๔ เพิ่มขึ้นและเข้าใจมากขึ้นเมื่อถึงเวลาไปสักระยะผู้อบรมก็เริ่มตกผลึกทางความรู้และจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะอย่างถูกต้องและสามารถนำไปปฏิบัติได้

๔. องค์ความรู้จากการวิจัย

พบว่า การสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ

๕. ผลการศึกษาสู่การพัฒนาสังคม

จากผลการศึกษา โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ดังนี้

๕.๑ การมีทุนทางสังคม เป็นหลักสำคัญหนึ่งของการพัฒนาสังคม ที่ต้องการพัฒนาบุคคล ชุมชน และสังคมให้เกิดการพึ่งพาตนเอง กล่าวคือ การพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ด้วยการอาศัยทุนทางสังคมในการให้ความรู้เพื่อถ่ายทอดความรู้แนวคิดที่เป็นแนวทางในการจัดการขยะ

๕.๒ ความไม่ประมาทในการพัฒนาสังคม หมายถึง การเตรียมความพร้อมระมัดระวังปรับปรุงส่วนที่บกพร่อง เพิ่มพูนความรู้ที่เกี่ยวข้อง พร้อมรับกับสถานการณ์ที่ต้องเปลี่ยนแปลง กล่าวคือ การมีจิตสำนึกและพฤติกรรมที่จะปรับเปลี่ยนเตรียมพร้อมในการจัดการขยะ ที่จะส่งผลต่อการดำเนินชีวิตในปัจจุบันและต่อโลกที่ตนเองอยู่

๕.๓ การมีสังคมแบ่งปัน มีความสำคัญต่อการสร้างความเสมอภาคทางการอยู่ร่วมกัน ด้วยปัญญา จะเห็นได้ว่าผู้เข้าอบรมตามโปรแกรม มีการปรับเปลี่ยนจิตสำนึกและพฤติกรรมในการรับรู้เรื่องของปัญหาขยะ ที่ควรหาทางแก้ไขและช่วยกันในการรักษาความสะอาดด้านสิ่งแวดล้อม

๕.๔ การไม่เบียดเบียนและมีความรับผิดชอบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ จัดเป็นการช่วยกันดูแลสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศในชุมชนสังคมประเทศชาติร่วมกัน ตลอดจนช่วยกันลดปริมาณขยะที่เป็นสาเหตุสำคัญของการทำให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือว่าได้ทำประโยชน์และมีความรับผิดชอบต่อตนเอง ต่อชุมชน และสังคมในเรื่องสิ่งแวดล้อมและสุขภาพด้านร่างกายจิตใจด้วย

๕.๓ ข้อเสนอแนะ

จากผลการศึกษาเรื่องโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหกผู้วิจัยขอเสนอแนะ ๓ ประการ ดังต่อไปนี้

๑. ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย

จากการศึกษา ผู้ศึกษาจะนำเสนอข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย ๔ ประการดังนี้

๑) หน่วยงานเกี่ยวกับพระพุทธศาสนา ได้แก่ สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ ตลอดจนถึงเจ้าคณะผู้ปกครองในระดับต่างๆ ควรนำโปรแกรมการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม การมีส่วนร่วมในการจัดการขยะไปใช้ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะที่ดีขึ้นทั้งในชุมชนสังคมประเทศชาติ และเพื่อเป็นการประยุกต์ใช้หลักธรรมเพื่อให้เกิดประโยชน์กับประชาชนที่จะทำให้มีจิตสำนึกและพฤติกรรมของการจัดการขยะต่อไปควรมีโครงการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะกับประชาชนทั่วไป อันจะนำไปสู่การพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ

๒) ควรเสนอแนวคิดของโปรแกรมดังกล่าวแก่เทศบาล องค์การบริหารส่วนจังหวัด เช่น อบจ.ประจำจังหวัด และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับสิ่งแวดล้อมในเรื่องการจัดการขยะ เพื่อนำไปเป็นแนวทางในการปฏิบัติทั้งเชิงวิชาการและการกระทำจริงในการจัดการขยะ

๓) ควรมีการสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชนในเรื่องการจัดการขยะอย่างแท้จริง

๔) ควรมีการจัดทำเป็นโครงการที่ให้เกิดขึ้นทั่วทั้งประเทศ ด้วยจัดให้เป็นวาระระดับประเทศที่จะร่วมกันในการจัดการขยะ กรีนนิ่งเดียในการจัดการขยะพร้อมกันทั้งประเทศ

๒. ข้อเสนอแนะในเชิงปฏิบัติการ

ผลจากการศึกษานี้ทำให้ได้ข้อยืนยันถึงประโยชน์จากการเข้าร่วมโปรแกรมการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะของผู้เข้าร่วมฝึกอบรม จากผลการวิจัยจึงทำให้ได้ข้อเสนอแนะในทางปฏิบัติดังนี้

๑) ควรมีโครงการฝึกอบรมเพื่อพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะกับประชาชนทั่วไป อันจะนำไปสู่การพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะของชุมชน

๒) โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธนี้ สามารถนำไปประยุกต์ใช้สอนในการอบรมแก่ประชาชนในเขตพื้นที่อื่นได้ โดยเฉพาะกลุ่มประชาชนที่เข้าวัดฟังธรรมเป็นประจำ โดยปรับเนื้อหาให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และกลุ่มเป้าหมาย เช่น อุบาสก อุบาสิกาที่เข้ามาถือศีลปฏิบัติธรรม รวมถึงนักเรียนนักศึกษา ตลอดจนหน่วยงานองค์กรต่างๆ เพื่อให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะครบวงจรในชุมชนสังคมไทยต่อไป

๓) ควรมีการนำโปรแกรมไปปรับใช้ในการฝึกอบรมพุทธบริษัทในพื้นที่อื่นหรือชุมชนอื่นๆ เพื่อเป็นการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะแก่ประชาชนทั่วไป

๔) ควรมีแหล่งเรียนรู้เกี่ยวกับการจัดการขยะในวัด เพื่อให้ประชาชนหรือผู้เข้ามาฟังธรรมในวัดได้รู้ว่าขยะแต่ละประเภทควรแยกประเภทและกำจัดอย่างไรอย่างถูกวิธี

๕) ควรมีการจัดโครงการขุดน้ำรักโลก ผู้ที่มาปฏิบัติธรรมควรพกขุดน้ำมาใช้เองที่วัด เพื่อลดปริมาณการใช้ขุดน้ำในวัด

๓. ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

ผู้ศึกษามีข้อเสนอแนะในการทำวิจัยต่อไป ดังต่อไปนี้

๑) ควรมีการศึกษา เพื่อเปรียบเทียบกับกรณีการฝึกอบรมตามแนวพุทธศาสนาอื่นๆ ด้านการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะแก่ผู้เข้าอบรมได้จริงต่อไปหรือเป็นทางเลือกในการใช้อบรมด้านการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะที่หลากหลายขึ้น

๒) ควรมีการศึกษาวิจัยกับกลุ่มเยาวชน กลุ่มผู้นำชุมชน หรือหน่วยงานองค์กรต่างๆ ทั้งภาครัฐและเอกชน เป็นต้น เพื่อให้แน่ใจว่าลักษณะการฝึกอบรมแบบนี้เหมาะแก่การพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะได้จริงกับกลุ่มใด

๓) เนื่องจากการศึกษาครั้งนี้ใช้ระยะเวลาในการฝึกอบรม แค่ ๕ ครั้ง จึงควรมีการศึกษาเปรียบเทียบในระยะเวลาที่ต่างกัน เช่น ๗-๑๐ ครั้ง เป็นต้น

๔) ควรมีการศึกษาในลักษณะของการติดตามผลต่อเนื่องในระยะยาวเพื่อศึกษาผลที่เกิดจากการฝึกอบรมจะมีความคงทนมากน้อยเพียงใดหรือมีผลการเปลี่ยนแปลงด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะมากน้อยอย่างไร

บรรณานุกรม

๑. ภาษาไทย

ก. ข้อมูลปฐมภูมิ :

มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย. พระไตรปิฎกฉบับภาษาไทย ฉบับมหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย.
กรุงเทพมหานคร: มหาวิทยาลัยราชภัฏวชิรวิทยาลัย, ๒๕๓๙.

ข. ข้อมูลทุติยภูมิ :

(๑) หนังสือ:

กรมควบคุมมลพิษ. มหกรรมเทคโนโลยีและการจัดการขยะมูลฝอย. กรุงเทพมหานคร:
กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๔๔.

กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อม, คู่มือหน่วยงานท้องถิ่น: การมีส่วนร่วมของประชาชนต่อการ
จัดการขยะ, กรุงเทพมหานคร: กรมส่งเสริมคุณภาพสิ่งแวดล้อมกระทรวงวิทยาศาสตร์
และเทคโนโลยีและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๓๘.

กองแผนงานกรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, คู่มือพระสังฆาธิการว่าด้วยพระราชบัญญัติกฎ
ระเบียบและคำสั่งของคณะสงฆ์, กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๔๔.

กาญจนา แก้วเทพ. จิตสำนึกของชาวนา: ทฤษฎีและแนวการวิเคราะห์แบบเศรษฐศาสตร์การเมือง.
กรุงเทพมหานคร: สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, ๒๕๒๗.

ขวัญกมล ทองนาค. การจัดการขยะและสิ่งปฏิกูล. สงขลา: คณะวิทยาศาสตร์ สถาบันราชภัฏสงขลา,
๒๕๔๒.

คู่มือการบังคับใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมและการส่งเสริมการมีส่วนร่วมด้านสิ่งแวดล้อมของ
ประชาชนสำหรับองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สำนัก
เลขาธิการคณะรัฐมนตรี, ๒๕๕๗.

โฆสิต ปั้นเปี่ยมรัษฎ์. การพัฒนาประเทศไทย. กรุงเทพมหานคร: สำนักงานคณะกรรมการพัฒนา
เศรษฐกิจและการศึกษาแห่งชาติ, ๒๕๔๒.

จำนง อติวัฒน์สิทธิ์. สังคมวิทยาตามแนวพุทธศาสตร์. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๘.

ซัชชัย ศิลปะสุนทร. ความสัมพันธ์ระหว่างกรมการโทรทัศน์ทางด้านสิ่งแวดล้อมกับจิตสำนึก
ทางสิ่งแวดล้อมของนักศึกษามหาวิทยาลัยมหิดล. วิทยานิพนธ์ปริญญาศึกษาศาสตร
มหาบัณฑิต สาขาสิ่งแวดล้อมศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๐.

จิตยา สุวรรณขุ. สังคมวิทยา. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๗.

ณัฐพันธ์ เขจรนนท์. การจัดการทรัพยากรบุคคล. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์แห่ง
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ณัฐพงศ์ สัจจวรรณ. วิเคราะห์ข้อปัญหาและสัมมนาทางสังคม ภาควิชาสังคมวิทยาและ
มานุษยวิทยา, คณะสังคมศาสตร์. มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๒.

ทองพันชั่ง พงษ์วารินทร์. **จิตสำนึกคุณภาพสร้างได้จริงใน ๑๒๐ วัน**. กรุงเทพมหานคร:Think Beyond, ๒๕๕๒.

ธเรศ ศรีสถิต และคณะ. **“คู่มือการจัดการขยะและเทคโนโลยีการแปรรูปขยะให้เป็นพลังงานสำหรับท้องถิ่น”**. กรุงเทพมหานคร:กรมควบคุมมลพิษ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม, ๒๕๕๔.

ธานินทร์ ศิลป์จารุ. **วิเคราะห์ข้อมูลทางสถิติด้วย SPSS และ AMOS**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๓. กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนสามัญปิซิเนสส์แอร์แอนด์ดี, ๒๕๕๕.

นพวรรณ ธีระพันธ์เจริญ. **ความรู้เรื่องสิ่งแวดลอม**. พระนครศรีอยุธยา:มหาวิทยาลัยราชภัฏพระนครศรีอยุธยา, ๒๕๕๐.

เนวรัตน์ พงษ์ไพบูลย์. **ที่นี้ชัดชัดเจน**. กรุงเทพมหานคร: ประพันธ์สาส์น, ๒๕๒๐.

ประดิษฐ์ อูปรมย์. **เอกสารการสอนชุดวิชาพื้นฐานการศึกษา หน่วยที่ ๔ มนุษย์กับการเรียนรู้. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕**. นนทบุรี: สำนักพิมพ์แห่งมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๔๐.

ประทีป สนามชัย. **สารัตถทางสังคมวิทยาการศึกษา**. ชุมชนสหกรณ์การเกษตรแห่งประเทศไทย, ๒๕๔๖.

ประเวศ อินทองปาน. **“พระพุทธศาสนากับสิ่งแวดล้อม”**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๕๙.

ประเวศ วสี. **โลกแห่งสปปายะ วัดสร้างสุข**. โครงการวัดสร้างสุข คนสร้างชาติ พุทธศาสน์สร้างใจ พิมพ์ครั้งที่ ๒ จัดพิมพ์โดยสมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี ไทย-ญี่ปุ่น, คำนิยม.

ประเวศ วะสี, ศ, นายแพทย์. **“พุทธธรรมกับอุดมการณ์สำหรับศตวรรษที่ ๒๑”**. ในพุทธธรรมกับอุดมการณ์ สำหรับศตวรรษที่ ๒๑: ปาฐกถาครบรอบ ๖๐ ปี พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตโต) . กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มูลนิธิโกมลคีมทอง, ๒๕๔๒.

ปวย อึ้งภากรณ์. **ศาสนธรรมกับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์โกมลคีมทอง, ๒๕๔๐.

ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**. พิมพ์ครั้งที่ ๖ กรุงเทพมหานคร: อักษรเจริญทัศน์, ๒๕๓๙.

พระครูมงคลคีลวงค์ (กุศล คนธวโร) และคณะ. **พระสงฆ์กับการพัฒนาชนบทการแสวงหาเส้นทาง การพัฒนาชนบทของพระสงฆ์ไทย** . กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์การศาสนา, ๒๕๒๗.

พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตโต). **พุทธธรรมกับการพัฒนาชีวิต**. พิมพ์ครั้งที่ ๑. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา, ๒๕๔๐.

_____. **พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๑. กรุงเทพมหานคร: ดวงแก้ว, ๒๕๔๔.

_____. **การพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๕. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๔๓.

_____. **ธรรมานุชีวิตพุทธจริยธรรมเพื่อชีวิตที่ดีงาม**. กรุงเทพมหานคร: ระฆังทอง, ๒๕๑๗.

_____. **พจนานุกรมพุทธศาสน์ฉบับประมวลศัพท์**. พิมพ์ครั้งที่ ๙. กรุงเทพมหานคร:มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.

_____. **ทางสายกลางของการศึกษาไทย**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. (กรุงเทพมหานคร: คณะศึกษาศาสตร์มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๗.

- _____ .**หลักแม่บทของการพัฒนาตน**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๕. กรุงเทพมหานคร: มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๔๖.
- _____ .**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประมวลธรรม** , พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. ๒๕๔๕.
- _____ .**พจนานุกรมพุทธศาสตร์ฉบับประศัพท์**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เอส. อาร์พรีนเตอร์แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____ .**พุทธธรรม (ฉบับเดิม)**. พิมพ์ครั้งที่ ๑๐. กรุงเทพมหานคร : บริษัท เอส. อาร์พรีนเตอร์แมส โปรดักส์จำกัด, ๒๕๔๖.
- _____ .**การพัฒนาที่ยั่งยืน**.กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์มูลนิธิพุทธธรรม, ๒๕๓๙.
- _____ . **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ โอ เอส พรีนติ้งเฮาส์, ๒๕๓๓.
- พระพะยอม กลฺยาโณ. “บทบาทของพระสงฆ์ต่อสังคม”. ข่าวสด . ๑๙ กรกฎาคม ๒๕๔๐.
- พระไพศาล วิสาโล. **พุทธธรรมกับการพัฒนาสังคม**. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิโกลดคิมทอง, ๒๕๔๓.
- พระมหาสมทรง สิรินธโร. **บทบาทของพระสงฆ์ไทยในอนาคต**. กรุงเทพมหานคร: บริษัท เคล็ดไทย จำกัด, ๒๕๒๕.
- พระมหาสุทิตย์ อาภากรโร. **พระพุทธานุภาพกับการพัฒนาสังคม**. พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- _____ .**พระพุทธานุภาพกับการพัฒนาสังคม**, พิมพ์ครั้งที่ ๓. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๘.
- พระเมธีธรรมาภรณ์ (ประยูร ธมฺมจิตโต). **ธรรมะกับการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์ บริษัทสหธรรมิก จำกัด, ๒๕๓๘.
- พระราชวรมนี (ป.อ. ปยุตโต). **ปรัชญาการศึกษาไทย ฉบับแก้ไขรวบรวมใหม่**. พิมพ์ครั้งที่ ๓ . กรุงเทพมหานคร: กรมการศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๒๘.
- พุทธทาสภิกขุ. **การศึกษาคืออะไร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์ธรรมบูชา,
- พระสราวุธชัย ปัญญาวิฑูโร (วิจิตรปัญญา). **รูปแบบการจัดการระบบนิเวศเชิงพุทธ**, ยิ่งศักดิ์ นิตติสิงห์. **บทความ“พระวินัยกับสิ่งแวดล้อม”** ค้นหาเมื่อ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๗.
- ยุวัฒน์ วุฒิเมธี. **หลักการพัฒนชุมชนและการพัฒนาชนบท**. กรุงเทพมหานคร: ไทยอนุเคราะห์ไทย, ๒๕๔๖.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๒๕**, กรุงเทพมหานคร: บริษัท อักษรเจริญทัศน์นอจท. จำกัด, ๒๕๓๙.
- ราชบัณฑิตยสถาน. **พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๕๔๒**. กรุงเทพมหานคร: นานมีบุ๊คส์พับลิเคชันส์, ๒๕๔๖.
- วัฒนา พัฒนพงศ์. **พระสงฆ์กับบทบาททางการศึกษา**. กรุงเทพมหานคร : สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหารศาสตร์, ๒๕๒๖.
- ศศิณา ภารา. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร:บริษัท ส เอเชียเพรส (๑๙๘๙) จำกัด, ๒๕๕๐.
- สนธยา พลศรี. **กระบวนการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร: ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๔๕.

สนธยา พลศรี. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์.พิมพ์ครั้งที่ ๕, ๒๕๔๗.

_____. **ทฤษฎีและหลักการพัฒนาชุมชน**. กรุงเทพมหานครสำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์, ๒๕๓๓.
ไพศาล หวังพานิช. **การวัดและประเมินผลการเรียน**. กรุงเทพมหานคร: พิมพ์ลักษณ์, ๒๕๕๑.

สมบูรณ์ สุขสาราญ. **พุทธศาสนากับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองและสังคม**. กรุงเทพมหานคร จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๙.

_____. **การพัฒนาชนบทตามแนววิถีพุทธ**. กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวยจำกัด, ๒๕๔๐.

สมพร เทพสิทธิ. **จิตสำนึกของชาวพุทธต่อพระพุทธศาสนา**. กรุงเทพมหานคร:มูลนิธิสมพร เทพสิทธิ เพื่อศาสนาและพัฒนาสังคม (ม.ส.ท.ศ.ส.),๒๕๔๐.

_____. **เศรษฐกิจพอเพียงตามแนวพระราชดำริ**. กรุงเทพมหานคร:สำนักพิมพ์ธรรมสาร, ๒๕๔๘.

สมศักดิ์ ศรีสันติสุข. **สังคมไทย: แนวทางวิจัยและการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: สถาบันวิจัยพฤติกรรมศาสตร์, ๒๕๔๕.

สวัสดิ์ โนนสูง. **ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม**. พิมพ์ครั้งที่ ๒. กรุงเทพมหานคร: โอเดียนสโตร์, ๒๕๔๖.

สัญญา สัญญาวิวัฒน์, **จิตสำนึกเพื่อส่วนรวมเชิงพุทธ**. เอกสารประกอบการประชุมวิชาการประจำปีของเครือข่ายสถาบันอุดมศึกษา เขตภาคกลางเพื่อพัฒนาบัณฑิตอุดมคติไทย.
จิตสำนึกเพื่อส่วนรวม. กรุงเทพมหานคร:โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๔๙.

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. **เรียนรู้เศรษฐกิจพอเพียง**. กรุงเทพมหานคร:สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, ๒๕๕๐.

สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ. **คู่มือนำทางชีวิต “รักพอเพื่อพ่อขอดำเนินชีวิตด้วยหลักเศรษฐกิจพอเพียง”**. กรุงเทพมหานคร : สำนักงานปฏิรูประบบสุขภาพแห่งชาติ, ๒๕๔๙.

สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ. **กฎหมายเถรสมาคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ, ๒๕๔๕.

สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร. **ถนนบัณฑิตอาสา: ๔๐ ปี สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร**. กรุงเทพมหานคร: สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒.

สุกาญจน์ รัตนเลิศสุรณ. **หลักการจัดการสิ่งแวดล้อมแบบยั่งยืน**. กรุงเทพมหานคร: สมาคมส่งเสริมเทคโนโลยี (ไทย-ญี่ปุ่น), ๒๕๕๐.

สุนน อมรวิวัฒน์. ศ. **“แนวคิดเกี่ยวกับการบูรณาการการศึกษา ศาสนาและวัฒนธรรม”**. ใน **วิถีการเรียนรู้ของคนไทย : ประมวลสาระจากการประชุมและรวมข้อเขียนจากนักคิด, รวบรวมและจัดพิมพ์โดยสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติกรุงเทพมหานคร : โครงการวิถีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖.**

สุเมธ ตันติเวชกุล. **ใต้เบื้องพระยุคลบาท**. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๔๙.

สุรพงษ์ โสธนะเสถียร. **การสื่อสารกับสังคม**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๓.

สุลักษณ์ ศิวลักษณ์. **ศาสนากับการพัฒนา**. กรุงเทพมหานคร: คณะกรรมการศาสนาเพื่อการพัฒนา ๒๕๔๔.

แสง จันทร์งาม. “พระสงฆ์ในสังคมปัจจุบัน”. **วารสารเสียงธรรม**. สำนักงานคณะกรรมการการประถมศึกษาแห่งชาติ. กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์คุรุสภาลาดพร้าว, ๒๕๔๒.

หมวดวิชาการศึกษาทั่วไป สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา. **ชีวิตกับสิ่งแวดล้อม**. กรุงเทพมหานคร: ศูนย์หนังสือสถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๓.

อรรพรรณ ปลั่งธนโอวาท, **การสื่อสารเพื่อการโน้มน้าวใจ**. กรุงเทพมหานคร : สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๔.

อริสา สุขสม, **การพัฒนาจิตสำนึกสาธารณะเพื่อชุมชน**, อ่างใน ปรีดา รอดนวล (จิตสำนึกเพื่อการพัฒนาอย่างสมดุลและยั่งยืนในบริบทสังคมไทย, ๒๕๕๕.

(๒) บทความในวารสาร

ประพัฒน์ ปัญญาชาติรักษ์, “การพัฒนาที่ยั่งยืนต้องอยู่บนฐานทรัพยากรของตนเอง” , **วารสารเศรษฐกิจและสังคม**, (ฉบับที่ ๒๓ (พฤษภาคม-มิถุนายน ๒๕๔๖) : ๙-๑๓.

พระใบฎีกาวิญญู อคฺคชโร, (ยอดเพชร), “บวร: การรื้อฟื้นเพื่อสร้างชุมชนอย่างเข้มแข็งและยั่งยืน”, **วารสารบัณฑิตศึกษาปริทรรศน์ มจร**, ปีที่ ๙ ฉบับพิเศษ (๒๕๕๙): ๒๗๙-๒๗๙.

อมรรพรรณ ทิพนอม, “ดัชนีชี้วัดการพัฒนาที่ยั่งยืนของประเทศไทย : มิติใหม่ของการพัฒนาประเทศ”, **วารสารเศรษฐกิจและสังคม**, ฉบับที่ ๑๒ (กรกฎาคม-สิงหาคม ๒๕๔๘) : ๔๙-๕๔.

(๓) วิทยานิพนธ์

ชัยยศ อิ่มสุวรรณ. “การพัฒนารูปแบบการศึกษาชุมชนเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืน”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๓.

ดลพัฒน์ ยศธร. “การนำเสนอรูปแบบการศึกษาเพื่อการพัฒนาที่ยั่งยืนแนวพุทธศาสตร์”. **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๔๒.

ธัญภรณ์ วงศ์กนิษฐ. **จิตสำนึกของมัคคุเทศก์ต่อการนำเที่ยวเชิงอนุรักษ์ในระบบนิเวศแนวปะการัง**. **วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต**. สาขาสังแวดล้อมศึกษา. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๔๓.

นายภูริวัจน์ ปุณยวุฒิปรีดา. “การพัฒนาเชิงพุทธเพื่อการจัดการขยะมูลฝอยของเทศบาลในจังหวัดนนทบุรี”. **วิทยานิพนธ์หลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๖.

วิลาวัณย์ วโรภาส, **กลยุทธ์การวางแผนและการสร้างสรรค์สื่อจดหมายตรงขององค์กรเพื่อสาธารณประโยชน์ในการสร้างจิตสำนึกสาธารณะเพื่อการระดมทุนและทัศนคติของ**

กลุ่มเป้าหมายที่มีต่อสื่อจดหมายตรง, **รายงานการวิจัย**, มหาวิทยาลัยธุรกิจบัณฑิต, ๒๕๕๑.

เรวดี ทรงเที่ยง. “การพัฒนาโปรแกรมส่งเสริมแรงจูงใจภายในเพื่อสร้างสัมพันธภาพในการทำงานของหัวหน้าช่างในศูนย์บริการรถยนต์”. วิทยาศาสตร์ดุซฎิบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๘.

(๔) งานวิจัย

ชาตรี อุ๋นใจ และคณะ. “รูปแบบการจัดการขยะโดยความร่วมมือระหว่างโรงเรียนกับชุมชนในเขตบริการโรงเรียนบ้านนาหนูน ๑ อำเภอลำวังผา จังหวัดน่าน”. **รายงานวิจัยเพื่อท้องถิ่นฉบับสมบูรณ์**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการสร้างเสริมสุขภาพ, ๒๕๔๙.

ทวิช ยะปะนันท์. “การวิจัยเชิงปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วมในการสร้างรูปแบบการจัดการขยะ ของเทศบาลตำบลสอง อำเภอสอง จังหวัดแพร่”. **การศึกษาด้วยตนเองสาธารณสุขศาสตร์มหาบัณฑิต** บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัย, 2555.

นิภา ดอกพิกุล. “การมีส่วนร่วมของประชาชนในการจัดการมูลฝอย: ศึกษาเฉพาะกรณีเทศบาลเมืองรังสิต อำเภอธัญบุรี จังหวัดปทุมธานี”. **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, 2548.

พลอยอำไพ แก้วแสงอ่อน. “รูปแบบทางพื้นที่ของกลุ่มการจัดการขยะในเขตเทศบาลนครหาดใหญ่”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๕๒.

มานิตย์ เขียวดารา. “การบริหารจัดการขยะมูลฝอยในพื้นที่จังหวัดกาญจนบุรี”. **รายงานการวิจัย**, สาขาวิทยบริการเฉลิมพระเกียรติ:มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๒.

ยุวดี อ๋มใจ และคณะ. การศึกษายุทธศาสตร์การพัฒนาเด็กและเยาวชนให้มีจิตสำนึกต่อสิ่งแวดล้อม **รายงานวิจัย**. กรุงเทพมหานคร: สำนักนโยบายและยุทธศาสตร์ สำนักงานปลัดกระทรวงศึกษาธิการ, ๒๕๕๒.

สมชาย ศิริมาตร และคณะ. “การจัดการขยะจากครัวเรือนแบบพึ่งตนเองของชุมชนตำบลน้ำพาง อำเภอแม่จริม จังหวัดน่าน”. **รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์**. สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, ๒๕๔๖.

อัฐพร ศรีสนอง. “ปัญหาการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนจังหวัดชลบุรี” **วิทยานิพนธ์รัฐศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยบูรพา, ๒๕๕๑.

อนุชา สมจิตร. “การศึกษาการปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลจากการปฏิบัติตามฐานด้วยการเจริญสติปฏฐานสี่ซึ่งฝึกสอนโดยคุณ แม่ ดร. สิริ กรินชัย”. **วิทยานิพนธ์อักษรศาสตรมหาบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยมหิดล, ๒๕๓๙.

อุบล วุฒิพรโสภณ. “รูปแบบโครงสร้างองค์ประกอบเชิงสังคมในการจัดการขยะมูลฝอยขององค์การบริหารส่วนตำบล”. **วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต**. บัณฑิตวิทยาลัย:มหาวิทยาลัยคริสเตียน, ๒๕๕๓.

อุบล เลี้ยววาริน. “ผลของการฝึกอบรมตามแนวพุทธต่อจิตลักษณะและลักษณะทางพุทธของบุคคลในวัยผู้ใหญ่” รายงานการวิจัย. คณะครุศาสตร์: สถาบันราชภัฏสวนสุนันทา, ๒๕๔๑.

(๕) เอกสาร (อัดสำเนา)

พระราชวรมุนี (ประยุทธ์ ปยุตโต), “การสัมมนาเรื่องพุทธศาสนากับสังคมไทยในปัจจุบัน”, (กรุงเทพมหานคร : พุทธสมาคมแห่งประเทศไทยในพระบรมราชูปถัมภ์, ๒๕๔๓), หน้า ๓๖, (อัดสำเนา).

สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, สารสำคัญของภารกิจแต่ละด้าน, ม.ป.ท. ๒๕๔๙, หน้า ๑๖๘. (อัดสำเนา).

อมรสิทธิ์ เทียนชูบ, “การจัดการธนาคารขยะสำหรับชุมชน กรณีศึกษา ชุมชนอยู่เจริญบุญมา เขตดอนเมือง กรุงเทพมหานคร”, การประชุมวิชาการเพื่อนำเสนอผลงานวิจัยระดับบัณฑิตศึกษา ครั้งที่ ๖, ๒๕๕๓: ๓๙๐-๔๐๓.

(๖) เอกสารประกอบการบรรยาย

พระเทพปริยัติสุธี (วรวิทย์ คงคปญโญ), เอกสารประกอบการบรรยาย. เรื่องการคณะสงฆ์และศาสนา, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๘๗.

เอกสารประกอบการระดมความคิดเห็นทิศทางแผนพัฒนาฯ ฉบับที่ ๑๒ สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ กรกฎาคม ๒๕๕๘, หน้า ๒๑.

(๗) สื่ออิเล็กทรอนิกส์

“ข้าว” ขยะลอยเกลื่อนในทะเลอ่าวไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <https://travel.kapook.com/view๑๖๕๗๕๙.html>, เข้าถึงเมื่อ [๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐]

จันทิรา ธนสงวนวงศ์, จิตสาธารณะ. [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://mos.e-tech.ac.th/mdec/learning/>, เข้าถึงเมื่อ [๒ มกราคม ๒๕๖๐]

จำนวนวัดในประเทศไทย, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: www.dhammathai.org, เข้าถึงเมื่อ [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].

ไทยพับลิก้า, วิฤต “ขยะ” ชุมชนเมือง, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://thaipublica.org/๒๐๒๑/๐๖/crisis-solid-waste/> เข้าถึงเมื่อ [๑๙ มกราคม ๒๕๖๐].

นวรินทร์ ตาก้อนทอง, จิตสาธารณะ : คุณลักษณะของเด็กไทยที่พึงประสงค์, [ออนไลน์] แหล่งที่มา <http://learners.in.th/blog/krujo2007/390763>, เข้าถึงเมื่อ [๒ มกราคม ๒๕๖๐].

บุญใจ ศรีสถิตนรากุล, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://digital_collect.lib.buu.ac.th/dcms/files/51924480/chapter3.pdf เข้าถึงข้อมูลเมื่อวันที่ ๑๐ มกราคม ๒๕๖๑.

ยิ่งศักดิ์ นิตสิงห์, บทความ, “พระวินัยกับสิ่งแวดล้อม” [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://www.phd.mbu.ac.th/index.php/2014-08-28-08-57-4/84-2014-09-13-07-15-27> เข้าถึงเมื่อ [๑๙ มกราคม ๒๕๖๐].

- เรื่องประเทศต้นแบบของการคัดแยกขยะจากแหล่งกำเนิดที่สมบูรณ์แบบ, [ออนไลน์], แหล่งที่มา <http://webkc.dede.go.th/testmax/node/๒๑๐๘>, เข้าถึงเมื่อ[๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๙]
- วสุธร ต้นวัฒนกุล, การพัฒนาแบบยั่งยืน (Sustainable Development), [ออนไลน์], แหล่งที่มา : www.ph.buu.ac.th/pdf/vasutorn/develop_old.pdf, เข้าถึงเมื่อ [๒๖ กันยายน ๒๕๕๘]
- วิลาพัฒน์ อรุณบุญชาติ, การพัฒนาโปรแกรมการฝึกการอบรมตามแนวทางไตรสิกขา เพื่อเสริมสร้างความมีวินัยในตนเองของนักเรียนชั้นประถมศึกษาปีที่๕.[ออนไลน์], แหล่งที่มา WWW.tnrr.in.th/page=result_search&recordid=๖๐๑๖๐, เข้าถึงเมื่อ [๒๓มิถุนายน ๒๕๖๐]
- สำนักงานพระพุทธศาสนาประจำจังหวัดปทุมธานี ข้อมูล ณ วันที่ 24 กุมภาพันธ์ 2560, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: http://pte.onab.go.th/index.php?option=com_content&view=article&id=187&Itemid=124เข้าถึงเมื่อ [๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๖๐].
- สุมิตร สุวรรณ, รัฐกับแนวคิดการพัฒนา, [ออนไลน์], แหล่งที่มา: <http://pirun.ku.ac.th/-fedusmsw/HCRD190611.pdf>, ๑ มิถุนายน ๒๕๖๐.
- สุเมธ ตันติเวชกุล, สอนรัฐ, ปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงไม่ต้องเดินสายแจกต่างชาติ, สืบค้นวันที่ ๑๒ มิถุนายน ๒๕๕๘, จาก <http://www.manager.co.th/QOL/ViewNews.aspx?>
- สุคนธ์ สินธพานนท์, “การใช้วิธีสอนแบบธรรมสภาจฉายเพื่อสร้างศรัทธาและวิธีคิดตาม หลักพุทธธรรมแก่นักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓”, วิทยานิพนธ์ศึกษาศาสตรมหาบัณฑิต,(บัณฑิตวิทยาลัย: มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช, ๒๕๓๘),หน้าทบทยย่อ.

๒. ภาษาอังกฤษ

(I) Books:

- Brueck, S., M. Kousis., D. Richardson., and S. Young. **The politics of sustainable development: Theory, policies, and Practices within the European union**, Great Britain:Creative print and Design, 1977.
- Carolina Armijo de Vega, Sara Ojeda-Benitez and Ma. Elizabeth Ramirez-Barreto (2003). **Mexican educational institutions and waste Management programmes a Universitcase study**. Resources, Conservation and Recycling Vol. 39, Issue 3. October. p. 283-296.
- Daniel Hoornweg and Perinaz Bhada-Tata, “**WHAT A WASTE : A Global Review of Solid Waste Management**”.(Washington : World Bank, 2015) pp. 21-23.
- J.O. Prochaska And J. Norcross. **Systems of Psychotherapy : A Trans. Theoretical Analysis** (Pacific Grove, C.A. : Brooks Cole Pub, 2003).
- Fisher,CD., “The Effect of personal Control, Competence and Extrinsic Rewards and Subjects’ Locus of Control”, **Organizational behavior and Human performance**, (1978):273-288.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

แบบบันทึกการสนทนากลุ่ม

ประเด็นคำถามกลุ่มสนทนา (Focus Group Discussion) เกี่ยวกับการสร้าง
โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔
ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

หลักการและเหตุผล จากปัญหาของขยะที่ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และส่งผลกระทบต่อประชาชน โดยเฉพาะในเขตชุมชน จึงทำให้มีการวางแผนการจัดการ“ขยะ” โดยการเก็บขนขยะ การคัดแยกขยะ และการสร้างจิตสำนึกทางการจัดการขยะแก่ชุมชน แต่อย่างไรก็ตามการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมทางสิ่งแวดล้อมไม่ใช่เรื่องง่าย แต่การอาศัยระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธในชุมชนที่มีบทบาทสำคัญที่จะช่วยสร้างความตระหนักความเข้าใจ และความรู้ที่ดีด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการแก้ไขปัญหาขยะที่อยู่รอบตัวเราและในชุมชนนั้น จึงควรมุ่งเน้นในการใช้ “วัด” ที่เป็นระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธในชุมชนอย่างดี โดยมีพระภิกษุเป็นผู้ดูแลวัด และทำหน้าที่อบรมสั่งสอนด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมอันดีตามหลักธรรมทางพุทธศาสนา เพื่อเป็นการนำพาประชาชน และชุมชนเข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการปัญหาขยะ ด้วยการให้ประชาชนเกิดการเรียนรู้ และเกิดจิตสำนึกที่จะปรับเปลี่ยนพฤติกรรมในการจัดการขยะอย่างถูกต้อง เพื่อช่วยลดผลกระทบต่อสภาพแวดล้อมด้านปัญหาของขยะต่อไป

ดังนั้นถ้าหากมีการนำหลักธรรมเพื่อมาปลูกฝังความรู้ด้านจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะอย่างจริงจัง และถูกวิธี โดยการอาศัยระบบนิเวศเชิงพุทธในชุมชน ซึ่งอาจจะเป็นวิธีการลดปัญหาของขยะและสิ่งแวดล้อมได้ในระดับหนึ่งของชุมชนเพื่อให้การดำเนินการให้ประสบผลสำเร็จในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะที่เหมาะสมในลักษณะของโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ท่านคิดว่าควรจะมีรายละเอียดของการสร้างโปรแกรดังกล่าว อย่างไรบ้าง ดังต่อไปนี้

๑. โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ (กายภาวนา,ศีลภาวนา, จิตภาวนา,ปัญญาภาวนา,) เหมาะสมในการนำมาสร้างเป็นโปรแกรมในการแสดงธรรมกับกลุ่มเป้าหมายหรือไม่

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๒. การแสดงธรรมตามหลักภาวนา ๔ ควรประยุกต์เนื้อหาเกี่ยวกับการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะอย่างไร(ด้านกายภาวนา ด้านศีลภาวนา ด้านจิตภาวนา ด้านปัญญาภาวนา)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๓. สำหรับโปรแกรมการแสดงธรรมเทศนาในหัวข้อหลักภาวนา ๔ เพื่อการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะสมควรให้พระภิกษุรูปใดในวัด เป็นผู้ทำหน้าที่ต่อการบรรยายธรรมอบรมสั่งสอนแก่อุบาสกอุบาสิกา

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๔. การแสดงธรรมในการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะควรเริ่มเมื่อใดและเป็นวันอะไรภายใน ๕ ครั้ง (ครั้งที่ ๑ เรื่องกายภาวนา , ครั้งที่ ๒ เรื่องศีลภาวนา, ครั้งที่ ๓ เรื่องจิตภาวนา, ครั้งที่ ๔ เรื่องปัญญาภาวนา, ครั้งที่ ๕ สรุปเนื้อหาภาวนา ๔)

.....

.....

.....

.....

.....

.....

.....

๕. การประเมินจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลัก
ภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธควรวัดจากกลุ่มใดและประเมินจากกิจกรรมของวัดอย่างไร

.....

.....

.....

.....

๖. ข้อเสนอแนะเพิ่มเติมเกี่ยวกับการสร้างโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและ
พฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธใน
ประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

.....

.....

.....

.....

.....

แบบสอบถาม

เพื่อการศึกษาวิจัยหัวข้อเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี”

.....

คำชี้แจง

แบบสอบถามนี้ จัดทำขึ้นเพื่อเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการทำวิจัยเรื่อง “โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี” โดยมีคณาจารย์จากหลักสูตรพุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต สาขาการพัฒนาสังคม มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เป็นที่ปรึกษาและกำกับดูแล

ผู้วิจัยใคร่ขอความอนุเคราะห์จากท่าน โปรดตอบคำถามตามความเป็นจริง เพื่อเป็นประโยชน์ต่อการวิจัย ทั้งนี้ ข้อมูลที่ได้รับจากแบบสอบถามจะเก็บเป็นความลับและใช้เพื่อประกอบในการทำวิจัยเท่านั้น โดยจะไม่มีผลกระทบใดๆต่อผู้ตอบแบบสอบถามใดๆ เลย

แบบสอบถามนี้มี ๔ ตอน ได้แก่

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม จำนวน ๔ ข้อ

ตอนที่ ๒ แบบประเมินความรู้ด้าน ภาวนา ๔ จำนวน ๓๐

ตอนที่ ๓ ข้อแบบประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะจำนวน ๑๕ ข้อ

ตอนที่ ๔ แบบประเมินพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ จำนวน ๑๗ ข้อ

ขอให้ทุกท่านอ่านคำชี้แจงในแต่ละขั้นตอนให้เข้าใจ และตอบคำถามให้ครบทุกข้อตามความเป็นจริงให้มากที่สุด คำตอบของท่านจะถูกเก็บเป็นความลับ และการวิเคราะห์จะกระทำในภาพรวม ผู้ศึกษาหวังว่าจะได้รับความร่วมมือจากท่านด้วยดี จึงขอขอบพระคุณมา ณ โอกาสนี้

ผู้จัดทำ

พระทองเจริญ อุปสนโต

ตอนที่ ๑ ข้อมูลพื้นฐานของผู้ตอบแบบสอบถาม

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่อง ☐ หน้าข้อความตามความเป็นจริง

๑. เพศ

- ☐ ๑. ชาย ☐ ๒. หญิง

๒. อายุ

- ☐ ๑. ต่ำกว่า ๒๕ ปี ☐ ๒. ๒๖ – ๓๕ ปี
☐ ๓. ๓๖ – ๔๕ ปี ☐ ๔. ๔๖ – ๕๕ ปี
☐ ๕. มากกว่า ๕๕ ปี

๓. ระดับการศึกษา

- ☐ ๑. ต่ำกว่าปริญญาตรี ☐ ๒. ปริญญาตรี
☐ ๓. สูงกว่าปริญญาตรี

๔. สถานะ...ประเภท

- ☐ ๑. นักบวช
☐ ๒. ประชาชนทั่วไป

ตอนที่ ๒ แบบสอบถามประเมินโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี (การเทศน์อบรมสั่งสอน) ดังนี้

๑. “ธรรมะ” คือธรรมชาติ ท่านสาธุชนคิดว่าอย่างไร

- ☐ สิ่งแวดล้อมรอบตัว ☐ ความปกติทางกาย วาจา
☐ คือหน้าที่ ☐ ความสันโดษ เรียบง่าย

๒. การถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตรของพระภิกษุ “ผ้าบังสุกุลคือผ้าที่ได้มาจากอะไร

- ☐ กองขยะ ☐ ผ้าห่อศพ
☐ ผักฉุน ☐ ผ้าป่า

๓. พระสาวกรูปใดในพระพุทธศาสนาที่เคยอธิบายถึงการใช้นำจีวรอย่างคุ้มค่า

- ☐ พระอานนท์ ☐ พระราहुล
☐ พระสารีบุตร ☐ พระโมคคัลลานะ

๔. ความว่าบุคคลหว่านพืชเช่นใดย่อมได้รับผลเช่นนั้น ตรงกับสุภาษิตใด

- ☐ เชนครกขึ้นภูเขา ☐ เห็นช้างขี้ขี้ตามช้าง
☐ น้ำขึ้นให้รีบตัก ☐ คนทำดีย่อมได้รับผลดี คนทำชั่ว
 ย่อมได้รับผลชั่ว

๕. สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรมท่านสาธุชนคิดอย่างไร

☐ ทำชั่วได้ชั่ว ทำดีได้ดี	☐ รักดีห้ามจั่ว รักชั่วห้ามเสา
☐ ตนแลเป็นที่พึ่งแห่งตน	☐ คบบัณฑิตบัณฑิตพาไปหาผล

๖. กรรมจากการไปทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมนั้นเกิดผลย้อนกลับมาทำลายมนุษย์และโลกใบนี้ เป็นวัฏฏะจักรของกรรมว่าตามหลักพุทธอย่างไร

☐ สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม	☐ เวรย่อมระงับด้วยการไม่จองเวร
☐ แพ้คือพระ ชนะคือมาร	☐ กงกรรมกงเกวียน

๗. คำว่า “ภาวนา” ตรงกับความหมายใด

☐ การเผยแผ่	☐ การส่งเสริม
☐ การพัฒนา	☐ การสืบทอด

๘. ในหลักของภาวนา ๔ มีอะไรบ้าง

☐ กาย-จิต	☐ ศีล-ปัญญา
☐ กาย-จิต-ศีล	☐ กาย-จิต-ศีล-ปัญญา

๙. ในการรักษาศีลให้ปกติตามหลักศาสนาพุทธคือการรักษาอะไร

☐ กาย-จิต	☐ จิต-ปัญญา
☐ กาย - วาจา	☐ กาย-จิต-ปัญญา

๑๐. คนที่มีสิ่งแวดล้อมรอบกายสะอาดตามหลักภาวนา ๔ เรียกว่าอะไร

☐ ศีลภาวนา	☐ ปัญญาภาวนา
☐ กายภาวนา	☐ จิตภาวนา

๑๑. คนที่มีความรอบรู้ตามเหตุตามผลตามหลักภาวนา ๔ เรียกว่าอะไร

☐ ศีลภาวนา	☐ ปัญญาภาวนา
☐ กายภาวนา	☐ จิตภาวนา

๑๒. คนที่มีจิตสำนึกยอมเสียสละทรัพย์ภายนอกและทรัพย์ภายในตรงกับภาวนา ๔ คือข้อใด

☐ ศีลภาวนา	☐ ปัญญาภาวนา
☐ กายภาวนา	☐ จิตภาวนา

๑๓. คนที่มีความประพฤติดีอยู่ในศีลธรรมตามหลักภาวนา ๔ คือข้อใด

☐ ศีลภาวนา	☐ ปัญญาภาวนา
☐ กายภาวนา	☐ จิตภาวนา

๑๔. ข้อใดเป็นการกำจัดขยะที่ถูกต้องลักษณะและมีจิตสำนึกที่ดี

- ☐ การทิ้งข้างทาง ใต้โคนต้นไม้
- ☐ การนำพลาสติกและกล่องโฟมไปเผา การทิ้งขยะลงแม่น้ำลำคลอง
- ☐ การขุดหลุมฝังในที่ห่างจากแหล่งน้ำ การนำเศษอาหารไปทำปุ๋ยหมัก
- ☐ การทิ้งรวมๆ กันทุกประเภทลงในถังขยะเพื่อให้เทศบาลมาจัดเก็บ

๑๕. ก่อนกำจัดขยะ ขั้นตอนใดควรทำเป็นอันดับแรก

- ☐ ขยะประเภทใดยังใช้ประโยชน์ได้ แล้วคัดแยกก่อนทิ้ง
- ☐ นำขยะทุกชนิดไปเก็บไว้ในที่มิดชิด
- ☐ ล้างมือให้สะอาด
- ☐ นำขยะทุกชนิดมารวมกัน

๑๖. ใครควรมีหน้าที่ในการจัดการขยะในชุมชน

- ☐ เจ้าหน้าที่อนามัย
- ☐ เทศบาล
- ☐ ผู้นำชุมชน อสม.
- ☐ ทุกคนในชุมชน

๑๗. ข้อใดไม่ใช่การรักษาความสะอาดในชุมชน

- ☐ ทิ้งขยะลงในถังขยะทุกครั้ง
- ☐ รดน้ำต้นไม้ในสวนภายในชุมชน
- ☐ ลดการใช้ถุงพลาสติก
- ☐ ชักชวนเพื่อนบ้านหรือคนที่รู้จักเก็บขยะ

๑๘. ข้อใดไม่ใช่โทษที่เกิดจากขยะ

- ☐ ทำให้น้ำเน่าเสีย
- ☐ มีกลิ่นเหม็นและไม่สวยงาม
- ☐ เป็นแหล่งเพาะพันธุ์เชื้อโรค
- ☐ ทำให้มีรายได้

๑๙. ข้อใดไม่ใช่สาเหตุสำคัญที่ทำให้เกิดปัญหาขยะ

- ☐ ขาดความร่วมมือ
- ☐ ความเห็นแก่ตัว
- ☐ ขาดความรู้และความรับผิดชอบ
- ☐ ความมีจิตสำนึกที่ดี

๒๐. ข้อใดไม่ใช่วิธีการในการช่วยลดปริมาณขยะในชุมชน

- ☐ การนำตะกร้า หรือถุงผ้าไปใส่ของเมื่อจ่ายตลาด
- ☐ การใช้แก้วน้ำแทนแก้วพลาสติกที่ใช้แล้วทิ้ง
- ☐ การคัดแยกขยะที่สามารถขายได้ นำไปขาย
- ☐ การนำขยะไปทิ้งในที่สาธารณะของชุมชน

๒๑. ข้อใดถูก

- ☐ เราควรแยกขยะเพราะทำให้ง่ายต่อการกำจัด
- ☐ เราควรแยกขยะเพราะเทศบาลสั่ง
- ☐ เราไม่ควรแยกขยะเพราะจะทำให้มือสกปรก
- ☐ เราไม่ควรแยกขยะเพราะเสียเวลา

๒๒. ปัญหาของขยะก่อให้เกิดปัญหาต่อสิ่งแวดล้อมยกเว้นข้อใด

- ☐ มลพิษทางอากาศ
- ☐ ก่อให้เกิดโรคมะเร็ง
- ☐ ปัญหาภาวะโลกร้อน
- ☐ น้ำท่วมในเมืองใหญ่

๒๓. ในระบบนิเวศวิทยาเชิงพุทธที่มีบทบาทในการเผยแผ่หลักคำสอนคือ

☐ พระไตรปิฎก	☐ ศาสนาพิธี
☐ พระภิกษุ	☐ การปฏิบัติวิปัสสนา

๒๔. การพัฒนาพฤติกรรมด้วยธรรมะเป็นการอบรมให้เกิดคุณค่าใด

☐ คุณค่าทางกาย	☐ คุณค่าทางวัฒนธรรม
☐ คุณค่าทางจิตใจ	☐ คุณค่าทางสังคม

๒๕. การพัฒนาจิตสำนึกควรเป็นหน้าที่ใคร

☐ พ่อ,แม่	☐ ครู-อาจารย์
☐ ญาติ,เพื่อน	☐ ตนเอง

๒๖. จิตสำนึกในการมีส่วนร่วมในสังคมคือ

☐ การโอบอ้อมอารี	☐ การเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่
☐ การอ่อนน้อมถ่อมตน	☐ การโอนอ่อนผ่อนตาม

๒๗. สภาพแวดล้อมทางพฤติกรรมที่ดีของสังคม คือ

☐ พฤติกรรมเห็นแก่ตัว	☐ พฤติกรรมวางเฉย
☐ พฤติกรรมแบบมีส่วนร่วม	☐ พฤติกรรมเกร

๒๘. สภาพแวดล้อมทางกายภาพที่เอื้อต่อคุณภาพชีวิตที่ดี คือ

☐ มีอากาศสะอาดบริสุทธิ์	☐ มีชุมชนที่เข้มแข็ง
☐ มีมิตรสหายที่ดี	☐ มีหน้าที่การงานที่มั่นคง

๒๙. สภาพแวดล้อมทางจิตที่เอื้อต่อคุณภาพชีวิตที่ดี คือ

☐ มีจิตที่ว่างเฉย	☐ มีจิตศรัทธา
☐ มีจิตที่ตั้งมั่น	☐ มีจิตที่สะอาดสดใส

๓๐. “บุคคลพึงนั่งหรือนอนได้ร่มเย็นไม่ได้อะไร ไม่พึ่งหัตถ์กรานกึ่งต้นไม้” เพราะว่าคนประทุษร้ายมิตรเป็นคนชั่ว จากประโยคดังกล่าวทำให้เห็นว่าสิ่งใดสำคัญยิ่ง

☐ เพื่อนสนิท	☐ ครอบครัว
☐ สิ่งแวดล้อมรอบตัวเรา	☐ ที่อยู่อาศัย

ตอนที่ ๓ แบบประเมินจิตสำนึกในการจัดขยะ จำนวน ๑๕ ข้อ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่กำหนดให้ที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านโดยพิจารณาจากข้อความข้างล่าง ดังนี้

๔ หมายถึง เห็นด้วยอย่างยิ่ง

๓ หมายถึง เห็นด้วย

๒ หมายถึง ไม่แน่ใจ

๑ หมายถึง ไม่เห็นด้วย

แบบประเมินจิตสำนึกในการจัดการขยะ	การปฏิบัติ			
	(๔) เห็นด้วย อย่างยิ่ง	(๓) เห็น ด้วย	(๒) ไม่ แน่ใจ	(๑) ไม่เห็น ด้วย
๑.ท่านตระหนักว่าเราเป็นพี่น้องกันทั้งสิ้นเพราะสรรพสิ่งล้วนอิงอาศัยกัน				
๒.ท่านมีความรู้สึกไม่ดูดายไม่อยู่เฉยเมื่อคนอื่นขอให้ช่วยเหลือ				
๓.ท่านมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกันกับคนในชุมชนของท่าน				
๔.ท่านมีความบริสุทธิ์ใจและความเมตตากรุณาเป็นพื้นฐานอยู่ในใจ				
๕.ท่านสามารถปรับตัวเข้ากับทุกคนได้เป็นอย่างดี				
๖.ท่านเป็นแบบอย่างที่ดีต่อคนอื่นในการวางตนให้เหมาะสมกับกาลเทศะเสมอ				
๗.ท่านมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือต่อสิ่งที่เป็นประโยชน์ของบ้านเมืองด้วยการเอาแรงไปช่วยเหลือเสมอ				
๘.ท่านมีจิตสำนึกโดยการคำนึงถึงฐานประโยชน์ต่อส่วนรวมเป็นที่ตั้งเสมอ				
๙.ท่านมีจิตสำนึกไม่ว่าจะอยู่ที่ไหนเวลาใดก็ไม่ทิ้งขยะอย่างไม่ถูกที่				
๑๐.ท่านมีจิตสำนึกที่เห็นแก่ส่วนร่วมเป็นที่ตั้งในการกำจัดขยะเสมอ				
๑๑.ท่านมีจิตสำนึกในการจัดการขยะอย่างดีแม้ไม่ต้องรับรู้ข่าวสารเกี่ยวกับการจัดการขยะ				
๑๒.ท่านมีความรู้สึกอึดใจทุกครั้งที่ทำกิจกรรมในการจัดการขยะแม้ไม่เคยได้รับรางวัลใด				
๑๓.ท่านเสียสละเวลาในการร่วมกิจกรรมในการร่วมกันคิดตัดสินใจ และเล็งเห็นปัญหาร่วมกันในการจัดการขยะ				
๑๔.ท่านเสียสละทรัพยากรเพื่อจัดสรรทรัพยากรเช่น จัดหาภาชนะรองรับขยะไว้ให้ชุมชน				
๑๕.ท่านมีจิตสำนึกที่จะช่วยเหลือกันต่อการจัดการขยะในชุมชนเสมอ				

ตอนที่ ๔ แบบประเมินพฤติกรรมในการจัดการขยะมี ๑๗ ข้อ

คำชี้แจง : โปรดทำเครื่องหมาย ✓ ลงในช่องที่กำหนดให้ที่ตรงกับความคิดเห็นของท่านโดยพิจารณาจากข้อความข้างล่าง ดังนี้

๔ หมายถึง ทุกครั้ง

๓ หมายถึง บ่อยครั้ง

๒ หมายถึง บางครั้ง

๑ หมายถึง ไม่เคย

แบบประเมินพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ	การปฏิบัติ			
	(๔) ทุก ครั้ง	(๓) บ่อย ครั้ง	(๒) บาง ครั้ง	(๑) ไม่ เคย
๑. ท่านทิ้งขยะในถังขยะทุกครั้ง				
๒. ท่านแยกประเภทของขยะก่อนทิ้ง				
๓. ท่านรวบรวมและคัดแยกขยะเพราะ นำกลับมาใช้ประโยชน์เพิ่มรายได้				
๔. ท่านแยกทิ้งขยะอันตรายถ่านไฟฉายหลอดไฟแบตเตอรี่ ขวดใส่สารเคมี				
๕. ท่านสนใจเรื่องขยะในชุมชนและมีส่วนร่วมในการลดปัญหาขยะในชุมชน				
๖. ท่านทิ้งขยะในถังขยะของชุมชนและจัดการขยะในบ้านอย่างเหมาะสม				
๗. ท่านหาความรู้เรื่องวิธีการคัดแยกขยะกำจัดขยะการนำขยะมาใช้ประโยชน์				
๘. ท่านเสริมสร้างให้เกิดจิตสำนึกในการจัดการขยะกับคนในครอบครัวและคนใกล้ชิด				
๙. เมื่อเห็นเพื่อนทิ้งขยะลงบนพื้นท่านจะเข้าไปเตือน				
๑๐. ท่านบอกเพื่อนให้แยกประเภทขยะก่อนทิ้ง				
๑๑. ท่านรวบรวมเศษอาหารที่เหลือไปทิ้งลงถังใส่เศษอาหาร				
๑๒. ท่านคัดแยกเศษอาหารไปใช้ประโยชน์ เช่น เลี้ยงสัตว์ ทำปุ๋ย				
๑๓. ท่านหลีกเลี่ยงการใช้ถุงพลาสติก กล่องโฟมเสมอ				
๑๔. ท่านนำตะกร้า หรือกระเป๋ผ้าไปใส่ของเมื่อไปซื้อของหรือจ่ายตลาด				
๑๕. ท่านนำกระดาษหน้าเดียวมาใช้เขียนหรือทำกระดาษบันทึกเสมอ				
๑๖. ท่านใช้ผ้าเช็ดหน้าแทนกระดาษเช็ดปากเพื่อเป็นการลดจำนวนขยะเสมอ				
๑๗. ท่านนำน้ำที่เหลือจากการซักล้างแล้วไปรดน้ำต้นไม้เสมอ				

ภาคผนวก ข

คู่มือโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในการจัดการ
ขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

คำแนะนำการใช้หลักสูตร

หลักสูตรโปรแกรมการพัฒนาศักยภาพและพฤติกรรมในการจัดการขยะ เพื่อพัฒนาการรู้ค่าแห่งตน มีวัตถุประสงค์เพื่อใช้ในการฝึกอบรมการกระตุ้นให้เกิดจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะของประชาชนทั่วไป เพื่อพัฒนาการรู้ค่าแห่งตน ของโปรแกรมการพัฒนาศักยภาพในการกำจัดขยะหมายถึงการนำหลักทฤษฎี ๔ มากระตุ้นให้ประชาชนมีจิตสำนึกร่วมในการกำจัดขยะ โดยมีเนื้อหาสาระทั้งหมดแบ่งเป็น ๕ แผนการจัดการเรียนรู้ ในแต่ละแผนประกอบด้วย ขั้นตอนหลักๆ คือ จุดประสงค์ เนื้อหาสาระ สื่อ/อุปกรณ์ /แหล่งการเรียนรู้ การวัดและประเมินผล ตัวอย่างประกอบ การบรรยายหรือแนวทางการจัดกระบวนการเรียนรู้แต่ละแผน ดังนั้น การนำหลักสูตรไปใช้ ควรพิจารณารายละเอียดดังต่อไปนี้

๑. หลักสูตรนี้พัฒนาขึ้นจากการระดมความคิดของพระภิกษุนักเทศน์ในตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานีผู้นำหลักสูตรไปใช้ควรศึกษารายละเอียดให้เข้าใจ
๒. หากมีการนำโปรแกรมไปใช้อบรมกับกลุ่มเป้าหมายอื่น ควรมีการปรับปรุงเพื่อให้เหมาะสมก่อนนำไปใช้
๓. ควรจัดเตรียมอุปกรณ์ให้พร้อมก่อนมีการฝึกอบรม เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการอบรมอย่างเต็มที่
๔. วิทยากรที่ให้การอบรม ควรเป็นวิทยากรกระบวนการที่มีประสบการณ์ มีความเข้าใจการจัดกระบวนการเรียนรู้ มีเทคนิคการถ่ายทอดที่ดี มีความเป็นกันเอง เพื่อให้เกิดการเรียนรู้กับผู้เข้ารับการอบรมอย่างเต็มที่
๕. หากนำหลักสูตรไปใช้แล้วควรปรับปรุงให้มีความทันสมัย เพื่อให้ผู้เข้ารับการอบรม โปรแกรม สามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้ดี และจะสร้างความน่าสนใจให้กับผู้เข้าอบรม
๖. โปรแกรมนี้เน้นที่กระบวนการเรียนรู้การพัฒนาการรู้ค่าแห่งตน ด้วยการพัฒนาศักยภาพและพฤติกรรม โดยมีผู้ทำหน้าที่อบรมด้วยการเทศน์เป็นศูนย์กลาง การมีส่วนร่วมของผู้เข้าอบรมเป็นสิ่งสำคัญ โดยเปิดโอกาสให้เกิดกระบวนการฟังมากที่สุด

ความนำ

ปัจจุบันมนุษย์กำลังได้รับอันตรายจากสิ่งแวดล้อมมากขึ้นโดยลำดับ กล่าวคือ สิ่งแวดล้อมตามธรรมชาติที่กำลังร่อยหรอหมดไปก็เป็นอันตราย และสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นมาก็เป็นอันตรายเช่นเดียวกัน หากไม่ช่วยกันอนุรักษ์สร้างสรรค์สิ่งแวดล้อมที่กำลังจะหมดไปให้คงอยู่และไม่หาทางป้องกันพิษภัยที่เกิดจากสิ่งแวดล้อมที่มนุษย์สร้างขึ้นให้เป็นผลในทางปฏิบัติแล้ว ก็น่าเป็นห่วงความเป็นอยู่ของมนุษย์มากทีเดียว^๑ ซึ่งปัญหาขยะมีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมทั้งสภาพภูมิทัศน์ (ดินเสีย และน้ำเสีย) และสุขภาพอนามัยของประชาชน การจัดการขยะจึงเป็นปัญหาสำคัญอย่างหนึ่งที่ต้องการการแก้ไข

^๑ ดร.นงลักษณ์ เทพสวัสดิ์ “วิเคราะห์ปัญหาสำคัญในสังคมไทย” (โรงพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๓, ๒๕๕๒), หน้า ๘๘.

การจัดการขยะเป็นปัญหาเรื้อรังมานานการขยายตัวของระบบเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่ขึ้นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมกรบริโภค และการพัฒนาบรรจุภัณฑ์ชนิดและประเภทใหม่ๆที่ใช้บรรจุสินค้า เป็นปัจจัยกระตุ้นให้การจัดการขยะเป็นปัญหามากขึ้น การจัดการปัญหาของภาครัฐที่ผ่านมา มุ่งเน้นที่การจัดการด้านอุปทานเป็นหลัก คือการจัดสร้างระบบสาธารณูปโภครองรับปริมาณขยะที่เพิ่มขึ้น ได้แก่ระบบฝังกลบ ระบบหมักทำปุ๋ย ระบบเตาเผา เป็นต้น ผลการดำเนินงานที่ผ่านมา ยังไม่อาจสรุปได้ว่าประสบความสำเร็จในการบริหารจัดการโดยรวมมากนักน้อยเพียงไร ปัญหาได้ลดลงไปหรือไม่ โดยเฉพาะในเขตเมืองใหญ่ เช่นกรุงเทพมหานคร เทศบาล นครเชียงใหม่ เป็นต้น^๒

ปริมาณขยะและการจัดการ แหล่งสำคัญของขยะมูลฝอยคือชุมชนเมืองใหญ่ๆ ที่ขยายตัวอย่างรวดเร็ว ชุมชนแออัด (Slum) และเขตอุตสาหกรรม สำนักงานคณะกรรมการสิ่งแวดล้อมแห่งชาติรายงานว่า ประชาชนที่อาศัยอยู่ในเขตเทศบาลและสุขาภิบาลทั่วประเทศประมาณ ๑๐ ล้านคนทำให้เกิดขยะ ๐.๕ - ๑.๔ กิโลกรัมต่อคนต่อวัน หรือเฉลี่ย ๐.๘๒ กิโลกรัมต่อคนต่อวัน คิดเป็นจำนวนขยะ ๓-๔ ล้านตันต่อปี ในจำนวนนี้เป็นของกรุงเทพมหานครไม่น้อยกว่า ๙,๙๐๐ ตันต่อวัน หรือปีละ ๑.๘๕ ล้านตัน ใช้คนเก็บขน ๑๐,๒๒๑ คน แต่จำนวนขยะมูลฝอยทั้งหมดที่ได้รับการนำไปกำจัดมีเพียงประมาณร้อยละ ๘๐ - ๙๐ เท่านั้น(อดิศักดิ์ และสุณี, ๒๕๓๔) เนื่องจากท้องถิ่นมีขีดความสามารถในการให้บริการอย่างจำกัดทำให้มีขยะมูลฝอยเหลือตกค้างและก่อให้เกิดปัญหาอื่นตามมา^๓ ซึ่งจะมีผลเสียต่อสุขภาพและจิตใจเนื่องจากความสกปรก เป็นแหล่งเพาะเชื้อโรค ทำให้เกิดมลพิษ และทัศนียภาพ ผลจากขยะเป็นปัญหาที่มีขอบเขตกว้างขวางสลับซับซ้อนมีส่วนเกี่ยวข้องกับปัญหาอื่นๆ อีกหลายด้านทั้งต่อสุขภาพอนามัยของประชาชน

ซึ่งปัญหาจากขยะจึงเป็นส่วนสำคัญที่จะย้อนกลับมาหามนุษย์เองตามหลักธรรมของพระพุทธองค์ “กมมนา วตตติโลโก สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม You reap what you have sown” ที่น่าเป็นห่วง คือ กรรมนี้จะส่งผลต่อไปยังคนรุ่นถัดไปทั้งๆ ที่เขาทั้งหลายไม่ได้เป็นผู้ก่อ แต่กลับหนีไม่พ้นที่จะต้องประสบปัญหาอันน่าสะพรึงกลัวมากมาย อาทิ ภาวะโลกร้อนที่จะเข้มข้นขึ้นฤดูกาลจะแปรปรวนมากยิ่งขึ้น จะเกิดโรคระบาดที่ยากยิ่งขึ้นต่อการรักษา และปัญหาการขาดแคลนอาหารธรรมชาติจะรุนแรงขึ้น ทุกวัน^๔ นี่จึงถือว่าปัญหาขยะของชุมชนเมืองและชุมชนบทก็เป็นปัญหาต่อประชาชนทั่วไปเพราะมีส่วนเกี่ยวพันกันในระบบของสิ่งแวดล้อมทั้งหมดทั่วทั้งประเทศและทั่วโลกในการบูรณาการหลักพุทธธรรมกับนิเวศวิทยาเพื่อความยั่งยืนของธรรมชาติ พระพุทธองค์ได้ตรัสถึงการเป็นอยู่ของมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายว่าขึ้นอยู่กับธรรมชาติ คือ ระบบสิ่งแวดล้อม หากระบบนิเวศที่เป็นที่อยู่สูญเสียไปเมื่อไรชีวิตมนุษย์และสัตว์ก็ไม่สามารถดำรงอยู่ได้เช่นกัน ธรรมชาติสามารถจะอยู่ได้โดยไม่มีมนุษย์ แต่มนุษย์จะมีชีวิตอยู่ไม่ได้หากปราศจากธรรมชาติ ด้วยเหตุที่พระองค์ทรงรู้จักและเข้าใจ

^๒ สวัสดิ์ โนนสูง “ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม” (พิมพ์ที่ โอ.เอส. พรีนติ้ง เฮาส์ พิมพ์ครั้งที่๓, ๒๕๕๓), หน้า ๑๔๖

^๓ สื่อออนไลน์<http://webkc.dede.go.th/testmax/node/2108>, “วาระแห่งชาติว่าด้วยขยะ” วันที่ ๑๒ ตุลาคม ๒๕๕๙

^๔ บทความ ของ ยิ่งศักดิ์ นิติสิงห์ “พระวินัยกับสิ่งแวดล้อม” (สร้างเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๓) พระมหาสุหิตย์ อาภากรโร,ดร “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม” (พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๓ ,๒๕๕๘) หน้า ๒๓๘-๒๓๙

ระบบนิเวศเป็นอย่างดีนี้เอง จึงมีหลักธรรมคำสอนหลายประการเพื่อให้มนุษย์หรือพระสงฆ์สาวกมีการดำรงอยู่ร่วมกับธรรมชาติอย่างเหมาะสม ให้มีการจัดการและอนุรักษ์สิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ ยังให้พระภิกษุสงฆ์เป็นผู้นำในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่ประหยัดและใช้อย่างเห็นคุณค่า เพราะในสิกขาบทที่พระพุทธเจ้าได้ทรงบัญญัติขึ้น เพื่อให้สาวกของพระองค์ปฏิบัติตามนั้นจะเน้นให้ภิกษุใช้อย่างรู้คุณค่า^๕ ดังนั้นการจัดการขยะอย่างสร้างสรรค์ด้วยการนำหลักคำสอนด้านพุทธศาสนา มาบริหารจัดการซึ่งถือว่าเป็นทางเลือกของการพัฒนาคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ของชุมชนอย่างมีคุณค่า และการส่งเสริมแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมร่วมกันระหว่าง บ้าน วัด โรงเรียน ในการจัดเป็นวาระการพัฒนาในระดับชุมชนในสังคมไทย โดยถือว่าเป็นทุนทางสังคมวัฒนธรรมประเพณีที่ดีในการแก้ไขปัญหaxyโดยอาศัยหลักศาสนาพุทธเป็นที่ขับเคลื่อนของการแก้ไขปัญหาสังแวดล้อมที่มีผลมาจากขยะอย่างจริงจังจากประชาชน ภาครัฐ ภาคเอกชน และหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ทั้งนี้เพราะเหตุว่าปัญหาขยะสังแวดล้อมนั้นเป็นปัญหาของทุกคนที่มีผลสะท้อนกลับมาสู่ตนเองและชุมชนในที่สุด ดังนั้นปัญหาขยะสังแวดล้อมจึงเป็นภาคหน้าที่และความรับผิดชอบที่ทุกคนจะต้องร่วมมือกันแก้ไข ทั้งฝ่ายของคณะสงฆ์หรือฝ่ายบ้านเมืองเองก็ตามต้องมีส่วนในการแก้ปัญหaxyร่วมกันให้เป็นรูปธรรมของการแก้ไขปัญหาด้านขยะในชุมชนของสังคมไทยโดยมีหัวข้อในการศึกษาครั้งนี้ว่า “การพัฒนาแบบการจัดการขยะในชุมชนอย่างสร้างสรรค์ด้วยพุทธบูรณาการ

แนวคิดและความรู้ที่สำคัญ

พระพุทธศาสนาให้มนุษย์เป็น ศูนย์กลางในการพัฒนา กล่าวคือ มนุษย์ต้องเป็นผู้กระทำ ด้วยการฝึกฝนอบรมให้เกิดคุณสมบัติ ภายในตน ซึ่งได้แก่คุณสมบัติทางกาย ทางศีล ทางจิต และทางปัญญาที่ส่งผลไปสู่ภายนอกตน ซึ่งแสดงออก ผ่านพฤติกรรมทางกายและวาจาและเมื่อมีปฏิบัติในทุกด้านครบถ้วนแล้วในทางศาสนาก็จะให้ความสำคัญต่อเรื่องจิต เพราะจิตเป็นผู้บังคับให้บุคคลมีพฤติกรรมต่าง ๆ ได้ใน การพัฒนาจิตของบุคคลตามแนวพุทธนี้เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตใจสงบถือว่าเป็นการทำให้ บุคคลได้พัฒนาคุณธรรมและจริยธรรมตามที่สังคมต้องการ ผู้ที่ได้รับการอบรมทางจิตให้ถูกวิธี จะสามารถพัฒนาจิตได้กล่าวที่ว่า “จิตเป็นนาย กายเป็นบ่าว”จึงเป็นความจริง เพราะเมื่อบุคคลมีจิตใจสงบและคิดแต่ในสิ่งที่ดี แล้วก็จะส่งผลทำให้ร่างกาย พฤติกรรมหรือการประพฤติ ปฏิบัติเป็นไปในสิ่งที่ดีงาม

^๕ บทความ ของ ยิ่งศักดิ์ นิติสิงห์ “พระวินัยกับสังแวดล้อม” (สร้างเมื่อวันเสาร์ที่ ๑๓ กันยายน ๒๕๕๓) พระมหาสุทนต์ อาภากรโร,ดร “พระพุทธศาสนากับการพัฒนาสังคม” (พิมพ์ที่ โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย พิมพ์ครั้งที่ ๓ ,๒๕๕๔) หน้า ๒๓๘-๒๓๙

หลักการ

๑. เป็นโปรแกรมที่มุ่งพัฒนาให้ผู้เข้าอบรม เกิดกระบวนการเรียนรู้หลักธรรมทางภavana ๔ ผ่านกิจกรรมการเทศน์สอนให้ความรู้ ด้วยการร่วมฟังการบรรยายธรรมกับพระภิกษุกับผู้เข้าร่วมฟังกิจกรรม
๒. เป็นโปรแกรมที่บูรณาการเชิงรุก ที่เน้นการมีส่วนร่วมของผู้เข้าอบรมเป็นสำคัญ โดยเน้นผู้เทศน์เป็นศูนย์กลาง ถอดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมกิจกรรมด้วยการตอบแบบสอบถาม

จุดมุ่งหมาย

๑. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมได้มีการเรียนรู้อย่างมีส่วนร่วมกับกิจกรรมที่เป็นกระบวนการเรียนรู้
๒. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมได้ฟังเรื่องใหม่ๆ อันเกิดจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม การใช้ชีวิตของตนเองอย่างรู้คุณค่าตนเอง
๓. เพื่อให้ผู้เข้าร่วมโปรแกรมเกิดการตระหนักรู้ในคุณค่าตนเอง ดูตนออก บอกตนได้ ใช้ตนเป็น พร้อมทั้งได้หลักการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะด้วยการนำไปประยุกต์ใช้ในชีวิตประจำวันต่อไป

ผู้เข้ารับการอบรม

กลุ่มตัวอย่างที่ยอมเข้ารับการอบรมตามโปรแกรมในตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี จำนวน ๓๐ คน

ระยะเวลาในการอบรมตามโปรแกรม

การอบรมตามโปรแกรมใช้เวลาทั้งหมด ๕ สัปดาห์ คือ ๑ ครั้งต่อ ๑ อาทิตย์

การจัดกิจกรรมการอบรมตามโปรแกรม

๑. บรรยาย	๒. กิจกรรมการเทศน์สอน	๓.อภิปราย/ซักถาม

๔.ฝึกปฏิบัติ

สื่อ/อุปกรณ์ประกอบการอบรม

๑. เอกสารประกอบการอบรมตามโปรแกรม
๒. ภาพไว้นิวเกี่ยวกับการจัดการขยะ
๓. กระดาษ/ปาก
๔. เครื่องเสียง /โต๊ะ/เก้าอี้

การวัดและประเมินผล

การวัดและประเมินผลแบ่งเป็น ๓ ระยะ คือ ประเมินก่อนการใช้โปรแกรม ประเมินหลังการใช้โปรแกรมและประเมินผลหลังการใช้โปรแกรมหลังจากนั้น ๑ เดือน รายละเอียดดังนี้

๑. แบบสอบถามเกี่ยวกับการประเมินจิตสำนึก
๒. แบบสอบถามเกี่ยวกับการประเมินพฤติกรรม
๓. แบบสอบถามเกี่ยวกับการประเมินโปรแกรมวัดความรู้

ครั้งที่	รายการ/กิจกรรม	ใช้เวลา
ครั้งที่ ๑	- กลุ่มเป้าหมายลงทะเบียนพร้อมเพียงกันที่สำนักงานวัด - ธรรมทักษาย ผ่อนคลาย เตรียมพร้อม ชักซ้อมขั้นตอน - ประธานจุดเทียนธูป บูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม - ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) - แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ๑ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม - บันทึกการเรียนรู้	๒.๓๐
ครั้งที่ ๒	- กลุ่มเป้าหมายลงทะเบียนพร้อมเพียงกันที่สำนักงานวัด - ธรรมทักษาย ผ่อนคลาย เตรียมพร้อม ชักซ้อมขั้นตอน - ประธานจุดเทียนธูป บูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม - ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) - แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ๑ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม - บันทึกการเรียนรู้	๒.๓๐

ครั้งที่	รายการ/กิจกรรม	ใช้เวลา
ครั้งที่ ๓	- กลุ่มเป้าหมายลงทะเบียนพร้อมเพียงกันที่สำนักงานวัด - ธรรมทักษาย ผ่อนคลาย เตรียมพร้อม ชักซ้อมขั้นตอน - ประธานจุดเทียนธูป บูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม - ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) - แจกกระดาดให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ๑ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม - บันทึกการเรียนรู้	๒.๓๐

ครั้งที่	รายการ/กิจกรรม	ใช้เวลา
ครั้งที่ ๔	- กลุ่มเป้าหมายลงทะเบียนพร้อมเพียงกันที่สำนักงานวัด - ธรรมทักษาย ผ่อนคลาย เตรียมพร้อม ชักซ้อมขั้นตอน - ประธานจุดเทียนธูป บูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม - ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) - แจกกระดาดให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ๑ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม - บันทึกการเรียนรู้	๒.๓๐

ครั้งที่	รายการ/กิจกรรม	ใช้เวลา
ครั้งที่ ๕	- กลุ่มเป้าหมายลงทะเบียนพร้อมเพียงกันที่สำนักงานวัด - ธรรมทักษาย ผ่อนคลาย เตรียมพร้อม ชักซ้อมขั้นตอน - ประธานจุดเทียนธูป บูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม - ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง “การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ” (จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) - แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ๑ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม - บันทึกการเรียนรู้	๒.๓๐

แผนการจัดกิจกรรมการแสดงธรรมครั้งที่ ๑

เรื่อง “การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ” เวลา ๒.๓๐ ชั่วโมง

สาระสำคัญ

แสดงธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ “การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ” เพื่อนำโยงไปสู่พระพุทธรูปเจ้าว่า พุทธศาสนิกชนเคารพ รัก พระพุทธรูป ต้องรักในสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าเคารพ รักด้วย นั่นคือ พระพุทธรูปเจ้า เคารพพระธรรม (ธรรมชาติ สิ่งแวดล้อม ดิน ป่า อากาศ น้ำ) การเข้าถึงพุทธะเป็นสรณะ นั่นคือ การเข้าถึงธรรม เป็นการเข้าถึงพุทธะเจ้า คือผู้คุ้มครองรักษา / ธรรมชาติคือตัวเรา เราคือธรรมชาติ พุทธะคือธรรมชาติที่ยิ่งใหญ่ เราเข้าถึงพุทธะ พุทธะเข้าถึงเรา

จุดประสงค์

๑. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมเกิดความรู้สึกศรัทธาต่อพระพุทธรูป และเปิดใจในการมีความรักต่อพระพุทธรูปและมีความรักต่อสิ่งที่พระพุทธรูปเจ้าเคารพรักด้วย
๒. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมได้ความรู้เพิ่มขึ้นในหลักการดำเนินชีวิตของพระพุทธรูปเจ้า และนำมาใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเองได้

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวน ๓๐ รูป/คน

ขั้นตอนกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรมครั้งที่ ๑

เวลา/ชั่วโมง	วิธีดำเนินการกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม	สถานที่/อุปกรณ์
๓๐ นาที	๑. พระวิทยากร กล่าวทักทายและจัดระบบแถวผู้ปฏิบัติธรรม ที่ลงทะเบียนแล้วเข้ามาในลานหินโค้งที่วัดจัดปูผ้าใบไว้ให้ โดยจัดแถวแยกชายหญิงและเฉลี่ยให้แถวเท่าๆ กัน	๑.ลานหินโค้ง ๒.ผ้าใบ
๑๕ นาที	๒. เตรียมความพร้อมสู่พิธีกร	๓.เครื่องเสียง
๑๕ นาที	๓. ประธานในพิธีจุดเทียนธูปบูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีล รับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม -ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“หลักภาวนา ๔”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม) -แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก	๔.โต๊ะและเก้าอี้ ๕.หนังสือทำวัตร สวดมนต์แปล

การวัดและประเมิน

๑. การตอบแบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมพร้อมทั้งแบบประเมินความรู้
๒. สังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
๓. แบบสังเกตพฤติกรรม

เนื้อหาสาระ

อำนวยการพรสาธุนทุกๆท่าน ขอนุนโมนาในธรรมจริยา และกุศลกิริยาของทุกๆท่าน ในธรรมจริยาคือการประพฤติธรรมในการเข้าร่วมโครงการเนกขัมมะบารมีเป็นการเพิ่มโอกาสให้กับตนได้ใกล้ชิดพระศาสนา กุศลกิริยาหรือบุญกิริยาคือการทำบุญในทาน ในศีลในการสวดมนต์ไหว้พระ การฟังการอ่านพระไตรปิฎกและการฟังธรรมในโอกาสนี้ วันนี้กิจกรรมวัดวันอาทิตย์มีเป็นประจำทุกวัน อาทิตย์เป็นกิจกรรมที่ญาติโยมได้รู้ได้เห็นได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงและโดยอ้อมโดยตรงคือบางคนเป็นผู้อ่าน ญาติโยมทุกท่านเป็นผู้เข้าร่วมกิจกรรมโดยตรง คนอ่านก็ทำหน้าที่อ่านสาธยาย เราทั้งหลายก็ทำหน้าที่เป็นผู้ฟัง วันนี้ธรรมะที่เป็นพุทธพจน์ก็ว่าด้วยเรื่องสิ่งที่เป็นอาหารเราได้ยินได้ฟังสำนวนพระ โดยเฉพาะลักษณะสำนวนเช่นนี้ก็มีปรากฏอยู่ในทุกๆไปในพระไตรปิฎก ถึงขนาดแปลเป็นภาษาไทยหลายคนบอกสำนวนโบราณฟังยากลึกซึ้งเกินไปเป็นการกล่าวซ้ำไปซ้ำมาแต่เพียรทำความเข้าใจให้ง่ายขึ้น ในมัจฉาสูตริกแสดงถึงทั้งในด้านลบและด้านบวกว่าทุกสิ่งทุกอย่างไม่ได้เกิดขึ้นเองลอยๆ ไม่ได้มีปฐมกาลหรือตัวที่เป็นเหตุให้เกิดขึ้นแต่ว่าทั้งหลายทั้งปวงมีเหตุมีปัจจัยเกิดขึ้นและส่งผลเชื่อมโยงถึงกัน และกันในทางพระพุทธศาสนาจึงไม่มีสิ่งๆที่เรียกว่าผู้สร้างผู้บันดาลแต่มีขึ้นด้วยกระบวนการเรียกว่าเป็นกระแสแห่งปัจจัยกาล คือความเป็นปัจจัย เป็นเหตุของกันและกันและส่งผลกระทบกับอีกสิ่งหนึ่งด้วยสิ่งนี้เกิดขึ้นเพราะมีสิ่งนี้ สิ่งนี้ดับไปสิ่งนี้จึงดับตามไป ความเป็นเหตุเป็นผลซึ่งต่างจากเหตุผลที่เราได้ยินกันบ่อยเราเรียกว่าปกิจสมุปปาท เพราะความที่เกิดขึ้นเพราะอาศัยกันและกันจนเป็นผลเช่นนี้ เช่นนี้เพราะฉะนั้นทุกสิ่งทุกอย่างจึงไม่ได้เกิดขึ้นมาลอยๆ ต่างอาศัยเหตุและเหตุในตัวเองจะส่งผลในสิ่งอื่นด้วยในกระแสเหล่านี้จึงเรียกปัจจัยกาลหรือปัจจัยญาติโยมจะได้ยินพระพูดบ่อยๆ ว่าแล้วแต่เหตุปัจจัย เหตุเป็นปัจจัยหนึ่งเท่านั้นในปัจจัย24ประการปัจจัยแปลว่าสิ่งที่อาศัยไม่ได้หมายถึงเงิน เมื่อวานมีพระบวชใหม่ ต้องบอกว่าการเป็นพระอยู่ได้ก็ต้องมีปัจจัย4มีเรื่องของอาหารจีวรที่อยู่อาศัยเสนาสนะหรือเรือนว่าง และกียา ชีวิตต่างๆอยู่ได้เพราะมีสิ่งเหล่านี้ในปัจจัย24ประการโดยเฉพาะในพระอธิธรรมเวลาท่านสวดอธิธรรมบทสุดท้ายว่าด้วยเรื่องของปัจจัยกาล เหตุเป็นปัจจัยอันหนึ่ง อารมณ์ก็เป็นปัจจัยอันหนึ่ง อธิบัติความเป็นใหญ่ก็เป็นปัจจัยอันหนึ่ง เช่นจะปลูกต้นมะม่วงเหตุใหญ่ต้องมีเมล็ดนอกจากเหตุแล้วยังต้องมีองค์ประกอบอย่างอื่นอีกเรื่องน้ำ ดิน อากาศ แผลง คนเยอะแยะมากมาย เหตุอาศัยก็มีอีก พันธุ์ดี ปุ๋ยดี น้ำดี ดินดี ดีทุกอย่าง แต่วัวมากินมะม่วงก็ไม่มีโอกาสได้งอกได้โต เมล็ดมะม่วงเป็นเหตุอันหนึ่งในบรรดาปัจจัยเหล่านั้น ในฝ่ายของธรรมที่เป็นกุศลธรรม และธรรมที่เป็นอกุศลฝ่ายชั่ว อวิชชา อยู่ดีๆไม่ได้เกิดมาเป็นเหตุลอยๆเมื่อสืบสาวราวเรื่องไปมันก็มีเหตุให้เกิด สิ่งที่เป็นเหตุให้เกิดเรียกว่าสรรพสิ่งเกี่ยวพันถึงกันหมด น้ำค้างหยดกระเทือนถึงหัวหวาดดินและไม้กระเทือนถึงสายธาราชีวิตป่ากระเทือนค่าชีวิตคน ธรรมชาติปกคลุมห่อหุ้มโลก ดับโศกสร้างสุขทุกแห่งหน มีคุณมีค่าเป็นสากล เพียงผู้คนรู้เห็นตามเป็นจริง สิ่งสำคัญที่ต้องทำความเข้าใจก่อน เช่นเรื่องของจิตสำนึก ในทางชีวจิตวิทยา หมายถึงภาวะที่ตนรู้สึกตัวตื่นรู้อยู่หมายถึงคนแต่

ละครที่มีความรู้สึกตัวอยู่ เป็นสภาวะของผู้ที่รู้สึกตัวได้ ในทางจิตวิทยาหมายถึงจิตที่ตื่นรู้ มีจิตได้
 สำนึก ของพระองค์ก็มีสิ่งเหล่านี้โดยเฉพาะผู้เรียนอภิธรรม เรื่องจิตนี้มันมหัศจรรย์ต่าง ๆ เรียกวิถีจิต
 คือจิตที่ออกมาสู่วิถีหมายความว่าออกมารับรู้โลก ทางตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ ศัพท์พระเรียกว่าวิถีจิต
 ทางจิตวิทยาจิตสำนึกถ้ากว้างจิตจิตตกกว้างโยมทำสมาธิเผละไม่ได้กำหนด จิตตกกว้างคือความ
 รู้สึกตัวไม่มี การรับรู้อะไรต่าง ๆ หายหมดจิตสำนึกเป็นนามธรรมสูงแล้วแต่ศาสตร์ที่เอาไปใช้ในการ
 อธิบายต่างกัน บางครั้งเราได้ยินการอธิบายออกไปทางจิตวิญญาณบางที่ก็เอาไปแสดงอัตลักษณ์หรือ
 ตัวตนของบางแห่งในทางโปรแกรมส่งเสริมการเรียนรู้จิตสำนึกหมายถึงสภาวะที่รู้ตัวตื่นอยู่แน่นอนว่า
 ใครจะมีจิตสำนึกในเรื่องใดเขาต้องรับรู้มีความเข้าใจแล้วเห็นผลที่จะพึงได้และโทษที่จะเกิดขึ้นหากไม่
 ปฏิบัติตามดังนั้นหัวข้อโปรแกรมพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมคือในการฝึกอบรมทั้งหลายเราจะ
 พบว่าหนีไม่พ้นในเรื่องของส่วนที่เป็นด้านองค์ความรู้ความเข้าใจ ถ้าไม่มีความรู้ความเข้าใจจะปฏิบัติ
 ได้ไง ปฏิบัติไปก็ผิดยิ่งเสียหายเมื่อมีความรู้ความเข้าใจแล้วต้องมีความรู้สึกดีมีจิตร่วมมีความรู้สึกร่วม
 เห็นดีเห็นงามเรื่องนั้นในเมื่อเสียหายเห็นภัยก็ช่วยกันละช่วยกันรณรงค์ในการที่จะปลูกฝังเจตคติคือรู้
 ว่าสิ่งที่ทำไม่ดี มีองค์ความรู้แต่เจตคดียังมีไม่พอ เจตคติที่ช่วยกันรณรงค์ เจตคติที่เป็นแรงผลักดันให้
 กำลังใจเราไปสู่การปฏิบัติขั้นตอนต่อไปยังไม่มากพอก็ต้องส่งเสริมทัศนคติหรือเจตคติด้านบวกและ
 ต่อไปก็นำไปสู่พฤติกรรมคือการกระทำ ในการอบรมทั้งหลายมี2-3ส่วน ด้านปัญญา ความรู้ เรื่องเจต
 คติความนิยมชมชอบเห็นดีเห็นงามและนำไปสู่การกระทำ จากว่าอาจจะอยู่ในสถานภาพของพระก็
 พยายามยึดโยงกับหลักธรรมในทางศาสนาคือใช้หลักของภavanaมาเป็นเครื่องมือสำคัญในการบริหาร
 จัดการเรื่องขยะในการสร้างพฤติกรรมจิตสำนึกของการมีส่วนร่วมจัดการขยะ ภavana 4มี 1.กาย
 ภavanaคือด้านนอกเข้าหาด้านในเวลาทำทำจากด้านในมาด้านนอกเหมือนเวลาโยมสมาทานศีล สมาธิ
 ปัญญา แต่เวลาปฏิบัติจริงๆตัวปัญญาต้องนำหน้าปัญญาศีลสมาธิแต่เวลาเรียนจะเรียนจากง่ายไปยาก
 จะพูดจากสิ่งที่จับต้องได้นำไปสู่ภาวะด้านใน กายภavana การพัฒนากายโยมมาวัดก็วัดผลตนเองเรามี
 การพัฒนามากแค่ไหนเช่นอยู่บ้านเก็บหินอ่อนไหมมีใครเก็บให้ มาวัดก็เก็บเอง ตื่นนอนตีสี่ ที่สำคัญ
 นำไปใช้ต่อหรือเปล่าเพราะฉะนั้นเมื่อเราเห็นว่ามนุษย์เราต้องพึ่งพาธรรมชาติ และพระพุทธเจ้าเองก็
 ประสูติ ตรัสรู้ ปรินิพพาน ล้วนมีชีวิตเกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม ดิน ป่า ฟ้า น้ำ อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น
 และที่สำคัญเราบอกว่า ธรรม คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมาย
 ธรรมชาติผลที่ได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้องตามกฎหมายของธรรมชาตินั้นๆมีครอบครัวหนึ่งมีลูกสาว
 และเห็นว่าควรออกเรือนได้แล้ว ครอบครัวนี้ร่ำรวยและอยากได้คนดีเป็นลูกเขย ดูแลลูกสาวดูแล
 ครอบครัวได้จนในที่สุดให้ลูกสาวเลือกเอง พ่อคอยสนับสนุนอยู่ข้างหลัง ลูกสาวคนเล็กแต่งงานกับ
 ดอกเตอร์ หนุ่ม พ่อดีใจมาก ลูกสาวคนโตแต่งงานกับมหาเก่า พ่อไม่ค่อยพอใจ การปฏิบัติของลูกเขย
 ทั้งสองก็ต่างกันลูกเขยดอกเตอร์เป็นคนปากหวาน เชียพ่อตาตลอด ลูกเขยมหาเก่าไม่เชียว จะเฉยๆ
 และมีคำพูดติดปากว่า มันธรรมดาพ่อ มันเป็นอย่างนั้นละพ่อวันหนึ่งพากันไปธุระโดยทางเรือ พ่อตา
 นั่งกลางลูกเขยพายเรือ ขณะเดินทางเห็นเปิดอยู่ในน้ำ พ่อถามว่าทำไมเปิดมันลอยน้ำลูกเขยดอกเตอร์
 ตอบว่ามันมีขน ส่วนลูกเขยมหาไม่ตอบพายเรือต่อแต่พ่อตาอยากฟังคำตอบเลยตอบว่าไม่จำเป็นต้องมี
 ขนอยากลอยมันก็ลอยเป็นธรรมดาแม่พร้าวไม่มีขนมันก็ลอยน้ำได้ พ่อเห็นต้นไผ่ริมตลิ่งเห็นหน่อไม้ขึ้น
 จึงถามว่าทำไมหน่อไม้จึงแทงพื้นดินขึ้นมาได้ ลูกเขยดอกเตอร์ตอบว่าปลายมันแหลมมันเลยแทงขึ้นมา
 ได้พ่อก็เห็นด้วยแล้วหันไปถามลูกเขยมหาก็ได้คำตอบว่า ธรรมดาพ่อไม่จำเป็นต้องแหลมหรือหอก ที่ๆ

บ้านๆมันก็งอกขึ้นมาได้พองถามว่าอะไรก็เห็ดใจพอมันแหลมที่ไหนมันยังโผล่ขึ้นมาได้ ไปเจออะไรที่
 ริมตลิ่ง ถามลูกเขยว่ารูอะไรลูกเขยดอกเตอร์ตอบว่าน่าจะเป็นรูของสัตว์จำพวกเลื้อยเข้าเลื้อยออกได้
 เพราะทางเข้ามันเลื้อมๆ พ่อก็คล้อยตามคงจะใช่แล้วถามลูกเขยมหาบ้างตอบว่าธรรมดาพอมันจะ
 เลื้อมก็เลื้อมเลยบอกขอภัยพ่อว่าหัวพ่อไม่มีอะไรเลื้อยเข้าเลื้อยออกมันยังเลื้อมธรรมดาธรรมชาติ
 เรื่องง่ายๆแต่เข้าใจยากคนที่โกรธถ้าเราเข้าใจ มันธรรมดาธรรมชาติของคนโกรธก็ต้องโกรธให้เราเข้าใจ
 ใจความจริงคือเข้าใจธรรมครั้งหนึ่งนั่งรถแท็กซี่แล้วรถติด เรารู้สึกมีความสุขเพราะแอร์เย็นแต่คนขับ
 กลับบ่นเรื่องรถติดเลยถามไปว่าโยมมันติดอย่างนี้ทุกวันเลยหรือคนขับตอบว่าติดอย่างนี้ทุกวัน ก็ไม่น่า
 แปลกนะโยม เมื่อมันติดทุกวัน วันนี้ติดอีกมันก็ปกติ เมื่อวานก็ติด พรุ่งนี้ก็ติดอีกโยมก็รู้ว่ามันติดทุกวัน
 โยมต้องทำใจยอมรับมันเพราะมันติดเป็นปกติไม่น่าจะไว้วางใจถ้ามันไม่ปกติค่อยไว้วางใจ
 เพราะฉะนั้นพระพุทธเจ้าก็เป็นธรรมดาของพระพุทธเจ้าเป็นอย่างไรรู้สิดมณต์มัยนี้เป็นธรรมดาของ
 พระพุทธเจ้าทั้งหลายหมายถึงพระพุทธเจ้าในกาลบัดนี้ด้วยล่วงไปแล้วด้วยจักมากาลข้างหน้าด้วย
 ทุกๆพระองค์เคารพพระธรรมสัทธัมโมคะรุภาตัพโพพระพุทธเจ้าเคารพพระสัจธรรมพระองค์เคารพ
 ธรรมชาติห้ามพระตัดต้นไม้ปัสสาวะอุจจาระลงแม่น้ำลำบาตรห้ามทิ้งรดหญ้าเขียว กำหนดวินัยไว้
 มากมายเพราะพระองค์ประสูติในป่าตรัสรู้ก็ในป่าตรัสรู้ในป่าทุกๆพระองค์ต่างกันแค่ต้นไม้ แสดงธรรม
 ก็อยู่ป่า ปริณิพพานก็อยู่ป่า ดังนั้นพระองค์จึงเคารพและรักธรรมชาติ ต้นไม้ใบหญ้า ดินป่าฟ้าเขาถ้า
 เรายกเคารพพระพุทธเจ้าเราก็ต้องเคารพสิ่งที่พระพุทธเจ้าเคารพด้วยคือ ธรรมชาติ ความจริงที่ถูกต้อง
 มันเป็นอย่างนี้พระพุทธเจ้าเคารพพระธรรม คือการทำหน้าที่ ทุกๆคนต้องมีที่พึ่ง คนไม่มีที่พึ่งเรียก
 อนาคต พระพุทธเจ้าก็ต้องมีที่พึ่งเลยเอาพระธรรมคือการทำหน้าที่เป็นที่พึ่ง อย่างบางตอนเท่าที่อ่าน
 เจอเช่น พระภิกษุแสดงธรรมในธรรมสภาพระพุทธเจ้าเสด็จมาพระยังเทศไม่จบจะไม่เข้าไปยืนรอนอก
 ประตูจนพระเทศจบ บังเอิญมีคนมาเจอถามว่าทำไมพระองค์ไม่เข้าไปพระองค์ตอบว่าถ้าเข้าไป
 ญาติโยม พระภิกษุทั้งหลายลุกขึ้นทำอัญชลีกรรมกับเราทำให้การฟังธรรมไม่ต่อเนื่องไม่สมบูรณ์ได้ชื่อ
 ว่าไม่เคารพพระธรรมเลยยืนรอนอก เมื่อครั้งจะเสด็จกลับกรุงกบิลพัสดุ์เพื่อไปเยี่ยมประยูรญาติพุทธ
 บิดาพระเจ้าสุทโธทนะไม่ได้นิมนต์ให้มาฉันในวังเพราะคิดว่าต้องมาอยู่แล้ว พระพุทธเจ้าไปบิณฑบาต
 อาหารจนพระเจ้าสุทโธทนะรู้สึกเสียหน้าอภัยที่ตนเป็นกษัตริย์แล้วถูกไปเที่ยวขอข้าวบ้านนอกแล้ว
 กับพระพุทธเจ้าว่าทำไมทำอย่างนี้ทำไมไม่ไปทวงมาขอชาวบ้านพออายุเขาพระพุทธเจ้าตอบว่าอายุ
 ทำไมนี่ไม่ใช่วงศ์ของท่านนี่คือพุทธวงศ์อริยวงศ์การบิณฑบาตเป็นหน้าที่เป็นกิจที่ควรทำ พระพุทธเจ้า
 ทุกพระองค์ก็บิณฑบาตไม่ใช่สิ่งที่น่าอายเป็นอาชีพของพระภิกษุไม่ใช่อาชีพเป็นสถานะแต่การบิณ
 บาตเป็นอาชีพะของพระ เพราะฉะนั้นพระองค์ก็บอกพระเจ้าสุทโธทนะอย่าเพิ่งเดือดร้อนไม่ได้เป็น
 เรื่องน่าอภัยบิณฑบาตเป็นเรื่องที่น่ายินดีนี่คือพุทธวงศ์ อริยวงศ์ ปฏิบัติ พุทธกิจ บิณฑบาตตอน
 เข้าตรวจดูสัตว์โลกไปเทศโปรดใครเข้ามาสว่างก็ไปบิณฑบาต คนมาบ่ายก็แสดงธรรม คำให้อโฆวาท
 พระภิกษุ เทียงคินตอบปัญหาเทวดา นี่คือพุทธกิจ 5 ประการในการทำหน้าที่ก็เลยเคารพพระธรรม
 ธรรมชาติคือการทำหน้าที่ฉะนั้นเราชาวพุทธเมื่อเคารพพระพุทธเจ้า พุทธัง สรณัง คัจฉามิข้าพเจ้าขอ
 ถึงพระพุทธเจ้าเป็นสรณะ เป็นที่พึ่ง พึ่งตัวพระองค์คงไม่ได้ เหลือแต่ความดีของพระองค์คือพุทธคุณ
 คุณธรรมของพระองค์ยังอยู่ ถ้าเราเข้าถึงพระพุทธเจ้าก็เข้าถึงการทำหน้าที่ เข้าถึงความรู้ตื่นเบิกบาน

ใบความรู้ ๑.๑ เรื่อง “การเข้าถึงพุทธะเป็นสภาวะ” และธรรมะทักทาย

วันนี้เป็นวันอาทิตย์ เป็นโอกาสที่ได้มาทำบุญ เพราะชีวิตประจำวันนั้นเราไม่ค่อยได้ทำบุญเท่าไรการมาร่วมกิจกรรมครั้งนี้จึงอยากให้เราทำบุญให้ใจเป็นบุญ เพื่อที่จะตั้งจิตคิดในสิ่งที่ดีสำหรับชีวิต ไม่มีอะไรร้ายในยามที่เราใจดี แต่จะไม่มีอะไรดีหากใจเราร้าย และถ้าเราเริ่มต้นด้วยจิตที่ดี ก็จะมีปลายทางที่ดีตามไปด้วย ยกตัวอย่างนิทาน เรื่องมีอยู่ว่า ชายคนที่ 1 เดินไปขายป่า พบเห็นดอกไม้หรือต้นไม้อยู่ข้างทางก็ถอนขึ้นมาแล้วบอกว่าเจ้าต้นไม้ฉันน้อย ขำรู้จักแก่ทั้งหมดข้าจะสามารถยึดครองโลกได้อันนี้เป็นนายธรรมชาติเบียดเบียนชายคนที่ 2 เดินไป ธรรมชาติสวຍปล่อยให้งามอยู่กับพื้นตรงนั้นไม่ยุ่งอะไร คือพวกปล่อยตามธรรมชาติชายคนที่ 3 เดินไป ตรงนี้ไม่เหมาะเท่าไรชุดเอาไปปลูกในสวนจะได้เติบโตส่งงานต่อไป คนที่ 3 นี้ จึงเป็นวิฤพุทธเพราะฉะนั้นเมื่อเราเห็นว่ามันสุขเราต้องพึ่งพาธรรมชาติ และพระพุทธเจ้าเองก็ประสูติ ตรัสรู้ ปรีชาญาณ ล้วนมีชีวิตเกี่ยวข้องกับธรรมชาติ กว้าว ล้อม ดิน ป่า ฟ้า น้ำ อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้นและที่สำคัญเราบอกว่า ธรรมะ คือ ธรรมชาติ กฎของธรรมชาติหน้าที่ที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎหมายธรรมชาติ ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่ที่ถูกต้องตามกฎหมายของชาตินั้นๆ มีครอบครัวหนึ่งมีลูกสาวและเห็นว่าควรออกเรือนได้แล้ว ครอบครัวนี้ร่ำรวยและอยากได้คนดีเป็นลูกเขยดูแลลูกสาวดูแลครอบครัวได้จนในที่สุดให้ลูกสาวเลือกเอง พ่อคอยสนับสนุนอยู่ข้างหลังลูกสาวคนเล็กแต่งงานกับดอกเตอร์หนุ่มพ่อดีใจมาก ลูกสาวคนโตแต่งงานกับมหาเก่า พ่อไม่ค่อยพอใจการปฏิบัติของลูกเขยทั้งสองก็ต่างกันลูกเขยดอกเตอร์เป็นคนปากหวานเสียพ่อตาตลอดลูกเขยมหาเก่าไม่เสียจะเฉยๆ และมีคำพูดติดปากว่ามันธรรมดาพ่อมันเป็นอย่างนั้นละพ่อวันหนึ่งพากันไปธุระโดยทางเรือ พ่อตานั่งกลางลูกเขยพายเรือ ขณะเดินทางเห็นเปิดอยู่ในน้ำ พ่อถามว่าทำไมเปิดมันลอยน้ำลูกเขยดอกเตอร์ตอบว่ามันมีขน ส่วนลูกเขยมหาไม่ตอบพายเรือต่อแต่พ่อตาอยากฟังคำตอบ เลยตอบว่าไม่จำเป็นต้องมีขนอยากลอยมันก็ลอยเป็นธรรมดาแม่พราวนี่ไม่มีขนมันก็ลอยน้ำได้ พ่อเห็นต้นไผ่ริมตลิ่งเห็นหน่อไม้ขึ้นจึงถามว่าทำไมหน่อไม้จึงแทงพื้นดินขึ้นมาได้ ลูกเขยดอกเตอร์ตอบว่าปลายมันแหลมมันเลยแทงขึ้นมาได้พ่อก็เห็นด้วยแล้วหันไปถามลูกเขยมหาก็ได้คำตอบว่าธรรมดาพ่อไม่จำเป็นต้องแหลมหรือที่อื่นๆ มันก็งอกขึ้นมาได้ พ่อจึงถามว่าอะไร ก็เห็นใจพ่อ มันแหลมที่ไหนมันยังโผล่ขึ้นมาได้ ไปเจออะไรที่ริมตลิ่ง ถามลูกเขยว่ารูอะไร ลูกเขยดอกเตอร์ตอบว่าน่าจะเป็นรูของสัตว์จำพวกเลื้อยเข้าเลื้อยออกได้เพราะทางเข้ามันเลื้อยๆ พ่อก็คล้อยตามคงจะใช่แล้วถามลูกเขยมหาบ้างตอบว่าธรรมดาพ่อมันจะเลื้อยก็เลื้อยเลยบอกขอรักพ่อว่าหัวพ่อไม่มีอะไรเลื้อยเข้าเลื้อยออกมันยังเลื้อยธรรมดาธรรมชาติเรื่องง่ายๆ แต่เข้าใจยาก

แผนการจัดกิจกรรมการแสดงธรรมครั้งที่ ๒

เรื่อง “หลักภavana ๔ ” เวลา ๒.๓๐ ชั่วโมง

สาระสำคัญ

แสดงธรรมในเรื่องเกี่ยวกับ หลักภavana ๔ เพื่อเป็นการอธิบายถึงองค์ประกอบของภavana ๔ ให้เข้าใจว่ามี ๔ ด้าน

จุดประสงค์

๑. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมเกิดความเข้าใจหลักของภavana ๔ และมีการตื่นรู้ในเรื่องของจิต และปัญญาต่อการพัฒนาตนเองตามหลักสิกขา/เสขยวัตรแบบอย่างจากพระพุทธเจ้าได้แนะแนวทางไว้ให้กับพระภิกษุสงฆ์ เพื่อนำไปสู่การปฏิบัติต่อไปได้

๒. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมได้ความรู้เพิ่มขึ้นในหลักการดำเนินชีวิตของพระภิกษุ พร้อมนำมาปรับใช้ในการดำเนินชีวิตของตนเองได้ในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวน ๓๐ รูป/คน

ขั้นตอนกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรมครั้งที่ ๒

เวลา/ชั่วโมง	วิธีดำเนินการกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม	สถานที่/อุปกรณ์
๓๐ นาที	๑. พระวิทยากร กล่าวทักทายและจัดระบบแถวผู้ปฏิบัติธรรม ที่ลงทะเบียนแล้วเข้ามาในลานหินโค้งที่วัดจัดปูผ้าใบไว้ให้ โดยจัดแถวแยกชายหญิงและเฉลี่ยให้แถวเท่าๆ กัน	๑. ลานหินโค้ง ๒. ผ้าใบ
๑๕ นาที	๒. เตรียมความพร้อมสู่พิธีกร	๓. เครื่องเสียง
๑๕ นาที	๓. ประธานในพิธีจุดเทียนธูปบูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีล รับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม	๔. โต๊ะและเก้าอี้ ๕. หนังสือทำวัตร
	-ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง “หลักภavana ๔” (จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม)	สวดมนต์แปล
	-แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก	

การวัดและประเมิน

๑. การตอบแบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมพร้อมทั้งแบบประเมินความรู้
๒. สังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
๓. แบบสังเกตพฤติกรรม

เนื้อหาสาระ

วันนี้กิจกรรมวัดวันอาทิตย์มีอยู่เป็นประจำเป็นกิจกรรมที่ญาติโยมได้รู้ได้เห็นได้เข้ามามีส่วนร่วมโดยตรงและโดยอ้อม โดยญาติโยมทั้งหลายวันนี้เราได้มารู้เรื่องขยะที่เกี่ยวข้องกับเราทุกวัน และเป็นปัญหาใหญ่ต่อไปในโลกอนาคตและปัจจุบันนี้ เพราะเริ่มเป็นปัญหาแล้ว ซึ่งจะเป็นเหตุมนุษย์จะอยู่ได้หรือไม่ได้ในโลกใบนี้ เพราะสัพสิ่งเกี่ยวพันถึงกันหมด น้ำค้างหยดกระเทือนถึงหวงเวหาดิน และไม้นั้นกระเทือนถึงสายธาราชีวิตป่ากระเทือนค่าชีวิตคนธรรมชาติโอบคุมห่อหุ้มโลก ดับโคกสร้างสุขทุกแห่งหน มีคุณมีค่าเป็นสากล เพียงผู้คนรู้เห็นตามเป็นจริง เบื้องต้น โปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมกรรมมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ ตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธ ในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เรื่องที่ต้องทำความเข้าใจก่อนจิตสำนึกในหลากหลายศาสนาในความหมายแตกต่างกัน เช่น ในทางชีวะจิตวิทยาหมายถึงภาวะที่ตนรู้สึกตัว ตื่นรู้ อยู่ ในทางชีวะจิตวิทยา หมายถึงคนที่มีความรู้สึกตัวรู้ได้อยู่ นั้นในทางชีวะจิตวิทยา คือสภาวะผู้ที่รู้สึกตัวได้ ในทางจิตวิทยาก็หมายถึงจิตที่ตื่นรู้ จิตสำนึก จิตใต้สำนึก จิตกึ่งสำนึก จิตไร้สำนึก ของพระองค์ก็มีเรื่องของจิต โดยเฉพาะคนเรียนอภิธรรม เรียกว่าวิจิตรมารู้โลกทาง ตา หู จมูก ลิ้น กาย ใจ เรียกว่าจิต ส่วนศัพท์ทางวิทยาศาสตร์หรือจิตสำนึกเรียกว่า conscious mind ถ้าภวังคจิต จิตตกภวัง คือโยมทำสมาธิแล้วไม่ได้กำหนด เพื่อกำหนด ความรู้สึกตัวไม่มี เช่นการนั่งอยู่แต่ไม่รู้ตัวตัวเองนั่งอยู่ เพราะการรับรู้หายไปหมดจนมารู้สึกตัวอีกทีหนึ่ง นี่เขาเรียกจิตตกภวังค์ โดยไม่ได้กำหนด นั้นคำว่าจิตสำนึกเป็นคำที่เป็นนามธรรมสูง แต่แล้วแต่ศาสนในการอธิบายและการเอาไปใช้ บางครั้งการอธิบายในทางสปีริต การเอาไปอธิบายอัตลักษณ์ตัวตนของบางแห่งก็มี นั้นในทางโปรแกรมการส่งเสริมการเรียนรู้ จิตสำนึก (A warkness) หมายถึงสภาวะรู้ตัว ตื่นอยู่ แน่นนอนว่าใครจะมีจิตสำนึกในเรื่องใดเขาต้อง รับรู้ มีความเข้าใจ แรงเห็นผลที่จะพึงได้และโทษที่จะเกิดขึ้นหากไม่ปฏิบัติตาม นั้นหัวข้อโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรม ในการฝึกอบรมทั้งหลาย เราก็จะพบว่าในด้านส่วนขององค์ความรู้ (Cognitik domaine) ความรู้ความเข้าใจต้องมี ถ้าไม่มีความรู้ความเข้าใจมันจะปฏิบัติไปได้อย่างไร ถ้าปฏิบัติไปมันก็ผิด เอาเมื่อมีความรู้ความเข้าใจแล้ว ต้องทำอะไร ต้องมีความรู้สึกดี มีจิตร่วม มีความรู้สึกร่วม เห็นดี เห็นงามเรื่องนั้น ถ้าเป็นเรื่องเสียหายก็เห็นภัยช่วยกันละ ช่วยกันรณรงค์ นี่เรียกเจตคติในการที่จะปลูกฝัง ในบางคนรู้แหละว่า บุหรี่ สุรา มีโทษอย่างไร ทุกคนรู้ว่ากินแล้วเมา กินแล้วเกิดอุบัติเหตุ แต่องค์ความรู้มีอยู่แล้วส่วนเจตคดียังมีไม่พอ เจตคติจะช่วยกันรณรงค์ว่าทำงานอยู่ไม่ควรดื่มสุรา ซึ่งทุกคนมีความรู้แต่ด้านเจตคติไม่มีที่เป็นแรงผลักดันให้เกิดกำลังใจเราไปสู่การปฏิบัติ ขั้นตอนต่อไปยังไม่มากพอก็ต้องส่งเสริมทัศนคติ หรือเจตคติด้านบวกด้านนี้ก็เป็นและต่อไปนำไปสู่พฤติกรรมคือการกระทำ นั้นในการฝึกอบรมทั้งหลายก็สองสามส่วนนี้ เรื่องของ ปัญญา ความรู้ เรื่องเจตคติ ความนิยมชมชอบเห็นดีเห็นงาม และนำไปสู่การกระทำ คือการปฏิบัติ ที่นี้ของท่านมาจากสถานะภาพความเป็นพระ ก็พยายามยึดโยงกับหลักธรรมศาสนา ก็คือหลักของ ภาวนา ๔ มาเป็นเครื่องมือที่สำคัญในการบริหารจัดการขยะ ในการที่จะสร้างพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมกรรมมีส่วนร่วมในเรื่องของการจัดการขยะ และโยมก็มาภาวนา โยมรู้ยังภาวนา มีอะไรบ้าง โยมมีเทาไรนะ โยมภาวนา (โยมตอบมี๔) บอกโยมมาเจริญภาวนาหรือพูดตามกันไป หนึ่ง กายภาวนา พูดจากด้านนอกเขาสูดด้านใน แต่เวลาทำจริงๆปฏิบัติจริงต้องพูดจากด้านในออกสูดด้านนอก เมื่อเวลาจะทำอะไรเหมือนกับโยมสมาทานศีล มีศีล สมาธิ ปัญญา นี่คือแบบหลักสูตรแบบเรียน แต่ตัวปฏิบัติ ปัญญาต้อง

นำหน้า ปัญญา ศีล สมาธิ เวลาปฏิบัติจริง แต่เราเรียนตามหลักสูตร ศึกษา ต้องเรียนของง่ายๆเป็นรูปธรรมจับต้องได้ก่อนไปสู่ความยากตามลำดับ เดียวจะพูดจากด้านนอกก่อน จากสิ่งที่พอสัมผัสจับต้องได้นำไปสู่ภาวนาด้านใน หนึ่งกายภาวนา การพัฒนากาย อย่างโยมมาวัดนี้ก็มาวัดตนเอง เรามีการพัฒนากายมากแค่ไหน เช่น อยู่บ้านได้เก็บที่หลับที่นอนไหมหรือใครเก็บให้ มาวัดเก็บที่นอน เก็บไหม (ตอบเก็บ) ความดีปีบต้องเก็บเรียบร้อย ตื่นก็โม่งโยม (ตอบดีสี่) อยู่บ้านตื่นอย่างนี้ไหม (ตอบไม่ตื่น) มาบอกว่ามาภาวนานะ ตื่นหกโมงเพื่อบอกตื่นหกโมง นี่ตื่นหกโมงเริ่มพัฒนาแล้ว สำคัญว่าจะเอาไปใช้ต่อไหม นี่มาพัฒนากายนะ ตื่นแต่เช้าก้าวไปข้างหน้า คูสิตีสี่เก่งขึ้นมารุกขึ้นแล้ว ก่อนจะรุกรุกขึ้นต้องมีเสียงคำราม เหมือนกับเสียงราชสีห์ นี่ในกระบวนการฝึกเราจะเอาไปต่อไหมเป็นเรื่องของโยม นี่มาเข้าสู่โปรแกรมแล้ว ตื่นแต่เช้าอับเวลาเพิ่มขึ้นโลกยามเช้าสดใสเช่นนี้เลย มีเวลาเพิ่มขึ้นแล้ว รู้หลักตื่นให้เช้าขึ้น นอนให้ไวขึ้น ก็จะตื่นแต่เช้า ปกตินอนห้าทุ่มแต่นอนสามทุ่มตื่นเช้าตีสี่ นี่กายภาวนาเอามาที่นี้ได้ยกมือไหว้พระไหว้คนบ่อยไหม (ตอบบ่อย) คำพูดก็เพาะ ธรรมะสวัสดีคะ คนที่บ้านไม่เห็นได้ยืนมันพูดเลย ไม่แน่นอนเอาไปธรรมะสวัสดีที่บ้านที่บ้านตกใจ มันยกมือไหว้ทำไหม มันจะทำอะไรกูไหมนี้ ไม่แน่พระต้องระวัง โดยเฉพาะอาตมาเวลาฉันใครมายกมือไหว้ต้องระวังต้องมองไว้ก่อน มีตัวอย่างที่นคร พระฉันข้าวอยู่ยกมือไหว้สามครั้งรุกรุกขึ้นเตะกานคอ เราฉันข้าวพระต้องระวัง ยกมือไหว้จะได้กำหนดทิศทางถูก นี่กายภาวนา การพัฒนากาย เอาท่านจะเดิน เดินเรียบร้อยไหมโยม (ตอบเรียบร้อย) จะเดินจะเหินต้องใช้วิชาตัวเบา เดินขึ้นบันไดกำหนดขึ้นบันได เดินเบา ปกติเดินตุ่มกระเทิบ หน้าแผ่นดินที่ไม่สามารถรองรับเราได้ เดินเบาไม่รบกวนแม่พระธรณี นี่กายภาวนา พัฒนากายทั้งนั้นเอาได้ละ เอาศีลภาวนา พัฒนาศีล ศีลก็คือความสัมพันธ์ในทางสังคม ศีลนี้ละความสัมพันธ์ในทางสังคม ส่วนกายภาวนานี้เรื่องของคนกับสิ่งแวดล้อมรอบตัว เรียก กายภาวนา เรื่องทางกายของตัวเอง กายเรากับกายภาพข้างนอก แต่ศีลภาวนาเรื่องของคนกับคนในสังคม เราอยู่รวมกันจะเดินเข้าห้องน้ำจะเปิดประตูปิดประตู บางที่ก็เดินออกไปเฉย แต่ว่าคนเข้านอน ต้องค่อยๆปิดค่อยๆเปิดเสียงดังปังไม่ได้รับกวนเพื่อนเข้าจะพักจะนอนจะคุยกันก็ไม่ได้ผู้ปฏิบัติเสียงเบา เริ่มคิดถึงคนอื่น จะขยับขยับกายนี้คิดถึงคนอื่นเข้า นี่ศีลภาวนาปรับตัวในการอยู่รวมกันในสังคม นี่ศีลโยม แต่ศีลอย่างนี้สำคัญแต่ศีลห้าศีลแปดศีลสิบนะก็สำคัญแต่เป็นเรื่องของท่านมันไม่เกี่ยวกับคนอื่น แต่ศีลภาวนา คือการพัฒนากระบวนการความสัมพันธ์ ประติสัมพันธ์กับคนอื่น นั่นคนที่มีศีล เป็นอย่างไร ก็คือคนที่เข้มแข็ง ศีลศีลาแข็ง เข้าดำก็ยิ้มได้อดทนไม่ด่าตอบนี้มีศีลจริง นี่บอกตัวเองรักษาศีล ประเสริฐเลิศกว่าคนอื่นเพื่อนแหย่หมดไม่ใช่แล้ว นี่หลงไปแล้ว ยกตนดีกว่าคนอื่นเป็นอันตราย ศีลปรามาสแล้ว เอาขณะเดียวกันจิตใจเข้มแข็ง เยือกเย็น เหมือนหินนี้โยมเย็น คนอื่นเข้าใกล้ก็สัมผัสความเย็น แม้ไปปฏิบัติธรรมรักษาศีลมาท่านกับมาต้องพาความเย็น เย็นนะแต่อย่าถึงกับหนาวนะ กลับเข้าบ้านหนาวทั้งบ้าน รู้สึกถึงบรรยากาศของความน่ากลัว หนาวก็น่ากลัว ร้อนก็น่ากลัว เอาแค่เย็น ศีลเลนนะนิพพุตติงยันติ ศีลทำให้นิพพานคือเย็น ศีลคือเย็นนะ คนเขาใกล้แล้วไม่ต้องรู้สึกวอดกแล้วในศีลภาวนา สามจิตภาวนา การพัฒนาจิต ภาวนาหรือพัฒนานี้แปลว่าทำให้เกิดขึ้นมีขึ้น ทำให้เป็น สิ่งที่ไม่มีทำให้มีนี้ภาวนา สิ่งที่ไม่เป็นทำให้เป็นนี้คือภาวนา นั่นจิตภาวนาทำอะไรให้มีขึ้นในดวงจิตละ คุณภาพจิตสัมผัสตภาพความเข้มแข็งของจิตเป็นอย่างไร และก็สุขภาพจิต สุขภาวะเป็นอย่างไร เราเกิดปิติภาคภูมิใจ เคารพตนเองไหม ไม่มีทำให้มีขึ้นนี้ภาวนา คำว่าภาวนาเป็นคำเพาะ คำว่าพัฒนายังไม่ค่อยดีด้วยสำไป พัฒนา วัฒนา แปลว่ารัก เป็นไปในด้านลบ ทำให้รัก ทุกวันนี้บ้านเมืองพัฒนาทำให้รักไป

หมด รกด้วยดีกราบ่านช่อง คนรก คนเยอเยะ คูสียิ่งพัฒนายิ่งรก แต่คำว่าภาวนาเป็นการใช้ที่ดีมาก บวกร้อยเปอร์เซ็นต์ แต่พัฒนายังต้องไปดูนะ ใช่ว่าจะดี พุทธภาษิตบทหนึ่งหลวงปู่ปัญญาเคยแต่งกระทู้ ในขณะที่เรียนนักธรรมชั้นตรีได้ที่หนึ่งมณฑลภูเก็ต น คี ยา โล ก วฒโน ถ้าแปลตรงตามศัพท์ อย่าทำให้โลกเจริญ ก็เหมือนจะดี ไม่ควรเป็นคนทำให้โลกเจริญ ขว้างโลกเขาเลย ไม่ได้ท่านบอกอย่าเป็นคน รกโลก โลกวฒโน โลกวฒณ รกโลก นั้นเจริญแบบกรงรัง เจริญแบบวุ่นวายคูสีย แต่ภาวนา เจริญในด้านดี นั้นจิตภาวนา คุณภาพจิต เมตตามีไหม ท่านขุมเย็นขึ้นไหม คนอื่นดูให้ท่านไม่ได้หรือท่านก็ต้องดูด้วยตัวเอง วัดก็วัดตนเอง ประเมินผลตนเอง สมรรถภาพของจิตเข้มแข็งยืดหยุ่นอดทนขึ้นไหม ท่านต้องดูของท่านเอง และก็สุขภาพจิต ความสุข ความปิติ ปัสสัทธิ ปาโมทย์ รื่นเริง และปัญญา ภาวนา คือพัฒนาปัญญา คือได้ความรู้ ความเข้าใจ เข้าว่าเราปฏิบัติเพื่ออะไร หลายแห่งท่านก็ต้องอธิบายมาก บ้างแห่งก็ไม่ต้องอธิบายมาก พานั่ง พาเดิน มันสงบ แต่เพราะไม่รู้ สงบเพราะความไม่รู้ ระยะแรกอาจจะดีแต่ระยะยาวไม่ดี ไม่รู้ทำไปทำไม เพื่ออะไร ความรู้ความเข้าใจไม่มีแต่ทำแล้วมันดีของเราบ้างครั้งก็ต้องแนะนำบอก ทำไปเพื่ออะไรทำอย่างนี้ จะได้มีความเข้าใจ เพราะฉะนั้นภาวนา ทั้งสี่ด้าน กาย ศีลคือความสัมพันธ์ทางสังคม จิต ปัญญา นั้นภาวนา๔ มาเกี่ยวข้อง อย่างไรก็ตามการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วม ฉะนั้นในการปฏิบัติ หนึ่งเราก็ต้องปัญญาต้องนำหน้า จิต กาย เรื่องศีล เราก็ต้องมีความรู้ความเข้าใจเสียก่อน สร้างความรู้ความเข้าใจที่ถูกให้กับคน ท่านเลยบอกว่า ตกลงอยู่ในโลกไม่ได้อยู่ลอยโดดที่ไหนละ ทุกสิ่งทุกอย่างล้วนพึ่งพาอาศัยกันทั้งสิ้น ไข่มุมเราก็พึ่งพาธรรมชาติ ธรรมชาติพึ่งเราหรือเปล่าบ้างเรื่องก็ต้องพึ่ง แต่ถ้าไม่มีมนุษย์ธรรมชาติก็คงอยู่กันได้ แต่มนุษย์ไม่มีธรรมชาติที่ดีที่ก็อยู่ไม่ได้ นั้นตกลงว่าทุกสิ่งทุกอย่างพึ่งพาอาศัยกัน นั้นเราในฐานะผู้เข้าไปเกี่ยวข้อง จะพบว่าต้องระวังความคิดสุดโต่งสองด้าน ความคิดสุดโต่งซึ่งมักจะเป็นสิ่งที่พลาดไปด้วยจำเพาะธรรมชาติ กลุ่มหนึ่งก็จะเห็นว่าธรรมชาตินี้เราควรไปถือเอาประโยชน์ให้มาก จนในที่สุดคิดการใหญ่ จะเป็นนายเหนือธรรมชาติ ในแนวคิดตะวันตกทั้งหลายก็จะเป็นอย่างนี้ เน้นขอเรามาเสเซอร์ จะเป็นนายพิชิตธรรมชาติ นั้นไม่แปลกเราเห็นการเบียดเบียนธรรมชาติเพื่อแปลมาให้เป็น โภคทรัพย์ เป็นผลิตภัณฑ์ที่ตนจะได้ กายเป็นเราจะควบคุมธรรมชาติได้ จนจะธรรมตนเป็นพระเจ้าต่อไปก็ได้ แนวคิดนี้ก็เวียงไปสุดขั้วด้านหนึ่ง อีกด้านหนึ่งก็เป็นแนวคิดที่ไม่ยอมทำอะไร อยู่เฉยสยบยอมต่อธรรมชาติ เป็นไปอย่างไรก็เป็นไปอย่างนั้น ไม่ยุ่งปล่อยไว้เถอะ ปล่อยไว้เฉยไม่เข้าไปยุ่งเกี่ยว นี่ถ้ามองด้วยมุมมองของทางพุทธนี้ถือว่าสุดขั้วทั้งสองด้าน พระพุทธเจ้าแสดงมัสเชนธรรม คือแสดงความจริงและก็มีทศิมาปฏิปทาวิธีปฏิบัติต่อความจริง หนึ่ง เมื่อรู้ว่าเราต้องอาศัยพึ่งพาธรรมชาติ แล้วเราทำอย่างไรให้ธรรมชาติได้พึ่งพาเราด้วย เราก็ได้ประโยชน์ เอื้อประโยชน์กันทั้งคู่ ไม่ใช่เราเบียดเบียนธรรมชาติฝ่ายเดียว และไม่ได้ปล่อยให้ธรรมชาติอยู่เฉยไม่เข้าไปจัดการอะไรทั้งสิ้น น้ำจะท่วมก็ปล่อยให้มันท่วมไป ต้นไม้มันจะล้มทับบ้านก็อย่าไปตัดมันนี่คงไม่ใช่ ไม่อย่างนั้นมันก็จะผิดหลัก นั้นเราชาวพุทธมองด้วยมุมมองอย่างนี้มีทศิมา ออเราต้องเอาประโยชน์จากธรรมชาติให้ได้ แน่นนอนเราพึ่งธรรมชาติเราก็ต้องได้ประโยชน์จากธรรมชาติ อาศัยป่า ใต้ไม้ ใต้อาหาร ใต้อากาศ แล้วทำอย่างไรให้เราได้ดูแลรักษาช่วยให้เขาอยู่ได้ด้วย อยู่ร่วมกันทั้งคู่ นี่คือนิเวศที่สำคัญ คือ แนวคิดพุทธเป็นอย่างนี้ ไม่สุดโต่งออกไปทั้งสองฝั่งที่กล่าว ฝั่งตะวันตกพิชิตธรรมชาติ ฝั่งโน้นดั้งเดิมก็อยู่เฉยไม่ต้องทำอะไรเลย มันคงไม่ใช่ นั้นลักษณะการเข้าไปเกี่ยวข้องกับธรรมชาติหรือสิ่งแวดล้อมนี้ อุปมาสามแนวคิดหลักๆ เช่น แนวคิดหนึ่งคนเดินไปชายป่าพบเห็นดอกไม้หรือต้นไม้ต้นหนึ่งอยู่ข้างทางแล้วถอนขึ้นมา

แล้วบอกว่าต้นไม้ไม่ค่อยถ้าชำรุดจักแก่ทั้งหมด ข้าจะยึดครองโลกได้ นี่แสดงว่าเป็นนายธรรมชาติ เบียดเบียน อีกคนเดินไปธรรมชาติสวยงามะ ปลอ่ยให้งามอย่างนั้นละไม่ยุ่งอะไรกับเขา นี่เรียกว่าปลอ่ยตามธรรมชาติ และอีกคนหนึ่งเห็น เออมันขึ้นอยู่ไม่เหมาะเท่าไร ขุดเอาไปปลูกในสวน ต้นไม้จะได้เติบโตได้อย่างสง่างามต่อไป ส่วนคนที่สามนี้ควรจะเป็นวิฤพุทธ เพราะฉะนั้นโยม เมื่อเราเห็นว่ามนุษย์เรานี้ต้องพึ่งพาธรรมชาติ แล้วพระพุทธเจ้าเอง พระองค์นี้ก็ประสูติ ตรัสรู้ ประนิพพาน ล้วนมีชีวิตที่เกี่ยวข้องกับธรรมชาติแวดล้อม ดิน ป่า ฟ้า น้ำ อย่างหลีกเลี่ยงไม่พ้น และที่สำคัญเราบอกว่าธรรมะคือธรรมชาติ กฎของธรรมชาติ หน้าที่ที่ต้องปฏิบัติให้ถูกต้องตามกฎของธรรมชาติ ผลที่ได้รับจากการปฏิบัติหน้าที่ถูกต้องตามกฎธรรมชาตินั้น คือธรรมดา ธรรมดาของพระพุทธเจ้าคือเคารพพระธรรม นั้นพระพุทธเจ้าทุกพระองค์นะเคารพพระธรรมชาติ ไม่เคารพได้ไหนพระห้ามตัดต้นไม้ ห้ามปัสสาวะอุจจาระลงในน้ำ ห้ามทิ้งขี้วรดหญ้าสีเขียว นี่พระพุทธเจ้ากำหนดพระวินัยไว้มากมาย เคารพธรรมชาติไหน ประสูติ ตรัสรู้ ประนิพพานในป่า นั้นพระองค์จึงเคารพรักธรรมชาติต้นไม้ใบหญ้า ดินป่า ฟ้าเขา นั้นเราเคารพพระพุทธเจ้าเรารักพระพุทธเจ้าก็ต้องเคารพรักสิ่งที่พระพุทธเจ้ารักและเคารพด้วยคือธรรมชาติ ความจริงก็เป็นอย่างนี้พระพุทธเจ้าเคารพพระธรรม คือการทำหน้าที่ ทุกคนต้องมีที่พึ่ง คือนาถะ นั่นก็คือการเคารพหน้าที่คือการเคารพธรรม นั้นชาวพุทธจึงมีการเข้าถึงพระพุทธเจ้าว่า พุทธัง สาระนํ คัจฉามิ ข้าพระเจ้าขอเข้าถึงพระองค์ การเข้า พึ่งตัวพระองค์คงไม่ได้แล้วสองพันห้าร้อยกว่าปีแล้วที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน คงไม่มีเหลือแล้วสำหรับรูปกาย แต่ความดีของพระองค์ พุทธคุณนี้คือพระธรรมของพระองค์ยังอยู่ นั้นเราเข้าถึงพระพุทธเจ้าก็คือการทำหน้าที่การรู้ตื่นเบิกบาน พระปัญญา พระกรุณา พระบริสุทธิ์คุณ เท่ากับพระพุทธเจ้าก็เข้าถึงเรา เราก็คงเข้าถึงพระพุทธเจ้า ถ้าเรามีจิตสำนึกอย่างนี้เราจะไม่รังเกียจการนั่งพื้น นี่คือนิเวศวิหาร นี่คือนั่งที่นอนของพระพุทธเจ้า ปัญญาภาวนาคือ สิ่งที่พระพุทธเจ้ารัก ก็ต้องดูแล ช่วยกันรักษา เราไม่ได้ปล่อยให้เขาอยู่ตามธรรมชาติของเขาโดยไม่แตะต้อง ไม่บริหารจัดการคงไม่ใช่ แต่ไม่ได้ถือเอาประโยชน์โคตรมทำลายธรรมชาติฝ่ายเดียว แต่เราก็ออยู่ร่วมกับเขาได้ นี่แหละจึงเป็นที่มา การพัฒนาที่ยั่งยืน จนกระทั่งไม่เบียดเบียนสิทธิประโยชน์ของคนในรุ่นต่อไป

ใบความรู้ ๒.๑

ในพระวินัยปิฎก ภิกขุณีวิภังค์ พระพุทธเจ้าได้ออกพระวินัยเกี่ยวกับการจัดการอุจจาระซึ่งเป็นขยะมูลฝอยประเภทหนึ่ง ถ้าหากจัดการไม่ได้จะเป็นแหล่งกำเนิดสัตว์นำโรคต่างๆ ได้เช่นเดียวกับขยะ ความว่า “ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่วัดพระเชตุวัน อารามพระอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวัตถี พราหมณ์คนหนึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้เก็บส่วยส่งพระเจ้าปเสนทิโกศล เขามีรายได้จากตำแหน่งนั้น ต่อมาเขาอยากได้ตำแหน่งนายด่านจึงนำส่วยไปส่งพระเจ้าปเสนทิโกศลด้วยตนเองเพื่อจะทูลขอตำแหน่งนายด่าน เขาจึงเดินทางไปราชสำนัก ระหว่างทางผ่านที่อยู่ภิกษุณี ได้มีภิกษุณีรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระลงในหม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝา ราวลงบนศีรษะของพราหมณ์นั้นพอดี พราหมณ์นั้นด่าภิกษุณีว่า “นางหญิงชั่ว หัวโล้น เทอุจจาระลงที่ศีรษะของเรา เราจักเผาสำนักพวกนาง” พอดีอุบาสกคนหนึ่งกำลังออกจากสำนักภิกษุณี ได้เห็นพราหมณ์นั้นถือคบเพลิงเดินเข้าไปสู่สำนักภิกษุณี จึงถามพราหมณ์ที่ถือคบเพลิง พออุบาสกทราบเรื่องก็บอกพราหมณ์ว่า เหตุการณ์นี้จัดว่าเป็นมงคล พราหมณ์จะได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ และได้ตำแหน่งนายด่าน ต่อมาพระพุทธเจ้าทราบเรื่องที่ภิกษุณีรูปนั้นเทอุจจาระภายนอกฝาลงรดราดศีรษะพราหมณ์ พระองค์ได้รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสสอบถามแล้วตรัสถึงโทษที่กระทำอย่างนั้น มิได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว บางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้แสดงดังนี้ ยา ปน ภิกขุณี อุจจารี วา ปสสาวี วา สงการี วา วิฆาสี วา ติโรกฺขเท วา ติโรปาการเ วา ฉทฺเทยฺย วา ฉทฺเตหาเปยฺย วา ปาจิตติย” แปลว่า “ก็ภิกษุณีใดเทหรือใช้ให้เทอุจจาระหรือปัสสาวะ หยากเยื่อหรือของเป็นเดนภายนอกฝาหรือภายนอกกำแพง ต้องปาจิตติย” จากพระบัญญัติที่ปรับโทษนี้ชี้ให้เห็นว่าการจัดการขยะประเภทต่างๆ นั้นต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน

แผนการจัดกิจกรรมการแสดงธรรม ครั้งที่ ๓

เรื่อง “หลักภาวนา ๔ ในข้อจิตภาวนา และปัญญาภาวนา” เวลา ๒.๓๐ ชั่วโมง

สาระสำคัญ

เชื่อมโยงในเรื่องเกี่ยวกับ หลักภาวนา ๔ ในข้อจิตภาวนา และปัญญาภาวนา เพื่อกำหนดท่าที่ วางจิตสร้างจิตสำนึกและกำหนดทัศนคติร่วมกันของการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ พร้อมทั้งให้องค์ความรู้ ปัญญาในการจัดการขยะ พร้อมกรณีศึกษา case study

* ประเภทขยะ ขยะนอกกาย ขยะในกาย ขยะในใจ

* หลัก ๔rs reduce reuse recycle repair

* หลักสิกขาบท / เสาชีวิต / กรณีศึกษา ที่ส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมในการจัดการขยะ

จุดประสงค์

๑. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมเกิดความเข้าใจหลักของภาวนา ๔ ในข้อจิตภาวนา และปัญญาภาวนา เพื่อมีการตื่นรู้ในเรื่องของจิตและปัญญาต่อการพัฒนาตนเองตามหลักภาวนา ๔ ในการจัดการขยะนำไปสู่การปฏิบัติต่อไปได้

๒. ผู้เข้ามาปฏิบัติธรรมได้ความรู้เพิ่มขึ้นในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวน ๓๐ รูป/คน

ขั้นตอนกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรมครั้งที่๓

เวลา/ชั่วโมง	วิธีดำเนินการกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม	สถานที่/อุปกรณ์
๓๐ นาที	๑. พระวิทยากร กล่าวทักทายและจัดระบบแถวผู้ปฏิบัติธรรมที่ลงทะเบียนแล้วเข้ามาในลานหินโค้งที่วัดจัดปูผ้าใบไว้ให้โดยจัดแถวแยกชายหญิงและเฉลี่ยให้แถวเท่าๆ กัน	๑.ลานหินโค้ง ๒.ผ้าใบ
๑๕ นาที	๒. เตรียมความพร้อมสู่พิธีกร	๓.เครื่องเสียง
๑๕ นาที	๓. ประธานในพิธีจุดเทียนธูปบูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม	๔.โต๊ะและเก้าอี้ ๕.หนังสือทำวัตร
	-ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“หลักภาวนา ๔ ในข้อจิตภาวนา และปัญญาภาวนา”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม)	สวดมนต์แปล
	-แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ ๑ ชุดเพื่อประกอบการ	

การวัดและประเมิน

๑. การตอบแบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมพร้อมทั้งแบบประเมินความรู้
๒. สังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
๓. แบบสังเกตพฤติกรรม

เนื้อหาสาระ

เจริญพร ศรัทธาสาธุชนผู้เฝ้าในธรรมทั้งหลาย

ณ บัดนี้ อาตมาภาพ จะได้แสดงพระธรรมเทศนา ในการจัดการมูลฝอยเพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและเพื่อจุดประกายคำสอน น้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่เหตุที่เกิดขึ้น ท่านสาธุชนทั้งหลายพึงตั้งใจฟังสดับพระเทศนา

คำว่ามูลฝอยหรือที่เรียกว่าขยะนั้น หมายถึง ของไม่ใช้แล้ว ของเหลือใช้ หรือของใช้แล้ว และไม่สามารถนำมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้ กลายเป็นขยะมูลฝอยที่ อบต.หรือเทศบาลต้องเก็บขนไปกำจัด หรือในพื้นที่เราต้องนำขยะมาเผาเอง ก่อให้เกิดปัญหาสิ่งแวดล้อมมากมาย ทั้งปัญหามลพิษทางอากาศ ปัญหาโลกร้อน นอกจากนี้การเผาขยะประเภทพลาสติกจะมีสารเคมีที่ก่อให้เกิดโรคมะเร็งได้

ในโลกปัจจุบันมีปริมาณขยะเพิ่มมากขึ้นทุกวัน หากไม่มีการจัดการขยะมูลฝอยที่ดีพอจะทำให้เกิดขยะเน่าเหม็น น้ำเน่า เป็นแหล่งเพาะพันธุ์ของสัตว์นำโรคต่างๆ เช่น หนู แมลงวัน แมลงสาบ อีกทั้งเป็นพิษทางสายตากับผู้ที่สัญจรไปมา ในพระวินัยปิฎก ภิกขุณีวัฏถ์ พระพุทธเจ้าได้ออกพระวินัย เกี่ยวกับการจัดการอุจจาระซึ่งเป็นขยะมูลฝอยประเภทหนึ่ง ถ้าหากจัดการไม่ได้จะเป็นแหล่งกำเนิด สัตว์นำโรคต่างๆ ได้เช่นเดียวกับขยะ ความว่า “ขณะที่พระพุทธเจ้าประทับที่วัดพระเชตุวัน อาราม พระอนาถบิณฑิกเศรษฐีเขตกรุงสาวัตถี พราหมณ์คนหนึ่งได้รับแต่งตั้งให้เป็นผู้เก็บส่วยส่งพระเจ้าปเสนทิโกศล เขามีรายได้จากตำแหน่งนั้น ต่อมาเขาอยากได้ตำแหน่งนายด่านจึงนำส่วยไปส่งพระเจ้าปเสนทิโกศลด้วยตนเองเพื่อจะทูลขอตำแหน่งนายด่าน เขาจึงเดินทางไปราชสำนัก ระหว่างทางผ่านไปอยู่ภิกษุณี ได้มีภิกษุณีรูปหนึ่งถ่ายอุจจาระลงในหม้อแล้วเททิ้งภายนอกฝา ราวลงบนศีรษะของพราหมณ์นั้นพอดี พราหมณ์นั้นดำภิกษุณีว่า “นางหญิงชั่ว หัวโล้น เทอุจจาระลงที่ศีรษะของเรา เราจักเผาสำนักพวกนาง” พออุบาสกคนหนึ่งกำลังออกจากสำนักภิกษุณี ได้เห็นพราหมณ์นั้นถือคบเพลิงเดินเข้าไปสู่สำนักภิกษุณี จึงถามพราหมณ์ที่ถือคบเพลิง พออุบาสกทราบเรื่องก็บอกพราหมณ์ว่า เหตุการณ์นี้จัดว่าเป็นมงคล พราหมณ์จะได้ทรัพย์ ๑,๐๐๐ และได้ตำแหน่งนายด่าน ต่อมาพระพุทธเจ้าทราบเรื่องที่ภิกษุณีรูปนั้นเทอุจจาระภายนอกฝาลงรดราดศีรษะพราหมณ์ พระองค์ได้รับสั่งให้ประชุมสงฆ์ ตรัสสอบถาม แล้วตรัสถึงโทษที่กระทำอย่างนั้น มิได้ทำให้คนที่ยังไม่เลื่อมใสให้เลื่อมใสหรือทำคนที่เลื่อมใสอยู่แล้วให้เลื่อมใสยิ่งขึ้นเลย ที่จริงกลับจะทำให้คนที่ไม่เลื่อมใสไม่เลื่อมใสไปเลย คนที่เลื่อมใสอยู่แล้ว บางพวกก็จะกลายเป็นอื่นไป แล้วจึงรับสั่งให้ภิกษุณีทั้งหลายยกสิกขาบทนี้แสดงดังนี้ ยา ปน ภิกษุณี อุจจารี วา ปสสาวี วา สงการี วา วิฆาสี วา ติโรกฺขเท วา ติโรปาการว วา ฉทุเทยย วา ฉทุเทพาเปยย วา ปาจิตตีย์” แปลว่า “ก็ภิกษุณีใดเทหรือใช้ให้เทอุจจาระหรือปัสสาวะ หยากเยื่อหรือของเป็นเดนภายนอกฝาหรือภายนอกกำแพง ต้องปาจิตตีย์” จากพระบัญญัติที่ปรับโทษนี้ชี้ให้เห็นว่าการจัดการขยะประเภทต่างๆ นั้นต้องไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน เมื่อสาธุชนทั้งหลายทราบแล้วว่าการจัดการขยะไม่ดี อาจก่อให้เกิดปัญหาต่างๆ ตามมา แต่สิ่งที่สาธุชนทั้งหลายคิดว่าเป็นขยะ บางครั้งขยะเหล่านั้นก็ยังมีคุณค่าถ้ารู้จักการคัดแยกขยะ หรือที่เรียกว่าการรีไซเคิลในปัจจุบันนี้ แต่

สาธุนทั้งหลายทราบหรือไม่ว่าการคัดแยกเพื่อนำกลับมาใช้ใหม่ มรมาตั้งแต่พุทธกาล ดังปรากฏใน พระไตรปิฎกที่พระพุทธเจ้าตรัสไว้ ดังนี้ “สาวกทั้งหลายของเราเป็นผู้ถือผ้าบังสุกุลเป็นวัตร ทั้งครองจีวรเศร้าหมองด้วยเธอเหล่านั้นเลือกเก็บผ้าที่ไม่มีชายจากป่าบ้าง จากกองหยากเยื่อบ้าง จากร้านตลาดบ้าง นำมาทำเป็นผ้าสังฆาฏิใช้” นี่คือการแสวงหาประโยชน์จากกองขยะมูลฝอย ดังนั้นในกองขยะมูลฝอย สามารถสร้างสิ่งสวยงามน่ารื่นรมย์ใจได้ ดังข้อความที่พระพุทธเจ้าตรัสว่า “ยถา สงการธานสมิ อุชฌิตสมิ มหาปเถ ปทุมํ ตตถ ชาเยถ สุจิตนธํ มโนรมํ เอวํ สงการภูเตสุ อนนฺตเต ปุณฺณชเน อติโรจติ ปณฺณาย สมมาสมพุทฺธสาวโก” แปลความว่า “ในกองขยะเขาทิ้งไว้ข้างทางใหญ่ยังมีดอกบัวมีกลิ่นหอมรื่นรมย์ใจเกิดขึ้นมาได้ฉันใด ในหมู่ปุณฺณชนผู้มีตมณซึ่งเปรียบได้กับกองขยะ ก็ยังมีสาวกของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเจริญรุ่งเรืองอยู่ด้วยปัญญานั้น” จากข้อความนี้ หมายความว่า ในกองขยะที่ถูกทิ้งไว้ ก็ยังมีต้นไม้ดอกไม้ซึ่งผู้พบเห็นก็รู้สึกชอบใจ ดังเช่นในสังคมปัจจุบันที่ยินดีและรู้จักการนำขยะมูลฝอยมารีไซเคิล

นอกจากนี้ เมื่อพุทธกาลได้มีการลดปริมาณขยะโดยการนำสิ่งของมาใช้ซ้ำ ทำให้สามารถใช้ของได้อย่างคุ้มค่า แล้วยังเท่ากับลดปริมาณขยะที่เกิดขึ้นด้วยดังปรากฏในพระไตรปิฎก ครั้งหนึ่งพระอานนท์เถระแสดงธรรมแก่พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน พระนางศรียาเลื่อมใสจึงได้ถวายผ้า ๕๐๐ ผืนแด่พระเถระ ครั้นพระเจ้าอุเทนทราบเช่นนั้นได้เสด็จจรดเข้าไปถามพระเถระว่าจะเผ้ามากมายเหล่านี้ทำการค้าหรืออย่างไรพระคุณเจ้า พระอานนท์ได้แสดงวิธีการใช้ผ้าชิ้นตอนต่างๆ ดังนี้ มหาปพิตร อาตมาจะแจกภิกษุทั้งหลายผู้มีจีวรเก่า แล้วเอาจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมนั้นไปทำผ้าเปดาน ส่วนผ้าเปดานเก่านั้นจะนำไปทำเป็นผ้าปลอกฟูก สำหรับผ้าปลอกฟูกเก่านั้นจะนำไปใช้เป็นผ้าปูพื้น ส่วนผ้าปูพื้นเก่านั้นก็จะเป็นผ้าเช็ดเท้า และผ้าเช็ดเท้าเก่านั้นก็จะเป็นผ้าเช็ดธูลี ส่วนผ้าเช็ดธูลีที่เก่าพระอานนท์ก็จะนำผ้าเหล่านั้นไปโหลกขายกับโคลนแล้วฉาบทาฝา พระเจ้าอุเทนได้รับฟังแล้ว ทรงดำริว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหมดนี้นำผ้าไปใช้คุ้มค่าไม่ใช่เก็บเข้าคลัง” จึงได้ถวายผ้าเพิ่มแก่ท่านพระอานนท์ เมื่อรวมกับที่พระมเหสีถวายก่อนหน้านี้เป็นจีวร ๑,๐๐๐ ผืน

ท่านสาธุนทั้งหลายเมื่อได้รับฟังธรรมที่เกี่ยวกับการจัดการขยะแล้ว เราในฐานะอุบาสก อุบาสิกาสามารถนำแนวทางการจัดการขยะดังกล่าวมาปรับใช้ให้เหมาะสมกับแต่ละบุคคล กล่าวคือต้องเริ่มลดปริมาณขยะในชีวิตประจำวัน เช่น ถุงพลาสติก กล่องโฟม เป็นต้น ถ้าหากยาติโยมหันมาใช้ถุงผ้า ปิ่นโตแทนก็ช่วยลดปริมาณขยะประเภทพลาสติกและกล่องโฟมที่ต้องทิ้งในปริมาณที่มาก หรือพวงหรีดที่ญาติโยมซื้อมาเพื่อระลึกถึงผู้ตายนั่นก็ก่อให้เกิดปัญหาเรื่องขยะที่ต้องมีการจัดการเช่นกัน ยาติโยมอาจใช้พวงหรีดที่เป็นของใช้ ซึ่งเมื่อเสร็จงานแล้วญาติโยมเจ้าภาพสามารถนำไปบริจาคให้กับสถานสงเคราะห์ต่างๆ เป็นการสร้างบุญกุศลเพิ่มเติมให้กับผู้วายชนม์ นอกจากนี้ขยะประเภทที่สามารถรีไซเคิลได้ เช่น ขวดพลาสติก กระดาษ กระป๋องน้ำอัดลม เป็นต้น สามารถเก็บรวบรวมเพื่อนำไปขายสร้างรายได้เพิ่ม ส่วนขยะเศษอาหารสามารถนำไปทำเป็นน้ำหมักชีวภาพเพื่อเร่งการเจริญเติบโตของต้นไม้ หรือถ้าญาติโยมมีการปรุงอาหารเองเป็นประจำ และพอมีพื้นที่ในบ้านบ้างก็อาจนำไปหมักทำก๊าซชีวภาพ ซึ่งสามารถทดแทนการใช้ก๊าซหุงต้ม ที่นับวันจะมีราคาแพงขึ้น ซึ่งนอกจากจะประหยัดค่าใช้จ่ายในครัวเรือนแล้ว ยังเป็นการใช้พลังงานอย่างรู้คุณค่า

การใช้ชีวิตประจำวันที่เกิดปริมาณขยะจำนวนมาก ดำเนินตามพระพุทธานุญาตที่ไดยกไว้เป็นนิกเขปบทเบื้องต้นว่า ยาติสํ วปะเต พิชํ ตาที่สํ ลภเต ผลํ กลยาณการี กลยาณํ ปาปการี จ

ปาปก็ แปลความว่าบุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ผลดี คนทำชั่วย่อมได้ผลชั่ว สัตว์โลกทั้งหลายย่อมเป็นไปตามกรรม โดยเฉพาะกรรมที่มนุษย์ทั้งหลายได้กระทำกับสิ่งแวดล้อม ธรรมชาติ มนุษย์ได้สร้างขยะจำนวนมาก ทั้งขยะเปียกที่เน่าสลายได้ขยะทั่วไปที่บางอย่างใช้เวลามากกว่า ๑๐๐ ปีในการย่อยสลาย ขยะอิเล็กทรอนิกส์ ที่มีสารพิษและสารโลหะหนักมากมาย หากมีการจัดการไม่ดีแล้วเกิดการปนเปื้อนในสิ่งแวดล้อม ก็จะส่งผลกระทบต่อสุขภาพของญาติโยมในที่สุด ซึ่งนับวันปริมาณขยะมีแต่เพิ่มขึ้น โดยเฉพาะหากมีการรวมตัวเป็นประชาคมอาเซียนปริมาณขยะก็เพิ่มขึ้นทวีคูณ แต่ในสภาพข้อเท็จจริงปัจจุบัน พบว่าที่ทั้งขยะหลาย ที่เต็มแล้วและไม่สามารถหาที่ทิ้งขยะใหม่ได้ เพราะได้รับการต่อต้านจากญาติโยมที่อยู่ในบริเวณนั้นเพราะที่ผ่านมามีการจัดการขยะหลาย ๆ ที่เต็มแล้วและไม่สามารถหาที่ทิ้งใหม่ได้ ก่อให้เกิดกลิ่นเหม็นรบกวน ทำให้หน่วยงานท้องถิ่นบางแห่งมีการลักลอบนำไปทิ้งในเขตอุทยาน ดังที่ปรากฏในสื่อต่างๆ

จากปัญหาขยะที่มนุษย์สร้างขึ้น มันได้ย้อนกลับมาสร้างปัญหาต่างๆ ให้กับมนุษย์ เป็นไปตามกฎแห่งกรรมที่พระพุทธเจ้าได้ตรัสสอนไว้ว่า บุคคลหว่านข้าวลงในนา ก็ย่อมได้ข้าว บุคคลปลูกมะม่วงลงในพื้นดินก็ย่อมได้รับมะม่วงเป็นการตอบแทน ฉะนั้นใครก็ตามที่ทิ้งขยะในที่ที่พวกเขาเป็นชาวพุทธได้เห็นจริยวัตรของพระพุทธเจ้าและเหล่าสาวกที่มีการคัดแยกขยะนำกลับมาใช้ประโยชน์หรือนำสิ่งของกลับมาใช้ใหม่ ควรนำพระวินัยจริยวัตรดังกล่าวมาเป็นต้นแบบในการจัดการขยะ โดยลดการใช้ขยะประเภทพลาสติก กล่องโฟม คัดแยกขยะรีไซเคิลไม่ทิ้งรวมกับขยะทั่วไป รวมถึงการนำเศษอาหารไปทำเป็นน้ำหมักชีวภาพ หรือก๊าซชีวภาพ เป็นต้น

ปัญหาขยะเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้สภาพแวดล้อมถูกทำลาย จากการที่มนุษย์มีการใช้ทรัพยากร ธรรมชาติจำนวนมากนำมาผลิตเพื่อการบริโภค ไม่ใช่ทรัพยากรอย่างรู้คุณค่า เหมือนที่พระพุทธเจ้าได้ทำเป็นต้นแบบให้แล้ว สุดท้ายพุทธบริษัททั้งหลายจึงร่วมกันสำรวมจิต นำหลักธรรมมาพิจารณาว่าความเดือดร้อนที่มนุษย์ทั่วโลกกำลังได้รับนั้นก็เป็นผลของกรรมที่ก่อไว้จากการทำลายธรรมชาติและสภาพแวดล้อมอย่างมาก ภาษาพระท่านตรัสว่าเป็นกรรมที่เกิดจากการไปทำลายสิ่งแวดล้อมจนเกินพอดี นำธรรมชาติมาใช้สอยตามความต้องการสนองตัณหาของพวกมนุษย์เอง เช่น กรรมที่เกิดจากทำตัวเป็นนายเหนือธรรมชาติบ้าง จากการเข้าไปจัดการธรรมชาติด้วยคิดจะเอาชนะธรรมชาติ ผลกรรมนั้น จึงกลับมาสนองตอบกับมนุษย์โดยตรง ทำให้มนุษย์ได้รับความทุกข์เจ็บปวดต่างๆ ทั้งเกิดโรคร้ายต่างๆ ที่ไม่เคยเกิดในตัวมนุษย์มาก่อนบ้างเกิดภัยพิบัติร้ายแรงอันนำมาซึ่งความสูญเสียทรัพย์สินอย่างมหาศาลบ้าง สูญเสียชีวิตมนุษย์และสัตว์ทั้งหลายผู้เป็นเพื่อนเกิดแก่เจ็บตายของมนุษย์บ้าง เหล่านี้ พระพุทธองค์ตรัสว่าเป็นผลกรรมที่ได้รับจากการทำกรรมของมนุษย์เอง คือกรรมจากการไปทำลายธรรมชาติสิ่งแวดล้อม สิ่งแวดล้อมนั้นก็เลยย้อนกลับมาทำลายมนุษย์และโลกใบนี้ ถือเป็นวัฏจักรของกรรมที่ว่า “สัตว์โลกย่อมเป็นไปตามกรรม ใครทำกรรมใดไว้ ย่อมได้รับผลของกรรมนั้น” มนุษย์อยากได้ความสุขต้องไม่ไปทำลายธรรมชาติ ช่วยกันลดขยะที่เกิดขึ้นในชีวิตประจำวัน ใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างรู้คุณค่า ลดการใช้บรรจุภัณฑ์ที่ไม่จำเป็น มนุษย์จะมีความสุขที่แท้จริงและความสุขที่ยั่งยืน ดังพระพุทธพจน์ที่ว่า บุคคลหว่านพืชเช่นใด ย่อมได้ผลเช่นนั้น คนทำดีย่อมได้ผลดี คนทำชั่วย่อมได้ผลชั่วแล

ใบความรู้ที่ ๓.๑ ขยะสังคม

เมื่อก่อนที่ยกย่องผู้หญิงไทยเป็นวีรสตรี ไม่ว่าจะเป็นหญิงจันทร์ หรือย่าโม เดียวนี้เราเริ่มเห็นผู้หญิงที่กล้าหาญคนหนึ่งคือ แม่ของเด็กที่ถูกเจ้าหน้าที่ตำรวจพาไปตระเวนขายตัว หรือทำอนาจารข่มขืนแล้วบังคับไปขายตัว ซึ่งก็มีข่าวว่าบรรดาข้าราชการที่ซื้อบริการทางเพศได้ทุ่มเงินนับล้านบาทเพื่อปิดข่าวดังกล่าวว่าบอกว่า ความกล้าหาญของแม่เด็กที่ออกมาเรียกร้องครั้งนี้ โดยไม่กลัวตาย พุดง่าย ๆ ว่ากล้าออกมาเรียกร้องขอความเป็นธรรม นับว่าเสี่ยงเป็นเสี่ยงตายไม่น้อย แต่แม่ของเด็กไม่ยอม ไม่กลัว เพราะเมื่อคนเรามาถึงทางตันจนถึงที่สุดแล้ว เหมือนสุนัขจวนตรอก มันก็ต้องสู้ไปแก้แค้น ไม่ยอมดำเนินคดีกับพวกที่เกาะกระโปรงผู้หญิงหากิน มันเป็นเรื่องอภัยถ้าทำมาหากินกันแบบปกติทั่วไป ชีวิตก็อยู่ได้ อย่างหอยมันไม่มีมือมีเท้า มันก็หากินเองได้ มันไม่เคยปล้นหรือไม่เคยไปรีดไปไถใคร แต่นี่เป็นมนุษย์ มีศักดิ์ศรี แต่ไปเกาะขายกระโปรงเกาะผ้าถุงหากิน เรียกว่าหมดศักดิ์ศรี ไม่มีศักดิ์ศรีเหลือเลยอย่างนี้ถึงเวลาแล้วที่จะต้องล้างบางพวกมนุษย์ไผ่ดำ บ้ากาม ชอบหาความสุขทางเนื้อหนัง ไม่ได้หาความสุขด้วยการประพฤติธรรม สุขทิพย์ แต่กลับเอาแต่สุกกาก ต้องใช้ถุงยางอนามัย เกิดมาเป็นขยะสังคมสุขทิพย์ คือ สุขจากการทำงาน มีความสุขจากการทำสมาธิ สุขจากการประพฤติดี ปฏิบัติดี ปฏิบัติชอบ เพราะฉะนั้นถ้ามนุษย์ยังตะกละตะกลามหากินกับสุกกากจนเป็นขยะสังคม ขยะที่มันเยอะแยะท่วมบ้านท่วมเมืองก็เพราะสุกกาก มันเป็นกากของความสุข เป็นวัตถุนิยม เลยทำให้บ้านเมืองไม่สะอาด ไม่บริสุทธิ์ที่เราบอกว่า เมืองไทยเป็นเมืองที่มีสุขสภาวะติดอันดับต้นๆของโลก แต่ข้าราชการกลับไปสร้างความทุกข์ สร้างความเดือดร้อนให้กับประชาชน ไม่สมกับเป็นข้าราชการเลย เพราะข้าราชการแปลว่าผู้ทำความชื่นใจให้กับประชาชน ทำงานต่างพระเนตร พระภักดิ์ของพระราชา แต่นี่กลับทำความเสื่อมเสีย หน้าที่ของตัวเองดีๆ ตำแหน่งดีๆ มียศมีตำแหน่งดีๆ แต่ไม่เอายศเอาตำแหน่งไปสร้างเกียรติยศ เกียรติศักดิ์ กลับไปสร้างความอภัยอย่างน่าสมเพช สร้างความอภัยแบบแบบนี้ ต้องจัดการดำเนินการให้รู้เจ็บ รู้กลัว รู้จำกันบ้าง ผู้หลักผู้ใหญ่ในบ้านเมืองถ้าตั้งใจทำดี ก็ต้องล้างอิทธิพลพวกนี้ให้หมดไป ถ้าทำไม่ได้ล้างไม่ได้ เอาไม่อยู่ก็ไม่ต้องทำอะไร ยิ่งไปบอกว่าประเทศที่มีความสุข ก็คงสุขเทียม สุขจนจะเป็นสุขไหม สุขเทียม สุขบัง สุขเผาะซะมากกว่า

เจริญพร

คอลัมน์:สำนักข่าวพระพยอม

ผู้เขียน : พระพยอม กัลป์ยาโน

แผนการจัดกิจกรรมการแสดงธรรม ครั้งที่ ๔

เรื่อง “หลักภavana ๔ ในข้อจิตภavana และปัญญภavana” เวลา ๒.๓๐ ชั่วโมง

สาระสำคัญ

เชื่อมโยงเข้าหาหลักภavana ๔ ในข้อกายภavana และ ศีลภavana เพื่อกำหนดระเบียบแนวทางปฏิบัติ การรณรงค์ในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ เช่น ร่วมวางแผน ร่วมตัดสินใจในการกำหนดนโยบาย/ระเบียบหรือธรรมนูญการจัดการขยะในชุมชน / หน่วยงาน การละป้อนกัน การปราบปราม การอนุรักษ์ และการส่งเสริมการสร้างจิตสำนึกและพฤติกรรมในการมีส่วนร่วมในการจัดการขยะ

จุดประสงค์

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวน ๓๐ รูป/คน

ขั้นตอนกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม ครั้งที่ ๓

เวลา/ชั่วโมง	วิธีดำเนินการกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม	สถานที่/อุปกรณ์
๓๐ นาที	๑. พระวิทยากร กล่าวทักทายและจัดระบบแถวผู้ปฏิบัติธรรม ที่ลงทะเบียนแล้วเข้ามาในลานหินโค้งที่วัดจัดปูผ้าใบไว้ให้ โดยจัดแถวแยกชายหญิงและเฉลี่ยให้แถวเท่าๆ กัน	๑. ลานหินโค้ง ๒. ผ้าใบ
๑๕ นาที	๒. เตรียมความพร้อมสู่พิธีกร	๓. เครื่องเสียง
๑๕ นาที	๓. ประธานในพิธีจุดเทียนธูปบูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีล รับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม	๔. โต๊ะและเก้าอี้ ๕. หนังสือทำวัตรสวดมนต์แปล
	-ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“หลักภavana ๔ ในข้อจิตภavana และปัญญภavana”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม)	
	-แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ ๑ ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม	

การวัดและประเมิน

๑. การตอบแบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมพร้อมทั้งแบบประเมินความรู้
๒. สังเกตพฤติกรรมการมีส่วนร่วมในกิจกรรม
๓. แบบสังเกตพฤติกรรม

เนื้อหาสาระ

พระพุทธศาสนามองว่า ชีวิตของมนุษย์นั้นจะต้องมีการพัฒนาใน ๔ ด้าน คือ การพัฒนา ด้านกาย ศีล จิต และปัญญา ถ้าบุคคลพัฒนาใน ๔ ด้านแล้วย่อมจะได้ความสุขหรือความเจริญตาม การพัฒนาของชีวิตหรือย่อมมีความสุขใน ๔ ระดับ ๑) ความสุขทางกาย (Physical) ได้แก่ร่างกาย ที่แข็งแรง สมบูรณ์ปราศจากโรคภัยไข้เจ็บ และมีสิ่งแวดล้อมภายนอกที่ดี สะอาด ปลอดภัย เช่น มีน้ำ สะอาด อากาศบริสุทธิ์ ป่าไม้สมบูรณ์สวยงาม ที่อยู่อาศัยสะอาด ไม่มีขยะมูลฝอยเน่าเหม็น อาหาร สะอาดถูกหลักอนามัย เป็นต้นผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตกายบุคคล” หรือบุคคลผู้มีความสุขทางกายแล้ว ๒) ความสุขทางสังคม หรือศีล (moral) ได้แก่สิ่งแวดล้อมทางสังคมที่ดี มีคุณภาพ มี คุณธรรม จริยธรรมมีการจัดการเพื่อความ สุขความเจริญของบุคคลในสังคม ปราศจากการเบียดเบียน ซึ่งกันและกันผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตศีลบุคคล” บุคคลผู้มีศีลเจริญแล้ว ๓) ความสุขทาง จิตใจ (emotional) ได้แก่ มีส่วนประกอบทางด้านคุณธรรมความดีงามทั้งหลายภายในจิตใจ ได้แก่ ความมีเมตตา กรุณา ความขยันหมั่นเพียร อดทน มีสมาธิ และสดชื่น เบิกบาน เป็นสุข ผ่องใส เป็นต้น ผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตจิตบุคคล” บุคคลผู้มีจิตใจเจริญแล้ว ๔) ความสุขทางปัญญา (intellectual) ได้แก่มีสติปัญญา ความเชื่อ ความรู้ ความนึกคิด ความเห็น ความเข้าใจชีวิตและโลก อย่างถูกต้อง ตามความเป็นจริง สามารถอยู่กับความเป็นจริงของโลกและชีวิตได้อย่างปกติสุขและ อย่างเข้าใจ ผู้ที่มีความสุขด้านนี้เรียกว่า “ภาวิตปัญญาบุคคล” บุคคลผู้มีปัญญาเจริญ บุ ค ค ล ผู้ ที่ ฝึกฝนตนเองตามหลักภาวนาทั้ง ๔ ประการนี้ ย่อมได้รับความสุขทั้งที่เป็นโลกียะสุขหรือเป็นความสุข ที่เกิดจากกิเลสความทุกข์ของสัตว์และมนุษย์ผู้แสพภัยคุณ ๕ ได้แก่ รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ที่ นำปรารถนา น่ารักใคร่ น่าชอบใจ ที่เกี่ยวข้องกับวัตถุธรรมทั้งหลาย ที่มีลักษณะเปลี่ยนแปลงได้ง่าย มิใช่ความสุขที่แท้จริง เป็นความสุขเพียงชั่วคราวและจะต้องแสวงหาสิ่งแปลกใหม่อยู่รำไปและย่อม เข้าถึงโลกุตตระสุข ได้แก่ ความสุขที่เกิดจากความสิ้นไปแห่งกิเลสตัณหาเป็นความสุขที่สัมพันธ์กับ ความรู้สึทางจิตใจและปัญญาที่รู้จริง มีลักษณะสงบและดำรงอยู่ที่ยาวนาน เป็นความรู้สึที่บรมสุข หรือภาวะแห่งการปล่อยวางไม่ยึดติดในตัวตน เรียกว่าเป็นความสุขของผู้ประพุดิธรรม หรือพระ อริยบุคคล อันได้แก่ นิพพาน อันเป็นความสุขอย่างยิ่ง การพัฒนาสังคมตามแนวทางพระพุทธศาสนา นั้น มองผลสุดท้ายหรือเป้าหมายของการดำรงอยู่อย่างมีความสุข ซึ่งเกิดจากความเข้าใจในการทำงาน มีความพึงพอใจในการดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ ไม่แสวงหาจนเกินไป ใช้จ่ายอย่างเหมาะสม พอเพียง ไม่ พุ่มเฟิยและผิดเคืองจนเกินไป บุคคลที่ได้ดำเนินการตามหลักดังกล่าวย่อมจะเข้าถึงประโยชน์และ ความสุขจากการดำเนินชีวิตและบริโภคตามความเหมาะสม ด้วยการมีการพัฒนาด้านกาย ศีล จิตใจ และปัญญาเชื่อมโยงเข้าหาหลักภาวนา ๔ ว่าด้วยการพัฒนาชีวิตให้มีความสุของงาม พระพุทธศาสนาสอนว่าชีวิตมนุษย์พัฒนาให้มีความสุของงามได้และมนุษย์เป็นจุดเริ่มต้นของการ พัฒนาทั้งปวง นั่น คือ ถ้าจะพัฒนาวัดต้องเริ่มจับที่การพัฒนาสมาชิกของวัดถ้าจะพัฒนาบริษัทต้อง จับที่การพัฒนาบุคลากรของบริษัท บุคคลที่ได้รับการพัฒนาเป็นอย่างดีแล้วย่อมจะนำพาให้องค์กร พัฒนาต่อไป ดังคำกล่าวที่ว่า “จะพัฒนาชาติให้เริ่มที่ประชาชน จะพัฒนาคนให้เริ่มที่ใจ จะพัฒนา อะไรให้เริ่มที่ตัวเราเอง” คำถามที่ตามมาก็คือว่า ถ้าจะพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมคนจะต้องพัฒนา อะไรบ้าง คำตอบที่ได้จากพระบาลีนิกเขปบทมีอยู่ว่าการพัฒนาชีวิตของคนเราต้องพัฒนาให้ครบ ๔ ด้าน ได้แก่ ๑) กายภาวนา คือ การพัฒนากาย ๒) ศีลภาวนาคือการพัฒนาศีล ๓) จิตภาวนาคือการ

พัฒนาจิต และ (๔) ปัญญาภาวนา คือการพัฒนาปัญญา มนุษย์ที่พัฒนาตนเป็นผู้เจริญแล้วต้องมีการพัฒนาครบทั้ง ๔ ด้าน คือ

ด้านที่ ๑ คือการพัฒนากายซึ่งเป็นเรื่องที่เห็นได้ง่าย หมายถึงการพัฒนาสุขภาพร่างกายให้แข็งแรงสมบูรณ์ มีบุคลิกภาพที่ดี นอกจากนี้ยังหมายถึงการพัฒนาทักษะทางกายให้สามารถใช้อุปกรณ์เทคโนโลยีต่างๆ ในการทำงานหาเลี้ยงชีพ การศึกษาทั้งในและนอกระบบโรงเรียนช่วยพัฒนาทักษะให้คนธรรมดากลายเป็นคนเก่งคือพร้อมที่จะปฏิบัติงานต่างๆ ได้ดี ทั้งนี้เพราะมนุษย์เป็นสัตว์ประเสริฐที่พัฒนาได้ มนุษย์ที่ได้รับการพัฒนาเป็นผู้เจริญแล้วย่อมเป็นบุคคลที่มีคุณค่าในสังคม สมดังพุทธภาษิตที่ว่า **ทนต์ เสนฺโร มนุสฺเสสุ** ผู้ฝึกฝนดีแล้วประเสริฐสุดในหมู่มนุษย์ ส่วนผู้ที่พัฒนาตนให้เจริญไม่ได้ก็มีสภาพดั่งค่างกลอนที่ว่า อันลึงค่างกลางป่าจับมาหัด สารพัดฝึกได้ตั้งใจหมาย เกิดเป็นคนฝึกฝนจนตัวตาย ถ้าเอาดีไม่ได้ก็อายถึง

ด้านที่ ๒ คือการพัฒนาศีล หมายถึงการพัฒนาตนเองให้เคารพเชื่อฟังและปฏิบัติตามหลักศีลธรรม กฎหมาย วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณีของสังคม กล่าวคือพัฒนาตนให้เป็นคนดีตามกติกาสังคมที่เรียกคนดีไว้หรือผู้เจริญแล้ว แต่คนบางคนเป็นคนเก่งที่โลกไม่ต้องการ เพราะเขามีความเก่งอย่างเดียวแต่ไม่มีความดีเพราะมุ่งแต่จะใช้ความเก่งของตนเอารัดเอาเปรียบสังคม ดังนั้นการพัฒนาสมรรถนะทางกายให้เป็นคนเก่งอย่างเดียวจึงไม่เพียงพอ จึงจะต้องมีการพัฒนาศีลคือให้เป็นคนดีมีศีลธรรมอีกด้วย เพื่อให้เป็นคนดีที่โลกต้องการ

ด้านที่ ๓ คือการพัฒนาจิต หมายถึงการพัฒนาคุณธรรมภายในจิตใจ เพื่อให้มีภาพ ๓ ภาพ ได้แก่ สมรรถภาพ คุณภาพและสุขภาพ เช่น การปลูกฝังอิทธิบาท ๔ คือ ฉันทะ พอใจรัก วิริยะ พากเพียรทำ จิตตะ มีจิตฝึกฝน วิมังสา ใช้ปัญญาสอบสวนช่วยสร้างสมรรถภาพให้กับจิต การปลูกฝังพรหมวิหาร ๔ คือ เมตตา ความรัก กรุณา ความสงสาร มุทิตา ความพลอยยินดี อุเบกขา ความวางเฉย ช่วยสร้างคุณภาพให้กับจิตและการพัฒนาสมาธิด้วยฝึกคิดแน่วแน่ในเรื่องเดียวอย่างต่อเนื่องช่วยสร้างสุขภาพจิต

ด้านที่ ๔ คือการพัฒนาปัญญา หมายถึงการพัฒนาความรู้รอบและความรู้สึก คำว่าปัญญามีสองความหมายคือ (๑) ความรู้รอบ (๒) ความรู้สึก ที่ว่ารู้รอบหมายถึง ความรู้เชื่อมโยงกันเป็นระบบตามหลักปฏิจจสมุปบาท ด้วยยังรู้ว่าอะไรเป็นเหตุให้เกิดอะไร ความรู้รอบช่วยให้สามารถแก้ปัญหาได้ถูกจุด เข้าลักษณะที่ารู้เท่าทันสถานการณ์ นั่นคือ รู้เท่าเอาไวป้องกัน รู้ทันเอาไวแก้ไข ส่วนความรู้สึกคือการมองด้านในจนยังเห็นธาตุแท้ของสรรพสิ่งว่าไม่เที่ยง เป็นทุกข์ เป็นอนัตตา คือไม่มีแก่นสารถาวรตามหลักไตรลักษณ์

ใบความรู้ ๔.๑

เมื่อพุทธกาลได้มีการลดปริมาณขยะโดยการนำสิ่งของมาใช้ซ้ำ ทำให้สามารถใช้ของได้อย่างคุ้มค่า แล้วยังเท่ากับลดปริมาณขยะที่เกิดขึ้นด้วยดังปรากฏในพระไตรปิฎก ครั้งหนึ่งพระอานนท์เถระแสดงธรรมแก่พระมเหสีของพระเจ้าอุเทน พระนางศรัทธาเลื่อมใสจึงได้ถวายผ้า ๕๐๐ ผืนแด่พระเถระ ครั้นพระเจ้าอุเทนทราบเช่นนั้นได้เสด็จจรดเข้าไปถามพระเถระว่าจะเผ้ามามากมายเหล่านี้ทำการค้าหรืออย่างไรพระคุณเจ้า พระอานนท์ได้แสดงวิธีการใช้ผ้าขั้นตอนต่างๆ ดังนี้ มหาบพิตร อาตมาจะแจกภิกษุทั้งหลายผู้มีจีวรเก่า แล้วเอาจีวรเก่าที่มีอยู่เดิมนั้นไปทำผ้าเปดาน ส่วนผ้าเปดานเก่านั้นจะนำไปทำเป็นผ้าปลอกพุก สำหรับผ้าปลอกพุกเก่านั้นจะนำไปใช้เป็นผ้าปูพื้น ส่วนผ้าปูพื้นเก่านั้นก็จะนำไปเป็นผ้าเช็ดเท้า และผ้าเช็ดเท้าเก่านั้นก็จะนำไปทำเป็นผ้าเช็ดธูลี ส่วนผ้าเช็ดธูลีที่เก่าพระอานนท์ก็จะนำผ้าเหล่านั้นไปโหลกขยำกับโคลนแล้วฉาบทาฝา พระเจ้าอุเทนได้รับฟังแล้ว ทรงดำริว่า “พระสมณะเชื้อสายศากยบุตรทั้งหมดนี้นำผ้าไปใช้คุ้มค่าไม่ไข่เก็บเข้าคลัง” จึงได้ถวายผ้าเพิ่มแก่ท่านพระอานนท์ เมื่อรวมกับที่พระมเหสีถวายก่อนหน้านี้เป็นจีวร ๑,๐๐๐ ผืน

แผนการจัดกิจกรรมการแสดงธรรม ครั้งที่ ๕

เรื่อง “หลักภavana ๔ ในข้อจิตภavana และปัญญภavana” เวลา ๒.๓๐ ชั่วโมง

สาระสำคัญ

เป็นการสรุปเนื้อหาข้อการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมที่มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภavana ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

กลุ่มเป้าหมาย

ผู้เข้าปฏิบัติธรรม จำนวน ๓๐ รูป/คน

ขั้นตอนกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรมครั้งที่๓

เวลา/ชั่วโมง	วิธีดำเนินการกิจกรรมโปรแกรมการแสดงธรรม	สถานที่/อุปกรณ์
๓๐ นาที	๑. พระวิทยากร กล่าวทักทายและจัดระบบแถวผู้ปฏิบัติธรรมที่ลงทะเบียนแล้วเข้ามาในลั่นหินโค้งที่วัดจัดปูผ้าใบไว้ให้ โดยจัดแถวแยกชายหญิงและเฉลี่ยให้แถวเท่าๆ กัน	๑.ลั่นหินโค้ง ๒.ผ้าใบ
๑๕ นาที	๒. เตรียมความพร้อมสู่พิธีกร	๓.เครื่องเสียง
๑๕ นาที	๓. ประธานในพิธีจุดเทียนธูปบูชาพระรัตนตรัยสมาทานศีลรับศีล และกล่าวคำอาราธนาธรรม	๔.โต๊ะและเก้าอี้ ๕.หนังสือทำวัตร
	-ผู้ปฏิบัติธรรมตั้งใจฟังการแสดงธรรมในเรื่อง“หลักภavana ๔ ในข้อจิตภavana และปัญญภavana”(จากท่านเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม)	สวดมนต์แปล
	-แจกกระดาษให้ผู้ปฏิบัติธรรมพร้อมปากกาให้ทุกคนบันทึก จากนั้นนำแบบสอบถามแจกให้คนละ ๑ ชุดเพื่อประกอบการตอบคำถามในการฟังธรรม	

การวัดและประเมิน

๑. การตอบแบบสอบถามจิตสำนึกและพฤติกรรมพร้อมทั้งแบบประเมินความรู้
๒. สังเกตพฤติกรรมที่มีส่วนร่วมในกิจกรรม
๓. แบบสังเกตพฤติกรรม

เนื้อหาสาระ

อาตมาภาพ จะได้แสดงพระธรรมเทศนา เพื่อเป็นเครื่องประดับสติปัญญา ส่งเสริมศรัทธา ในหลักคำสอนของพระพุทธเจ้าและเพื่อจุดประกายคำสอนน้อมนำมาประพฤติปฏิบัติตามสมควรแก่เหตุที่เกิดขึ้น ท่านสาธุชนทั้งหลายพึงตั้งใจฟังสดับพระเทศนามนุश्यที่สมบูรณ์ต้องมีการพัฒนาชีวิตจนมีความเจริญครบทั้งสี่ด้าน คือ ความเจริญทางกาย ความเจริญทางศีล ความเจริญทาง

จิต และความเจริญทางปัญญาถ้าขาดความเจริญด้านใดด้านหนึ่ง ชีวิตจะไม่สมบูรณ์ เช่น คนบางคนมีการพัฒนาทักษะทางกายดี เรียกว่าเป็นคนเก่ง แต่ถ้าเขาขาดการพัฒนาศีล เขาก็เป็นคนเก่งแต่ไม่ดี ความเก่งอย่างเดียวยังไม่พอ เขาต้องมีศีลด้วยจึงจะเป็นคนดี ดังที่คณะสงฆ์ทุกวันนี้รณรงค์ให้คนไทยทุกหมู่บ้านรักษาศีล ๕ เพื่อให้คนไทยเป็นทั้งคนเก่งและคนดี อย่างไรก็ตาม ความเก่งและความดีก็ยังไม่เพียงพอ เพราะบางคนทั้งเก่งและดีแต่ไม่มีความสุขในชีวิต ความสุขเกิดจากการพัฒนาจิตให้มีสมาธิ และปัญญาเพื่อให้รู้จักผ่อนคลายหายเครียดและมีความสุขอันเกิดจากการปล่อยวาง ดังนั้น คนเราจึงต้องมีทั้งความเก่ง ความดี ความสุข และความอิสระจากปัญหาทั้งปวงด้วยการพัฒนาตนให้มีความเจริญครบทั้งสี่ด้าน คือ ความเจริญทางกาย ความเจริญทางศีล ความเจริญทางจิต และความเจริญทางปัญญา

โยมทุกวันนี้นี้ระบบนิเวศรอบๆหมู่บ้านเริ่มผิดปกติไปจากเดิมนะ น้ำเคยใสก็มันไม่ใส่นะ น้ำเคยใช้ได้ก็ไม่ได้ใส่นะ แล้วต่อไปขยะจะยังมีผลกระทบระบบนิเวศ งานการจัดการนิเวศเชิงพุทธ เราในฐานะผู้ปฏิบัติธรรม เราจะต้องจัดการขยะเหล่านี้ได้อย่างไร จึงเหมาะสมกับชาวพุทธ ชาวพุทธคือมีกายสะอาด สถานที่อยู่สะอาด มีศีลเป็นเครื่องอาพร ใครมาเห็นก็งดงาม มารยาทก็งดงาม ที่อยู่อาศัยก็งดงาม จิตตะของคนเป็นชาวพุทธก็อ่อนโยน จะน้อยไปซึ่งความสุขสงบของชุมชน ปัญญาที่จะสามารถนำมาแก้ปัญหาต่างได้ ขยะส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศ เรามาช่วยกันจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ดีไหม?

การจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔

๑. กาย จะต้องหมั่นกำจัดขยะอยู่เสมอ ตรวจสอบขยะรอบบริเวณบ้านของตนเองอยู่เสมอ ฉะนั้น โยมไปตรวจสอบขยะรอบบ้านดูสิ รอบตัวเองดูสิ ขยะปริมาณมันเท่าไร กายคือองค์ประกอบ แล้วหลังจากเจริญภาวนา ๔ แล้ว จะได้ตรวจสอบอีกครั้งหนึ่ง ว่าขยะมันลดลงไหม คือกิจกรรมตรวจสอบขยะรอบกายเรานะโยม

๒. ศีล คือปกติ หมายถึงว่า จะต้องทำอะไรก็ได้ให้สิ่งรอบๆนี้ให้เกิดปกติโดยตัวเราเอง เรา ต้องตรวจสอบ และทำการกำจัดขยะให้ปกติของชีวิตเรานี้คือ ศีล กายนี้คือการตรวจสอบนี้คือกิจกรรม นี้โยมตรวจสอบหรือยัง โยมทำไหม ถ้าไม่ทำนี่ผิดศีลแล้ว ผิดศีลไม่ได้หมายถึงการไปฆ่าสัตว์ ไม่ใช่เป็นอย่างนั้น คือการไม่ตรวจสอบสิ่งปกตินี้ การตรวจสอบคือการกำจัดขยะอย่างปกติอย่างต่อเนื่อง วันนี้โยมตรวจสอบยัง ก็ครั้ง เข้านี้ทั้งขยะยังเย็นทั้งขยะหรือยัง

๓. จิต คือใส่ใจเรื่องเล็กๆ น้อย จิตเป็นอย่างไร สุขภาพจิตเป็นอย่างไร สุขภาพจิตของเราต้อง “ฉันทะ” จิตภาวนาใส่ใจสุขภาพจิตเป็นอย่างไร หงุดหงิดกับเรื่องขยะไหม ฟุ้งซ่านเรื่องขยะไหม ถ้าฟุ้งซ่านไม่ได้ ฉันทะ จิตภาวนาต้องพอดี ถ้าทำงานอยู่ไม่ต้องฟุ้งซ่านเรื่องขยะมากมาย ก็ทำงานไป แต่ต้องมีการใส่ใจอยู่เนืองๆ เป็นระยะๆ วันนี้จิตเราพอดีก็ตรวจสอบดูนะ จะมุ่งที่ตนเอง ดูจิตใจของเพื่อนบ้าน ดูจิตใจของใครที่กำลังจัดขยะ ศีลจะเป็นพฤติกรรมกำจัดขยะอยู่เนืองๆ กายคือตรวจสอบว่ามีหรือไม่มี แต่ว่าศีลลงมือทำคือการแสดงทางกาย แต่เป็นการกำจัดขยะภายใน จิตใจเรามีขยะภายใน กาย ขยะนอกกาย ขยะภายในใจนี้คือขยะที่เราควรกำจัดนะโยม

๔. ปัญญา การตรวจสอบสภาพความเป็นอยู่จริง การนำเสนออย่างมีเหตุมีผลต่อคนรอบข้าง ต่อตัวเรา เช่นไปตลาดไม่มีถุงต้องเอาถุงมาด้วย ก็ต้องรู้จักเก็บหรือแยก อันเป็นกระบวนการคิดวิเคราะห์ หรือ องค์ประกอบของการแก้ปัญหาของขยะคือ การใช้ปัญญา

สรุป ภายภาวนา คือการตรวจสอบการประเมินขยะทั่วไป ภายในกายคือกิจกรรมที่ทำอย่างนี้เป็นประจำ นี่คือกาย ส่วนศีลคือการทำอย่างต่อเนื่องในการกำจัดขยะ การกวาดบ้าน แม้แต่การไม่เอาขยะเข้าบ้าน เช่น การไปตลาดไม่เอาถุงกลับบ้าน ต้องเอากระเป๋ไปด้วย แม้แต่เอาขยะเข้าบ้านมาก็แยกเป็นหมวดเป็นหมู่ในการทิ้ง นี่คืศีล จิตภาวนา คือมีความวิตกกังวลกับการกำจัดขยะใหม่ นั้นมันต้องไม่มีความวิตกกังวล มันต้องพอดี คือไม่ทุกข์กับการกำจัดขยะ แต่ไม่ปล่อยวางเกิดขยะสะสม มีการใส่ใจอยู่เรื่อยๆ นี่ขยะภายในจิตใจ ดุสริการกำจัดขยะมีผลกระทบใหม่ มีการสร้างผลกระทบผลร้ายคาญ เช่น ตัวเรานี้กำจัดขยะได้ แล้วไปต่อว่าคนอื่น หรือคนรอบข้าง ที่ไม่กำจัดขยะไปว่าร้าย นี่จากกุศลเป็นอกุศล มีการขัดแย้งในชุมชน มีความขัดแย้งกันในครอบครัว

โปรแกรมการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ คือ เรื่องกาย ศีล จิต ปัญญา กายทำอะไรไร พฤติกรรมทางกายของเรา เราจะต้องตระหนักว่าอยู่ใกล้สิ่งแวดล้อมหรือขยะที่ไม่ดีมันอัดอัด มันเหม็นนะ เราต้องใส่ใจว่าสิ่งเน่าเหม็นต่างๆ เหล่านี้มันต้องถูกกำจัด โดยใคร โดยตัวเราเองก่อน ไม่ต้องรอเพื่อนหรือใคร นี่คื กายภาวนา คือ การคิดวิเคราะห์ด้วยความมีเหตุมีผล เช่น ถ้าเราทิ้งขยะหน้าบ้านของเรา หรือถ้าเราไปที่ร้านเซเว่นแต่ไม่รู้จักปฏิเสธขยะ เราก็จะนำขยะเข้าบ้าน พอขยะกองเต็มบ้านเราก็เอาไปทิ้งนอกบ้าน ก็จะกลายเป็นขยะเป็นมลพิษรอบๆ ไปทั่ว ฉะนั้น กายภาวนา คือเราใช้ปัญญาของเราคิดอย่างมีเหตุมีผล แล้วก็ทำอย่างสม่ำเสมอ ทำอย่างนี้บ่อยๆ จนเกิดเป็น ภาวนา (ใช้ไม่โยม) ต่อมาจิตภาวนา ก็คือ ใส่ใจจดจ่ออยู่อย่างสม่ำเสมอ อยู่อย่างต่อเนื่อง พอหลังจิตจดจ่ออย่างต่อเนื่อง จิตจดจ่อ พอใจ และทำอย่างต่อเนื่อง(เลยโยม) คือวิเคราะห์สภาพพุทธิที่เกิดขึ้น เอ๋ เมื่อก่อนนี้เราไม่ใช้หลักภาวนา ๔ มีขยะเต็มบ้านเรานะ ขยะรอบบ้านก็เต็มบ้านแต่หลังทำตามหลักภาวนา ๔ อย่างนี้ พฤติกรรมอย่างนี้ ทำอย่างนี้ขยะมันลดลง คือ ทำตามหลักภาวนา กายภาวนา ศีลภาวนา จิตภาวนา ปัญญาภาวนา มาใช้ในการกำจัดปัญหาได้ ปัญหาขยะก็เหมือนกันเราต้องรู้จักแก้มันด้วยเหตุด้วยผลของเรา

ใบความรู้ ๕.๑ “เกิดมาแล้วอย่าเป็นคนรกโลก”

"นสียา โลก วฑฒโน"

เกิดมาแล้วอย่าเป็นคนรกโลก

คนรกโลกคือ คนเกิดมาถ่วงความเจริญ ก็หมายความว่า เกิดมาทำแต่ความไม่ดี สิ่งใดไม่ดี ก็ชอบแต่จะทำสิ่งนั้น สิ่งไม่ดีนั้น มันก่อความเดือดร้อนให้แก่ตนเอง และก่อความเดือดร้อนให้แก่ผู้อื่น เขาเรียกว่าอย่าไปทำอย่างนั้น ถ้าทำอย่างนั้น ถือว่า เป็นคนรกโลกผู้คนพากันอยู่ด้วยกันด้วยความ เป็นสุข ด้วยการมีอัธยาศัยซึ่งกันและกัน อะไรดีก็ช่วยกันทำ อะไรไม่ดีก็ช่วยกันปิดเป่าไปเพราะฉะนั้น พระพุทธเจ้าจึงตรัสว่า ความดีมีอยู่ ๓ อย่างอาทิกลยาณัง งามในเบื้องต้น มัชฌิมกลยาณัง งามในท่ามกลาง ปะริโยสานะกลยาณัง งามในที่สุดคนเราจะงามนั้น งามเพราะธรรม ๓ ประการ มีศีล มีสมาธิ มีปัญญา เมื่อทั้ง ๓ อย่างนี้อยู่ในตัวของคนผู้ใด คนผู้นั้นถือว่าวิเศษ เพราะฉะนั้น พระที่มาบวช ในพระพุทธศาสนา ท่านจึงต้องมีธรรม ๓ ประการ ด้วยศีล ด้วยสมาธิ ด้วยปัญญา ๓ ประการนี้ จะเป็นเครื่องแสดงให้เห็นว่า เป็นผู้ดีญาติโยมทั้งหลายก็เช่นกัน มีศีลก็ทำให้สวยงาม มีสมาธิก็ทำให้เข้มแข็ง มีปัญญาก็ทำให้สำเร็จถ้าหากมีศีล มีสมาธิ มีปัญญาแล้ว ความสุข ความอยู่เย็นเป็นสุขก็เกิดขึ้นได้อย่างเต็มที่ เราไม่ผิดศีล เราทำสมาธิ เราใช้ปัญญา ในที่สุดก็สามารถพาราณสน์นี้ ไปประสบความสำเร็จถ้าหากว่าเราขาดศีล สมาธิ ปัญญาแล้ว ถึงแม้ว่า เราจะมีร่างอันนี้ ก็ไม่สามารถทำอะไรสำเร็จขึ้นมาได้ศีลนั้นก็ มี ศีล ๕ ศีล ๘ ศีล ๑๐ ศีล ๒๒๗ ศีล ๕ ก็มีอยู่ ไม่ฆ่าสัตว์ ไม่ขโมยของคนอื่น ไม่ประพฤติผิดทางเพศ ไม่โกหกหลวงหลวง ไม่กินเหล้าเมาสุรา ก็ถือว่าได้สร้างความดีเต็มที่ความดีเหล่านี้ไม่ไปไหน จะเป็นอมฤตธรรม ธรรมที่ไม่ตาย ปรากฏชัดฝังลึกลงไปในห้วงหัวใจ ไม่มีใครมาขโมยเอาได้หรือแย่งเอาได้ เป็นสิทธิของเราโดยตรง....เหมือนกับเรามีสิทธิครอบครองบ้าน สิทธิครอบครองที่ดิน มีโฉนดมีอะไรพร้อมเป็นเจ้าของ ที่นี้ เรามีศีล เราก็สร้างโฉนดในใจ เรามีสมาธิ เราก็สร้างโฉนดในใจ เมื่อมีปัญหาเราก็สร้างโฉนดในใจ โฉนดในใจก็รักษาสหิคุ้มครองความดีให้อยู่กับเรา ชาตินี้ได้แค่นี้ ชาติต่อไปก็ต่อไปเรื่อย จนกว่าจะถึงวันสำเร็จวันสำเร็จต้องเกิดขึ้น เพราะว่า สมาธิจะเป็นส่วนสร้างพลังจิต เมื่อสมาธิสร้างพลังจิต พลังจิตจะอยู่กับเราตลอดไป จนกระทั่งถึงพระนิพพาน

พระธรรมมงคลญาณ วิ.

(หลวงพ่อวิริยงค์ สิรินธโร)

เจ้าอาวาส วัดธรรมมงคล เกาบุญญนันทวิหาร

ภาคผนวก ค
ข้อมูลพื้นฐานภาคสนามและภาพประกอบ

ข้อมูลพื้นฐานภาคสนาม

๑. สภาพบริบทของวัดปัญญานันทาราม

วัดปัญญานันทาราม อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี เป็นวัดที่ดำเนินการจัดตั้งให้ดำเนินกิจกรรมเพื่อสาธารณประโยชน์ มีแนวทางการบริหารจัดการที่ดี ได้รับรางวัลจากหลายหน่วยงานอย่างต่อเนื่อง เช่น ในปี พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างที่มีผลงานดีเด่นจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ^๖ ผู้ศึกษาจึงได้นำมาเป็นกรณีศึกษาโปรแกรมการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมมีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี โดยมีรายละเอียด ดังนี้

๒. สถานที่ตั้งและสภาพสิ่งแวดล้อม

วัดปัญญานันทารามตั้งอยู่เลขที่ ๑ หมู่ที่ ๑๐ ตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี สังกัดคณะสงฆ์มหานิกาย ปัจจุบันมีเนื้อที่ประมาณ ๘๐ ไร่ ทิศเหนือ ติดต่อกับถนนหมู่ที่ ๑๐ และที่ดินเอกชน ทิศใต้ ติดต่อกับที่ดินเอกชน ทิศตะวันออก ติดต่อกับถนนสาย รพช. โครงการที่ ปท. ๔๑๔๒ สายทางเข้าวัดปัญญานันทารามและถนนคลองหลวง-หนองเสือและที่ดินเอกชน ทิศตะวันตกติดต่อกับถนนหมู่ที่ ๑๐ โดยพื้นที่ตั้งเป็นที่ราบลุ่ม อยู่ใกล้คลองชลประทานบริเวณใกล้เคียงเป็นที่นาสวนและบ่อเลี้ยงปลา

การคมนาคมมีถนนสายหลัก คือถนนคลองหลวง-หนองเสือ ตัดผ่านถนนสายรอง คือถนนรังสิต-นครนายกเลียบคลองหก

วัดปัญญานันทารามตั้งอยู่ในพื้นที่การปกครองขององค์การบริหารส่วนตำบลคลองหก ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมได้แก่ทำนา ทำสวนและรับจ้างในโรงงานอุตสาหกรรม ซึ่งปัจจุบันมีการขยายตัวของโรงงานอุตสาหกรรมเข้ามาสู่พื้นที่ทำให้เกิดการสร้างงานมีรายได้และมีการทำในชุมชน^๗

ตามคำบอกเล่าของคนละแวกนั้นเล่าว่า วัดนี้ถือว่าดีที่สุดห่างไกลโรงงาน ทำเลที่ตั้งถือว่าดีกว่าวัดอื่นๆ ในตำบลนี้มีต้นไม้ร่มรื่น เรื่องหมาแมว ก็ไม่มีปัญหา เรื่องน้ำก็ต้องยอมรับว่า เรื่องน้ำที่นี้ร้อนก็เป็นปกติของธรรมชาติ^๘ ดังนั้น จึงถือว่าวัดนี้ตั้งอยู่ในที่ที่เหมาะสม พื้นที่ก็มีมาก บรรยากาศก็เป็นธรรมชาติ การเดินทางไปมาสะดวก

^๖ วัดปัญญานันทาราม, สืบสานปณิธานวัดปัญญานันทาราม, (กรุงเทพมหานคร: โรงพิมพ์สหธรรมิก ๒๕๕๔), หน้า ๑๑.

^๗ วัดปัญญานันทาราม, สืบสานปณิธานวัดปัญญานันทาราม, อ้างแล้ว, หน้า ๓-๔.

^๘ สัมภาษณ์ นายเกษม ชมบุญ, กำนันตำบลคลองหก, (๒๗ มกราคม ๒๕๕๘).

๓. จุดมุ่งหมายของวัดปัญญานันทาราม

วัดปัญญานันทารามมีจุดเริ่มต้นจากที่ นายพิชิต-นางจำรัส ทองสีม่วง ได้ถวายที่ดินจำนวน ๖ ไร่ในตำบลคลองหก อำเภอลองหลวง จังหวัดปทุมธานี ให้เป็นสมบัติพระศาสนา เมื่อปี พ.ศ. ๒๕๒๘ และจัดตั้งเป็น “สำนักสงฆ์สนเฒ่า” ต่อมานางบุญส่ง โพธิจันทร์ เป็นผู้ประสานงานในการถวาย สำนักสงฆ์นี้แด่พระเทพวิสุทธิเมธี องค์ประธานศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนาวัดชลประทานรังสฤษฎ์ (ที่ระลึก ๘๐ ปี ปัญญานันทะ) เมื่อวันที่ ๒๙ ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๓๕

ด้วยเจตนารมณ์ของพระเดชพระคุณหลวงพ่พระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ที่มุ่งมั่นให้ “แผ่นดินส่วนนี้เป็นประโยชน์แก่พระพุทธศาสนา สถานที่นี้เหมาะแก่การส่งเสริมกิจกรรมทางพระพุทธศาสนาให้เจริญก้าวหน้า เป็นเหมือนโรงพยาบาลทางใจของชาวโลกทั้งหลาย ที่มีความทุกข์ความเดือดร้อนวุ่นวายใจ เมื่อมาสู่สถานที่นี้ก็จะได้พบความสะอาด สว่าง และสงบ จึงได้สร้างวัดปัญญานันทารามขึ้นตามจุดมุ่งหมายที่ว่า “สร้างพระ สร้างคน สร้างเยาวชนของชาติ สร้างศาสนทายาทให้มีชีวิตอยู่ในโลกอย่างถูกต้อง ให้มีชีวิตเรียบง่ายตามหลักคำสอนของพระพุทธศาสนา เพื่อไม่ให้ตกอยู่ในอำนาจวัตถุนิยมมากเกินไป”

วันที่ ๓๑ มกราคม พ.ศ. ๒๕๓๗ ได้รับอนุญาตให้จัดตั้งวัดในพระพุทธศาสนา ชื่อว่า “วัดปัญญานันทาราม” และคณะศิษยานุศิษย์ของศูนย์สืบอายุพระพุทธศาสนาได้ร่วมใจซื้อที่ดินเพิ่มเติมเพื่อสร้างวัดปัญญานันทารามเป็นธรรมสมโภช ๘๔ ปีพระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) โดยมีพระครูปลัดศีลวัฒน์ (สง่า สุภโร) พระมหามานพปญญาวิโร และพระมหาสมโภช ฐิติญาโณ จากวัดชลประทานรังสฤษฎ์ ร่วมสนองงานก่อสร้างวัด และกิจกรรมงานเผยแผ่พระพุทธศาสนา

วันที่ ๑๖ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๘ สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จพระราชดำเนินทรงวางศิลาฤกษ์สร้างวัดปัญญานันทาราม และทรงปลูกต้นสาละ และพระราชทานนามว่า “สวนสาละสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ” และเมื่อการก่อสร้างอาคารหลังใหญ่ดำเนินการเสร็จเรียบร้อย ได้รับพระบรมราชานุญาตให้ใช้นามอาคารว่า “อาคารเฉลิมพระเกียรติ” และได้ัญเชิญตราสัญลักษณ์เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ประกอบไว้ที่หน้าบัน

ต่อมาวันที่ ๑๕ มิถุนายน ๒๕๔๑ ได้เสด็จพระราชดำเนินอีกวาระหนึ่ง เพื่อทรงเป็นประธานเปิดอาคารเฉลิมพระเกียรติ และทรงประกอบพิธีเททองหล่อพระประธานประจำอุโบสถ

วัดปัญญานันทาราม เป็นพระพุทธรูปปางมารวิชัยขนาดหน้าตักกว้าง ๗๒ นิ้ว เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลแด่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ เนื่องในวโรกาสเฉลิมพระชนมพรรษาครบ ๗๒ พรรษา

ตั้งแต่เริ่มจัดตั้งเป็นสำนักสนเฒ่าแสดงธรรม จวบจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๕๕๘) มีเจ้าอาวาสหรือผู้ทำหน้าที่ปกครองดูแลจนถึงปัจจุบันจำนวนทั้งหมด ๕ รูป โดยมีรายนาม ดังนี้

พ.ศ. ๒๕๒๘ – ๒๕๓๖ พระเฉลิม ปภสฺสโร เป็นเจ้าสำนักสนเฒ่าแสดงธรรม
 พ.ศ. ๒๕๓๖ – ๒๕๓๗ พระเจียม กนฺตสีโล รักษาการเจ้าสำนักสนเฒ่าแสดงธรรม
 พ.ศ. ๒๕๓๗ – ๒๕๓๙ พระเทพวิสุทธิเมธี รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม
 พ.ศ. ๒๕๓๙ – ๒๕๕๗ พระปัญญานันทมุนี^๙ อดีตเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม
 พ.ศ. ๒๕๕๘ – ปัจจุบัน พระมหาเฉลิม ปิยทสฺสี รักษาการแทนเจ้าอาวาสวัดปัญญานันทาราม

ทั้งนี้การสร้างวัดอยู่ภายใต้วัตถุประสงค์สำคัญ ดังนี้

๑. เพื่อเป็นพุทธบูชา
๒. เพื่อเป็นสถานที่บำเพ็ญกุศลของสาธุชนทั่วไป
๓. เพื่อเป็นศูนย์ฝึกอบรมผู้เฝ้าในการศึกษาปฏิบัติและเผยแผ่พระธรรม
๔. เพื่อเป็นธรรมสมโภช ๘๔ ปี พระธรรมโกศาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ)
๕. เพื่อถวายเป็นพระราชกุศลในวโรกาสฉลองสิริราชสมบัติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวฯ ทรงครองราชสมบัติครบ ๕๐ ปี^{๑๐}

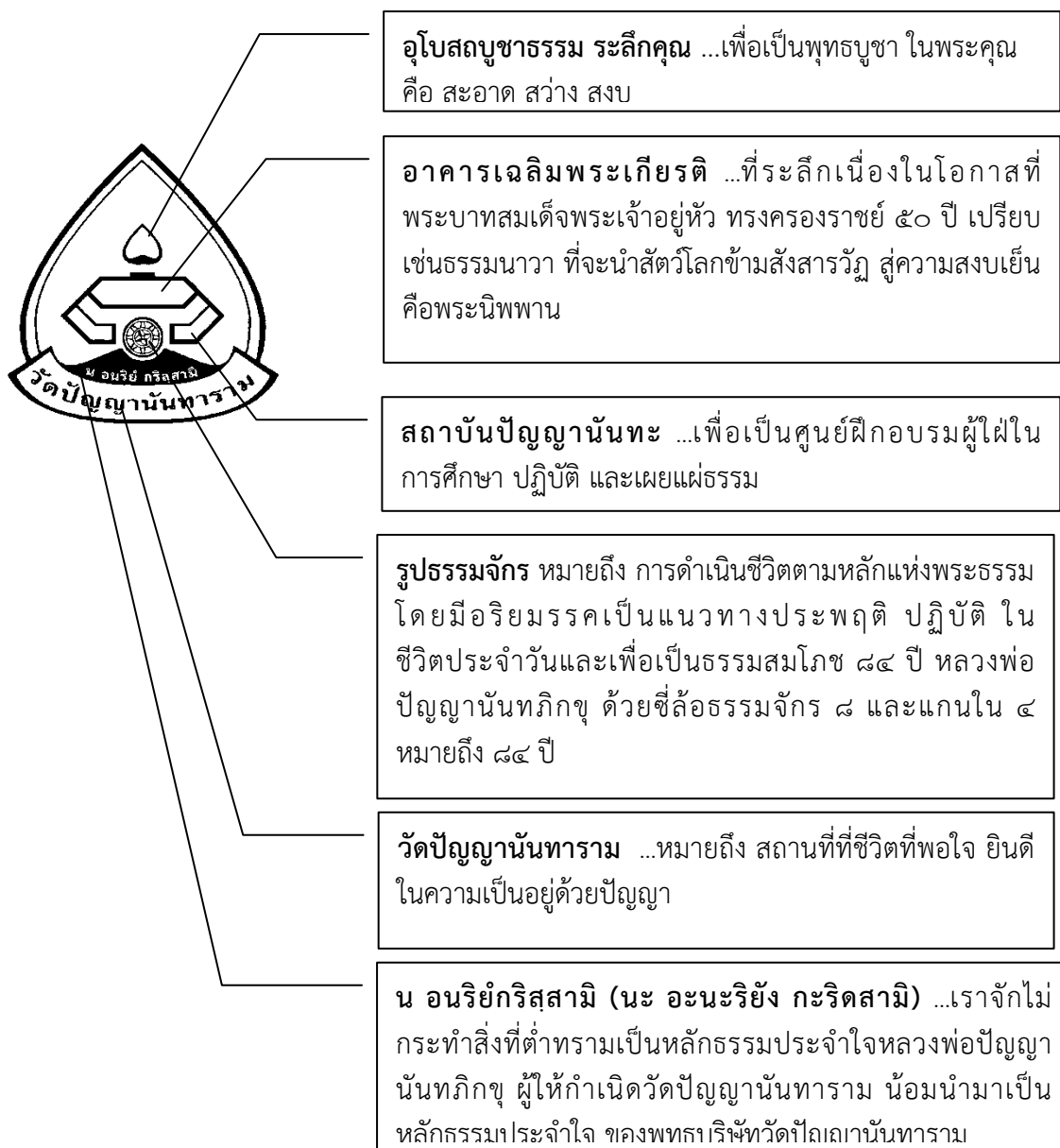
จะเห็นว่าวัดปัญญานันทาราม มีจุดมุ่งหมาย วัตถุประสงค์ การสร้างวัดที่ชัดเจน เป็นไปตามแนวทางของพระพรหมมิ่งคลาจารย์ (ปัญญานันทภิกขุ) ทำให้มีผู้ศรัทธาในแนวทางปฏิบัติมากมาย จะเห็นได้จากการเสด็จมาของพระบรมวงศานุวงศ์อยู่เป็นประจำผู้ดูแลปกครองวัดปัญญานันทารามก็ถือได้ว่าเป็นผู้มีความรู้ความสามารถและมั่นคงในธรรมวินัยที่สำคัญคือสืบสานงานพระศาสนาจากรุ่นสู่รุ่นให้เป็นไปตามแนวทางของพระปัญญานันทภิกขุ

ภาพแสดงภาพอุโบสถวัดปัญญานันทาราม

^๙พระปัญญานันทมุนี (สง่า สุภโร) ผู้มีบทบาทสำคัญในการสร้างวัดปัญญานันทาราม ในปัจจุบัน (๒๕๕๘) ท่านยังคงเป็นประธานสงฆ์วัดปัญญานันทาราม ขณะเดียวกันท่านก็เป็นเจ้าอาวาสวัดชลประทานรังสฤษฎ์ (พระอารามหลวง)

^{๑๐}วัดปัญญานันทาราม, สืบสานปณิธานวัดปัญญานันทาราม, อ่างแก้ว, หน้า ๕-๗.

แผนภูมิ แสดงสัญลักษณ์วัดปัญญานันทาราม^{๑๑}

วัดปัญญานันทารามมีจุดมุ่งหมายในการสร้างวัดที่ชัดเจนแล้ว ยังทำงานภายใต้กรอบ แนวคิดของพระพุทธศาสนานั้นคือเดินตามแนวทางหลักธรรมวินัยที่องค์สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ทรงวางเอาไว้ที่โดดเด่นของวัดคือทุกอย่างภายในวัดแฝงไปด้วยปริศนาธรรม แม้แต่โลโก้วัด (Logo) ก็ยังแฝงไปด้วยปริศนาธรรม ทั้งนี้ เพื่อให้คนที่เข้าวัดได้ศึกษาเรียนรู้หลักธรรมคำสอนในทาง พระพุทธศาสนาผ่านสัญลักษณ์ รูปปั้น อาคาร สถานที่ เป็นต้น ดังนั้น แนวทางการปฏิบัติงานของวัด

^{๑๑}วัดปัญญานันทาราม, สืบสานปณิธานวัดปัญญานันทาราม, อ้างแล้ว, หน้า ๘.

ที่เป็นไปตามหลักธรรมวินัยอย่างเคร่งครัด จึงทำให้มีหลายหน่วยงานมองเห็นความสำคัญ และชื่นชมผลงานที่วัดได้ทำเพื่อประโยชน์แก่สังคม จึงได้มอบรางวัลหลายอย่างดังจะกล่าวต่อไป

๔. ผลงานของวัดปัญญานันทารามที่ได้รับการยกย่อง

- ๑) พ.ศ. ๒๕๔๑ ได้รับพิจารณาให้เป็นลานวัด ลานใจ ลานกีฬา ศูนย์ประจำภาคกลาง จากกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
- ๒) พ.ศ. ๒๕๔๒ ได้รับจัดตั้งเป็นศูนย์พัฒนาจิตเฉลิมพระเกียรติ กระทรวงศึกษาธิการ ประจำจังหวัดปทุมธานีจากกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
- ๓) พ.ศ. ๒๕๔๓ ได้รับคัดเลือกเป็นอุทยานการศึกษาในวัด จากกรมศาสนา กระทรวงศึกษาธิการ
- ๔) พ.ศ. ๒๕๔๕ ได้รับรางวัลพระราชทานองค์กรที่ทำคุณประโยชน์ต่อเยาวชน สาขาคุณธรรมและจริยธรรม ประเภทองค์กร เนื่องในวันเยาวชนแห่งชาติ
- ๕) พ.ศ. ๒๕๔๖ ได้รับคัดเลือกเข้าสู่โครงการนำร่อง ด้านการจัดกิจกรรมการเผยแผ่ศาสนาธรรมของวัดในพระพุทธศาสนาจากสำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ ประจำสำนักนายกรัฐมนตรี
- ๖) พ.ศ. ๒๕๔๗ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างจากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
- ๗) พ.ศ. ๒๕๔๘ ได้รับโล่เกียรตินิยม จากสถาบันพัฒนาข้าราชการกรุงเทพมหานคร
- ๘) พ.ศ. ๒๕๔๙ ได้รับโล่เกียรตินิยม วัดส่งเสริมสุขภาพ จากกระทรวงสาธารณสุข
- ๙) พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับคัดเลือกเป็นวัดพัฒนาตัวอย่างที่มีผลงานดีเด่นสำนักพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
- ๑๐) พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับพระราชทานเข็มที่ระลึก จากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี ในโอกาสเปิดห้องสมุดประชาชน “เฉลิมราชกุมารี” อ. ัญบุรี จ. ปทุมธานี
- ๑๑) พ.ศ. ๒๕๕๐ ได้รับการประกาศให้เป็นสำนักปฏิบัติธรรมดีเด่นประจำจังหวัดปทุมธานี สำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ
- ๑๒) พ.ศ. ๒๕๕๑ ได้รับโล่เกียรตินิยม วัดส่งเสริมสุขภาพดีเด่น ของศูนย์อนามัยที่ ๑ กรมอนามัย
- ๑๓) พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับโล่เกียรตินิยม วัดที่จัดการศึกษาและเผยแผ่พระพุทธศาสนาด้วยความมุ่งมั่น จากมูลนิธิศึกษาธิการ
- ๑๔) พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับโล่เกียรตินิยม อาคารสถานที่ที่เป็นมิตรต่อผู้สูงอายุ จากมูลนิธิวิจัยและพัฒนาผู้สูงอายุไทย
- ๑๕) พ.ศ. ๒๕๕๒ ได้รับคัดเลือก เป็นสำนักปฏิบัติธรรมประจำจังหวัดดีเด่นเฉลิมพระเกียรติ ๘๒ พรรษา จากสำนักงานพระพุทธศาสนาแห่งชาติ^{๑๒}

^{๑๒} วัดปัญญานันทาราม, สืบสานปณิธานวัดปัญญานันทาราม, อ้างแล้ว, หน้า ๑๐-๑๑.

จะเห็นได้ว่าที่ผ่านมาวัดปัญญาได้รับผลงานมากมายจากหลายหน่วยงาน ถือได้ว่าแนวทางการปฏิบัติของวัดเป็นที่ยอมรับของสังคม หลายหน่วยงานให้ความสำคัญและมองเห็นประโยชน์ในการจัดกิจกรรมของวัดในด้านต่างๆ

๕. สภาพการจัดการขยะของวัดปัญญานันทาราม

การจัดการขยะของวัดปัญญานันทารามพบว่า มีการจัดการขยะที่มีการดำเนินการตามข้อวัตรปฏิบัติด้วยการทำหน้าที่ของบุคคลที่มีส่วนเกี่ยวข้องกับวัด ทั้ง พระภิกษุ สามเณร แม่ชี อุบาสก อุบาสิกา ที่สามารถแบ่งออกเป็น ๔ แนวทาง ดังนี้

แนวทางที่ ๑ พระภิกษุ สามเณรทำตามกิจวัตรและวินัยที่นำมาสู่การจัดการขยะ เช่นการทำความสะอาดกุฏิ ศาลา และอาคารต่างๆ ด้วยการปิดกวาดเช็ดถูเก็บขยะด้วยการนำไปทิ้งที่ถังขยะที่ทางวัดจัดไว้ โดยดำเนินการ ตั้งแต่ ๑๕.๐๐ น. ที่พระภิกษุและสามเณรและแม่ชีต้องร่วมกันทำความสะอาดรอบบริเวณวัด

แนวทางที่ ๒ เนกขัมมะที่มาปฏิบัติธรรมรักษาศีล ๘ ที่มีทุกวันศุกร์เสาร์-อาทิตย์และในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนาที่มีส่วนในการจัดการขยะ เพราะทุกเช้าก็จะมีกิจกรรมให้ร่วมกันทำความสะอาดอาคารสถานที่บริเวณรอบวัด ทั้งการปิดกวาดเก็บขยะในวัดปัญญานันทารามตามเขตพื้นที่ที่ได้รับมอบหมาย

แนวทางที่ ๓ กลุ่มอาสาที่เป็นกลุ่มนักศึกษาหรือหน่วยงานต่างๆที่เขามาดูแลวัดด้วยการช่วยรักษาความสะอาดบริเวณสถานที่ของวัดปัญญานันทาราม เช่นการ ทำความสะอาดห่อพัก ศาลา วัด

แนวทางที่ ๔ กลุ่มผู้รับมอบหมายที่มีหน้าที่จัดการขยะในวัดปัญญานันทารามคือ เป็นลูกจ้างที่วัดปัญญาได้ว่าจ้างไว้ จำนวน ๕ ท่าน ที่คอยดูแลความสะอาดจัดการรวบรวมขยะและคัดแยกขยะตามความเหมาะสมในการไปแปรรูป เป็น น้ำหมักชีวภาพจากเศษอาหาร และขวดพลาสติกนำไปขายเป็นต้น

พบว่า ในส่วนการบริหารจัดการขยะ ทางวัดปัญญานันทารามจะเน้นเรื่องพระธรรมวินัยคือประพฤติปฏิบัติตามกรอบของหน้าที่ เช่น การคัดแยกขยะ เวลาพระภิกษุ สามเณร หรือบุคคลที่เข้ามาในวัด เมื่อมีการพิจารณาอาหารเสร็จก็แยกขยะตามประเภทลงในถังขยะตามที่ทางวัดเตรียมไว้ให้ เป็นการฝึกนิสัยการคัดแยกขยะแก่ทุกคน แล้วพาชนะที่ใช้เสร็จต้องทำการล้างเองเก็บเข้าที่เหมือนเดิมจึงเป็นการฝึกความมีระเบียบแก่ผู้คนที่เข้ามาวัดด้วย พร้อมทั้งมีการแนะนำวิธีการขั้นตอนการรักษาความสะอาดในการดูแลช่วยเหลือวัด เพื่อให้เกิดความเรียบร้อยสวยงามของวัดที่มีความสะอาด สว่างสงบ และเป็นที่ยุติโยมที่เข้ามาเกิดความเคารพศรัทธา นี่จึงเป็นส่วนที่ทำให้ผู้ศึกษาได้เล็งกวดปัญญานันทารามในการเป็นพื้นที่การวิจัย

ประมวลภาพการประชุมกลุ่ม (focus Group Discussion) และภาพประกอบการพัฒนา
จิตสำนึกและพฤติกรรมการณ์มีส่วนร่วมในการจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยา
เชิงพุทธของประชาชนตำบลคลองหก อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

๑. การสนทนากลุ่มเฉพาะ (Focus Group Discussion) ผู้นำฝ่ายพระภิกษุในตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ประมวลภาพประกอบการเข้าร่วมโครงการพัฒนาจิตสำนึกและพฤติกรรมการมีส่วนร่วมใน
การจัดการขยะตามหลักภาวนา ๔ ด้วยนิเวศวิทยาเชิงพุทธในประชาชนตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี

ประวัติผู้วิจัย

ผู้วิจัยชื่อ/ฉายา

: พระทองเจริญ อุปสนโต (โคตรดินขาว)

เกิด

: วันที่ ๖ มกราคม ๒๕๒๒

ภูมิลำเนาเดิม

: บ้านเลขที่ ๒๐๙ หมู่ ๔ บ้านห้วยลึก ตำบลชุมภูพร
อำเภอศรีวิไล จังหวัดบึงกาฬ ๓๘๒๑๐

การศึกษา

: พ.ศ.๒๕๕๐ นักธรรมชั้นเอก

สำนักเรียนวัดสะเทียหนอง จังหวัดเลย

: พ.ศ.๒๕๕๑ สำเร็จการศึกษาพุทธศาสตรบัณฑิต
(พธ.บ.): พ.ศ.๒๕๕๕ สำเร็จการศึกษาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต
(ศศ.ม.)

การทำงาน

: พ.ศ.๒๕๕๖ เป็นครูสอนศีลธรรมในโรงเรียน
พระปริยัติพระราหุลวัดปัญญานันทาราม: พ.ศ.๒๕๕๖ เป็นพระวิทยากร
ในวัดปัญญานันทาราม

ที่อยู่ปัจจุบัน

: วัดปัญญานันทาราม ตำบลคลองหก
อำเภอคลองหลวง จังหวัดปทุมธานี